

Darko Darovec

Auscultauerint cum notario

Istrski notarji in vicedomini
v obdobju Beneške republike

2007-2013
cooperazione territoriale europea
programma per la cooperazione
transfrontaliera
Italia-Slovenia
evropsko teritorialno sodelovanje
program čezmejnega sodelovanja
Slovenija-Italija

Investiamo nel
vostro futuro!

Naložba v vašo
prihodnost!

www.ita-slo.eu

Progetto cofinanziato dal Fondo europeo di
sviluppo regionale
Projekt sofinancira Evropski sklad
za regionalni razvoj

Darko Darovec

Auscultauerint cum notario

Istrski notarji in vicedomini
v obdobju Beneške republike

CAFO
SCAR
INA_

Darbo Darovec,
Auscultauerint cum notario. *Istrski notarji in vicedomini v obdobju Beneške republike*

© 2015 Libreria Editrice Cafoscarina
ISBN: 978-88-7543-383-3

Uredniški odbor

Furio Bianco, Darjenka Mihelič, Luciano Pezzolo, Salvator Žitko

Uredniki

Laura Amato, Eliana Biasiolo, Lia De Luca, Martino Ferrari Bravo

Slike

Za informacije o slikovnem gradivu si oglejte posamezne podnapise.

Oblikovanje in postavitev

Libreria Editrice Cafoscarina srl

Tisk

Legodigit srl Trento

Založba

Libreria Editrice Cafoscarina srl

Naklada

100

Publikacija je na voljo v elektronski obliki na naslednjem naslovu:

<http://www.voicesfromistria.eu>

Projekt sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

This research was partially supported also by a Marie Curie Intra European Fellowship within the 7th European Community Framework Programme.

Vsebina publikacije ni nujno odraz uradnih stališč Evropske unije. Odgovornost za vsebino te publikacije prevzema avtor Darbo Darovec.

Libreria Editrice Cafoscarina srl
Dorsoduro 3259, 30123 Venezia
www.cafoscarina.it

Prima edizione marzo 2015

Vidi & Zoji

Vsebina

PREDGOVOR	9
UVOD	13
I. KORENINE NOTARIATA	
Pomen pisave v razvoju človekovih družbenih odnosov	19
Definicija notarja in njegove snovi	24
Rimski <i>tabelliones</i> in notarji	26
Prvi predpisi o sestavljanju pravnih aktov	27
Cerkveni pisarji	29
II. <i>FIDES PUBLICA</i> V ZGODNJEM IN RAZVITEM SREDNJEM VEKU	
Bizantinski ali romanski in langobardski notariat	30
Frankovski notariat in zakonodaja	32
Listinski obrazci kot del javne vere	37
Notarjev znak in podpis, pečat	38
<i>Charta, notitia, instrumentum</i> in <i>imbreviatura</i>	39
III. NOTARSKA PRAKSA V ISTRI DO 13. STOLETJA	
Notranja struktura istrskih listin do 13. stoletja	41
Privilegiji istrskih notarjev	46
Obred investiture notarjev	49
IV. <i>FIDES PUBLICA</i> PO 12. STOLETJU	
Nove (stare) institucije notariata: šole in kolegiji	64
Komunski kancelarji	69
Bolonjski memoriali, istrski vicedomini in dalmatinski eksaminatorji	72
V. VICEDOMINI IN NOTARJI V SEVEROZAHODNI ISTRI	
Izvor vicedominov	77
Vicedomini kot overovitelji pravnih aktov	81
Družbena vloga vicedominov	86
Volitve vicedominov v mestnem Velikem svetu	91
Kolegij notarjev v Kopru leta 1598 in družbenoekonomski vpliv na delovanje notariata v beneški Istri	94

VI. NALOGE NOTARJEV IN VICEDOMINOV	
Statutarne določbe za vicedomine in notarje pri sestavljanju listin	100
Pogodbe	105
Dolžniške listine	113
Oporoke	117
Inventarji	127
Dotalne (in zakonske) listine	129
Cenik notarjev in vicedominov	130
VII. VODENJE, HRANJENJE TER UREJANJE NOTARSKIH IN VICEDOMINSKIH KNJIG	
Vodenje knjig imbreviatur pravnih aktov	143
Vicedominske knjige listin in notarske knjige testamentov	148
Urejanje in hranjenje knjig pravnih aktov	150
Državne določbe v zvezi z vodenjem notarskih knjig	153
ZAKLJUČEK	159
PRILOGE 1-4	167
VIRI	180
LITERATURA	182
SEZNAM KRATIC	194
SEZNAM OKRAJŠAV	195
SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA	196

PREDGOVOR

Pričujoče delo je dopolnjena knjiga, ki je izšla leta 1994 z naslovom *Notarjeva javna vera: notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, v zbirki Knjižnica Annales Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Koper. V poglavitnih ugotovitvah se ta izdaja bistveno ne razlikuje, so pa v vmesnem času izšle razmeroma številne dodatne tehtne razprave na temo notariata za večino evropskih dežel, s katerimi dopolnjujem pričujoče delo. To mi je omogočilo poglobitev določenih splošnih spoznanj v primerjavami z drugimi okolji, obenem pa še bolj izpostaviti specifičnosti izvajanja in delovanja notariata v različnih pravnih praksah, običajih in območjih, kar še najbolj velja za dopolnjeno poglavje o obredu investiture notarjev.

Posebno vlogo so notarji pridobili s t. i. renesanso rimskega prava v 12. in 13. stoletju – kot posledico ekonomskega in političnega razvoja in vzpona mest na Italskem polotoku in sosednjih sredozemskih območjih, z oblikovanjem prvih notarskih šol še v 11. stoletju, ki so bile osnova za ustanavljanje univerz (Bologna 1150). Te so pomembno prispevale k oblikovanju mestnih oblastnih struktur, s tem ko se je izoblikoval sloj izjemno pomembnih neodvisnih pravnih poklicev: sodnikov, advokatov, notarjev. Ti so se kmalu povzpeli po družbeni lestvici, čeprav jih večina ni bila plemiškega izvora, so to mnogi postali predvsem zahvaljujoč družbeno moralni odgovornosti njihovega dela.

Specifika pričujočega dela je namreč preučevanje ustanove vicedominerije, ki se je oblikovala v 13. stoletju z namenom zagotavljanja javne vere notarskim spisom v okviru delovanja ustanove notariata v nekaterih istrskih mestih v času vzpona in uveljavitve avtonomnega delovanja srednjeveških mest, ko so ta od 12. stoletja dalje pomembno posegla v politični prostor posvetne in cerkvene delitve oblasti. Toda tudi ta posebnost ima svoje zglede v primerljivih mestnih ustanovah vzdolž jadranske obale, kar še dodatno potrjuje domnevo, da se je pravna praksa na področju notariata prenašala iz tedanjega intelektualnega, teoretičnega in praktičnega središča notariata, Bologne, in to še precej pred beneško oblastjo v teh krajih. Tako kot si je Bologna s svojimi pravnimi teoretiki in praktiki, od Irnerija do Rainerija in Rolandina, izborila avtonomnost delovanja mestnega notariata v funk-

ciji vzpostavljanja mestne pravne ureditve, so nastale sorodne ustanove in organi mestne samouprave tudi v drugih mestih in mestecih vzdolž vzhodnojadranske obale, vendar pa tudi s posebnostmi tako v izvajanju javnih nalog kot tudi v samem poimenovanju organov, kar kaže na tedanjo hkratno povezanost globalnih in lokalnih posebnosti ter kulturnih tradicij.

S postopno širitvijo beneške oblasti na istrskem polotoku od konca 13. stoletja dalje je sicer prišlo do modifikacij v delovanju mestnih notariatov, vendar so vicedomini kot poseben komunski urad delovali v večjih istrskih mestih (Milje, Koper, Izola, Piran, Pulj in Trst) vse do ustanovitve Kolegija notarjev v Kopru (1598). Z njimi je mestna oblast pravzaprav vzpostavljala svojo javno vero notarskim spisom, ne glede na to, da je veliko notarjev že pridobilo notarski privilegij z investituro s strani palatinskih grofov, predstavnikov/poslancev cesarske oblasti. Temeljna obredna gesta zagotavljanja javne vere v mestih, kjer so imeli posebne urade vicedomine, je bila, da je notar vicedominu na glas prebral zapisani akt, kar je eden od obeh vicedominov, ki je najprej poslušal notarja (*auscultauerint cum notario*), to dejanje tudi zapisal v svojem podpisu na koncu notarske listine. Samo dejanje precej spominja na rimsko antično tradicijo, po kateri so prisotne priče zagotavljale javno vero aktom, potem ko je notar (oz. pisar) zapisano pričam tudi na glas prebral.

Toda naloga vicedominov ni bila zgolj zagotavljanje (komunske) javne vere notarskim spisom, temveč tudi hranjenje in urejanje beležk (*imbreviatur*) notarskih spisov v posebnih vicedominskih knjigah pri mestni komunski upravi. Zaradi delovanja tega urada so se nam ohranila številna pravna dejanja, ki predstavljajo izjemno bogato snovno in nesnovno kulturno dediščino istrskega območja ter pomembno prispevajo k ovrednotenju specifik skupne evropske kulturne dediščine in tradicije.

Zato sem se odločil tudi z glavnim naslovom poudariti specifično vlogo istrskih vicedominov v delovanju notariata, ki se je ohranila v mestnem upravnem življenju še globoko v novoveško obdobje.

V posebno čast si štejem, da je pričujoče delo izšlo trojezično (italijansko, angleško, slovensko) pri založbi ugledne Univerze Ca' Foscari iz Benetk ter v okviru strateškega projekta Teritorialnega sodelovanja Italija-Slovenija »Shared culture«, katerega koordinator za beneško univerzo je prof. Claudio Povoło, ki se mu na tem mestu prisrčno zahvaljujem za vse dosedanje ustvarjalno sodelovanje.

Njemu gre tudi prisrčna zahvala, da sva uspela izpolniti še en zastavljen cilj v okviru tega projekta: pridobitev novega raziskovalnega projekta, ki vsebinsko izhaja tudi iz spoznanj pričujoče knjige: »FAIDA. Feud and blood feud between customary law and legal process in medieval and early modern Europe. The case of the Upper-Adriatic area«. Gre za raziskovalni projekt, pridobljen na razpisu 7. okvirnega programa EU – Marie Curie za uveljavljene raziskovalce, izvajal

pa se bo v letih 2015-2016 pri Univerzi Ca' Foscari v Benetkah, Oddelku za humanistične študije. Zato se na tem mestu poleg mojemu mentorju, prof. Claudiu Povolju in njegovim sodelavcem, pristrčno zahvaljujem tudi Univerzi Ca' Foscari v Benetkah, da je sprejela mojo kandidaturo, še posebno pa uslužbencem Urada za mednarodno raziskovanje (Ufficio Ricerca Internazionale), s katerimi uspešno sodelujem pri obeh projektih.

Darko Darovec

Čentur, 28. junija 2014

UVOD

V vsakdanjem življenju je precej govora o zgodovinskih virih, njihovem pomenu pri preučevanju človeške civilizacije, ne le z vidika zgodovinskih, temveč vseh humanističnih in družbenih ved.

Ob tem pa se malokrat ali pa sploh ne omenja ustvarjalcev teh nadvse pomembnih pričevanj preteklosti, dokumentov tradicije, človeškega spomina. Zato je ta knjiga posvečena prav njim, splošno rečeno *pisarjem*, njihovem delu, napisanim in nenapisanim pravilom in pravnim normam, ki so jih morali upoštevati, ko so služec tedanjim potrebam zapisovali pravne običaje in navade naših prednikov.

Pričujoče delo obravnava pojavne oblike in razvoj ustanove notariata na območju današnjega slovenskega dela Istre. Osrednji del razprave je namenjen času, ko je tu vladala Beneška republika (konec 13. do konca 18. stoletja), ter se s tem obdobjem tudi zaključí.

Notariat je neločljivo povezan z osebo notarja in njegovim delovanjem, to je zapisovanjem pravnih aktov. Medtem ko so notarski spisi zgodovinski ter drugim družboslovnim in humanističnim vedam neprecenljiv vir za preučevanje, ko zlasti za obdobje srednjega in novega veka predstavljajo pri spoznavanju človekovega razvoja vpogled v pravo zakladnico družbeno-ekonomskih in pravnih odnosov, nudi preučevanje ustanove notariata in notarja kot pravne osebe dodatne razsežnosti ne le v raziskovanju civilno-pravnih procesov, temveč tudi dejavnosti in pojavnih oblik vsakovrstnih oblastnih in upravnih ustanov.

Zgodovinarja, sociologa ali etnologa bo pritegnila predvsem vsebina notarskih (pravnih) dogodkov, lingvistu bo omogočen pregled nad razvojem in posebnostmi jezika, pravnik pa bodo zanimale pravne navade, obrazci in zakoni. Zlasti slednje je v prvem poglavju v središču obravnave, ko je podan splošen pregled v razvoju notariata do konca starega veka. Že v tem obdobju stopijo v ospredje temeljne značilnosti delovanja notariata, povezane z vprašanji, katera avtoriteta omogoča notarju „**javno vero**“ (*fides publica*) zapisovanja sklenjenih pravnih dejanj, to je **zaupanje javnosti** ali **javno zaupanje**, potrebno predvsem za veljavno ohranjanje spomina in avtentičnosti prav-

nega akta. Pri tem je bilo še pomembno, po kakšnem postopku in vsebovanih obrazcih je moral biti sestavljen akt, če je hotel obdržati pravno veljavo.

S tem vprašanjem so se ubadali že številni preučevalci zgodovine notariata, glede na središče razprostranjenega rimskega imperija pa je razumljivo, da prednjačijo italijanski (AMELOTTI, BRUSCHI, CENCETTI, COSTAMAGNA, DURANDO, LEICHT, LOMBARDO, PEDANI FABRIS, PERTILE, PIERGIOVANNI, PRATESI, SCHIAPARELLI, SOFFIETTI, TAMBA, VILLATA idr.),¹ francoski (AUDISIO, BOÛARD, FAGGION, LEVY-BRUHL, TESSIER idr.) in španski avtorji (prim. zbornik NOTARIADO PÚBLICO, 1986; PAPPFAVA, 1983), nemalo pozornosti pa so temu področju raziskovanja posvetili tudi avtorji nemškega znanstvenega kroga (BRESSLAU, BRUNNER, REDLICH, STEINACHER idr.).

Slednji so poleg navedenih nedvomno prišli na svoj račun v obdobju, obravnavanem v drugem poglavju, ko sta vprašanji „javne vere“ in sestavljanja pravnih aktov dobili nov značaj v spremenjeni politični podobi evropskega kontinenta po oblikovanju germanskih držav na ozemlju bivšega rimskega imperija. Kot v začetku razvoja notariata v rimski državi je tudi za to obdobje značilna velika pravna vloga prič pri sklepanju pravnih aktov, tako da vloga notarja in listine kot pravnega dokumenta v primerjavi z obdobjem poznega starega veka izgubita na veljavi.

Bizantinska ali romanska (prim. SARADI 1999), langobardska in frankovska notarska praksa pa so ravno na prehodnem ozemlju istrskega polotoka zapustile neizbrisne sledi, ki so nakazane v tretjem poglavju. Razvoj notarske prakse v Istri do konca 12. stoletja so poleg LEICHTA (1910)² nakazali tudi nekateri slovenski avtorji (KOS 1956; VILFAN, OTOREPEC 1962), obe razpravi sta izšli v tujini, prva v nemščini, druga v francoščini. Kot nepogrešljiv element v preučevanju tega vprašanja stopijo v ospredje nekatere izdaje virov za istrsko zgodovino, ki so pomembne tudi za naslednja obdobja. Gre v prvi vrsti za Kandlerjev CDI, De Franceschijev *Chartularium*, Minottove *Documenta*, Bianchijev *Thesaurus* in Kosovo *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Naštete izdaje virov dopolnjujejo še dela drugih južnoslovanskih avtorjev,

¹ Pri navajanju znanstvenega kritičnega aparata je uporabljen naslednji način: uporabljena literatura ali vir je med tekstom navedena v oklepaju z oznako, ki je v seznamu literature in virov zapisana v polkrepkem tisku. Za izognitev pretiranemu navajanju podatkov med tekstom je v oklepaju naveden le priimek avtorja ali navedba vira, letnica izdaje in stran ali številka dokumenta ali poglavja določenega zakonskega akta; isti način navajanja znanstvenega aparata je uporabljen v opombah pod črto, ki pa so namenjene zlasti vsebinskim dopolnilom k tekstu. Pri tem kaže uporabljati še seznama kratic.

² Kot večino posebnosti iz bogate istrske preteklosti je tudi urad vicedominerije med prvimi omenjal Kandler (KANDLER 1846, 75–80; KANDLER 1861, 15–16). Degrassi je urad predstavil v primerjavi s podestati (DEGRASSI 1969, 9–12), medtem ko so slovenski avtorji obravnavali vicedomine predvsem v povezavi z notariatom (PAHOR 1958b, 124–127; VILFAN 1961; MIHELIC 1984; KOS 1994).

med temi kaže omeniti KOSTRENČIĆEVO (1930) delo, ki posega na današnje hrvaško, torej tudi istrsko, srbsko in črnogorsko ozemlje v vsa obdobja do konca 15. stoletja. V tem poglavju so nakazane še druge značilnosti, ki so pravnim dokumentom dajale javno vero, s stališča notarja so to bili privilegiji za opravljanje poklica, s stališča listine pa poleg pravilne uporabe obrazcev še notarjev znak in podpis. Navedeno upošteva že omenjena literatura, opozoriti pa kaže še na delo NOVAKA (1952), MARGETIĆA (1971, 1973), STIPIŠIĆA (1985), GRBAVČEVE (2008, 2011, 2013) in ZABBIE (2013) ter tam uporabljeno literaturo.

V primerjavi z drugimi historiografskimi deli je hrvaško zgodovinopisje, še bolj pa slovensko, razmeroma skromno pri obravnavi notarske prakse, čeprav primorska mesta razpolagajo s tem arhivskim gradivom. Med redaktorji notarskih spisov, ki so nastali na ozemlju današnjega hrvaškega dela jadranske obale, kaže izpostaviti ČREMOŠNIKA, LUČIĆA in ZJAČIĆA pa tudi LJUBIĆA, medtem ko je na slovenski strani izšlo le devet piranskih notarskih knjig v redakciji Miheličeve (MIHELIČ 1984, 1986a, 2002, 2006, 2009). Mnžino in raznolikost ohranjenega notarskega gradiva iz Istre in Hrvaškega primorja so poskušali z razstavo predstaviti prizadevni strokovnjaki reškega državnega arhiva na čelu z Danilom KLENOM že leta 1968, ko je izšel tudi katalog.

Poudariti pa je treba, da kraji v notranjosti Balkanskega polotoka ne poznajo notariata v tolikšni meri kot obmorska mesta ali pa sploh ne, kar je pri drugih povezano z ugodno geografsko lego in bližino trgovsko izredno razvitih krajev Italskega polotoka (prim. zbornik *Sacerdotes, iudices, notarii*: BUDAK 2007). Zlasti gospodarski dejavniki so po „odprtju“ evropskih dežel v križarskih vojnah in po ponovni vzpostavitvi privatno-lastninskih odnosov narekovali vzpon notariata, ki je doživel svoje prerojenje v 12. stoletju v krogu bolonjske pravne šole. O tej preobrazbi, ki je temeljila na renesansi rimskega prava in je z njo notar ponovno pridobil vlogo izključnega pravno veljavnega zapisovalca dokumentov, je med številnimi deli pred leti nastala tudi monografska izdaja več avtorjev v dveh delih *Notariato medievale bolognese* (NOTARIATO 1977), ki je postala ena izmed najbolj referenčnih publikacij na področju zgodovine notariata. Zlasti v zadnjih dveh desetletjih pa so nastale še razmeroma številne študije o razvoju notariata na apeninskem polotoku, med katerimi kaže izpostaviti dela oziroma zbornike TAMBE (2002), MICHETTIJA (2004), PIERGIOVANNIJA (2006, 2009), SOFFIETTIJA (2006), BRUSCHIJA (2006), LOMBARDOVE (2013), PEDANI FABRISOVE (1996) idr. temeljitih razprav z obsežno referenčno literaturo, ki še potrjujejo in poglobljajo pomen zlasti srednjeveškega notariata na vseh družbenih ravneh.

Kako so navedene spremenjene gospodarske in kulturne okoliščine vplivale na razvoj notariata in drugih z njim povezanih ustanov v Istri, je pon-

zorjeno v četrtem poglavju. Istrska mesta so tedaj pod vplivom italijanskih doživljala korenite spremembe tudi v notranji strukturi oblastnih organov, uveljavilo se je domače meščanstvo in mestno plemstvo. Pospešena trgovinska dejavnost je omogočila avtonomno vladanje, katerega ugodna podlaga je bil nedvomno tudi razmeroma razvit notariat. Za uspešno izvajanje „lokalne samouprave“ je bil namreč potreben dokaj širok krog pišoćih ljudi, ki so obenem poznali vsaj osnove prava in gramatike.

Kot najprimernejši so se za izvajanje birokratskih zadolžitvev izkazali notarji, ki so vsaj sprva prihajali iz različnih družbenih slojev ter se začeli združevati v posebne notarske korporacije. Iz njih so izhajali uradniki tudi za druga državna ali komunska uradniška mesta. Ravno s porastom lokalnih avtonomnih oblasti in z odsotnostjo centralne oblasti, ki je potrjevala in notarjem izdajala privilegije za opravljanje dolžnosti, so se predvsem pred nevarnostjo notarskega ponarejanja pravnih dokumentov poleg kolegijev notarjev razvile različne, včasih prav specifične ustanove za nadzor nad poslovanjem notariata. To so bili praviloma notarji, vendar v službi komunskih (državnih) ustanov, in so bili za svoje delo tudi redno plaćani. Taki primeri so bili v Bologni in okoliških mestih, kjer so poslovali notarji tako imenovanih uradov *memorialov*, v Dalmaciji so nadzorno funkcijo nad notarji opravljali t.i. *eksaminatorji*, v Istri pa *vicedomini* (prim. BLOISE 1982, 45–50; IONA 1988, 96–108; ANTONI 1989, 319–335; ANTONI 1991, 151–177; MARGETIĆ 1973, 5–79; DAROVEC 1993, 1994, 2010; MAFFEI 1999, 489–542).

Prepletenost in pojavne oblike teh ustanov so opisane v petem poglavju, kjer pridejo za preučevanje urada *vicedominov* v poštev zlasti istrski mestni statuti za kraje, kjer so to ustanovo poznali, poleg specialne literature, ki jo za bolonjski urad predstavljajo predvsem dela TAMBE (1977, 1987, 1991, 2002), za Hrvaško primorje in Dalmacijo gre izpostaviti razpravo MARGETIĆA (1971) in tam navedeno literaturo, za tržaške *vicedomine* pa BLOISA (1982), IONO (1988) ter ANTONIJA (1989, 1991), medtem ko je poleg MARGETIĆA (1971, 1973) naloge piranskih *vicedominov* že opisal PAHOR (1958b), zlasti pa DAROVEC (1994, 2010).

Za to poglavje pa kaže poudariti še obćo zgodovinsko literaturo za obdobje Beneške republike v Istri, saj je v njem skozi razvoj in opis dolžnosti istrskih *vicedominov* v vzporejanju s podobnimi bližnjimi uradi podan tudi splošni pregled istrskih zgodovinskih dogodkov tega obdobja. Tako v podajanju ustrezne literature prednjači delo BERTOŠE (1986), za gospodarske odnose istrskih mest z zaledjem v lući političnih dogodkov kaže omeniti uvodno poglavje v delu GESTRINA (1965), obenem je delo istega avtorja o pomorstvu v srednjeveškem Piranu (1978) izvrstno ponazorilo uporabnosti notarskih, zlasti pa *vicedominskih* knjig pri preučevanju preteklosti ne le primorskih mest, marveć širše vzeto tudi obće evropskih gospodarskih in drugih oblik

življenja. Precej uporabne literature ravno za ožje območje današnjega slovenskega dela Istre najdemo na prvih straneh knjige MIHELIČEVE (1985), *Razmislek* (MIHELIČ 1986b) iste avtorice o objavljanju starejših arhivskih spisov pa ni namenjen le že izdanim arhivskim virom, temveč tudi prednostnim izdajam, ki naj bi izšle v nadaljnjih prizadevanjih za preučevanje zgodovine Slovencev. Poudarek na objavljenih virih za zgodovino Istre in arhivskem gradivu, ki ga hranijo v PAK, pa je podan v razpravi DAROVCA (1992).

Objavljeni zgodovinski viri, zlasti statuti istrskih komunov in arhivsko gradivo iz PAK, pa poleg navedene literature predstavljajo osnovo za obravnavo v šestem poglavju, ki se nanaša na zakonska določila v izvajanju notarskih in vicedominskih dolžnosti, pravila pri sestavljanju pravnih aktov v obravnavanih komunih ter na predpisana plačila za opravljanje tega dela.

V sedmem poglavju je prikazan način vodenja, hranjenja ter urejanja notarskih in vicedominskih knjig, ki temelji poleg zakonskih določb, vsebovanih v mestnih statutih, ter uredb pristojnih centralnih beneških uradov na preučevanju ohranjenega notarskega in vicedominskega gradiva v nekdanjih mestnih komunih v Kopru, Izoli in Piranu. Za Piran so ohranjene le nekatere notarske knjige od konca 13. do začetka 14. stoletja ter od konca 16. stoletja dalje, medtem ko je za vmesno obdobje (1325-1656) ohranjenih 170 vicedominskih knjig, ohranjenih pa je še prek 9.000 testamentov za čas od leta 1298 do 1699 (PAK. PI. INVENTAR). Za Trst je ohranjenih 99 vicedominskih knjig za obdobje 1322-1731 (IONA, 1988, 97). Izolski arhiv je v začetku tega stoletja doletel požar, zato je za obravnavano obdobje na voljo le 207 oporok in ena vicedominska knjiga med arhivskim gradivom koprskega komuna. Žal so številne notarske in vicedominske knjige nekdanjega koprskega komuna (527 a.e., od teh 34 vicedominskih; MAJER 1904) dostopne le na mikrofilmskih posnetkih v Državnem arhivu v Trstu, saj je bilo razen t.i. IX. skupine z arhivskim gradivom bratovščin in samostanov (MAJER 1904) ter nekaj drugih fragmentov (PAK. 6. Spisi) vse ostalo arhivsko gradivo koprskega komuna leta 1944 prepeljano v Italijo.

V razpravi je s paleografskega vidika zajeto le gradivo, pisano v latinskem in italijanskem jeziku, v pisavah, ki jih imenujemo romanistika (9. do 12./13. stoletje), gotica (13. do 15. stoletje) in humanistika (od 15. stoletja dalje), čeprav se na obravnavanem območju pojavlja tudi glagolica v staroslovanskem oziroma starohrvaškem jeziku (ŠTEFANIČ 1956), vendar se ta v nasprotju z nekaterimi drugimi kraji v Istri (ŠTEFANIČ 1952) tu ni uveljavila med notarskimi akti; med slednjimi zasledimo celo oporoko, napisano v hebrejski pisavi in jeziku (PAK. 84. š. 2, št. 103), vsi zapisi pa sledijo ustaljenim obrazcem, kot so jih predpisovali mestni statuti in uveljavljena notarska praksa.

V zaključku je kot običajno strnjeno razmišljanje o podani snovi, novih vprašanjih, ki se pri tem raziskovanju odpirajo, ter o možnostih nadaljnega, zlasti interdisciplinarnega preučevanja predstavljene problematike.

I. KORENINE NOTARIATA

Odkar so od ustnih pogodb prešli k pismenim, je bil storjen velik korak v civilizaciji človeka. Če je govorica nerazvezljivo zvezana s „kulturo“, pa je pisava, čeprav mogoče ne tako neposredno, povezana s „civilizacijo“, s kulturo mest, s kompleksnimi družbenimi formacijami. Pisava je oskrbela orodje, s katerim sta se lahko trgovanje in upravljanje razširili, to pa je neposredno vplivalo tudi na sklepanje pravnih razmerij. Toda prehojena je morala biti dolga pot, da je zapisani akt osvojil vse karakteristike, ki so omogočale potrebno javno zaupanje in pravno učinkovitost. Pri tem razvoju pa je izjemno vlogo odigrala ravno institucija notariata.

Pomen pisave v razvoju človekovih družbenih odnosov

Zdi se, da nastane umetnost pisanja skoraj neogibno iz razmer, ki so značilne za urbanizacijo, in da je ta tudi bistvena za ohranitev teh razmer. Nobena civilizacija na svetu ni nikoli znatno napredovala ali se vsaj za nekaj časa ustalila, če ni poznala pisanja.

Za utemeljitev tako kategorične trditve je treba natančno opredeliti, kaj pomeni pisati. Očitno je namreč, da so v primitivnih skupnostih uporabljali znake, simbole in podobe, ki bi jih lahko opisali tudi kot pisavo; toda sami na sebi ti znaki, simboli in podobe še niso pisava; so le ilustracije h kaki zgodbi, in le če poznaš zgodbo, lahko dojameš smisel teh ilustracij. Pisava pa se začne šele, ko prav določeni znak izraža določeno glasovno ravnino, ko znak dobi fonetsko vrednost.

Nesporno je, da so podobe temelj vsakega sistema pisanja, vendar je izraz „**slikovna pisava**“ (*piktografija*) protisloven sam po sebi (prim. GOODY 1993, 21–35, in tam navedeno literaturo³). Zato pa ne bi mogli trditi, da se iz uporabne namembnosti teh znakov, simbolov in podob ni razvila pisava. Namreč, brž ko so ljudje začeli živeti v skupinah, ki so bile večje od družin-

³ Goody govori o piktografih tudi kot o “miselni pisavi” ali celo kot o “ideografskih” sistemih.

skih skupin ali plemen neolitskega obdobja, in brž ko je proizvodnja začela težiti k specializaciji, je vprašanje **lastnine** postalo bolj zapleteno. V starih časih družine ali plemena je bil poglavar takšne skupine po konvencionalnih pravilih patriarhalnega življenja edini lastnik vsega, kar je pripadalo skupini; kako reč je sicer smel uporabljati ta ali oni član skupnosti, vendar o osnovnem lastništvu sploh ni moglo biti nobenega dvoma. Ko pa so se razne skupine združile v novo enoto mesta, je lahko nastala zmeda in lastništvo je postalo sporno. Nekaj je bilo potrebno za potrditev lastninske pravice. Zato najdemo že prav na začetku kovinske dobe vrezan osebni pečat. Čep na vrču za uskladiščenje pridelkov ali voz na vrvi, s katero je bil povezan sveženj odvečnih oblačil, je bil premazan z glino in na tej je bil vtisnjen pečat, ki je nosil razpoznavni znak lastnika - njegov *vasm*. Ta znak ni bil v nobeni zvezi s svojim pomenom; lahko je bil slikoven - risba psa ali krave - ali okrasna risba ali pa samo nekaj ravnih črt v določeni razporeditvi; šlo pa je za to, da naj bi pomenil eno samo osebo, označeval tega in tega človeka in nikogar drugega. Zato je vsak lastnik imetja hotel imeti svoj pečat.

Ker so bile prve civilizacije mestne države, je bil bog, ki so ga častili v mestu, tudi vrhovni, če že ne edini gospodar dežele in njenih pridelkov. Prav v božjem templju so bili spravljene pridelki z božjih posestev, zato je ta najbolj potreboval neki razpoznavni znak, če naj bi bila božja lastnina zavarovana pred poneverbami. Blago je bilo njegovo ne zaradi njegove osebe, temveč zaradi njegovih pravic gospodarja. Na pečatnih odtisih iz časa pred nastankom pisave najdemo konvencionalne slikovne podobe, ki ponazarjajo priznane simbole boga (tempelj, mestna vrata, sonce, luna, kača itd.), zato je bil pomen piktograma vsakomur jasen in znak je bilo prav lahko narisati.

Medtem ko je bil lahko zasebnik zadovoljen z navadnim znakom, ki ga je označeval kot lastnika zalog, pa je bila posest boga veliko obsežnejša in je terjala rednejši nadzor; duhovniki, ki so skrbeli za to bogastvo, so morali voditi račune, če so hoteli svoje delo v redu opravljati. Tako se je pisanje začelo v templjih in v bogoslužju.

Začetne stopnje pa so bile spet precej lahke. Zaznamovali so število goved in ovac, vrčev masla in meric žita; podoba ovce, kravje glave, žitnega klasa ali ribe in za njo ena ali več vtisnjenih pik ali krogov je dala natanko tiste podatke, ki so bili potrebni - toliko in toliko ovac, toliko in toliko goved, toliko in toliko žita itn. To je tako imenovana **logografska pisava** in take so dejansko najstarejše glinaste tablice, ki so jih našli v Uruku (današnja Warka) in Džamdet Nasru v Mezopotamiji (iz ok. leta 3200–3100 p. n. š.) (prim. GOODY 1993, 44–54); to so gospodarski spisi, ki so bili nujni za poslovanje svetišč. Povsem enake so tablice z minoške Krete (čeprav je tam, v poznejšem času, sistem naštevanja bolj izdelan), na katerih so popisane zaloge kraljeve palače: toliko in toliko sekir, toliko in toliko vozov, toliko in toliko mer žafrana. Precej

ljudstev je prišlo do tod in se potem ustavilo - vsaj toliko so se ustavila, kolikor je šlo za njihovo iniciativo; če pa so pozneje napredovala do stopnje, na kateri se začne pisanje v pravem pomenu besede, so to storila zato, ker so si to zamisel od nekoga izposodila. Mnogi znanstveniki se strinjajo, da so druga ljudstva *idejo* pisanja prevzela od Sumercev⁴.

Glede na neizmerni pomen tega izuma za človeški napredek, si upravičeno postavljamo tudi vprašanje, *zakaj* naj bi pisavo razširili prav Sumerci in ne kako drugo staroveško ljudstvo. Če se namreč prava pisava začne, ko nastopi kak nedvomen lingvistični element, se to lahko zgodi šele, ko dobijo znaki **fonetično** vrednost, te pa naj bi omogočal posebni značaj sumerskega jezika⁵. Toda tako sumerski klinopis kot egipčanski hieroglifi⁶ so omogočali, da so lahko upodobili tako glas kakor tudi pomen besed. Zato razvoja pisave ne gre pripisati le posebnostim sumerskega jezika, temveč tudi značaju ljudstva in torej temu, kako in v katere namene so Sumerci uporabljali to spretnost. Znano je namreč, da so Egipčani sprva uporabljali pisavo predvsem v verske in proizvodne namene,⁷ medtem ko gre že pri najstarejši odkriti pisavi sumerskega izvora za sezname blaga, poslovne transakcije in prodaje zemljišč, opisana je tudi zemlja in njeni pridelki, poljedelsko orodje in živina, za nameček pa srečamo še nekaj šolskih besedil, kar dokazuje obstoj šol za pisarje, ki so bili po vsej verjetnosti člani tempeljskega kolegija uradniških duhovnov (GOODY 1993, 48).

Že res, da so Sumerci pisavo razvili v templjih, toda potrebna jim je bila kot primerno sredstvo, s katerim so lahko vodili zapletene račune o dohodkih boga, saj so živeli v družbi, ki je bila v bistvu rokodelska in trgovska, zato je bila glavna naloga pisanja **pospeševanje trgovine** (DRIVER 1976, 2-4)

Arheološko gradivo med ruševinami mezopotamskih mest lahko razdelimo nekako na tri kategorije: poslovni dokumenti, kraljevi napisi in verska besedila; velika večina tablic pa pripada prvi kategoriji.

Poslovne tablice, ki obsegajo pogodbe, pisma, prodajne listine itd. kakor tudi samo inventarne sezname, služijo povsem praktičnim namenom. Ne le da je

⁴ Vprašanje o prvenstvu egipčanske ali sumerske pisave še daleč ni odločeno. Pripomnimo lahko samo to, da sta bili ob koncu četrtega tisočletja v rabi obe pisavi. Prim. Dinger: *The Alphabet: A Key to the History of Mankind*, London, 1948, str. 58 sq. Cit. v ZGOD. ČLOV., 1/2, 24 in 52, op. 20, prim. 266-298.

⁵ O značilnostih in razvoju sumerskega jezika prim. ZGOD. ČLOV., 1/2, 269-274.

⁶ Hieroglif iz gr. *hieros* svet, *glyphein* vrezati; „sveta pisava“ starih Egipčanov v podobah (podobopisje), pozneje v dogovorjenih znakih (VERBINC 1982, 266). Prim. STIPIŠIĆ 1985, 27/8.

⁷ V Egiptu se pisanje pojavi sočasno z ustanovitvijo enotne države in s sistematičnim organiziranjem namakanja. Pisanje je bilo prvotno v resnici bolj sredstvo za sproščanje ukazov kakor pa sredstvo za zapisovanje misli. Bilo je neogibno za organizacijo in ukazovanje (prim. Leclant v ZGOD. ČLOV., 1/2, 297, op. 13).

bila pisava povsem prirejena takšnim zadevam, temveč tudi pisarju ni bilo prav nič do tega, da bi jo izboljšal ali polepšal; bila je koristno sredstvo, ki ni imelo nič opravka z estetiko. Toda pri tem ne gre le za konservativnost kot tako, temveč tudi za neposredni interes, da se ohrani *status quo*, ki je drugim onemogočal, da bi prišli do nadzora nad pomembnim občevalnim sredstvom. Pisava je bila v rokah ozke pismene elite, pisarjev, ki jim še zdaleč ni bilo mar za poenostavitve, tako da so pogosto kazali svoje mojstrstvo celo z množenjem znakov in pomenov⁸.

Zelo poredko je pisno besedilo predstavljalo večji del kraljevega spomenika; za pretežno nepismeno ljudstvo je bila podoba bolj zgovorna kot kakršno koli pisanje, zato je bilo besedilo ponavadi odrinjeno v ozadje. Toda večina kraljevih napisov ni bila namenjena niti redkim pismenim: veljala je očem boga. Kraljev kip je stal v templju, da je upodabljal kralja kot stalnega božjega častilca, in napis, ki je navadno našteval vladarjeva pobožna dejanja, sploh ni bil naznanilo za ljudstvo in dejansko ga je le včasih videlo nekaj svečenikov. Jasno je, da so morala biti ta besedila lepo napisana kot dobri primeri tedanje kaligrafije, bila pa so po svojem značaju zasebni zapisi in niso terjala monumentalne obdelave; na pisavo v vsakdanji rabi so le malo vplivali.

Verska besedila pa so skoraj vsa brez izjeme iz sorazmerno poznega časa. Duhovniki zgodnjih časov so bili zadovoljni z ustnim izročilom, pa tudi verski pouk različnih ljudstev in ver je bil sprva usten, saj so si učenci morali vse, kar so se učili, vtisniti v spomin. Šele ko je sumerščina kot govorjeni jezik začela izumirati, so se sumerski duhovniki lotili ovekovečenja verskega slovstva stare civilizacije in njene zgodovine, kolikor jim je bila znana; pri zapisovanju verskega slovstva jim je očitno prav dobro pomagal spomin, toda kar zadeva zgodovinske podrobnosti, kaže zmeda v Seznamih kraljev, kako malo je bilo dotlej napisanega.

V času, ko se je začelo pisanje, Sumer nikakor ni bil osamljena dežela, temveč se je raztezal na široko in je bil po trgovini tudi v stiku s sosedi na vzhodu in zahodu. Prav zato, ker so izum prevzeli v trgovske in gospodarske namene, so ga opazile tuje dežele, ki so imele stike s Sumerom in ki so tudi same dosegle takšno gospodarsko in kulturno stopnjo, na kateri bi jim pisava koristila. Modificirane in izvirnim posebnostim prilagojene sisteme pisav zasledimo v tem času v Iranu. Iz 24. stoletja p. n. š. so znani najstarejši primeri iz doline Inda, medtem ko se kopja znanstvenikov najbolj krešejo ob vprašanju izvora kitajske pisave⁹. Kakor Arijci iz severne Indije in Egipčani pa si Kitajci po posredovanju trgovine z drugimi ljudstvi niso izposodili od Sumercev oblike,

⁸ Čeprav se je sumerskim pisarjem kazala možnost nadaljnega fonetskega razvoja pisave. Prim. GOODY, 1993, 51.

⁹ Prim. ZGOD. ČLOV., I/2, 276–284 in op. 8–14. Raba te pisave se je pojavila v času, ko so dobršen del stepnega ozemlja med zahodno Azijo in severno Kitajsko nadzorovali Indoevropejci

temveč idejo pisanja. Egipčani pa so verjetno vplivali na hieroglifski pisavi Krete in Hetitov (ok. leta 2000 p. n. š.).

Hetiti so kmalu izumili svoj hieroglifski sistem - šlo jim je za to, da naj bi bili znaki povsem prilagojeni hetitski izgovorjavi. S tem so se od fonetske že zelo približali „**zlogovni pisavi**“, ki je pravzaprav predhodnica abecede. **Abecedo** pa so izumili Feničani (ok. 1500 p. n. š.); njena glavna prednost je bila v tem, da si je bilo mogoče njena znamenja tako lahko zapomniti, da je mogel človek postati pismen v nekaj tednih. Iz abecede tega iznajdljivega trgovskega ljudstva pa se poleg starožidovske in arabske neposredno razvije tudi grška abeceda¹⁰. Od Grkov so abecedo prevzeli Latini, od teh pa v času srednjega veka obenem s krščanstvom še vsi tisti narodi, ki so na ozemlju bivšega rimskega cesarstva ustanovili svoje države (NOVAK 1952, 76).

Z razvojem zlogovne pisave in trgovine so se večale potrebe tudi po specializiranih pisarjih. Duhovniki, ki so se v templjih učili pisati, niso več zadoščali za zahteve državnih služb, nepismeno ljudstvo pa je potrebovalo notarje, da so mu pomagali v nekaterih zadevah, tako da je poleg običajne duhovščine nastal še sloj pisarjev. Izhajati so morali iz premožnih razredov, saj si revež ne bi mogel privoščiti stroškov za dolgoletno šolanje, kajti bodoči pisar je moral biti dolgo časa vajenec v svojem poklicu. Zato pa je prekašal vsakega ročnega delavca in izobrazba pisarja je bila ključ do državne službe.

Za zgodnje obdobje nimamo nobenih podatkov o šolski organizaciji in izobraževalnih metodah, ki so jih uporabljali Egipčani, iz kasneje ustanovljenih šol (6. stoletje), tako imenovanih „hiš tablic“, pa lahko domnevamo, da so že prej obstajale številne pisarske šole. Čeprav so šolo obiskovali samo dečki, so bile med pisarji tudi ženske. Dečki so pripadali večinoma gornjim družbenim razredom, čeprav izobrazba ni bila omejena samo na privilegirano kasto.

Element pismenega sumerskega in starobabilonskega prebivalstva je bil sorazmerno večji kot v Egiptu. Tu so bili „nižji“ in „visoki“ pisarji, tempeljski pisarji in „kraljevi“ pisarji v kraljevi palači, pisarji, ki so služili kot vodilni vladni uradniki, in pisarji, ki so se izpopolnili v posebnih kategorijah upravnega dela, učitelji in javni notarji; slednje so še posebej iskali zaradi velikega pomena zunanje in domače trgovine in zato, ker je zakon terjal pismene dokaze v vsaki civilni pravdi, ki je prišla pred sodišče. Prav mogoče je, da so si razen teh poklicnih pisarjev, ki jih je bilo več tisoč, tudi poslovni ljudje lahko pridobili vsaj površno znanje v pisanju za svoje namene (prim. ZGOD. ČLOV., I/2, 291–296).

(15. stoletje p. n. š.), kar je bilo za nekatere namig o morebitni spodbudi iz te smeri (GOODY 1993, 53–54).

¹⁰ Grki so svoji abecedi, nastali okoli leta 750 p. n. š., dodali posebne samoglasniške znake, ki jih Feničani niso poznali, zato nekateri zagovarjajo trditev, da so abecedo izumili Grki (prim. GOODY 1993, 57–70 in 78).

Izobrazba v svetu pisave, preskušena z izpitnim sistemom, je postala merilo za dostop do visokih, čeprav ne do najvišjih državnih služb. Pisava je obvladovala družbeno-kulturni sistem tudi drugače, ne le s stališča upravljanja, ampak tudi s stališča znanstvenih in kulturnih dosežkov.

Ko so se pisni dokumenti, javni in zasebni, udomačili in ko se je povečalo število literarnih del, so začeli premišljevali, kako bi bilo mogoče bolje shranjevati in lažje uporabljati te spise; to so dosegli s tem, da so jih zbirali na primernih mestih.

V prvi vrsti je bilo treba poskrbeti, da so shranili državne pogodbe, zakone in odloke, upravne akte, poročila o odnosih s tujino, posvetne in bogoslužne kronike, zapise o dejanjih kraljev, sezname duhovnikov in uradnikov ipd. Vse to je bilo zapisano na razmeroma trpežnih materialih in zbrano v kraljevskih palačah ali v posebnih prostorih v svetiščih ali pa na sedežih mestnih oblasti in skupščin.

Zbirke tovrstnih dokumentov so nam znane iz najdb. V Egiptu so tako imenovani arhivi iz Tell el Amarne (iz 14. stoletja p. n. š.) vsebovali korespondenco s podložnimi pokrajinami in sosednjimi državami. Na Kreti imamo arhive minojskih palač, v hetitskem imperiju pa arhive kraljev in vodilnih mest (ZGOD. ČLOV., II/1, 94–95).

V naslednjem obdobju so nastale prave knjižnice - ali vsaj oddelki za shranjevanje književnih del - in se pridružile arhivom. Poleg asirskih so bile najstarejše knjižnice v Babilonu. Sledile so jim podobne ustanove v perzijskih prestolnicah, med katerimi najbolje poznamo tisto, ki je bila ustanovljena v Persepolisu za časa Dareja I. Prve zbirke literature, torej prve knjižnice v grškem svetu, so verjetno nastale v dobi tiranov v 6. stoletju p. n. š., Polikrata na Samosu in Pizistratidov v Atenah.

V istem času se je večalo število arhivov, v katerih so hranili prepise pomembnih zasebnih listin. To so bili na primer dokumenti o načrtih meja, prenosu posesti, osvoboditvi od suženjstva, posvojitvah in oporokah.

Pomen pismenosti se je povzdignil do te mere, da je že pisava sama dajala zapisu verodostojnost, tako da se je zaradi večanja števila zasebnih listin na eni in splošne nepismenosti na drugi strani ustanova notariata postopoma razvila v povsem samostojno institucijo.

Definicija notarja in njegove snovi

Institucija notariata nedvomno izhaja iz delovanja njenega poglobitnega nosilca, uradnika - notarja. Notar je javni organ, ki je po pristojni uradni oblasti pooblaščen, da sme sestavljati javne listine o pravnih opravilih, overevljati podpise, prepise, prevode in podobno, sprejemati v hrambo denar

in druge vrednosti itd. Kljub temu, da ni državni uslužbenec, njegovi spisi uživajo pravno veljavo, vključno s sankcijami zoper nepravilnosti, saj je kot svoboden poklic, zadolžen za opravljanje določenih dolžnosti, v pristojnosti uradne oblasti, ki jih ta tudi zakonsko ureja. Zaupanja je deležen še zato, ker permanentno opravlja svojo dolžnost, notarjevi spisi pa se morajo hraniti tudi po njegovi smrti.

Notar je imel v preteklih časih, zlasti v srednjem veku, izjemen pomen, saj je bil v splošni nevednosti eden redkih, ki je znal pisati in brati, večč je bil v pravu in poznal je zakone. Bil je oseba, kateremu so posamezniki pa tudi pravne osebe v potrebi po ohranitvi lastninskih in drugih pravic dajali zapisovati nekatera dejanja. Tako si je s splošnim razvojem prava in pravnih odnosov pridobil **javno vero** (*fides publica*) in s tem kredibilnost svojih zapisanih aktov ter postal nepogrešljiv posrednik pri sklepanju **javnih in privatnih listin**¹¹.

V diplomatiki, pomožni zgodovinski vedi, ki preiskuje srednjeveško listinsko gradivo (*diplome*¹²) kot zgodovinske vire, njihov nastanek, zunanjo obliko in notranjo razčlenjenost ter način predaje, določa pristnost kot podlago zgodovinskih interpretacij in jih objavlja v kritičnih izdajah (OTOREPEC 1987, 266), se je uveljavila delitev listin na *javne* in *privatne*. Čeprav obe v večini primerov uživata javno vero (*fides publicam*), velja za prve, da so to vsi akti, ki jih je izdala neodvisna javna oblast, cesarji, kralji, papeži, vojvode, mesta in drugi nosilci državne oblasti, druge pa vse ostale listine v sferi civilnega in privatnega prava, ki so jih sestavile pooblaščen osebe v predpisanih oblikah v uradih ali pisarnah. Za javne listine je še značilno, da so svečanejših, medtem ko so privatne enostavnejših oblik, za oboje pa je značilno, da so jih v preteklih obdobjih sestavljali notarji, v prvem primeru kot uslužbenci pristojnih državnih uradov, v drugem pa tudi kot samostojni izvrševalci svojega poklica (STIPIŠIČ 1985, 159), tako da se je za privatno listino uveljavil še termin *notarska listina*.

Znano je, da so listino poznali že Asirci in Babilonci, Grki in Rimljani. Seveda se listina pojavi šele s pismenostjo, tako da je Slovani v pradomovini niso poznali, poznali pa so ustne dogovore (*stipulatio verbalis*). Ker srednjeveška listina izhaja iz rimske, nas bo v nadaljevanju zanimal njen in iz nje izvirajoči razvoj srednjeveških privatnih pravnih aktov.

¹¹ Vprašanjem javne vere v zahodnomediterranskih evropskih deželah od rimske dobe dalje so se v zadnjem času poglobljeno posvetili avtorji v zborniku PIERGIOVANNI, 2006.

¹² Iz gr. *diploma*, list, preganjen na dvoje, iz *diploos*, dvojen (VERBINC, 1982).

Rimski *tabelliones* in notarji

Pravna določila o izvrševanju notarskega poklica so znana iz začetka srednjega veka, iz zakonikov bizantinskega cesarja Justinijana (527–565)¹³. Vsekakor pa so te določbe sad večstoletne prakse, saj zakoni nastanejo navadno tedaj, ko neka dejanja ali navade že obstajajo v praksi.

Težko bi sicer razne hetitske in egipčanske pisarje (*scriba*) ali grške *tahigrafe* in *semeiografe*, med katerimi so bile tudi ženske, že šteli za začetek notariata, kajti afriški pisarji so bili ponavadi če že ne sami vladarji vsaj visoki državni uradniki, grški pa so le z določenimi znaki beležili, kar so rekli gospodarji. Privatni pravni akti so se v glavnem sklepali ustno ali pismeno pred pristojnimi državnimi uradi. Ni se še torej razvil poseben urad, ločen od državne uprave, ki bi mu bila pravno podeljena javna vera.

V rimski republikanski dobi se že izoblikujejo uradniki z nekaterimi značilnostmi kasnejšega notarja; to je bil t.i. tabelij (*tabellio*), imenovan po voščjenih tablicah, na katere je najprej kot privatna oseba - sprva so to bili v glavnem (grški) sužnji¹⁴ - zapisoval zlasti privatne pravne akte (kupoprodajne pogodbe, darovnice, zadolžnice, testamente itd.). Toda v tem času je bil pomen pisnega akta minimalen, saj je služil le v pomoč pričam, da so se v slučaju sodnega spora spomnile določenega privatnega pravnega dogodka, seveda pa je bil pisni akt še dokaz o prisotnosti določenih prič pri sklepanju pravnega akta.

S premostitvijo prestolnice Cesarstva iz Rima v Konstantinopel (330) je v Helenističnem okolju, kjer je imel pisni pravni akt večjo veljavo, začel dobivati avtentični dokument privatnih pogodb, ki so ga zapisali tabeliji, objektivno dokazilno moč tudi v rimskem cesarstvu (STIPIŠIČ 1985, 161).

Notarji, po grško *basilicoi hypógraphoi* (βασιλιχοὶ ὑπόγραφοι), pa so delovali v cesarski pisarni (*kancelariji*) in so se razlikovali od tabelijev in pisarjev (*scribae*), saj so bili urejevalci pravnih aktov, ki so jih slednji zapisali. Njihove dolžnosti so v republikanski dobi očitno opravljali t.i. *scribae librarii* ali *questorji*, ki so v dobi cesarjev postali obvezni v vseh državnih kancelarijah, tudi mestnih (COSTAMAGNA 1975, 164).

¹³ Po znanem uporu, imenovanem Nika ("zmagaj"), se je Justinijan leta 533 v želji po utrditvi države odločil objaviti prve tri dele svojega zakonika, imenovanega *Corpus Iuris Civilis*, ene najpomembnejših zbirk rimskih zakonov, ki so bile temelj moderni zakonodaji. *Corpus Iuris Civilis* so sestavljali: *Codex* s cesarskimi uredbami, *Digeste* ali *Pandectae*, ki so zbrale mnenja najuglednejših pravnikov, ter *Institutiones*, temeljna načela pravne znanosti. Kasneje je zbirki Justinijan dodal še *Novellae Constitutiones*, to je zakone, ki jih je izdal v času svojega vladanja (CRACCO 1992, 41); ti so tudi najpomembnejši za našo obravnavo.

¹⁴ Znan je pojav grških sužnjev - izobražencev v rimski družbi, ki jih je "najemala" za dvig svoje kulturne in intelektualne ravni. To so bili v glavnem ali vojaški ujetniki ali sužnji zaradi dolgov.

Notarji so izhajali iz visokega socialnega sloja, saj so jih ponavadi označevali s pridevkom „*vir clarissimus*“, njihova naloga pa je bila pregledovati in urejati spise ter na njih zapisovati beležke¹⁵ o pravnem dejanju, ki ga je določen dokument izpričeval (COSTAMAGNA 1975, 158/9). Cesar Justinijan notarje v svojem zakoniku imenuje „sodniki in arhivisti“, Cassiodor (6. stoletje) pa jih celo povzdigne nad sodnike (SOMEDA 1958, 17). Notarji so bili namreč tudi neke vrste administratorji in zapisnikarji pri sodnih procesih in so v dobi cesarstva uživali **javno vero** (*fides publica*).

V obdobju poznega cesarstva se kot zelo pomembna omenja tudi „*schola notariorum*“, ki jo v glavnem obiskujejo „*viri clarissimi*“; načeluje ji „*primicerius notariorum*“, z nalogo urejanja in shranjevanja tako civilnih kot vojaških spisov, pri čemer ga nadomešča „*secundicerius notariorum*“. Pripadniki te šole so bili še tribuni in notarji, ki so si lahko obetali visoke službe v državni upravi (SOMEDA 1958, 15).

Prvi predpisi o sestavljanju pravnih aktov

Ko se je običaj pisnih privatnih pravnih aktov z razvojem trgovine in nasploh družbenih odnosov razširil, so začeli cesarji predpisovati zakonska določila za to dejavnost. Tabeliji so postopoma pridobili status priznanih javnih uradnikov; bili so organizirani v korporacijah, ki so jih izobraževale in nadzirale. Dasi so že v času rimskega klasičnega pravnika Ulpijana (170–228) predpisali neke določbe v zvezi z notarsko prakso, ko so razmišljali o izločitvi nesposobnih oseb iz tega poklica, v času Dioklecianovega poskusa maksimiranja cen (zač. 4. stol.) so zanje določili tarife, v 5. stoletju pa predpisali kazni za tabelije, ki bi v nasprotju z zakonskimi določili zapisovali pravne akte, lahko šele iz Justinijanovih zakonikov razberemo način poslovanja tabelijev, ki so ga morali upoštevati pri sestavljanju privatnih listin (LEICHT 1948, 51).

Kredibilnost je privatna listina, ki jo je sestavil tabelij (*instrumentum publice confectum*),¹⁶ uživala le, če je bila javno izdana (*redactio in mundum*). Veljavno izdana pa je bila listina potem, ko jo je tabelij na prošnjo (*rogatio*) strank najprej zapisal v osnutku (*scheda*), jo prebral oziroma dal v pregled pogodbenikom (najprej *auctorju* in ta *destinatarju*)¹⁷ in vsaj trem pričam, ki so strinjanje

¹⁵ *Nota, notae* (= znak, znamenje, zaznamek, beležka, opomba); od tu tudi latinski etimološki koren za besedo notar (EGI, 617).

¹⁶ Termin *instrumentum*, ki se je ponovno uveljavil od 12. stoletja dalje, se že v Justinijanovem zakoniku uporablja za vse vrste privatnih pravnih aktov (Novellae 73 c. 4).

¹⁷ **Auctor (concessor)** je oseba, ki izvršuje pravno dejanje. V javni listini je to suveren, ki z njo daje beneficij ali privilegij; v privatni listini pa oporočnik, prodajalec, darovalec ipd. **Destinatarju** je oseba, ki ji je pravno dejanje namenjeno, npr. kupec (STIPIŠIČ 1985, 158).

z zapisano vsebino potrdile s svojim podpisom (*traditio*); šele nato je tabelij listino sestavil, podpisal ter predal pogodbenikoma („*post traditam complevi et dedi*“) v končni pravno veljavni obliki (*redactio in mundum*). Svojo večstoletno potrdilno funkcijo za privatne pravne akte pa je s tem načinom začel izgubljeni pečat. Ta je namreč jamčil *auctorjevo* voljo do izvršitve določenega pravnega dejanja, z razvojem notarske prakse pa so pečat nadomestile priče in notar kot privilegirana oseba za sestavljanje pravnoveljavnih listin, tako da pečat razen za slavnostne listine praktično ni bil več potreben.

Prav dejanje predaje dokumenta pogodbenikom v pregled in potrditev (*traditio*) sklenjenega pravnega dogodka je bilo temeljni overovitveni akt (*absolutio*) rimske privatne pogodbe, pri kateri sicer tabelij nastopa kot privilegirana priča, toda dejanje brez aktivne prisotnosti obeh pogodbenih strani ter prič še ni imelo dokazilne moči (LEICHT 1948, 52).

Za zavarovanje pravnih dejanj pa so skrbeli še na nekatere druge načine, ki so privedli do ustanovitve posebnih uradov. Ker Justinijanove določbe tabeliju niso dajale tiste veljave (*fides publica*), ki jo je kasneje užival srednjeveški notar, da bi v primeru izgube listin ali sodnega spora lahko na podlagi svojih beležk (*scheda, nota, imbreviatura*) izdajal avtentične kopije (AMELOTTI 1975, 41 sq.), so se v teh primerih pogodbeniki zatekali k pooblaščenim državnim ustanovam, ki so imele pravico izdajanja avtentičnih kopij (*ius acta conficiendi ali ius gestorum*) (PRATESI 1983, 761). To so bile pisarne (*kancelarije*), ponavadi pri načelniku province ali še pogosteje pri mestnih uradih (*gesta municipalia*), kjer so pogodbeniki privatni pravni akt (posojilo, zamenjavo, darilo, doto itd.) **na lastno željo**¹⁸ dali zapisati (*insinuatio*) v posebne registre (*acta publica*), hranjene pri teh uradih.

Gestom so načelovali *ekseptorji*, neke vrste kancelarji, in njihova ter prisotnost treh *kuralov* je bila po nekem poglavju zakonskih določil cesarja Valentinijana III. (419–455) že dovolj za vpis insinuacije (LEICHT 1948, 53). Eden od pogojev za ta vpis pa je bil, da jo je zapisal tabelij,¹⁹ saj pogodbe „navadnih“ pisarjev pravno niso veljale, kot Justinijanov zakonik za te primere opozarja upnika: „*sciat quod in illius fide totum ipse suspendit*“ (LEICHT 1948, 51). Postopek je bil očitno v skladu s tedanjim pojmovanjem javne vere, saj so tudi javne (vladarjeve) spise, ki so nastali v državnih kancelarijah, morali pred izdajo pregledati visoki uradniki, imenovani *consentientes*.

Opisano pravilo se je še dolgo ohranilo v deželah pod bizantinsko oblastjo (Ravenski eksarhat, južna Italija), medtem ko se je v deželah, ki so prišle pod oblast Langobardov, razvila povsem nova kategorija pisarjev.

¹⁸ Le za darovnice nad 500 solidi je Justinijan zapovedal obvezen zapis insinuacije; Novellae 73, 7, cit. LEICHT 1948, 52.

¹⁹ Justinijanova določba (Novellae 73, c. 4) tako listino imenuje „*instrumentum publice confectum*“.

Cerkveni pisarji

V dobi rimskih cesarjev (27 p. n. š. – 476) so se tudi pri cerkvenih ustanovah razvili uradi, ki sprva niso imeli namena posegati na privatno pravno področje, so se pa kasneje iz njih razvile podobne ustanove kot pri laičnih oblasteh, ko so zlasti od propada zahodnorimskega cesarstva kleriki nastopili kot poglobitni zapisovalci javnih in privatnih pravnih dokumentov.

Že okoli leta 100 je papež Klement razposlal v sedem regij «*notarios fideles Ecclesiae*», z nalogo, da pri sodnih pisarjih, torej pri laičnih notarjih, zbirajo spise o mučencih. Sredi 3. stoletja so ustanovili *Kolegij sedmih subdiakonov*, ki so bili zadolženi za nadzor nad cerkvenimi notarji. Pri starešinah notarjev so že tedaj overjali testamente, daritve, osvoboditve suženjstva ipd. Po znanem Milanskem ediktu (313), s katerim je cesar Konstantin izenačil krščanstvo z drugimi verami, je rimska škofija pridobila veljavo tudi pri izdajanju vseh javnih in privatnih listin. Obnovili so arhive, ustanovili nove, hranjenje in urejevanje spisov mučencev in cerkvene uprave pa so zaupali notarjem, ki so jih imenovali tudi *scrinarii* po njihovih skrinjah, kjer so hranili spise, ali *chartularii* po njihovih zbirkah spisov (SOMEDA 1958, 15).

Po hunskih in germanskih vdorih, zlasti pa po ustanovitvi langobardskega kraljestva na večjem delu Italskega polotoka v drugi polovici 6. stoletja, ko se je zamajal ves rimski pravni sistem, so nastopili kot poglobitni izobraženci duhovniki, ki so v langobardski državi zasedli pomembna mesta v državni upravi in postali osrednji zapisovalci javnih in privatnih pravnih aktov.

II. FIDES PUBLICA V ZGODNJEM IN RAZVITEM SREDNJEM VEKU

Čeprav so nekateri preučevalci notariata in notarske prakse že rimskemu tabeliju pripisovali pristojnosti srednjeveških notarjev (DURANDO 1897, 24–60, v določenih pogledih pa celo BRESSLAU 1912, 590; prim. COSTAMAGNA 1975, 285), nekateri pa celo *eksceptorju* (SCHIAPARELLI 1932, 27 sq.), ki se v bizantinski dobi imenuje tudi „*scriba civitatis*“, pa je šele praksa in zakonodaja, uveljavljena v času langobardske (6.–8. stoletje) in še posebno frankovske države (9. stoletje), začrtala temeljne poteze te pomembne pravne institucije, ki ji je svojo podobo vtisnil še razvoj notariata v bizantinskih oziroma kasneje romanskih deželah.

Bizantinski ali romanski in langobardski notariat

S prihodom Langobardov v furlansko nižino (568) in vzpostavitvijo Italskega kraljestva (*Regnum Italicum*) lahko v razvoju notariata sledimo dvema usmeritvama, ki pa sta ravno zaradi obmejne lege **istrskega polotoka** med tema državama izredno pomembni in značilni za nadaljnji razvoj notarske prakse v deželi.

Na eni strani je **bizantinska ali romanska** usmeritev, ki nadaljuje rimsko tradicijo s tabeliji (imenujejo jih še *curiali*, *scriuari* ali *forenses*), organiziranimi v ekskluzivnih državno priznanih korporacijah (*artes* ali *scholae*), načeluje pa jim *primarius*. Tako so si izborili priznanje, da so le oni lahko zapisovali privatne pravne akte z javno vero. S ponavljanjem iz generacije v generacijo ne samo juridičnih obrazcev, temveč celo grafičnih posebnosti, izoblikovanih v določenem območju delovanja tabelijev, v teh deželah v glavnem niso spreminjali poznorimske tradicije pisarniškega poslovanja.

V romanskih listinah zasledimo veliko aktivnost „*scribae civitatis*“, javnega uradnika mestnih kurij, ki je bil med drugim zadolžen za hranjenje registrov, v katere so zapisovali prepise (*transscriptiones*) lastništva nepremičnin. Ti registri so omenjeni v neki ravenski zbirki zakonikov (*kapitularju*) iz konca 9. stoletja (LEICHT 1948, 55), nedvomno pa so služili utrjevanju pogodb o prenosih lastništva za nepremičnine. Ne kaže še izključiti domneve, da so

bili omenjeni mestni pisarji predhodniki kasnejših komunskih kancelarjev (LEICHT 1936, 974).

Položaj notarja je bil v teh deželah precej vplivnejši kot v langobardskih, saj je uživala njegova vloga zapisovalca pravnega akta večjo javno vero kot aktivnost pogodbenikov ali prič, ki so sprva nastopali v velikem številu (7–15), sčasoma pa jih je bilo vedno manj udeleženih pri pravnem dejanju (3–1). Tako so beneventanski principi že sredi 9. stoletja predpisali, da morajo vse privatne dokumente zapisati notarji, sicer ti ne bodo veljali (PERTILE 1902, 293).

V Rimu so stare tabelije zamenjali *scriniarii sanctae Romanae Ecclesiae*, ki so bili od 11. stoletja dalje zadolženi tudi za shranjevanje, urejanje in izdajanje veljavnih kopij privatnih pravnih aktov, v Neaplju pa so postopoma pridobivali značilnosti javnih notarjev *curiali*, k čemur je nedvomno pripomogla njihova stanovska organizacija z bedenjem nad korektnostjo v izvrševanju službe (STIPIŠIĆ 1985, 161).

Na drugi strani se je uveljavila **langobardska** praksa in zakonodaja. Kot na drugih področjih družbenega življenja je langobardski vdor najprej povzročil nazadovanje v razvoju ustanov, kar je veljalo tudi ali pa zlasti za notariat, saj je popolnoma izginila institucija tabelijev in insinucij. Mestne municipalne oblasti, kjer so se sploh ohranile, so izgubile prejšnji pomen, nosilci oblasti pa se poleg vojske izoblikujejo v okviru cerkvenih ustanov.

Notarji so bili v langobardski državi dolgo časa privatne osebe, tako laiki kot kleriki, zlasti slednji pa so delovali pri cerkvenih ustanovah (*notarii ecclesiae*), kjer so zapisovali tudi precej privatnih pravnih dokumentov. Med zapisovalci langobardskih privatnih pravnih aktov, ki jih je v zbirki *Codice Diplomatico Langobardo* skupaj z akti sodnih zborov (placitov²⁰) izdal SCHIAPARELLI (1933), v tem obdobju zasledimo 23 različnih nazivov za zapisovalce privatnih dokumentov. Med duhovniki, diakoni, menihi, škofi, kleriki, *lectorji*, *viri devoti*, *viri clarissimi*, *amicii*, *eksceptorji*, *nepoti*, *scriptorji* in drugimi, največkrat naletimo na notarje (59-krat od 175 primerov), in sicer kot „samo“ notarje (*notarius*) ter notarje s pridevniki kot *notarius regis*, *notarius regiae potestatis*, *notarius Ecclesiae*, *presbiter et notarius*, *subdiaconus et notarius in Clericus et notarius* (COSTAMAGNA 1975, 157).

Večina preučevalcev notariata zato meni, da so vsi našteti že usposobljeni za zapisovanje verodostojnih dokumentov, kar se lahko razbere iz vsebine, saj zapisovalci to počnejo na željo ali po zapovedi tedanjih suverenov, zato naj ne bi bila potrebna še dodatna specifikacija njihove avtoritete. Vrh tega naj bi bili vsi po svojih položajih na visokem mestu družbene lestvice, ponavadi

²⁰ To so bile razsodbe na državni ravni; zbirko listin placitov v Italiskem kraljestvu je izdal MANARESI 1955.

s pomembnimi funkcijami v državnih kancelarijah, kleriki pa naj bi bili že tako potrjeni s cerkvene strani (COSTAMAGNA 1975, 170). Ravno za zapisovalce privatnih pravnih dokumentov se je v langobardski zakonodaji za časa kralja Rathisa (746) uveljavil termin „*scriba publicus*“, ki že uživa določeno stopnjo javne vere, med zgoraj omenjenimi pa ga ne zasledimo.

Čeprav se je dokumentov iz langobardske dobe ohranilo izredno malo, želi Giorgio Costamagna dokazati, da ima termin «*publicus*» v langobardski zakonodaji izredno konotacijo, saj včasih označuje tudi državnega blagajnika, drugič pa celo sodnika. Zato naj bi imela oznaka javnega pisarja vso potrebno veljavo (COSTAMAGNA 1975, 163). Njegova argumentacija pa Alessandra Pratesija ne prepriča, da bi „*scriba publicus*“, kot zapisovalec privatnih pravnih aktov, že imel vse značilnosti kasnejšega notarja, kajti po njegovem ta še vedno ni potrjen po uradno priznani avtoriteti, v imenu katere bi lahko nastopal kot verodostojni potrjevalec sklenjenega pravnega dogovora (PRATESI 1983, 763). Notarjev zapis listini torej še ni dajal značaja javnosti, saj je bila dokazilna moč sklenjenega akta še vedno v rokah pogodbenikov in prič, ki še do srede 9. stoletja nastopajo v velikem številu (7–15) (PRATESI 1983, 764) med podpisniki privatnih listin, nepismeni seveda z običajnimi križci («*signa manum*»).

Zanimivo verodostojnost dokumentu pa je dajala uveljavljena praksa langobardskih pisarjev, da so vsakemu od pogodbenikov, kolikorkoli jih je že bilo, predali avtentično kopijo pravnega akta; način, ki se je kasneje v italijanskih deželah izgubil, se je ohranil v francoskih, tako da ga je upošteval še Napoleonov kodeks (LEICHT 1948, 55).

Šele s frankovsko dobo naj bi, po mnenju Pratesija, nastopila doba v razvoju notarske prakse, ki je notarju omogočala v okviru predpisanih zakonskih določil razmeroma avtonomno delovanje, ko je že notarjev podpis na listini le-tej zagotavljal potrebno javno vero. Ta okoliščina je bila izredno pomembna v dobi vzpona mest, posebno od 12. stoletja dalje, ko so na prizorišče zgodovine (ponovno) stopila mesta z značilno upravo, gospodarstvom in družbenimi odnosi. Pri tem je ravno ustanova notariata igrala eno bistvenih vlog, saj bi si brez avtonomnega delovanja tega urada le težko predstavljali pestrost komunskega statutarnega prava in njegovega pomena v razvoju Evrope.

Frankovski notariat in zakonodaja

Franki so z osvojitvijo langobardske države (774) prevzeli tudi mnoge značilnosti njihovega prava ter ga skupno s posebnostmi germanskega in rimskega prava vključili v svojo zakonodajo.

Splošna značilnost frankovskega prava je bila, da je stremelo k centralizaciji

države, kar je nazorno razvidno iz strukturiranosti frankovskega hierarhičnega fevdalnega sistema. V tej smeri so posegli tudi v regulaciji notariata ter ga tako povzdignili v eno osrednjih upravnih institucij.

Prva znana frankovska uredba, ki se je nanašala na notariat, sega v leto 781, ko je vladar svojim grofom zapovedal, da morajo **notarji** zapisovati njihove pravne akte (MGH. CRF. I, 190). Karel Veliki je še bolj utrdil notarjevo vlogo z uredbo iz leta 803, ko je določil, da morajo biti tako *skabini* (sodniki) kot advokati (oskrbniki, v tem primeru verjetno za laične posesti; prim. COSTA-MAGNA 1975, 182) in notarji imenovani. Za (pismeno) imenovanje po posameznih krajih pa so jih predlagali poslanci (*missi*) med grofom in centralno oblastjo (IBID., 115). Poleg tega, da so notarje po položaju izenačili s *skabini* in advokati, gre temu odloku pripisati še začetke pravnega urejanja položaja avtoritete, v imenu katere so kasneje notarji verodostojno nastopali v vseh pravnih aktih.

Naslednja uredba, iz leta 805, ki se delno navezuje na prvo in zapoveduje vsem škofom, opatom in grofom, da morajo za svoje uradovanje imeti notarja (MGH. CRF. I, 121), pa se poleg tega, da dopolnjuje drugo uredbo, navezuje tudi na cerkveni odlok iz leta 800, ki prepoveduje klerikom, da bi sestavljali pravne dokumente za laike (PERTILE 1902, 293). S tem so še večjo veljavo pridobili laični notarji. Za klerike je poskrbel še odlok iz leta 810, ki je prepovedal sestavljanje listin (*charta*) duhovnikom („*et nullus presbiter chartas scribat*“; IBID., 179).

Omenjenih zakonskih določil pa ne gre jemati v smislu, da naštetih veljaki prej ne bi imeli katerihkoli pisarjev ali notarjev ali da duhovniki prej niso zapisovali pravnih aktov, temveč da so od tedaj veljali le tisti pravni akti notarjev, ki jih je za opravljanje poklica priznala centralna oblast.

Tako je bila kot posrednikom med lokalnimi veljaki in centralno oblastjo zaupana naloga podeljevanja notarskih privilegijev v imenu vladarja cesarskim ali kraljevim **odposlancem** (*missi*) in **palatinskim grofom** (*comes palatinus*), to je dvornim sodnikom pri frankovskih kraljih, ki so na predlog škofa, opata ali grofa ali drugih veljakov imenovali notarja. Toda šele od konca 12. stoletja, posebno pa od tridesetih let 13. stoletja narašča število notarjev, ki poleg svojega imena na pravnih aktih navajajo tudi avtoriteto (*aule imperialis notarius, imperiali potestate notarius, imperiali auctoritate notarius, notarii auctoritate sacri Lateranensis palatii* ipd.), v imenu katere so pridobili **značaj javne vere** (*fides publica*).

Pomembna uredba, ki je tudi pomenila nov korak k avtonomnejši vlogi notarja, je bilo Lotarjevo poglavje iz leta 832 o prisegi notarjev, da ne bodo ponarejali dokumentov („*quod nullum scriptum falsum faciant*“; MGH. CRF, II, 62), saj mu ta naloga tudi pravno odgovornost.

Notarjevo delovanje je bilo sprva omejeno na območje, ki ga je imel pod obla-

stjo njegov nadrejeni, kasneje pa je smel z dovoljenjem pristojnega gospodarja opravljati službo tudi na drugih ozemljih, seveda le, če je imel notarski privilegij.

Kljub temu, da so frankovski vladarji želeli s temi ukrepi centralizirati notarsko službo in jo podrediti izključno svoji avtoriteti, so se posebno od časa drobitve fevdalne posesti (po 10. stoletju) in zlasti z razvojem trgovine in obrti ter s tem povezanim vzponom mest pravice podeljevanja notarskih privilegijev razširile še na druge nosilce oblasti, dasi so še dolgo potem palatinski grofi vsaj formalno ohranili to dolžnost, na primer v Beneški republici do leta 1612, ko si je slednja privzela to pravico (LEGGI 1683, 139).

Najprej se Cerkev ni odrekla že v rimski dobi pridobljenim privilegijem imenovanja notarjev („*potestas faciendi notarios*“), ki je bila dana njihovim najvišjim hierarhičnim vrhovom; „*notarii auctoritate sacri Lateranensis palatii*“ se je imenoval notar po pooblastilu rimskega papeža.

Kasneje so privilegij podeljevanja notarske avtoritete pridobili še drugi veljaki, kot so bili na primer oglejski (Aquileia) patriarhi (*Gregorii marchionis Istrie atque Carniole notarius*) ali Beneška republika (*ducali Venetiarum auctoritate notarius*), pa celo škofi in končno mesta (*notarius civitatis*) uživajo to pravico. V mestih je ponavadi mestni Veliki svet na predlog Malega sveta izbiral notarja, trajanje njegove službe pa so določili s posebno pogodbo (STIPIŠIĆ 1985, 162).

Kljub zakonodaji se še ni dosledno uveljavilo navajanje avtoritete, v imenu katere je notar pravni akt zapisal. Posebno v začetku 9. stoletja so bili notarji v svojem delovanju vezani na svojega gospoda (grofa, škofa, ...) in na njegovo ozemlje, v smislu frankovskega prava so bili torej tudi oni „privezani“ na službo gospodu in zato to navajanje verjetno niti ni bilo potrebno. Šele kasneje, ko so lahko z dovoljenjem dotičnega gospoda opravljali notarske posle tudi na njegovem ozemlju ter s postopno sekularizacijo²¹ institucije notariata, ki se je pravzaprav začela že v začetku 9. stoletja, pa se verjetno zaradi objektivnih okoliščin pomanjkanja šol in nepismenosti v praksi še dolgo ni uveljavila, je postalo umestno navajati avtoriteto, ki je notarju podelila notarski privilegij. Tako so po raziskavi Costamagne (1975, 197) v 9. stoletju le na 10 % vseh (ohranjenih) privatnih listinah kot zapisovalci podpisani notarji „*Domini Imperatoris*“, „*Domini Regis*“ ali „*Sacri Palatii*“. Toda v času od konca 9. in v 10. stoletju se med zapisovalci privatnih listin pojavi nova kvalifikacija, to je „*iudex et notarius*“ ali „*notarius et iudex*“, kot se je naziv uporabljal od druge polovice 10. stoletja, ki je poleg „*notarius publicus*“ in „*notarius et iudex ordinarius*“ postal zelo pogost tudi v komunskem življenju.

²¹ V Istri se v Poreču pojavi prvi laični notar Iohannes leta 1030, v Kopru pa deluje leta 1072 laični notar Basilius (DE VERGOTTINI 1924, 77).

Čeprav je nastanek in vloga te kvalifikacije notarjev še dokaj nejasna in glede na pomanjkanje starejših dokumentov tudi lahko le bolj ali manj hipotetična, je nekako skupna ocena preučevalcev tega pojava,²² da je služil predvsem utrditvi funkcije notarja kot javne osebe pri sklepanju javnih in privatnih listin. Sprva se naziv pojavi ravno na javnih listinah, predvsem sodnih zborov ali placitov, listina teh dogodkov pa nosi ime „*notitia iudicati*“. Zato naj bi bila zaupana dolžnost zapisovalca sprejetih sklepov najprej sodniku, ki je imel seveda tudi kvalifikacije notarja. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali je bila taka oseba najprej sodnik ter nato notar ali najprej notar in mu je bil kasneje dodeljen še privilegij sodnika, saj kot vemo, so bili tudi ti imenovani s strani centralne oblasti, kasneje pa so se združevali v posebne korporacije, ki so intenzivno zaživele, kakor notarske, v obdobju vzpona komunov (BETTO 1981). Tako za ene kot druge so že v frankovski dobi obstajale posebne šole, saj Lotarjev kapitular iz leta 825 omenja naslednje sedeže teh šol: Pavia, Ivrea, Turin, Cremona, Florenca, Verona, Vicenza, Čedad (COSTAMAGNA 1975, 196). Nemalokrat so *iudex et notarius* poleg istooznačenega zapisovalca na listinah nastopali le kot priče, očitno torej zato, da bi dokumentu potrdili večjo veljavo. Tudi ta združitev nazivov v eni osebi je pripomogla k večji uveljavitvi notarjeve vloge; v začetku 11. stoletja je med zapisovalci listin le še okoli 10 % „navadnih“ notarjev, v veliki meri pa prevladujejo „*notarji in sodniki*“.

Razvoj notarske prakse lahko ponazorimo z dvema pomembnima in večkrat citiranimi dokumentoma iz lokalne zgodovine Istre. V mislih imamo listino Rižanskega placita²³ iz okoli leta 804 in listino o pogodbi med Benetkami in Koproem iz leta 932²⁴. Obe sta sicer javni listini, predvsem za prvo se je v času intenzivnih odvijanj t.i. „placitov“ od 8. do 10. stoletja uveljavila specifična formulacija, zato je v posameznih primerih lahko tvegano primerjati javno s privatno pravno listino, toda status zapisovalca pravnega akta se v tem primeru ni razlikoval od podobnih primerov pri sklepanju privatnih pravnih aktov iz tega obdobja (SCHIAPARELLI 1932).

V prvi listini se je podpisal „*Peter, grešnik, diakon svete oglejske metropolitne cerkve, sem napisal to listino obljube po zapovedi svojega gospoda, presvetega patriarha Fortunata, plemenitega vojvoda Janeza, zgoraj podpisanih škofov in prvakov ljudstva dežele Istre in po potrditvi prič sem to listino potrdil.*“²⁵ (BRATOŽ 1989, 87).

Podpis diakona Petra kaže, da ta še nima titule notarja, čeprav iz teksta lahko

²² S tem vprašanjem sta se ukvarjala zlasti GENUARDI 1914, in EBNER 1979, 85–140 (zlasti str. 123), obširnejši komentar pa tudi COSTAMAGNA, 1975, 187 in 197–201, in PRATESI, 1983, 763–765.

²³ Obsežen zgodovinski komentar prim. v ŽITKO 1991 in 1992.

²⁴ Zgodovinski komentar prim. v ŽITKO 1993.

²⁵ *Petrus peccator diaconus sanctae Aq[ui]leie[n]sis matropolitane ecclesiae ha[n]c repromissione[m] ex iussione domini mei Fortunati sa[n]ctissimi patriarchae seu Ioa[n]is gloriosi ducis uel sup[ra] sc.*

razberemo, da je listino napisal po zapovedi svojega gospoda oglejskega patriarha, torej je moral biti vsaj eden od pisarjev njegove kancelarije ter tako po njem priznan kot oseba z javno vero (*fides publica*). Tudi število prič (7) kaže še vse značilnosti langobardske listine,²⁶ očitna sprememba pa se zgodi na ravni potrditve listine. Potem ko so se pogodbeniki (v tem primeru so tudi priče), tako kot v rimski dobi, s sklenjenim in zapisanim strinjali (*traditio*), jo v enakovredni vlogi s pričami ali celo v privilegirani potrdi (*roboratio*) tudi sam diakon Peter, ki tu nastopa kot notar. V langobardskih listinah je namreč notar oziroma *scriba* poleg drugih (prič) nastopal le kot „*ego quod interfui*“, torej oni, ki je bil prisoten, ne pa da bi listino tudi potrdil (PERTILE 1983, 765). Dosledno pa je frankovsko uredbo iz leta 805 upošteval **diakon in notar** Jurij (*Gregorius*) na listini pogodbe med Koprom in Benetkami iz leta 932, kjer gre za neke vrste podredilno ali vsaj tributarno dejanje Kopra nasproti Benetkam. Samo dejanje lahko štejejo za enega prvih v sklopu pogodb med istrskimi mesti in Benečani, ki so konec 13., formalnoppravno pa v začetku 15. stoletja privedli do večstoletne dominacije Benetk nad večino istrskega polotoka.

Vzpon notarjeve funkcije v tem obdobju pa je razviden ne le iz podpisa *Ego Georgius dyacono et notarius per consensu populorum scripsi atque firmaui*,²⁷ ko posebno z „Jaz“ (Ego)²⁸ izstopa notarjeva vloga, temveč tudi v dejstvu, da jo je sestavil koprski mestni notar, kot zvezmo iz listine iz naslednjega leta („*Ego Georgius diaconus et notarius de civitate Justinopolim*“), ki je moral za opravljanje svoje dolžnosti biti imenovan tudi s strani centralne oblasti, vendar tega kot običajno v tistem času ni posebej navajal.

V frankovski dobi se je dokončno uveljavilo ime *notarja* za zapisovalca pravnih aktov, toda razvoj institucije je z razpadom karolinške države od srede 9. do srede 11. stoletja stagniral. Šele z renesanso rimskega prava in odpiranjem notarskih šol od 11. stoletja dalje je institucija notariata doživela vzpon do te mere, da je notarska listina postala steber poslovnega življenja in njegovo zanesljivo poročstvo.

episcopor[um] et primatu[m] populi provinciae Istriae scripsi et post roboratione[m] testiu[m] cartula[m] roborau[i].

²⁶ Zanimivo se struktura listine v nasprotju s položajem njenega zapisovalca ni kaj prida spremenila iz časa poznega rimskega cesarstva, tako da so jo prevzeli tako Langobardi kot Bizantinci in za njimi Franki. Nazorno primerjavo podaja COSTAMAGNA 1975, 211–221.

²⁷ Prepis in prevod uporabljenega citiranega prispevka (ŽITKO 1993, 105–116) je delo Darje Mihelič.

²⁸ Obrazec se kasneje redno uveljavi na notarskih listinah, prisoten pa je že na rimskih tabelijskih listinah (COSTAMAGNA 1975, 212).

Listinski obrazci kot del javne vere

Doslej smo opisali le vlogo in razvoj notarjeve osebe kot poroka za izvirnost in verodostojnost določenega pravnega dejanja. Toda v razvoju institucije notariata je za zagotovitev pravne veljave sklenjenega dogovora vselej imela velik vpliv tudi zgradba oziroma značilnosti samega pisnega dokumenta.

Z vidika diplomatike se za kritično preučevanje listine upoštevajo njene **notranje** in **zunanje** značilnosti. Med notranjimi značilnostmi upoštevamo strukturo, jezik in stil, med zunanjimi pa pisavo, material (papirus, pergament, papir), črnilo, pečat in razne znake. Navedene značilnosti se uporabljajo predvsem pri odkrivanju pristnosti posameznih dokumentov, tako da z upoštevanjem notranjih in zunanjih karakteristik ter seveda z veliko mero zgodovinskega znanja lahko presodimo, ali je listina pristna ali morda ponaredek. V našem primeru pa se bomo omejili le na tiste značilnosti, ki so že v dobi nastanka dokumenta dajale temu značaj verodostojnosti in javne vere. Med notranjimi značilnostmi je to predvsem struktura listine, ki jo sestavljajo posamezni obrazci, med zunanjimi pa zlasti pečat in razni znaki udeležencev pravnega dejanja (notar, pogodbeniki, priče), svoj čas pa tudi material, saj so na primer mestni statuti predpisovali sestavljanje določenih vrst dokumentov le na pergamentu in bi pravni dogodek ne imel veljave, če bi bil napisan na papirju, enako pa je veljalo na primer v papeški kancelariji vse do 11. stoletja za dokumente, ki niso bili napisani na papirusu (STIPIŠIČ 1985, 155).

Zanimivo pri tem je, da se od rimske dobe do francoske meščanske revolucije najmanj spreminja **notranja struktura**, ki je veljala tako za javne kot privatne listine. Struktura listine se deli na uvodni del ali *protokol*, osrednji *tekst* ali *korpus* ter na zaključek ali *eshatokol*. *Protokol* je ponavadi sestavljen iz obrazcev *invocatio*, *intitulatio*, *inscriptio* in *salutatio*, to je predstavitev osnovnih akterjev pravnega dejanja, *invocatio* in *salutatio* pa sta namenjena božji počastitvi. *Tekst* sestavljajo obrazci: *arengo*, *promulgatio*, *narratio* ali *expositio*, *dispositio* in *clausulae finales*, med temi *sanctio*, predpisana kazen v primeru neizpolnjevanja pogodbe, in navedba elementov verodostojnosti ter polnomočja (*corroboratio*). Namenjene so opisu pravnega dejanja, predhodnim okoliščinam, ki so do njega privedle, in razrešitvi v primeru sodnega spora. *Eshatokol* ponavadi sestavljajo podpisi (*subscriptions*) in znaki (npr. križ), časovni (*data chronica*) in krajevni (*data topica*) podatki, včasih pa še kratek obrazec *apprecatio*, ki izraža željo sodelujočih za uspešnost pravnega dejanja (npr. „*feliciter*“). Poudariti kaže, da vse listine nimajo navedenih obrazcev ter da se vrstni red le-teh večkrat tudi spreminja (STIPIŠIČ 1985, 150–53).

V bizantinski oziroma romanski usmeritvi se je kot zaključni obrazec uveljavil tako imenovani **completio**, ki ga običajno sestavljajo poleg notarjevega znaka in podpisa še obrazci kot „*cartulam perfectam et completam absolvi*“ ali

„*post tradita complevi et dedi*“, kar jasno kaže na vpliv poznorimske notarske (tabelijske) prakse.

Notarjev znak in podpis, pečat

Za našo razpravo pa vsekakor zaslužita veliko pozornosti notarski znak in podpis. Razvoj notariata in notarske prakse je precej povzdignil pomen notarjevega podpisa, ki je pridobil značaj koroboracije na javnih listinah. To pomeni, da je notar s svojim podpisom in znakom pravni akt potrdil (*roborare* = okrepiti, ojačiti, utrditi), kar je bila na javnih listinah vloga pečata.

Pečat je ravno tako pomemben sestavni del listine, ki ga je potrebno preučiti pri diplomatični analizi pravnih dokumentov, saj se s pečati ukvarja celo posebna pomožna zgodovinska veda *sigilografija* ali *sfragistika*. Vendar ker je pečat sestavni del javnih listin ali privilegijev, značilnih za območje osrednje Slovenije, medtem ko je v Primorju prevladovala tudi pri javnih dokumentih notarska listina in pravni akti razen državnih (komunskih) pečata praviloma ne poznajo,²⁹ se pri njem ne bomo ustavljali, poudarimo pa naj, da o tem vprašanju obstaja številna literatura³⁰.

Notarski podpis sestavlja več podatkov: ime notarja, duhovniški naziv (če mu pripada), ime očeta, rojstno mesto, mesto, kjer opravlja notarsko službo, izjava, da je prisostvoval pri sklepanju pogodbe (*praesens fui*) ter da je listino sestavil zaprošen (*rogatus*) od strank, kar potrjuje s svojim običajnim znakom (*meo solito signo signavi*).

Z rastjo notarjeve avtoritete je namreč upadal pomen strank in prič. Postopoma je celo njihov podpis, ponavadi zaradi nepismenosti (*testes inlitterati*) le v znaku križa (*signum manus*), izgubljal na pomenu, tako da so se v listini le še omenjali, obred potrjevanja z njihove strani pa se je zožil samo na polaganje rok nad listino (*manumissio*). Zato pa je morala biti toliko bolj trdna veljava notarjevega podpisa in v znak njegove verodostojnosti se je postopoma oblikovala navada in potreba, da so notarji poleg podpisa pristavili še svoj znak. Notarski znak se pojavi že v 11. stoletju, razširi pa se v 12. stoletju s pojavo javnih notarjev. Najpogosteje se imenuje *signum notarile* ali *signum tabellionis*, *signum tabellionatus*. Včasih ga zasledimo v levem zgornjem kotu, večkrat pa se nahaja v levem spodnjem kotu notarskega akta.

²⁹ Pečat mesta Pirana se omenja že leta 1228, medtem ko najstarejši ohranjeni pečat mesta Kopa iz leta 1321 kaže vse značilnosti pečatov iz 13. stoletja (OTOREPEC 1988, 225–231).

³⁰ Med najpopolnejšimi izbori literature o sfragistiki za evropske dežele je spisek v delu KITTEL 1970, 466–509, za italijanske pa BASCAPÉ 1969. Za slovenske dežele prim. OTOREPEC 1988, 281–287.

Razvile so se pestre oblike notarskih znakov, saj je imel vsak notar svoj znak. Sprva so bile to enostavne oblike križev, ki so se razlikovale med seboj po kakih značilnih črticah, pikah ali drugih enostavnih posebnostih, kasneje pa so lahko bili pravi rebusi. Ponavadi notarjev znak vsebuje začetnice njegovega imena, oblikovane skladno z risbico, ki zarisuje kake značilnosti njegove družine ali imena ipd.

Charta, notitia, instrumentum in imbreviatura

Ker so se listine o pravnih dogodkih rade izgubljale oziroma uničevale, je nastala navada in obenem potreba, da so notarji bistvo (izvleček - *imbreviatura*) pravne vsebine listine začeli zapisovati v posebne knjige. Navajali so čas, priče, kraj (če ni bil domač) in jedro (pravnega) dejanja. Take so tudi najstarejše ohranjene **notarske knjige** na Slovenskem izpod peresa piranskega notarja Dominica Petenarija s konca 13. in začetka 14. stoletja; devet njegovih knjig je v transkripciji s potrebnim kritičnim aparatom tudi izdanih (MIHELIČ 1984, 1986a, 2002, 2006, 2009).

Omenili smo že, da so v času rimskih cesarjev tabeliji pred izdelavo veljavne listine (*instrumentum*) privatno pravno dejanje zabeležili v osnutku, ki so ga imenovali *scheda*. Beležke niso imele pravne veljave, v primeru izgube listine pa so lahko služile le kot priklic spomina pričam na neko pravno dejanje in s tem možnost izdaje nove listine.

Tudi v langobardski dobi *notitia*, kot so imenovali notarjevo beležko, še ni imela veljave, ki jo je s podpisi pogodbenikov in prič zagotavljala listina (*chartula*).

Privatna listina je še po 10. stoletju ohranila naziv *charta*, ki se ji je najpogosteje dodajal izraz s podrobnejšo predstavitvijo pravnega dogodka, na primer *charta venditionis*, *charta donationis*, *charta traditionis*, *charta recordationis* itd. Z renesanso rimskega prava in z ustanavljanjem pravnih študijev ter učiteljišč v 12. stoletju pa se je začel vračati naziv „*instrumentum publicum*“, prevzet iz stare rimske terminologije. To je postalo tudi najpogostejše ime za notarski akt.

Beležko, ki so jo nemalokrat napisali v neke vrste stenografskih znakih (tahiografska ali tironska znamenja; Novak, 1952, 287), so notarji zapisovali na hrbtno stran kasnejše listine, zato so jo imenovali tudi „*notitia dorsale*“, oziroma, ker so bili notarji zaproseni zapisati določen pravni dogodek, so te izvlečke imenovali še „*rogationes*“, v Rimu „*dictae*“, v Genovi „*notulae*“, za *notitio* pa se je uporabljal tudi naziv „*notitia brevis*“, „*breve recordationis*“, „*memoratorium*“. Ker so notarji beležke skupaj z listino predali, so sčasoma začeli v ta namen

uporabljati posebne lističe (*breve*), kasneje pa tudi registre (*protokole*),³¹ v katere so zapisovali osnutke pravnih dejanj, tako imenovane „*imbreviature*“, ki so imele enako pravno veljavo kot listine, oziroma so listine šele s tem postopkom pridobile nekdanjo rimsko pravno veljavo, notar pa javno vero do te mere, da je nastopal kot pravno pooblaščen oseb dogovorjenega pravnega dogodka. Od tedaj je bilo dovolj, če je notar *auctorja* in pričel le omenil, da so sodelovale pri sklepanju pravnega dogodka, ni pa bila več potrebna njihova aktivna vloga pri samem sestavljanju listine, kot je bila to pravna obveza poprej, ko so se na listine podpisovali, pisмени s polnim imenom, nepisмени pa s križcem (*signa manuum*) (COSTAMAGNA 1977, 21).

V dobi razvoja srednjeveških komunov so se tako uveljavile imbreviaturne knjige notarjev, notarjev zapis privatnih pravnih razmerij v le-teh pa je v nasprotju z Justinijanovo zakonodajo imel enak pomen kot pristna javna listina in je užival javno zaupanje. Bil je osnova, s pomočjo katere je lahko notar vsak hip izdelal novo veljavno listino. Kar je postalo v Italiji običaj od konca 12. stoletja,³² so od 13. stoletja dalje začeli mestni statuti - tudi tostran Jadrana - postavljati notarjem za dolžnost.

³¹ Imenovali so jih tudi *vacchette* (iz it. *vacca* = krava), ker so bili zvezki iz pergamenta (LE-ICHT 1948, 56).

³² Prvo omembo notarske imbreviaturne knjige srečamo v Genovi, ko je tamkajšnji znani notar Iohannes scriba na listini iz leta 1156 zapisal, da jo je prepisal iz zvezka svojega umrlega učitelja (COSTAMAGNA 1977, 26).

III. NOTARSKA PRAKSA V ISTRI DO 13. STOLETJA

Struktura listin nam lahko ob natančni preučitvi sestave navedenih obrazcev pojasni, h kateremu vplivnemu območju notarske prakse je spadala kancelarijska praksa določene dežele. Mnogi istrski obrazci od 9. do konca 12. stoletja, tako v *protokolu* kot *tekstu* in *eshatokolu*, kot je nazorno prikazal priznani italijanski pravni zgodovinar, kažejo na izvor ter tradicijo poznoromanske, s primesmi langobardske in frankovske usmeritve notarske prakse (LEICHT 1910, 179–190).

Notranja struktura istrskih listin do 13. stoletja

Protokol najstarejšega istrskega privatnega pravnega dokumenta, testa-
menta tržaške³³ nune Maru iz leta 847 (CDI, ad a.-) se začne z *invokacijo*: „*in nomine domini nostri Ihesu Christi*“, ki se praviloma pojavlja v skoraj vseh pri-
vatnih in nekaterih javnih listinah do konca 13. stoletja. Ta invokacija je zna-
čilna za mnoge dokumente v zgornji Italiji. Kasneje se v privatnih dokumen-
tih praviloma uveljavi kratko kar „*In Christi nomine. Amen. Anno Domini ...*“³⁴.
V javnih listinah, začenši s placitom iz leta 991 (CDI, ad a.-), ter v številnih
škofovskih diplomah zasledimo drugačen obrazec invokacije, in sicer „*in no-
mine dei aeterni*“, medtem ko nastopa do 13. stoletja le v eni koprski listini iz
leta 1072 (CDI, ad a.-) značilen beneški obrazec: „*in nomine domini Dei et sal-
vatoris nostri Ihesu Christi*“. Od začetka 12. stoletja najdemo značilen obrazec
oglejskih patriarhov, ki so postopoma postali tudi fevdalni gospodje Istre:
„*in nomine sanctae et individuae Trinitatis*“, cerkvene listine pa se ponašajo še
z invokacijo „*in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, amen*“ (CHART./I, št. 3).
Datacija, tako časovna kot krajevna, se v istrskih dokumentih praviloma zapi-

³³ Trst v tem obdobju vsaj do podreditve mesta Habsburžanom leta 1382 tako upravno kot geografsko nedvomno štejemo k Istri. O tem nas prepričujejo tudi pravne navade tega mesta, saj se tržaški statuti v mnogih posebnostih skladajo z drugimi istrskimi mesti, zato se bomo v nadaljevanju za primerjavo večkrat ozrli tudi po njih.

³⁴ Prim. PAK. 6. Občina Koper. Spisi, in PAK. 84. Oporoke iz Izole in Pirana (1390–1818).

suje za invokacijo, in sicer vselej (od 9. –12. stoletja) z navedbo italijanskega in ne bizantinskega suverena, kar je glede na politično ureditev povsem razumljivo. Od srede 11. stoletja dalje se za privatne listine uveljavi tudi datacija z obrazcem *ab incarnatione*, ki se je uveljavil v frankovski dobi, značilen pa je tudi za furlanske in beneške dokumente. Ta označitev pomeni, da so novo leto šteli s 25. marcem³⁵. Zanimivo pri tem je, da se *Actum*, beseda, s katero se datacija začneja, v istrskih dokumentih ponovi pred podpisi v eshatokolu listine, kar je vsekakor istrska posebnost, ker pa se večkrat nahaja neposredno za *sankcijo*, jo to približuje ravenskemu in dalmatinskemu dokumentu (LEICHT 1910, 180, 184).

Značilnost istrskega privatnega pravnega dokumenta, ki ga tudi približuje najstarejšim posebnostim romansko-bizantinskega izvora formulacij notarskih spisov, je subjektivni stil pisanja **teksta** ali osrednjega dela listine³⁶. Razmeroma enostavna oblika istrske listine oziroma „karte“ („*charta*“), kot se je v langobardski dobi uveljavilo poimenovanje za privatni dokument in se je v Istri ohranilo še dolgo potem, ko je v 12. stoletju ponovno stopila na prizorišče „listina“ („*instrumentum*“), je Leichta navedla celo na primerjavo z antično „*schedo*“, ki je povzemala le bistvene okoliščine pravnega akta. Obrazec *arenga* ali uvodnega pobožnega nagovora teksta, ki vsebuje neko moralno prvino sklenjenega dogovora in s pravnega vidika ni potreben, v istrski notarski listini nastopa le poredko.

Promulgacijo, kratek obrazec, s katerim se objavlja vsebina listine, in naracijo v privatnih listinah zasledimo le v posameznih primerih. Zato pa je redno prisotna *dispozicija*, ki je glede na pravno dejanje najvažnejši del dokumenta, saj vsebuje materialni ali moralni objekt menjave. Zanimivo pri tem je, da je izjava *auctorja* ponavadi različna od mesta do mesta. Prevladuje tržaška verzija izjave *auctorja*, ki je prisotna že v omenjenem testamentu iz leta 847: *facio cartam de hereditate de parentibus meis; za druge pravne primere pa: facio chartam donationis ali venditionis [de casa, ...]*. V Kopru se pojavijo naslednje oblike: *do, dono et concedo* (CDI, ad a.- 1072) ali *damus donamus atque a presenti die tradimus cartulam donationis* (CDI, ad a.- 1135) in v Miljah: *trado cartulam vendicionis et securitatis* (CDI, ad a.- 1235). Destinatarju pa je od srede 11. stoletja dalje namenjen obrazec *potestas habendi, tenendi, possidendi* ipd. predmeta menjave, ki spominja na ravensko tradicijo še iz 6. stoletja (LEICHT 1910, 182).

³⁵ Z različnimi stili, kot se označujejo načini štetja začetka novega leta, se ukvarja posebna zgodovinska pomožna veda - *kronologija*. Prim. GROTEFEND 1909, CAPPELLI 1929, ter STIPIŠIĆ 1985, 194–198, in tam navedeno literaturo.

³⁶ Za dalmatinski notariat velja, da je še dolgo ohranil predvsem bizantinske vplive; prim. VOJE 2005, 73–76; BETTARINI, 2013, 113–119; SARADI, 1999.

Na tem mestu bi v *finalni klavzuli* po strukturi severnoitalijanske listine sledila zavarovalna obljuba, *defensio*, za primer, če bi se odtujevalec³⁷ premislil; toda te v istrskih dokumentih praviloma ni zaslediti.

Značilen je tudi obrazec *sankcije*, torej kazni v primeru neizpolnjevanja dogovorjenega. Predvsem po načinu izrekanja kazni se istrski testament približuje romanskemu načinu, saj je kazen redno določena v denarju, medtem ko je za langobardske testamente značilno, da ponavadi le podvojijo vrednost predmeta menjave. Tako je v že omenjenem testamentu iz leta 847 tržaška nuna Maru določila libro zlata kazni tistemu, ki ne bi hotel priznati daritve 55 jerbasov („*cestras*“) oliv opatu Luponu iz jugozahodnega furlanskega mesta Sesta (KOS 1906, II, št. 137).

V listinah do 12. stoletja je pogosto notarjev podpis pospremljen z obrazcem: *Ego N. complevi et absolvi*. Z njo se je objavilo, da so bile zaključene vse operacije, potrebne za veljavnost listine. Tak obrazec zasledimo tudi na tržaškem testamentu iz leta 847: „*propria manu mei scripsi et subscripsi et complevi et absolvi*“, ki jo je poleg svojega imena in naziva „*Dominicus clericus tabellio hujus sancte Tergestine ecclesie*“ zapisal tržaški notar. Leicht v svojem razglabljanju o prisotnosti romanskih in langobardskih značilnosti v razvoju istrskega notariata meni, da gre pri tem obrazcu za različne izvore, dasi je mnogokrat prisoten v langobardskih in beneških pravnih aktih. Toda če se spomnimo Justinijanovih predpisov iz pozne antike, še posebno pa primerov iz ravske kancelarije 6. stoletja (COSTAMAGNA 1975, 212), se *completia* glasi takole: „*Ego Severus forensis scriptor donationem perfectam et completam absolvi*“. Torej gre tudi v *completiji* na tržaškem testamentu, ne glede na to, da se notar podpisuje kot *tabellio*, za primere, ki jih v Istri zasledimo še v 15. stoletju (STAT. KOP., II/49), za neposredni vpliv tradicije romanskega ali bizantinskega notariata.

Do začetka 13. stoletja, ko so na primer v istrskih privatnih dokumentih postopoma izginili *signa manum* prič (CDI, ad a.- 1202, 1209, 1219 Koper) pa tudi pogodbenikov in se je njihovo sodelovanje omejilo zgolj na notarjevo zabeležbo o njihovi prisotnosti, pa je bil ob notarju praviloma še vedno podpisan vsaj *auctor*, kar je vsekakor značilnost langobardskega dokumenta, saj je že kralj Rathis določil, da je listina brez odtujevalčevega podpisa nepopolna, kar ni bilo značilno za romansko območje, kjer je notarjev podpis mnogo prej kot v deželah pod nekdanjim langobardskim vplivom nadomestil podpise prisotnih.

Podpise prič in pogodbenikov v znak večje notarjeve veljave je postopoma nadomestil notarjev znak. Tako šele z začetkom 13. stoletja v današnji slo-

³⁷ Termin *odtujitve* se v našem primeru nanaša na jur. pojem prenosa (lastninske) pravice na drugo osebo; odsvojiti: odtujiti del premoženja (SSKJ, III., 325).

venski Istri zasledimo prvi znani (1213) notarski znak izolskega notarja Nicolausa (KOS 1928, V, št. 206).

V drugih znanih istrskih listinah pa se je v *completiji* poleg notarjevega podpisa do prve polovice 12. stoletja uveljavil obrazec: „*scripsi, complevi et firmavi*“,³⁸ medtem ko je po letu 1135 (KOS 1915, IV, št. 120), razen pogostega obrazca „*cartulam manu mea propria scripsi*“, zmeraj bolj prisotna: „*scripsi, (complevi), et (co)roboravi*“, kar kaže na prodirajoči beneški vpliv tudi pri sestavljanju listin (KOS 1956, 57).

Kljub razmeroma skromnim dokumentom, ki so se nam ohranili do konca 12. stoletja, lahko ravno na podlagi navedenih obrazcev za *completio* opazimo zanimive posebnosti. V tem času se namreč večina notarjev podpisuje kot notarji posameznih „*civitas*“ ali „*castrum*“, le na tržaškem testamentu iz leta 847 se je podpisal kot notar (*tabellio*) tržaške škofije, kar pa glede na položaj tržaškega mesta v tem času, še posebno pa po cesarskem privilegiju leta 948, ki je mestu v osebi škofa dajal grofovске pravice, tako da je škof nastopal tudi kot posvetni mestni načelnik (DE VERGOTTINI 1977c, 1375 sq.), pomeni, da je bil Dominicus prav tako neke vrste mestni notar³⁹.

Zanimivo je še, da se nihče od doslej znanih severozahodnih istrskih notarjev do konca 12. stoletja ni deklariral za notarja cesarske, papeške ali kake nižje oblastne avtoritete, kot je to postal običaj od srede 13. stoletja dalje, temveč le za mestnega ali notarja brez atributa⁴⁰.

Toda izgleda, da sprva niti ni imela večje veljave notarjeva avtoriteta, če se je deklarirala za notarja cesarske ali papeške potrditve, saj je tako na primer piranski notar Rantulfus leta 1230 „le“ mestni notar, čez 5 let cesarski, leta 1238 pa se priznava za notarja oglejskega patriarha Bertolda (1218–1251), kar vsekakor kaže na povečan vpliv oglejskih patriarhov tudi pri izvajanju notarske dejavnosti v Istri, obenem pa na prejšnjo neobveznost navajanja avtoritete in enakovrednost mestnih s cesarskimi notarji. Šele po tem obdobju se istrski notarji praviloma deklarirajo za najpogostejše patriarhove notarje, kot prikazuje *PRILOGA 2*, kjer so podani doslej znani delujoči notarji v Kopru, Izoli in Piranu v 13. stoletju.

Podatki, zbrani v *prilogi 2*, pa poleg izrednega razmaha notarske dejavnosti v 13. stoletju nakazujejo še druge spremembe v izvrševanju notarske prakse. Zlasti gre za splošno uveljavitev beneškega obrazca *scripsi, complevi et (co)*

³⁸ Prim. CDI ad a.- 933; KOS, ad a.- 977 (št. 462), 1072 (št. 267).

³⁹ Prim. *PRILOGA 1*.

⁴⁰ Tudi v drugih istrskih krajih se šele z začetkom 13. stoletja notarji deklarirajo za cesarske ali papeške notarje, kot je bil poreški notar Jordanes leta 1202 (CDI, ad a.-), medtem ko se je še leta 1191 poreški notar podpisal kot „*Ego Adam Diaconus et Notarius de Civitate Parentine*“ (CDI, ad a.). Podobno je bilo v Pulju, v Trstu pa zasledimo prvega cesarskega notarja, duhovnika Andreasa, ravno tako leta 1202 (CDI, ad a.-).

roboravi ali kasneje še pogosteje le *scripsi et roboravi*, namesto značilnega istrskega obrazca *scripsi et firmavi* v zaključku notarjevega podpisa. Tako vsaj v drugi polovici 13. stoletja razmeroma hitro zaznamo razliko med domačim in „tujim“ notarjem, ki je opravljal notarski poklic v katerem od izbranih mest, v Kopru, Izoli ali Piranu, saj ti običajno svojega podpisa ne zaključujejo kot istrski notarji, čeprav so tudi med njimi izjeme (prim. koprskega notarja Riccardusa), temveč uporabljajo obrazec kot ... *interfui et subscripsi* ali ... *rogatus scripsi* ipd.,⁴¹ kar vsekakor kaže na neko skupno navado ali prakso v izvajanju notarske dejavnosti v severozahodni Istri.

Večina notarjev je svoj ustaljeni zaključni obrazec uporabljala skorajda brez sprememb ves čas svojega delovanja. Tako se notar Facina pod zapisani akt praviloma podpisuje kot „*Ego presbiter Facina auctoritate incliti domini Gregorii Istrie atque Carniole marchionis notarius, hiis omnibus interfui, rogatus scripsi et roboravi*“ (CHART./I, št. 110, 112, 111a,), na treh listinah k svojemu imenu pri podpisu doda še „*ecclesie Piranensis*“ (CHART./I, 137, 145) ali „*ecclesie Pirani*“ (CHART./I, 111b), na eni samo „*Piranensis*“ (CHART./I, 104), medtem ko le na eni listini nebitveno drugače označi s „*supradictis omnibus interfui, ...*“ (CHART./I, 103) običajno oznako, da je zapisal določeni pravni akt na željo prisotnih, leta 1261 pa je to storil po nalogu komunskega konzula, kar je poudaril z vrivkom „*..., et de mandatu dominorum consulum scripsi et roboravi*“ v svojem podpisu (CHART./I, 104).

Marsikdaj je bil verjetno notarjev zaključni podpis odvisen tudi od naročnika, toda če sodimo po praksi koprskega notarskega mojstra Riccardusa, temu ni bilo tako, saj se je enako podpisal na listino, ki mu jo je naročil koprski arhidiacon leta 1248, kar je v svojem podpisu tudi poudaril,⁴² kot na listini iz leta 1252, ko je šlo „le“ za nadarbine piranskega kapitlja⁴³.

Med notarji, delujočimi v obravnavanih mestih, pa jih je v nasprotju s prejšnjimi obdobji precej manj iz vrst klerikov. Ti so le omenjeni piranski duhovnik Facina, ki je aktivno deloval v drugi polovici 13. stoletja, v Kopru Henricus in Michael de Mari, med nje pa bi morda zaradi imena lahko šteli še piranskega podestatovega kancelarja Dominichinusa leta 1294. Ugotovljeno vsekakor kaže na veliko laicizacijo tega poklica, kar je bilo tedaj značilno tudi za druge kraje v severni Italiji z razvito institucijo notariata.

Kljub temu, da so poglobitni vir za zgornjo tabelo piranske listine (CHART./I), opazimo med temi mnogo notarjev iz Kopra, kar kaže, da je že tedaj koprsko mesto igralo glavno vlogo tako v trgovskem prometu, zlasti od leta 1182, ko

⁴¹ Tako Bonaventura de Busdarino iz Trevisa ali leta 1283 Andreas Widonis de Čensono ali leta 1298 Scotus de Scotis iz Benetk (CHART., ad a.-).

⁴² „*..., et de mandato dicti domini archidiaconi rogatus scripsi.*“ (CHART./I, št. 84).

⁴³ „*..., his omnibus interfui et rogatus scripsi.*“ (CHART./I, št. 86).

je mesto od Benečanov dobilo pravico do monopolnega izvoza soli iz Istre (CDI ad a.-; prim. DAROVEC 1990, 35), kot v razvoju notarske prakse. Obenem pa navedeni notarji izdajajo tedanjo raznovrstno etnično podobo v obravnavanih mestih, ki vsekakor ni bila značilna le za notarje. Tako med njimi prevladujejo nemška imena, sledijo jim latinska ali italijanska, prisotna pa so tudi tri slovanska imena (Vitalis filius Menesclavi, Sclavionus de Pirano in Sclavono de Billono).

Privilegiji istrskih notarjev

Potem ko je pravica podeljevanja notarskih privilegijev prešla tudi na nižje nosilce oblasti v cesarstvu, so nekatera mesta dobila cesarske privilegije imenovanja notarjev, kot na primer Pavia leta 1191, Genova 1210, Lucca 1369 itd. V drugih mestih so notarje imenovali domači palatinski grofi, nekatera pa so si očitno v skladu z razvojem komunske avtonomije in neodvisnih mestnih uradov, ki so zagotavljali verodostojnost in pravno varnost, pridobila to pristojnost neodvisno od centralne oblasti (PERTILE 1902, 296).

Čeprav so od 10. stoletja dalje cesarji severozahodnim istrskim mestom podeljevali razmeroma široke privilegije, med temi ni konkretnih vesti o podelitvi pravice imenovanja notarjev. Toda pogosto nedoločni obrazec cesarskih diplom, s katerimi je bilo mestom dovoljeno vladanje po njihovem domačem pravu in običajih, kot je bil privilegiji cesarja Otona I. iz leta 968, ki ga je potrdil tudi njegov sin Oton II. leta 974 (CDI, ad a.-), ko poleg omenjenega dovoljuje Koprčanom in Pirančanom, da se na svojem ozemlju branijo z lastno vojsko ter sami zaslišujejo v pravnih zadevah, daje slutiti, da so morali imeti določene pristojnosti vsaj pri nastavljanju mestnih notarjev. Še posebno, če pritrdimo Leichtovemu (LEICHT 1910, 186; prim. KOS 1956; VILFAN, OTOREPEC 1962) dokazovanju, da gre pri istrskem notariatu za bizantinsko tradicijo mestnih pisarjev (*scribae civitatis*) ali rimskih *eksceptorjev*, ki jih je že BRESSLAU (1889) opisal na primeru ravenskega in južnoitalskega notariata kot uradnike, ki so imeli popoln nadzor nad spisi, nastalimi v mestu, tako da so jih morali celo cerkveni pisarji pred izdajo dati v pregled in overovitev komunskim kancelarjem, lahko domnevamo, da so imeli v teh „*ius familiaris*“ in „*consuetudines*“, kot sta se uveljavila termina za običajno pravo v privilegijih, svoje mesto tudi notarji. To nam morda še najboljše ponazarjata dva znana koprška notarja iz 10. stoletja, Georgius in Rotepertus, ki se že tedaj deklarirata kot notarja Koprškega mesta.

Očitno so se z vprašanjem, katera avtoriteta je poleg mestne istrskim notarjem podeljevala notarski privilegij, ubadali že sodobniki, kar nam pričajo vsaj trije dokumenti. Zaradi prepira med koprskim škofom in opatinjo samo-

stana sv. Marije v Ogleju so leta 1201 pred razsodniki zaslišali številne priče, med njimi tudi take, ki naj bi potrdile, da imajo določeni notarji potrebni privilegij za opravljanje tega poklica, verjetno zaradi dokumentov v predmetu spora. Tako je (koprski) duhovnik Johannes med drugim pod prisego izpovedal, „da sta in veljata Likofred in Almerik za [koprška; op. a.] notarja (*tabelliones*) že zdavna pa do danes. Vprašan, kako to ve, dejal je, da je bil navzoč pri Sv. Mariji ... ko sta bila z notariatom investirana od mejnega grofa Bertolda.“ (KOS 1928, V, št. 9).

Podobno pričevanje zasledimo tudi v listinah o sporu zaradi oljčne desetine med piranskimi prebivalci in koprskim škofom Aldigheriusom. Koprski škof si je očitno želel prilastiti piransko oljčno desetino, ki naj bi jo dobil v uživanje piranski kapitelj. Z obtožbo, da so se piranski duhovniki združevali s Pirančani in jih ščuvali proti njemu, jih je izobčil in si na tak način poskušal pridobiti donosno oljčno desetino. To je Pirančane tako prizadelo, da so složno s svojimi božjimi odposlanci v boju za pravico nastopili proti koprskemu škofu. Spor je trajal dobra štiri leta, od marca 1201 do oktobra 1205 (prim. CHART./I, št. 11–65), z večkratnim posredovanjem papeža Inocenta III. pa se je odvijal pred raznimi razsodišči od Benetk, Trsta, Milj, Padove do Ferrare, kjer so ga tudi razrešili v korist piranskega kapitlja. Pri tem sta se obe strani oklepali vseh možnih načinov za dokazovanje svojih pravic.

Tako je že na enem prvih zaslišanj 14. decembra 1201 (CHART./I, št. 22) koprski škof podvomil v veljavnost pooblastila, ki ga je 16. julija 1201 izdal piranski notar Dominicus Iustu de Bona in Paponiju de Ioane, izvoljenima po volji piranskega klera in celotnega piranskega ljudstva za pooblaščenega zastopnika v sporu s koprskim škofom (CHART./I, št. 14), še bolj pa je ugovarjal pooblastilu diakonu Artuicumu, ki so ga piranski kleriki izbrali za zagovornika pri papeževih odposlancih v zadevnem sporu, in ki ga je 1. decembra 1201 napisal zopet notar Dominicus (CHART./I, št. 17).

Temu je namreč koprski škof oporekal pristojnost opravljanja notarskega poklica, češ da ni bil potrjen po pristojni državni avtoriteti in so v takem primeru njegova pooblastila neveljavna, obenem pa so neveljavna posredovanja piranskih zastopnikov pri papeških odposlancih (torčelanskem škofu Leonardu in prvaku gradeške cerkve Stefanu). Toda vrsta prič, med njimi tudi presbiter Venerij, je zatrdila, da „... Dominik velja za notarja v Piranskem gradu. Vse njegove listine o raznih pogodbah in drugih stvareh ter vsi njegovi testamenti imajo veljavo v Piranskem mestu.“ Povrh tega pa je Venerij še izpovedal, „da je bil prisoten, ko je Dominik prisegel kot notar vpričo grofa Bertolda. Ta je dobil oblast od freisinškega škofa, ta pa od cesarja.“ (KOS 1928,⁴⁴ V, št. 250).

⁴⁴ M. Kos, ki je po očetovih zapisih priredil V. knjigo *Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem*

Za naše vprašanje je vsekakor zanimivo nadaljnje Venerijevo pričanje, ki se nanaša na sam obred podelitve notarskega privilegija. Zagotavljal je namreč, da je Bertold Dominica ustoličil za notarja z robom nitko?) svojega plašča,⁴⁵ in sicer v navzočnosti ljudstva Pirana pred *Porta Domus* ter v prisotnosti gastalda Alberica in drugih mestnih velikašev (CHART./I, št. 22:23/7).

Podobno je obred opisal tudi Odolricus de Ripaldo, le da je namesto plašča omenil kožuh,⁴⁶ medtem ko je Petro de Imena videl rokavico, s katero je Bertold investiral Dominika za notarja⁴⁷. Kot je zaprisegel Iohannes ostiarius, se je to zgodilo kakega pol leta prej (IBID.: 25/20).

Še globlji dvom v pravilnost notarske investiture pa nam vsadi priča koprškega škofa, presbiter Peter, ki je „... pod prisego izpovedal, da se o Dominiku ne more reči, je li notar ali ne. Bertold, ki ga je baje postavil za notarja, nima te pravice.“ (KOS 1928, V, št. 250; prim. CHART./I, št. 23: 32/19).

Dejansko je težko pojasniti, za katerega Bertolda gre (prim. MIHELČ, 2011a). V tem času je Istri kot krajišnik sicer vladal Bertold Andeški, toda malo je verjetno, da gre za tega Bertolda tudi v piranskem primeru, saj krajišnik ne bi dobil privilegija podeljevanja notariata od freisinškega škofa, še manj pa od goriškega grofa Majnharda, ki ga nekatere priče (Walterius candelarius) omenjajo kot posrednika med freisinškim škofom in (piranskim) grofom Bertoldom pri podeljevanju tega privilegija (CHART./I, št. 22).

Tudi druge piranske priče zagotavljajo, da je Bertold dobil privilegij ustoličevanja notarjev od freisinškega škofa, njihove izjave pa se ne ujemajo v določanju naziva njegove funkcije v Piranu. Za večino je kratko malo grof, za druge je piranski grof,⁴⁸ za nekatere grof teritorija in kraja,⁴⁹ morda najbolj določen pa je zopet Venerij, ki pravi, da je podestat tega kraja v imenu freisinškega škofa⁵⁰. Čeprav se prvi piranski podestat v smislu komunske uprave omenja že leta 1192 (CHART./I., LXV; prim. BENUSSI, 1924), gre verjetno v tem primeru še vedno „le“ za namestnika freisinških škofov, ki so leta 1062 od istrskega krajišnika Udalrika Weimarskega prejeli Piran in Novigrad (CDI, ad a.-) in so še leta 1201 imeli pravico podeljevanja notarskega privilegija v Piranu oziroma so to pravico sredi 12. stoletja prenesli na goriške grofe. Ne-

veku, je obravnavani dogodek postavil pred leto 1216.

⁴⁵ *Et dictus comes investivit dictum Dominicum de tabellionatu cum lampulo mantelli, ...* (CHART./I, št. 22, 23/6; prim. Lex. Lat., 639).

⁴⁶ *Et dicit quod fuit investitus per lampulum pellium Bertoldi.* (CHART./I, št. 22: 29/3).

⁴⁷ *Dicit tamen quod investivit eum Bertoldus cum ciroteca.* (IBID.: 28/20).

⁴⁸ Tako Tiso iudex de Pirano (IBID.: 26/9).

⁴⁹ Albinus de Donada: „... Bertoldo comite terre, et de loco, ...“, (IBID., št. 23: 31/28).

⁵⁰ „... comite Bertoldo, qui est potestas illius loci per episcopum de Freisengo, ...“, (IBID., št. 22: 23/3).

kateri zgodovinarji tudi pritrjujejo Kandlerjevemu mnenju, da je pri obravnavanem Bertoldu šlo dejansko za nekakšnega mestnega grofa (*burgravio*, it., iz nem. *Burggraf*) (MORTEANI 1886, 11).

Zasliševanje rzsodišča v zvezi s sporom zaradi oljne desetine kaže, da je v predhodnem času notarjem za izvajanje svoje dejavnosti očitno zadoščalo, če so bili priznani s strani mestne skupnosti, v času uveljavljajočih se komunov pa so za verodostojnost svojih spisov morali biti potrjeni tudi s strani centralne oblasti, saj je bilo eno od vprašanj omenjenega spora tudi veljavna javna vera notarjev, ki niso bili potrjeni za cesarske (*imperiali auctoritate*) ali papeške (*auctoritate sacri Lateranensis palatii*) notarje, kot se je to pravilo uveljavilo v Svetem rimskem cesarstvu od 9. stoletja dalje.

Medtem ko notarskim spisom koprskima notarjema Almeriku in Likofredu javna vera ni bila postavljena pod vprašaj, ker ju je potrdil krajišnik Bertold, je ostala dvomljiva investitura piranskega notarja Dominika, ki ga je ustoličil grof Bertold. Toda kot sledi iz razvoja nadaljnjih dogodkov v zvezi z oljno desetino, kasneje ni bila več postavljena pod vprašaj notarjeva avtoriteta, kar pomeni, da je tudi „mestni grof“ Bertold veljavno užival pravico imenovanja notarjev oziroma, je že dejstvo, da je notarja priznavala mestna skupnost, zadoščalo, da so njegovi spisi uživali javno veljavo (ZABBIA, 2013, 206-210).

V tem dejanju se vsekakor kaže proces, ki se je odvijal tudi po drugih sosednjih italijanskih deželah, da se je s časom pravica podeljevanja notarskega privilegija razširila tudi na nižje nosilce oblasti, najprej palatinske grofe, pa škofo in še na nižje uradnike, ki so sprva dobili potrdilo imenovanja notarjev od cesarja ali papeža oziroma njunih odposlancev, sčasoma postala dedna, kasneje pa se je z razvojem komunskega življenja ta pravica prenesla tudi na komun (PERTILE 1902, 295-297; FERRARA 1977, 56-57; PINI 2002, 1-20).

Prednost in interes za pridobitev notarskega privilegija so imeli vsekakor sinovi ali bližnji sorodniki notarjev, notarska „obrt“ (*arte*) pa je imela organizacijske oblike cehovske ureditve, saj so kot monopolistična cehovska združenja skrbeli za svoje člane, kar je končno zagotavljalo tudi kvaliteto šolanja. Zaradi razmeroma visokih stroškov šolanja so bili njeni člani praviloma pripadniki višjih družbenih slojev, kar je razumljivo, saj je ta poklic odpiral tudi velike možnosti napredovanja⁵¹.

Obred investiture notarjev

Kakšno vlogo in pomen so pripisovali notarjem, priča tudi obred podeljevanja notarske časti. Podobno kot pri podeljevanju grofovske ali viteške časti

⁵¹ Prim. FASOLI 1977 in tam navedeno literaturo.

so morali notarji pred podeljevalcem kleče sprejeti umestitev, le da v tem primeru namesto z mečem, „s peresom in črnilnikom „ (*cum penna et calamario*), bodoči notar pa je moral priseči zvestobo, poštenost in znanje. Slednje si je pridobil z vsaj enoletnim obiskovanjem katere od priznanih gramatičnih in juridičnih šol, znanje notarske veščine pa mu je potrdil ali že izkušeni notar ali prior kasnejših notarskih korporacij (*collegijev*) ali učitelj notarske šole, ki so se razširile v 13. stoletju po ustanovitvi univerz v Italiji.

Vsekakor gre v primeru že omenjene investiture piranskega notarja Dominika iz leta 1201 za eno najstarejših ohranjenih sumarnih zapisov obreda investiture notarja. Vendar je na prvi pogled nenavadna navedba, da je »*dictus comes investivit dictum Dominicum de tabellionatu cum lampulo mantelli*«, torej da ga je investiral z robom oz. nitko plašča, kar se ne ujema z uveljavljenim obredom investiture notarjev s peresom in črnilnikom (*cum penna et calamario*), ki se pogosteje omenja od konca 13. stoletja dalje. Du Cange še v 18. stoletju med 99. opisanimi investiturami na 82. mestu obred investiture notarjev imenuje »*Cum penna et calamario*«⁵². Toda po dostopnih virih je bila sestavni del svečanosti tudi zaušnica (*alapa*), ki jo je prejel kandidat za notarja med obredno svečanostjo.⁵³

Če je namreč v dokumentu iz leta 1201 piranski notar Dominik investiran »*cum lampulo mantelli*« in takega primera kasneje ne najdemo, še ne pomeni, da tedaj ne bi bil investiran po običajnem obredju, temveč priča o postopnem oblikovanju obredja investiture notarjev od konca 12. stoletja, ko se je izoblikovalo t.i. srednjeveško obredje podeljevanja investitur na vseh poglavitnih področjih družbenega življenja (prim. KELLER, 1993). Srednjeveški dokumenti podajajo le malo med seboj raztresenih interpretacij simbolnih obredov in vsebujejo le malo podrobnih opisov obredov investitur. Od konca 13. stoletja je v dokumentih o investituri notarjev pogosto omenjen le specifičen akt »... *cum penna et callamario legitime investivit ...*« (prim. AIRALDI, 1974, 243-249), temu pa sledijo navedbe o dolžnostih in pristojnostih iz prisege, ki so sestavni del zaključnega akta investiture, torej pravno-normativna vsebina listine – notarski privilegij. Za notarske investiture sicer premoremo nekaj opisov že od druge polovice 13. stoletja, podrobnejši se vsekakor začenjajo od druge polovice 14. stoletja.

⁵² DU CANGE 1733, 3, 1536: *CUM PENNA ET CALAMARIO investitos Tabelliones observat Rollandinus in Summa Notariae cap. 5. extremo; quod etiam habetur in Costituzione Ruperti Imp. an. 1401, apud Goldast. tom. 1. pag. 382.* (prim. ROLANDINO 1546, 143v.-146v.)

⁵³ Za primerjavo notarskih investiturnih postopkov gl. objave razprav in dokumentov: SOMEDA 1956, 42-43; CORBO 1972; AIRALDI 1974, 178-315; PETTI BALBI 1974, 17-33; BRUNETTIN 2004, 221; TILATTI 2006, 135-136; DAROVEC 2007; LOMBARDO 2012, 241-259; ZABBIA 2013, 210-213. O ritualu investiture notarjev prim. DAROVEC 2014.

V nadaljevanju bomo predstavili opis investiture notarja v Furlaniji iz leta 1396, kot nam jo posreduje SOMEDA (1956, 42-43).

Oseba, ki je želela biti imenovana za notarja, se je predstavila palatinskemu grofu ter ga pred pričami ponižno zaprosila za umestitev na to dolžnost. Če je bilo prošnji ugodeno, ga je grof postavil za notarja na sledeč način: „Investiral ga je s tablico in pisalom, ki ju je držal v roki in mu kot opomin dal klofuto.“⁵⁴

Nato so mu natančno pojasnili, katere akte lahko potrjeni notar sestavlja: pogodbe, sodne spise, oporoke in druge listine ter zapise; njegovi spisi dobijo značaj javnosti.

Temu je sledila prisega: „Prisegam pri Svetem Evangeliju, da bom opravljal službo notarja pravično, čisto, zvesto in zakonito, torej ne bom sestavljal lažnih zapisov ne lažnih listin niti ponarejal starih listin ali zamenjeval posamezne izraze. Ne bom škodoval pravicam cerkev, hospicijev, sirot, vdov in drugih ubogih oseb, ampak jih bom po svojih močeh ščitil in branil. Prisegam zvestobo Svetemu Cesarstvu in palatinskemu grofu ter vsakomur iz njegovega spremstva. Če bi zvedel, da je kdo nasprotoval ali poskušal odvzeti čast in jurisdikcijo palatinskemu grofu, se obvezujem braniti ga z vso svojo močjo ter ga o tem pisno ali ustno obvestiti.“ (SOMEDA 1956, 43)

Po vsem tem je palatinski grof naročil notarju (praviloma mojstru - učitelju notarskega kandidata), - ti so bili v obredju poleg javnosti vselej prisotni na tovrstnih ceremonialih tudi v vlogi administratorjev in pravnih strokovnjakov - da zapiše akt o investituri.

Študije srednjeveškega obredja namreč nazorno kažejo, kako so bile tovrstne investiture del širšega koncepta tedanjega normativnega obredja. To se je izoblikovalo po zgledu posvetnega obredja umestitve vladarjev, ki kaže evolutivno zmes simbolnih obrednih gest s koreninami še v antičnih posvetnih in religioznih obredjih, zlasti od karolinško-otonske dobe pa prežeto s krščansko simboliko. Poleg ustoličevanja vladarjev in vazalov lahko ritualni ceremonial umestitve notarjev primerjamo še z obredjem investiture vitezov, kot nam je po virih dostopno od 12. stoletja dalje in mu je bilo v literaturi doslej namenjene več pozornosti⁵⁵.

⁵⁴ »... per pugilar:m et penna:m quos in sua mano tenebat eidem alapa : in signum memoriae inferendo investivit« (SOMEDA, 1956, 42).

⁵⁵ Metodološko zasnovo, da je mogoče ceremonialne oblike srednjeveških institucij pojasniti le s primerjavo s podobnimi ali sorodnimi obredi, je izpostavil že LE GOFF (1985, 399). Poleg te in SCHMITTOVE (2000) študije bi na tem mestu omenil temeljito analizo obredne geste poljuba miru PETKOVA (*Kiss of Peace*, 2003) ter članek o posebnostih *homagija* ROACHA (2012), vsi z uporabo številne referenčne literature. Različne interpretacije oziroma upodobitve investitur vitezov so dostopne tudi na web-u, tako npr. Investitura a cavaliere (<https://www.youtube.com/watch?v=yA8Th-qqgR0>; 27.04.2014). O zgodovini viteštva prim. FLORI, 1998.

Za srednjeveške investiture je značilno, da jim je prisostvovala javnost oziroma v njenem imenu izbrane priče. Javnosti je bilo seveda obredje tudi namenjeno, saj gre v vseh teh primerih za podeljevanje javnih služb, oficijev, zato svečano obredje ni le akt umestitve v položaj, temveč tudi akt javne objave umestitve v neko službo, v izvajanje (božjega) poslanstva, kot je proces investiture ideološko interpretirala in očitno uspela uveljaviti srednjeveška krščanska teokracija. LE GOFF (1985, 387-394) povzema, kako je celotno obredje investiture v začetku 12. stoletja ponazoril Galbert iz Bruggeja, notar, menih in kronist, ki loči tri faze simbolnega obredja vstopanja v vazalstvo, kot so jih ločevali in po vsem videzu tudi dojemali ljudje srednjega veka:⁵⁶

1. *Homagij* (poklon, sprejem vere, (božji) dar)
2. *Fides* (vera, zvestoba, zaupanje, prisega)
3. *Investitura* (zaključni akt)

Poudariti še kaže, da so pri obredju uporabljali tri kategorije simbolnih elementov: besede, geste in predmete.

Prva faza: *homagij*. Običajno vsebuje dve dejanji. Prvo je verbalno. To je ponavadi izjava, zaveza, ki izraža voljo priprošnjika, da bi postal gospodov človek, enako kakor nov kristjan ob krstu s svojimi usti ali z botrovimi usti odgovori Bogu, ki ga je s posredovanjem duhovnika krstitelja vprašal: »Ali hočeš postati kristjan?« - »Hočem«, tudi priprošnjik sklene zavezo, ki je globalna, vendar že od prvega stadija določna glede njegovega gospoda. Drugo dejanje dopolnjuje prvo fazo vstopa v vazalstvo: to je *immixtio manuum*: vazal položi sklenjene roke med roke gospoda, ta pa s svojimi rokami prekrije vazalove. Gre za gesto srečanja, vzajemne pogodbe. V *immixtio manuum* je jasno, da obdajajoče roke pripadajo osebi, ki je višja po položaju, izraža simbolno gesto podreditve vazala gospodu, toda na drugi strani je v gospodovi gesti obljuba pomoči, zaščite, a prav skozi to obljubo se razkazuje višja moč. Že najstarejši dokumenti o vazalskih obredih od prve polovice 7. stoletja opisujejo ta ročni obred (LE GOFF, 1985, 389, 403, 453). Poleg tega, da gre pri tem obredu za recipročnost gest, kaže poudariti enega izmed velikih poglavij srednjeveškega in univerzalnega simbolizma, simbolizem roke. V rimski pravni tradiciji in terminologiji je *manus* eden izmed izrazov za *potestas*, oblast, še zlasti pa eden glavnih atributov *pater familias*. Simbolizmu roke, zlasti roke Boga Očeta, kot ga je ustvarila karolinška in za njo otonska teokracija, je precej pozornosti posvetil SCHMITT (2000, 101-146), ki ugotavlja, da so tedaj antični jezik in kulturni vzorci ponovno zaživel

⁵⁶ Na tem mestu bi lahko primerjali tudi izvrstno delo DUBYja (1985) o tedanjem konceptu trojnosti; specifično str. 353-359.

v službi dejansko zelo drugačne ideologije in pojmovanja oblasti, ko roka Boga Očeta, ki, začenši z ikonografijo, postane simbol ono- in tu-stranske božje prisotnosti.

Zaključna gesta homagija je obenem prehod v drugo fazo: Prisego vere oziroma zvestobe. Največkrat je dana pri religioznem predmetu, praviloma pri Bibliji ali relikvijah. V prisegi je odkrito izrečena osebna zaveza z umestitljem, jamstvo zanjo pa daje cerkvena oblast, kar ji vsaj na simbolni ravni prav skozi obredje venomer uspeva (prim. LE GOFF, 1985, 451).

Prisega se v primeru vitezov in notarjev v 12. stoletju razširi, poudarek je na morali in pravičnosti v izvajanju službe, morale in pravičnosti pa se lahko naučimo le z ustreznim izobraževanjem.

Po prisegi sledi zaključni akt, investitura. Toda tudi ta se izvaja na različne načine, odvisno od tipa investiture, pri tem pa so prav tako uporabljene tri kategorije simbolnih elementov: besede, geste in predmeti. V fevdalno-vazalnem obredju je to izjemno močna gesta, poljub miru (prim. PETKOV, 2003), ki zapečati pogodbo iz prisega. Simbolni predmet investiture je lahko cerkven, religiozen ali profan; DU CANGE jih našteje kar 99, Le Goff pa jih razvrsti v tri kategorije: družbeno-ekonomski, sociokulturni in družbeno-poklicni simboli, med slednje uvrsti tudi pero in črnilnik (*cum penna et calamario*), ki ga prisodi duhovnim poklicem (LE GOFF, 1985, 396-397)⁵⁷.

Investitura se je v investiturnem obredju notarjev praviloma zaključila s predajo »penna et calamario« ter z zaušnico (*alapa*), obredno gesto, ki jo je prejel kandidat v (večno) opozorilo in opomin za izvajanje poslanstva notarskega poklica, v primeru investiture piranskega notarja pa to gesto z enakovrednim simbolnim pomenom predstavlja umestitev s kosom ali delom oblačila. Gesta je znana že vsaj iz rimske obredne tradicije, s katero so osvobajali sužnje: npr. rimski pretor se je dotaknil sužnja z bilko (*festuca*), šibo ali delom oblačila, ko ga je izpustil na svobodo, prav tako pa je zaušnica v lice (*alapa*) v rimski tradiciji veljala za gesto, ki so jo gospodarji dajali sužnjem pri osvobajanju. V obeh primerih gre za antično simbolno dejanje osvoboditve, ki pa nalaga tudi osebno odgovornost za lastna početja in jo lahko razumemo tudi v luči (ponovnega!) uveljavljanja svobodnih poklicev (*artes liberales*).

Zaušnica kaže podobnost z umestitvijo vitezov, ki so kot obredno gesto prejeli udarec po temenu (fr. *colée*), medtem ko je bil vazalom v zaključku prve faze obreda, tj. homagija, namenjen poljub (*osculum*), ki ga izmenjata umesti-

⁵⁷ Zanimiva sta spiska investiturnih predmetov in nazivov v LE GOFF, 1985, 455-460, eden je po M. Théveninu iz merovinško-karolinške dobe, drugi po Du Cangu.

telj in umeščenelec (LE GOFF, 1985, 391-2)⁵⁸.

Čeprav zaušnica torej ohranja nekatera antična simbolna sporočila, simbolizem roke v srednjeveškem krščanskem obredju dobi nov pomen: gre vselej za Božjo roko, izraža odnos med Bogom, umestiteljem in umeščencem (prim. SCHMITT, 2000, 101-146).

Z uveljavitvijo notariata in same notarske prakse pa se od druge polovice 13. stoletja vse pogosteje pojavlja listina kot sestavni del zaključnega akta. Listina se kmalu nato pojavi zgolj kot eden izmed simbolov tudi pri drugih investiturah (prim. LE GOFF 1985, 414).

Doslej je bilo oblikovanju obredja investiture notarjev v primerjavi z viteško v znanstveni literaturi posvečene malo pozornosti. Vendar je kot kaže viteškemu obredju kmalu sledilo tudi notarsko obredje investiture: morda bi lahko tvegali hipotezo, da se je razvijalo vzporedno ali celo pred viteškim. Vedeti moramo, da je že Karel Veliki predpisal prisege za notarje, ki pa so bili tedaj kleriki in s tem že posvečeni v svoj red.

Ob tej obravnavi ne smemo prezreti še sodniške funkcije(»iudex et notarius« ali »notarius et iudex«), ki so jo izvajali notarji že vsaj od 9. stoletja, kot je že prikazano v poglavju **Frankovski notariat in zakonodaja**. Najprej so to bili kleriki, natančneje menihi. Samostani so bili tedaj izobraževalne ustanove, ki so na podlagi dosežene izobrazbe in vzgoje omogočali vsem slojem prebivalstva izobraževanje in nato zasedanje ustreznih upravnih služb. Oni so bili tudi edini izobraženi v pisanju, gramatiki, teologiji, pravu idr. znanjih.

V vsem tem času so bili verni zapisovalci in administratorji vseh obrednih aktivnosti prav notarji⁵⁹. In ti notarji so bili praviloma menihi, menihi pa si niso prisvajali le mesto razlagalcev in lastnikov kolektivnega spomina, temveč tudi prvenstvo v usmerjanju družbenih odnosov, morale, vrednot. Med ljudmi zgodnjega srednjega veka so namreč prav kleriki veljali za voditelje in ideološke interprete, zato lahko upravičeno sklepamo, da so tudi zasnovali branje obredov (LE GOFF 1985, 384), kot sta to mdr. izvrstno predstavila že SCHMITT (2000, 33-100) in DUBY (1985).

Skozi obredje se torej kaže idealizirana družbenena imaginacija, toda vzpostavljajo se tudi vzorci obnašanj, norme, vrednote, morala, zakonitost, saj obred je red, zakon, v tedanji družbi pa so zakonitost zagotavljali prav z obrednimi ceremoniali, zlasti v cerkvah, na mestnih trgih ali drugih javnih prostorih (četudi le pred nekaj pričami), ki so vselej imeli značaj javnega razglašanja o nosilcih oblasti oziroma institucij. Obredi so igrali vlogo medija oz. komunikacije z javnostjo (prim. ALTHOFF et al., 2002).

⁵⁸ Kot pravi Galbert iz Bruggeja (1127), »potem, ko so njegove roke sklenjene v rokah grofa, ki jih stisne, se združita s poljubom« (LE GOFF, 1985, 391).

⁵⁹ Na sliki *Immixtio manuum* iz 9. stoletja je med aktantoma upodobljen notar, ki zapisuje potek obreda.

V samostanih se je obredje tudi oblikovalo; to kaže določeno družbeno strukturo, določen simbolni skupek, ki je nastal med 7. in 9. stoletjem (LE GOFF 1985, 432) in ga nato zasledimo ne le v vazalskih investiturah, temveč tudi v viteških in notarskih: to so tri faze obredja, kot nam jih je pojasnil (menih in notar) Galbert iz Bruggeja leta 1127: homagij, vera, investitura. Znotraj teh faz so za posamezne investiture drugačni le predmeti in geste, ideološki okvir ostaja isti. Toda tudi predmeti in geste se s časom in družbenimi potrebami spreminjajo. Ko nam SCHMITT pojasnjuje zgodbo iz *Ebbonovega evangeljarja* (prva polovica 9. stol., severna Francija) o upodobitvi evangelista Mateja, zavetnika uradnikov (ter davkarjev, računovodij in bankirjev), pisca prvega evangelija apostolov, nam pojasni tudi tedanjo interpretacijo pisarjevega poklica, njegovega poslanstva: prek evangelistovega telesa, predmetov, ki jih drži, in črt, ki se podaljšujejo v pokrajino, se vzpostavlja komunikacija. Božji odposlanec, angel, ki je tudi simbol evangelista, lahko po zapleteni poti prenese sporočilo do besedila, ki je zapisano v knjigi ali na zvitku. Nevsiljiva komunikacija z Bogom, ki se vzpostavi med usločenim peresom (*penna*), pomočenim v črnilnik (*calamario*), in v drugo stran upognjenim pergamentnim zvitkom, ki ga v roki drži angel, ponazarja razodetje božje Besede, ki se ne podreja pravilom človeške pisave. Evangelist Matej sicer piše s svojim peresom v knjigo, vendar je ta nepopisana, listi so beli. Šele ko bo segel po peresu iz črnilnika, s katerim komunicira angel, se bodo listi popisali. Angel je priča, navdihovalec in posrednik med Bogom in evangelistom (prim. SCHMITT, 2000, 111).

Notarjem se je tako odprla pot v posvečenje v poklic.

Upodobitev evangelista Mateja stopa vštric z upodobitvami investiture vladarjev v karolinški dobi, ko se je očitno začelo izpopolnjevati srednjeveško obredje, ki pa ga ne bi imenoval fevdalno-vazalno, kot je splošno prepričanje, temveč institucionalno obredje. Pri investiturah tudi ne gre za prenos gospodove lastnine na vazala, temveč gre za pogodbo s katero se vzpostavljata hierarhija pravic in obveznosti (LE GOFF, 1985, 409). Z obredjem se namreč vzpostavljajo institucije, kar so od 11. stoletja dalje postali tako vitezi kot notarji. To morda še najbolj ponazarja menih Adalberon iz Laona leta 1027, eden najvidnejših predstavnikov vzpostavljanja, ali, bolje, razširjanja tridelne, trifunkcijske sheme družbe (prim. DUBY, 1985): »*Bellatores* se ob *oratores* in *laboratores* ne uveljavljajo zgolj z vojaško vlogo, marveč tudi z institucijami, z aduti, s simboli« (LE GOFF, 1985, 427).

Konec 10. in začetek 11. stoletja je obdobje t.i. cerkvenega mirovnega gibanja in pravno-upravna struktura se je zaradi družbenih sprememb preoblikovala, ton pa so ji spet dajali menihi. Verjetno ni težko predpostaviti, da so prav menihi-notarji izbrali za svoj investiturni simbolni predmet pero in črnilnik, z uveljavitvijo kodificiranega prava, ki so mu nedvomno dajali teoretične in praktične podlage prav (zlasti bolonjski) notarji, pa se je ta običaj v investi-

turnem obredju notarjev v naslednjih stoletjih kot norma razširil po evropskem kontinentu.

V pogledu notariata so bile pomembne spremembe zagotovo vzpon mest in nastanek prvih šol ter nato univerz v 12. stoletju, ki so omogočile čim širšemu krogu podanikov možnost pridobitve izobrazbe, v kolikor so bili seveda obdarjeni s posebnimi sposobnostmi, izbrani v izvajanje poslanstva po božji milosti. Mesta pa so prav tako oziroma še bolj kot fevdalna gospostva potrebovala učinkovit administrativni aparat, ki so ga nedvomno lahko zagotavljali le notarji.

Pomembno novost, ki jo uvedejo mesta, na prvem mestu Bologna, pa je obveznost komunskega nadzora nad preizkusom znanja notarskega kandidata (prim. FERRARA, 1977).

Tako so v Bologni v dvajsetih in tridesetih letih 13. stoletja sprejeli vrsto določb s katerimi so vzpostavili izobraževanje in zlasti zaključne izpitne komisije (*officium examinationis*) za kandidate za notarje, v katerih so bili prvenstveno komunski sodniki in notarji. Šele po izvedenem uspešnem preizkusu znanja je smel kandidat zaprositi za investituro, in to najprej komunsko, nato po potrebi še cesarsko ali papeško (FERRARA, 1977, 66, 78). Če pa je notar že imel ustrezen privilegij ali pa so njegovo umestitev potrdile priče, so morali kljub temu opraviti izpit pred komunskimi uradniki, v kolikor so želeli biti vpisani v knjigo komunskih notarjev (*Matricola*), ki so jo vzpostavili prav v letu 1219. Šele z vpisom v *Matricolo* so lahko notarji opravljali svoj poklic v mestu in na njegovem ozemlju.

Sicer za Bologno velja, da je komun investiral notarje že vsaj v drugi polovici 12. stoletja, čeprav ni znan noben cesarski ali papeški privilegij, ki bi komunu podeljeval to pravico, kot je znan npr. za Pavio in Genovo (prim. FERRARA, 1977, 77). Še več, cesar Friderik je leta 1225 v sporu z Bolonjčani mestu celo prepovedal podeljevanje notarskih privilegijev. Prepovedi pa se Bolonjčani niso držali in so prav s svojimi zapisanimi statutarnimi določbami še bolj natančno opredelili notarsko službo in zlasti pristojnosti komuna pri investiturah. Legitimnost upora so utemeljevali z zapisanimi zakoni, ki so temeljili na delih pravnih teoretikov, v glavnem notarjev in sodnikov, kot se je še podpisoval Rainerij, ter na pomembni novosti mest: organizaciji izobraževanja in preizkusu znanja. Tako kot je kandidat za viteza moral najprej vaditi v vojaških spretnostih in se izobraževati za svoj poklic, se je moral kandidat za notarja izobraževati v pisanju, gramatiki, pravu idr. ter opraviti preizkus znanja, predno je zaprosil za investituro.

Prav v izdajanju listin so mesta odigrala bistveno vlogo, saj so s tem investiture notarjev kodificirali ter tako ta običaj utrdili in normirali. To se kaže tudi v dejstvu, da se šele od 20. let 13. stoletja začenjajo pojavljati podpisi notarjev z nazivi *imperiali auctoritate notarius*, *Sacri palatii notarius*, *marchionis*

notarius, civitatis notarius, ipd., medtem ko so bili prej notarji na listinah podpisani praviloma le kot notarji ali pa kot notarji določene skupnosti, ki jih je za take priznavala (prim. PRILOGA 1 in 2). Poleg tega, da ti podpisi notarjev na listinah opredeljujejo umestitelja in s tem tudi teritorialni obseg notarjeve pristojnosti, pričajo o poenotenju obrazca investiture, saj so se od tedaj notarji z nazivom iz investiture podpisovali na vsako izdano javno listino.

Glede na navedeno lahko domnevamo, da investiturni ceremonial v 12. stoletju ni bil povsem enak onemu iz 13. stoletja, čeprav je jasno, da je v obeh obdobjih že sledil osnovni strukturi obredja: *homagij, fides in investitura*. Tudi pod vplivom mest in njihovih (administrativnih in pravosodnih) potreb se je obredje nedvomno nekoliko preoblikovalo z obrednimi simbolnimi gestami oziroma predmeti.

Tudi na tem mestu se bomo zatekli po zgled v Bologno. Že leta 1219 Rainerij zahteva od notarjev poleg listine tudi javni investiturni obred, sredi 13. stoletja pa Bencivenne, najverjetneje Rainerijev učenec, poroča kako je »bolonjski podestat svečano investiral notarja z žezlom (*baculo*), ki ga je držal v rokah«⁶⁰. Toda omenjeno žezlo (*baculo*) v našem primeru lahko razumemo kot pojem v širšem smislu simbolnega investiturnega predmeta ali dejanja, podobno kot je to veljalo za izraz *festuca* (šiba, slamica), ki so pomenili prenos oblasti ali lastnine, kot nam je v svoji razpravi o investituri pojasnil že Du Cange⁶¹.

Je bilo to žezlo (*baculo*) že tedaj pero in črnilnik? Verjetno, vsaj če sledimo Du Cangovi navedbi, da je že Rolandino (sreda 13. stoletja) v svoji *Summa Notariae* navedel, da se notarje investira »*cum penna et calamario*« (ROLANDINO 1546, 143v.-146v.); v Perugi je leta 1266 tedanji podestat že investiral notarja *cum penna et calamario* (LOMBARDO, 2012, 241). Vsekakor je proti koncu 13. stoletja že dovolj pričevanj, ki potrjujejo, da se je v simbolnem smislu žezla v investiturnem postopku notarjev uveljavil kot simbolni predmet pero in črnilnik⁶². Ta simbolni investiturni predmet je bil najprej v domeni menihov

⁶⁰ ... *dictus potestas de arte ac officio tabellionatus ipsum Iohannem sua auctoritate et communis Firmi cum quodam baculo quem habebat in manu solempniter investivit ... libere hoc officium exercendi* (FERRARA, 1997, 79). FERRARA sicer domneva, da je šlo za novoto v procesu komunske investiture notarjev.

⁶¹ DU CANGE, 1733, 1521: »... Addebatur hisce symbolis, *festuca* quae interdum fustis dicitur, *baculus, virga*, & c. cuius traditione, dominium rei pariter translatum crederetur: cum *baculus ac virga*, domini in suos ac res suas jus & potestatem denotet ...« O *festuci* kot simbolnem elementu sklenitve pogodbe, tj. investiture, kot tudi možnosti izstopa iz osebne zaveze oz. preklica pogodbe, *exfestucatio*, prim. mdr. LE GOFF, 1985, 411-418.

⁶² Prim. ZABBIA, 2013, 211; sicer se v investiturnih ceremonijah notarjev omenjajo kot simbolni predmeti poleg peresa in črnilnika še tablica in/ali zvitek pergamenta (listina) ali kak drug družbeno-poklicni simbolni predmet (npr. *pendulo*), poleg teh se pojavljajo tudi prstan in celo kapa (berretto) (prim. CORBO, 1972, 367; LOMBARDO, 2012, 241-259).

(v imaginarni podobi prek prvega evangelista, ki je zapisal Božjo besedo), kot to izpričuje že omenjena upodobitev evangelista Mateja v *Ebbonovem evangeliariju* (prva polovica 9. stol.)⁶³ in simbolizira sprejem posvetnega daru, homagija, za izvajanje poklica, zato ta predmet nastopa v vseh fazah obreda, saj ga umestitelj drži v roki in preda umeščencu, kot investiturni predmet, šele na koncu svečanosti.

Toda medtem ko se pero in črnilnik uveljavita kot simbolni predmet (*baculo*) obreda investiture notarjev, ostaja v veljavi kot investiturna gesta zaušnica (*alapa*), tako v primeru investiture notarjev s strani palatinskih grofov, kot lavretanskih vitezov in mestnih podestatov. To je simbolna gesta božjega daru in posvetitve.

Poleg listine – zapisanega privilegija – se jim je kasneje kot investiturna gesta pridružil še poljub miru (CORBO, 1972, 366-368; PETTI BALBI, 1974, 19-21; LOMBARDO, 2012, 241-259), gesta, ki se je očitno uveljavila v večini investiturnih obredov, simbolizira pa sprejem v družino. Izjemno pomembno vlogo ima ta gesta tudi v obredju institucije maščevanja (*vindicta, vendetta, feud, fehde, faida, osveta, gjakmarrje*). Pomeni konec sovraštva in (krvnega) maščevanja med sprtimi, sprejem v družino oziroma oblikovanje razširjene družine s porokami med potomci nekdanj sprtih strani, kar naj bi zagotavljalo dolgotrajni (večni) mir (prim. Petkov, 2003, 93-108).

Primer investiture piranskega notarja Dominika vsekakor kaže, da je bilo tedaj v Piranu obredje investiture že močno prisotno v kolektivni imaginaciji, saj so jo vse priče razpoznale po obredju in zaključni (javni) gesti. V tem dokumentu iz leta 1201 lahko na podlagi zapisanih pričevanj razberemo potek obreda. Pa povzemimo (gl. *prejšnje poglavje*). Presbiter Venerij, prva priča, zagotavlja, da je piranski notar Dominik prisegel v navzočnosti ljudstva Pirana, pred *Porta Domus*, ter v prisotnosti gastalda Alberica in drugih mestnih velikašev, ko ga je Bertold ustoličil za notarja z robom – nitko (vojaškega) plašča, »*cum lampulo mantelli*«. Druga priča, Odolricus de Ripaldo, pritrjuje, le da omenja rob – nitko kožuha, »*per lampulum pellium*«, kot investiturni predmet, medtem ko je tretja priča, Petro de Imena, videl rokavico, »*ciroteca*«, s katero je Bertold investiral Dominika za notarja (CHART./I, št. 22:23/7). Vse tri priče tudi omenjajo posvetni investiturni predmet. Glede na to, da se je tudi rokavico v investiturnem obredju uporabljalo za rahel udarec po licu, lahko upravičeno domnevamo, da je v investiturnem ceremonialu grof-podestat Bertold s tem izpostavljenim delom oblačila Dominika rahlo udaril po licu. Tako imamo investiturni predmet in investiturno gesto. Kljub temu torej, da se pričevanja glede investiturnega predmeta razlikujejo, imamo vse tu:

⁶³ Prizore evangelista Mateja z angelom so upodobili številni umetniki iz različnih obdobij, prim. http://it.wikipedia.org/wiki/Matteo_apostolo_ed_evangelista

prisego pred javnostjo, ki je sledila priprošnji, in na koncu predmet in gesto: *homagij, fides in investituro*.

Tako lahko pritrdimo Le Goffovi ugotovitvi, da se zaporedja dejanj in gest: *homagij, fides in investitura* »nujno povezujejo in sestavljajo simbolno obredje. Lahko se celo vprašamo, ali eden izmed razlogov za to, da so opisi obredov sumarni, ne tiči v bolj ali manj zavestni želji, da bi brez digresij pokazali, da se je bistveno zgodilo prav v vseh nujnih fazah?« (LE GOFF 1985, 406) »Investitura skupaj s homagijem in vero sestavlja celoto, ki je pravno (in simbolno) ni mogoče razdeliti.« (LE GOFF 1985, 417).

Le Goff namreč v svoji študiji o simbolnem obredju vazalstva med sociokulturne simbole uvršča (večinoma) enakovredne uveljavljene simbolne geste z dvema podskupinama, in sicer telesne geste, med katere uvršča dotike ali udarce z roko, ter geste z oblačili, med katere prišteva dotik z rokavico, čepico, ogrinjalom ipd. (LE GOFF 1985, 397), kar pomeni, da je bil piranski notar, četudi z nitko ali robom (vojaškega) plašča (*cum lampulo mantelli*), umeščen po tedaj veljavnem običajnem normativnem obredju, ki je bilo zasidrano v kolektivnem imaginariju Pirančanov. Javno gesto investiture notarja so torej razpoznali po starodavni simbolni gesti – *festuci*, kar ponazarja neke tedanje lokalne in/ali kronološke posebnosti oziroma postopno oblikovanje obredja investiture notarjev.

Namreč, medtem ko se konec 13. stoletja tudi pri investituri istrskih notarjev pojavi investiturni predmet pero in črninik (ZABBIA 2013, 210-213), je še leta 1325 v Piranu investiran v fevd Bertaldo, sin Ioannisa Cosse de Pirano, z robom – nitko tunike, »*cum lanchis suarum tunicarum*« (CHART. PIR. II/b, 306/5), leta 1328 pa sta bila Savarinus in Meynardus, kleče, z robom – nitko ogrinjala zakonito investirana »*cum lanco sui epithogii stantes genibus flexis legitime investivit*« v fevd (CHART. PIR. II/f, 182/18)⁶⁴. Kaže torej, da gre v tem primeru res za lokalni običajni obredni investiturni simbolni predmet in gesto.

Lahko bi zaključili, da je bil piranski notar Dominik leta 1201 investiran skladno z uveljavljenim simbolnim obredjem: *homagij, fides, investitura*, le da so bili investiturni predmeti oziroma geste še splošno investiturnega značaja, kot so se v lokalnem prostoru oblikovali za fevdalne investiture. Zagotovo Dominik še nima listine – privilegija, zato za njegovo legitimno dejavnost v mestni skupnosti jamčijo priče. Prav tako še ni nobenega indica, da bi kandidat za notarja Dominik opravil kak preizkus znanja. Tedaj je sicer že vsebina prisege zagotavljala potrebno znanje. V razmeroma natančnih pričevanjih ni zaslediti kateregakoli drugega obrednega simbolnega predmeta ali geste,

⁶⁴ Prim. LEX LAT., *epithogium*, 413, *lampulum, lanchus*, 639-640. Jezikovni koren za *lancus* je *lancea*, sulica, kopje; vsekakor gre za nekaj koničastega.

razen prisege in roba - nitke plašča. Kljub temu pa dokument priča še o nečem: o podestatovi investituri v imenu mestne skupnosti. Namreč, v kolikor je bila vprašljiva avtoriteta grofa Bertolda pri investituri Dominika, ni bila vprašljiva njegova avtoriteta grofa – podestata, torej mestnega načelnika. To je razvidno zlasti če natančno sledimo izpovedi presbiterja Venerija, ko pravi, da „... Dominik velja za notarja v Piranskem kaštelu. Vse njegove listine o raznih pogodbah in drugih stvareh ter vsi njegovi testamenti imajo veljavo v Piranskem mestu“ ter dodaja, „da je bil prisoten, ko je Dominik prisegel kot notar vpričo grofa Bertolda, ki je bil v tem mestu podestat v imenu freisingškega škofa, temu pa je to oblast podelil cesar, ter vpričo mestnega gastalda in prebivalcev tega kraja.“⁶⁵

Dokument priča še o pomenu mestnih skupnosti, tudi manjših, s statusi kaštelov, ki so si izborila pravico umeščanja notarjev, četudi pristojnih le za njihovo ozemlje. Opazimo še lahko, da Dominika iz Pirana leta 1201 ne naslavljajo z drugimi nazivi, kar pomeni, da je izhajal iz posvetnih vrst. Prav v tem pa je srž srednjeveškega investiturnega obredja, kot se je oblikovalo od srede 12. stoletja. Pravica do investiture se je razširila tudi med navadne podložnike.

Medtem ko so se do leta 1000 poleg kraljev le še škofi in grofi ponašali s posvetitvijo v red, torej v službo (*offitio*), v poslanstvo izvajanja oblasti, ki naj bi bila podeljena po Kristusovi volji, so bile z družbenimi spremembami, s postopnim koncem procesa fevdalne drobitve, s t.i. mirovnim gibanjem, križarskimi vojnami, z vzponom mest in gospodarskim razvojem, ki so jim sledile tudi spremembe vrednotnega sistema, naloge in dolžnosti kraljev na lepem naložene vsem, ki so bili izbrani, in sicer, po *Lancelotu* (ok. 1220), so to bili »tisti, ki so bili vrednejši od navadnih ljudi. Tisti, ki so bili veliki in močni in lepi in mili in zvesti in pogumni in neustrašni. Tisti, ki so imeli srce in telo prepolno dobrote [...]«. Toda te pobude ne da več Bog, ampak ljudje; viteštvo ni nastalo zaradi stvarnikove odločitve, ampak je posledica družbene pogodbe, »popolna desakralizacija« (DUBY, 1985, 366). Cerkev je viteze izbrala za svoje vojščake, zaščitnike (skupnosti), uradnike, ki so lahko posegali po vojaški moči, notarje pa za pravosodne uradnike, tiste, ki bi »dali konkretne odgovore vsem, ki bi želeli zaščititi svoje interese, pri tem pa ne bi uporabljali več orožja, ampak pravo«, kot se je izrazil Irnerio (cca. 1050 – cca. 1130), prvi izmed glosatorjev (BELLOMO, 2011, 71).

Temu je sledilo tudi obredje.

⁶⁵ »... tabellio est et pro tabellione habetur in Castro Pirano, et omnia instrumenta eius que ipse facit super contractibus et aliis negociis et testamenta autentica habetur in Castro Pirani; et hic testis fuit presens ubi et quando dictus Dominicus fecit iuramentum tabellionatus coram comite Bertoldo, qui est potestatem illius loci per episcopum de Frisingo, qui habuit hanc potestatem ab imperatore, et coram gastaldione et populo terre.« (CHART. PIR. I, št. 22)

Pokazali smo, kako so vladarske, fevdalne, viteške in notarske investiture sledile obrazcu troedinosti (*homagij, fides, investitura*), ki se je izoblikoval vsaj od karolinško-otonske renesanse, kako so znotraj vsake od teh faz starodavne geste in simboli dobili nov pomen, ta pa se zrcali znotraj strukture obredja, v komunikaciji z Bogom. V *homagiju* gre za izmenjavo daru, izbora in sprejetja poslanstva, toda božjega poslanstva, v *fides* je prisega, ki pa je v prvi vrsti dana Bogu, *investitura* pa je prenos pristojnosti, toda božjih pristojnosti. Tudi ko gre za zaušnico, jo prek posrednika umeščencu prisodi božja roka. Torej, četudi je večina investiturnih simbolnih predmetov in gest posvetnega značaja, je struktura obredja že pred sredo 12. stoletja pokristjanjena.

Tako oblikovan obred je bil tudi osnovna struktura obredju od 13. stoletja, le da se zaradi razširitve upravičenih nosilcev institucij, najprej vitezov in notarjev, kasneje pa tudi drugih poklicev, ki so se organizirali v različnih bratovščinah in cehih, nabor specifičnih simbolnih predmetov in gest razširi: nič čudnega, vsak je želel (ali moral) imeti svoje simbole, svoje svetnike, podobno kot so imeli različne simbole in geste številni meniški redovi zlasti od konca 11. stoletja. S tem so zadostili simbolnim interpretacijam duhovščine, nosili so pečat cerkvene ideologije (prim. SCHMITT 2000, 161, 230).

Zato je na prvi pogled obred investiture vitezov in notarjev povsem pokristjanjen šele v 13. stoletju, kot meni LE GOFF (1985, 451), v tem delu pa mu pritrjuje tudi SCHMITT (2000, 230). Prav Schmittova študija pa nam zlasti na podlagi različnih ohranjenih besedil in ikonografskega gradiva (pretežno iz meniških zbirk) nazorno pokaže kronološki razvoj srednjeveškega obredja⁶⁶. Zato se glede na navedeno morda v edini točki ne morem strinjati z mnenjem LE GOFFa, ko pravi, da fevdalno-vazalno investiturno obredje nima nič skupnega z viteškim, ki naj bi bilo že povsem pokristjanjeno (LE GOFF 1985, 384, 451 et pass.).

Pokristjanjeni so bolj kot prej zlasti simbolni investiturni predmeti in geste, precej večji pa je poudarek na izobraževanju in moralnih zahtevah, kar je razvidno iz prisega, toda trodelna struktura obreda investiture se ni spremenila. Pri notarjih sicer kot simbolni predmet stopi v ospredje pero in črnilnik, simbol evangelista Mateja, prek katerega je božja posvetitev z vsem simbolnim repertoarjem posredovana notarjem. Zaušnica se vsaj od 9. stoletja uveljavi kot simbol sodne oblasti, je pa to obenem pokristjanjena gesta v pomenu (tuzemske) božje roke. Ta simbolna gesta sicer nastopa v enakovrednem pomenu z antično *festuco*, vejico, šibo, kot se je običaj očitno ohranil še v začetku 13. stoletja v Piranu.

⁶⁶ Zanimivo je, da zlasti anglo-ameriška humanistika, ki razpolaga z razmeroma obširnimi študijami ritualnosti, malokdaj navaja LE GOFFovo delo (1985), skoraj povsem pa je prezrto SCHMITTovo delo (2000) (prim. bibl. v MUIR 2005, 12-14); tudi ROACH (2012) v recentnem tehnem članku o *homagiju* navaja LE GOFFa, toda ne pa tudi SCHMITTa.

V 13. stoletju pride torej do dveh pomembnih dopolnitev obredja investiture notarjev: listina in simbolni predmet: *penna et calamario*. Iz prisege, ki je zapisana v listini, veje pridih novega časa, ki pa se je uveljavil šele s 13. stoletjem: izobraževanje in nove družbene in moralne zahteve. Povsem posvetne narave je tudi poklicni simbolni predmet, *penna et calamario*, toda nabit s simbolno interpretacijo cerkvene ideologije.

Novе institucije, med njimi zlasti vitezi in notarji, kasnejše novo plemstvo, je bilo potrebno tudi ideološko umestiti v religijo. Medtem ko je za fevdalne investiture, torej za staro plemstvo, še vedno veljalo, da so prek posrednika, svojega (zemljiškega) gospoda, umeščeni v fevd, so nosilci novih institucij umeščeni s simbolnimi predmeti. S tem so hoteli poudariti posebno božje poslanstvo, ki ni posredovano prek ljudi, temveč prek predmetov njihovega dela. Poslanstvo je torej last skupnosti, je del skupne kulturne dediščine, je tuzemsko, posvetno, temelji na posameznikovi uspešnosti, toda obenem je del Stvarstva. »Ceremonial, kakor si ga je mogoče predstavljati iz virov, je kompromis med vojaško aristokracijo in cerkveno hierarhijo«, ugotavlja SCHMITT (2000, 230), pri tem pa seveda ne smemo pozabiti na bistveno družbeno-ekonomsko vlogo mest. Mestom pa je prav ustanova notariata, vključno z bogato meniško dediščino, omogočila pravni okvir obstoja in delovanja. Kaže opozoriti še na eno tendenco v obredju in seveda s tem v družbi. Simbolni predmet *penna et calamario* za notarje predstavlja tudi vstop - sprejem v (poklicno) družino. Tudi v viteškem življenju se vse vrti okoli družine (prim. DUBY, 1985, 363-365). Tudi v obredju investiture notarjev se kot zaključna gesta postopoma uvede še **poljub miru**⁶⁷. Gesta se je uveljavila tudi v pravosodnem običaju inštituta maščevanja (*vindicta, vengeance, vendetta*), kot zaključna obredna gesta, ki vodi v pobratenje, v družino, in s tem v trajni mir. Tudi obredje inštituta maščevanja kaže troedino strukturo: *homagij, fides, investitura* - zaključni akt. Skladno z obredjem so se posamezni člani sprtih strani po sklenitvi miru tudi dejansko medsebojno poročili. Običaj pa je vseboval tudi možnost razveze pogodbe, ti. *exfestucatio*, na kar je opozoril že BLOCH. Zato lahko natančnejša preučitev problematike srednjeveškega obredja ponudi še več odgovorov na vprašanja razreševanja sporov v tedanji družbi, zlasti pa o njeni organiziranosti, delovanju, mentalitetnem imaginariju (prim. ALTHOFF, 2002).

Tako so pobratenje in bratovščine postale sinonim mirnega razreševanja sporov ter upravno strukturnih reform. Bratovščine so po vitezih in notarjih postale tudi nove institucije, nov način družbene organizacije in delitve dela.

⁶⁷ Poljuba miru (*osculum pacis*), poljuba na usta (*ore ad os*), ne gre zamenjevati z *osculum*, poljubom, ki je v fevdalno-vazalnem obredu še v 12. stoletju pomenil prehod iz *homagija* v *fides* (prim. LE GOFF, 1985, 392), potrditev sprejema daru, prošnje za vstop v družino, in zaključuje gesto *immixtio manuum*.

S svojim obredom sledijo osnovni strukturi srednjeveškega obredja, različni so le nekateri (značilni) simbolni predmeti in geste (prim. MUIR, 2005).

Struktura obredja je torej prisotna v vseh posvetnih družbenih strukturah. Če pritrdimo zanimivi Le Goffovi hipotezi, da je bil **obred poroke** po tedaj veljavnem rimskem zakonu podlaga simbolnemu skupku posvetnega srednjeveškega investiturnega obreda (LE GOFF, 1985, 432, 449, 451, 455), lahko še ugotovimo, kako globoko je srednjeveško investiturno obredje prisotno tudi v našem vsakdanu.

Srednjeveško posvetno krščansko obredje je vsekakor izvirno, oblikovalo se je postopoma, osnovno strukturo pa lahko zasledimo vsaj od 7. stoletja že z *immixtio manuum* in (verjetno kasneje dodanim) poljubom (*osculum*). Ta izvirnost se kaže tudi v krščanski umetnosti, saj naj bi njena izvirnost temeljila prav v tem, »da je v figuralne upodobitve vpeljala božjo transcendenco: ta značilnost se je med 8. in 11. stoletjem pokazala s prav posebno močjo« (SCHMITT, 2000, 111).

Pri oblikovanju, razširjanju in dopolnjevanju koncepta, so skladno z družbenimi spremembami nedvomno precej pripomogli notarji, saj so bili prisotni pri večini ceremonialov kot zapisovalci, administratorji in kot pravni strokovnjaki.

IV. FIDES PUBLICA PO 12. STOLETJU

Institucija notariata si je v obdobju naglega razmaha mestnih avtonomnih oblasti, ki so v vsej svoji veljavi zaživele po odločilni bitki in zmagi mestne zveze proti cesarju Frideriku Barbarossi pri Legnanu leta 1177, pridobila nove pristojnosti in še večjo družbeno veljavo, pogojeno tudi z zmeraj bolj razširjeno trgovino, ki je narekovala ustaljene in zlasti zajamčene pogodbenne oblike. Uveljavitev lastnine pa tudi možnosti prenosa premoženja tako na dediče kot druge fizične in pravne osebe, je spodbudilo dodatno pravno veljavo in zavarovanje civilno-pravnih pogodb in „poslednjih želja“.

Novе (stare) institucije notariata: šole in kolegiji

Čeprav so bili notarji običajno potrjeni in s tem pravno odgovorni lokalnim dvornim odličnikom, palatinom Svetega rimskega cesarstva ali papeške kurije, so nemalokrat svoja široka pooblastila, ki so si jih mnogi pridobili tudi na podlagi sorodstvenih in drugih vezi, začeli izkoriščati v svoje namene ali, kar je bilo še najhuje, so razne vsebine začeli ponarejati ali sploh na novo lažno zapisovati, seveda mnogokrat proti plačilu ali na ukaz ali željo svojih predpostavljениh. Zaradi oddaljenosti in nezanimanja centralnih oblasti nad delovanjem notariata v mestih so le-ta v času naglega vzpona komunskega življenja začutila potrebo ali kar dolžnost, da vzpostavijo neodvisen nadzor nad notarskim uradom.

Kot prvo fazo kontrole ter omejevanja števila privilegiranih notarjev so začela mesta uvajati šole in preizkuse za notarje, ki so jih najprej organizirali pri mestni upravi v okviru posebnih uradov,⁶⁸ nato pa v okviru notarskih združenj oziroma kolegijev (*Collegio*). Zasledimo jih že od 13. stoletja dalje

⁶⁸ V Bologni so v statutu iz leta 1226 eksplicitno zapisali, da podestatovi sodniki opravijo preizkus za kandidate za notarje, potem ko so predvsem na pobudo Raineriusa Perusinususa in njegove »*Ars Notariae*« že leta 1219 nastavili *Matricolo*, v katero so vpisovali vse notarje, ki jih je potrdila tudi mestna oblast in so šele na tej podlagi lahko izvajali svoj poklic v mestu in okolici. Prim. FERRARA 1977, 52-71.

v mnogih severnoitalijanskih mestih; njihovi člani mnogokrat sploh niso opravljali notarskega poklica (Bologna, Verona, Trevis; TAMBA 1977; SAN-CASSANI 1987; BETTO 1981), zato pa so korporacije predstavljale svojevrstne politične organizacije (TAMBA 1991). Kolegiji notarjev, poleg nastanka prvih univerz, v tem času bistveno vplivajo na laicizacijo družbe, saj z opravljanjem svojih dolžnosti neposredno sodelujejo pri oblasti ali s svojim položajem celo krojijo vladni vrh (LE GOFF 1957, VI).

Sledeč tej analogiji, bi se v tem času v istrskih mestih oblikovale posebne korporacije (*collegio*) notarjev, ki naj bi skrbele za pravilno delovanje in imenovanje notarjev. Toda tudi v italijanskih deželah pod vplivom bizantinskega oziroma romanskega razvoja notarske prakse so se te korporacije oblikovale le v pomembnejših mestih, medtem ko jih v manjših ne zasledimo, in to velja tudi za istrska obalna mesta od Trsta do Pulja. Poleg tega je na tem območju očitno delovalo premalo notarjev, da bi imeli interes po ustanovitvi takega kolegija v času do konca 16. stoletja. Šele tedaj so na pobudo osrednjih beneških organov v Kopru ustanovili kolegij notarjev. Zato pa je bil komun tisti organ, ki je sprva s pomočjo kancelarjev ali drugih mestnih uradov skrbel za njihovo pravilno delovanje.

S pravnim varstvom so notarska združenja neodvisno od centralne oblasti zagotavljala pravilno poslovanje notarjev. Skrbela so za svoje člane, urejala so se s svojimi statuti, ki so jih prilagajala mestnim, upravljala s premoženjem, člani pa so jim bili dolžni prispevati določeno članarino. Samostojno upravljanje v vseh notarskih zadevah je bil tudi njihov poglobitni namen, kar pa ne velja za v kasnejši dobi nastale kolegije notarjev, ki jih je praviloma za svoj nadzor ustanovila država, kot je bil primer s koprskim kolegijem notarjev s konca 16. stoletja.

Vendar izgleda, da so v beneški Istri do podržavljenja te pravice leta 1612 (prim. PEDANI FABRIS, 1996) funkcijo potrjevanja notarjev opravljali po cesarski ali papeški avtoriteti potrjeni namestniki, ki pa so bili obenem tudi mestni plemiči, s čimer je mesto dobilo iz svojega okolja pristojne osebe s pravico imenovanja notarjev, kot na primer prvi znani koprski palatinski grofi iz družine Carlijev, ki so prejeli to čast sredi 14. stoletja. Seveda se je ta pravica skupno z grofovskim nazivom dedno prenašala na potomce.

Podoben primer imamo v Pulju, saj puljski statut iz 14. stoletja, še prej pa neki dokument iz leta 1292 pravi, da je puljska družina (Castropola) od oglejskih patriarhov (BENUSSI 1923, 340) dobila privilegij imenovanja notarjev (*tabellionatum*) ter da nihče ne sme opravljati tega poklica v mestu in njegovem okolišu, če ni bil prej po enem od njih predstavljen pred mestno skupščino (*arengo*) in tako potrjen za izvrševanje te dejavnosti. Tudi ni bila nobena privatna listina veljavna, če ni bila prej potrjena (*roborata*) po enem od članov te družine (PERTILE 1902, 296).

Podobna navada izdajanja notarskega privilegija je obstajala v Kopru še v drugi polovici 16. stoletja, kot nam nazorno sporoča privilegij, ki ga je zapisal leta 1574 koprski notar Aloysio Grisoni na koprskem mestnem trgu (*Platea Communis*) v navzočnosti prič plemenitega (*nobilis*) Johannes Baptista Gavarada in gospoda (*dominus*) Vincenza Metella, meščana in prebivalca Kopra. Tedaj je Petrus, sin koprskega *portulana*⁶⁹ gospoda Antonija Rosana, potem ko je zaprosil plemenitega moža gospoda (*nobilis vir dominus*) Aloysija Verzija, zaslužnega palatinskega grofa, prejel od le-tega privilegij notariata, seveda šele nato, ko je pred svetim evangelijem prisegel zvesto in pošteno opravljanje notarskega poklica. Ko so dejanje oznanili po mestnem klicarju (*praeco*) in ga pritrdili na običajno oglasno mesto na mestnem trgu, je lahko Peter nastopil svojo službo⁷⁰.

Ko so končno leta 1598 ustanovili kolegij notarjev (*Collegio dei Nodari*) v Kopru, je ta prevzel nalogo preverjanja in imenovanja notarjev, in sicer kot kaže ohranjena knjiga zapisnikov te institucije, so preverjali in imenovali notarje za vsa mesta beneške Istre⁷¹. V kolegiju so imenovali posebno izpitno komisijo, ki je preverjala kandidate za notarje, sestavljali pa so jo poleg vsakokratnega beneškega podestata še načelnik kolegija – *prior*,⁷² oba vicedomina (v kolegiju nastopata kot *assessorja*) in štirje člani kolegija.

Pri tem se nam zastavlja še vprašanje, kdo je prej preverjal sposobnosti kandidata za opravljanje notarskega poklica, saj vemo, da je za to moral biti usposobljen zlasti v spretnosti pisanja in v gramatiki, poznati pa je moral še pravo, vsaj tisto, zapisano v mestnih statutih.

Najbližja znana notarska šola je bila od začetka 14. stoletja v Čedadu, vendar so iz nje verjetno prihajali le mojstri, ki so nato poučevali svoje bodoče kolege. Najbližja pot za doseg notarskega privilegija je bila vsekakor izučitev pri enem od že delujočih „mojstrov“ notarjev v mestu, zato so pri tem imeli prednost sinovi ali najbližji sorodniki notarja. Seveda so si še prej morali pridobiti vsaj osnovna znanja iz gramatike, ki jim ga je lahko nudil mestni učitelj.

V Kopru zasledimo prvo omembo šolskega mojstra (*magister scholarum*) Bo-

⁶⁹ Vsaj od prve polovice 14. stoletja dalje so Benečani imenovali posebne uradnike za nadzor nad uvozom in izvozom iz koprskih pristanišč pri vratih sv. Mihaela (približno na mestu današnjega civilnega pristanišča, tedaj najpomembnejšega), Izolskih vratih in v Bošedragi; to so bili t.i. *portulani*. Prim. SENATO MISTI, 1888, 2. 6. 1342, 18. 12. 1345, 3. 1. m.v. 1348, 15. 9. 1357 itd.

⁷⁰ AAMC, bob. 108, 41; MAJER 1904, 74.

⁷¹ AST. AAMC. Libri dei Consigli, Libro Consigli dei Nodari 1598–1737, bob. 709 (MAJER 1904, 567).

⁷² Prvi znani prior koprskega kolegija notarjev je bil Francesco del Tacco, ki ga je po smrti leta 1614 nadomestil Piero Vida (AST. AAMC, bob. 709, f. 206/7; MAJER 1904, 567).

nifacija že leta 1186 (KOS 1915, IV, 724), v Izoli je „*magister schole ac chori*“ leta 1212 Peter (KOS 1928, V, št. 195), v Piranu se leta 1201 omenja *Domini-cus presbiter magister scholarum* (CHART./I, 22),⁷³ medtem ko piranski poslanec Marquardus leta 1248 obljubi koprskemu arhidiakonu, da bodo preklicali izgon proti „*presbiterju Facinu, piranskemu šolniku*“. Zanimivo je to listino obljube sestavil „*magister Riccardus Iustinopolitanus et incliti B[ertoldi] marchionis notarius*“ (CHART./I, št. 84), ki ne more biti drugo kot koprski notarski mojster oziroma notarski učitelj. Riccardus je omenjen že na koprski listini iz leta 1239 (KOS 1928, V, št. 715).

V Piranu so nato leta 1290 ustanovili prvo mestno laično šolo, učitelja (*rec-tor et professor scholarum*) Albertinusa pa je plačeval komun (PETRONIO 1992, 239), medtem ko so še pred letom 1352, ko so celo Benečani z zadovoljstvom sprejeli novico, da dohodki koprskega komuna zadoščajo, da v mestu nastavijo „*šolskega učitelja, ki bo upravljal koprške šole*“ za 40 solidov grošev plače na leto (SENATO MISTI, 1887, ad a.-), v Kopru stalno prisotni laični učitelji, ustanovljajo pa se tudi laične akademije (ČVRLJAK 1992, 122 sq.).

Naši notarski vajenci v severozahodnih istrskih mestih so torej imeli dovolj priložnosti za izučitev te „veščine“. Sveže poglede in novosti na področju notarske prakse po „svetu“ pa so s seboj prinašali številni nedomači notarji, ki so se v teh mestih nastanili ali so jih same mestne oblasti poklicale v strokovno in drugo pomoč. Eden takih primerov je bil tudi notar (*sacri palatii*) Bonaventura de Bustasino iz Trevisa, ki so ga leta 1274 Pirančani z večino glasov v mestnem svetu povabili za komunskega kancelarja ter ga za 50 beneških liber denaričev letne plače zadolžili za pisanje listin, pisem za piranski komun, obsodb ter prihodkov in odhodkov piranskega komuna v kapitanovo knjigo (CHART./I, 147). To se je zgodilo v času verjetno največjega vzpona in samostojnosti piranskega komuna, ko so v tem letu dali (ponovno ali na novo?) zapisati svoje statute.

Vendar Pirančani niso imeli vedno srečne roke pri izbiri „uvoženih“ notarjev, kar je enega celo stalo desne roke. Da bi bila sramota še večja, je bil notar Michael de Parma, prebivalec Benetk, tudi *magister*, torej notarski mojster, ki so ga leta 1330 zaradi poneverbe neke listine obsodili na odsekanje desne roke, kakor so tedaj za tak prekršek predvidevali kazen skoraj vsi mestni statuti v bližnji in daljni okolici (STAT. PIR., II/28). Če so kazen izvršili, sicer ne vemo, kajti za dogodek izvemo le iz obtoženčevega testamenta (CHART./II, 71), ki si je tako želel zavarovati vest pred posledicami, saj je nemalokrat tako in podobno „krvno“ kaznovanje lahko privedlo tudi do smrtnega izida. Zaradi pomena zapisov v notarskih knjigah so mestni statuti in statuti notar-

⁷³ Omenja ga tudi V. Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, 1, Ljubljana 1963, 22; cit. v MIHELIČ 1985, 17.

skih združenj vsebovali zahtevo, naj se notarske knjige shranijo tudi po notarjevi smrti, saj je pravna veljava teh spisov in njihovo neprekinjeno hranjenje poleg notarjeve avtoritete predstavljalo bistvo javne vere (*fides publica*). Ponekod so bili za to zadolženi notarjevi najbližji sorodniki, pod pogojem, da so opravljali ta poklic. Takih primerov pa je bilo tudi v istrskih mestih precej. Tako lahko sledimo piranski družini Cavianijev v 14. stoletju, ko za očetom Franciscom prevzameta notarski poklic Catarino in Marco; prvemu je sledil sin Benedicto, ki je vzgojil svoja dva sinova, Catarina in Marca za notarja, medtem ko je njegovemu bratu Marcu v tej dejavnosti sledil vsaj še sin Francisco (MIHELIC 1986c, 127–134). V Kopru je v 14. in 15. stoletju značilna notarska družina Baysio,⁷⁴ priseljena iz Benetk (MAJER 1904, št. 1–42), medtem ko so Lugnaniji prave starešine v tem poklicu, saj sta že leta 1186 Gregorio in Ambrosio notarja v Kopru (DE TOTTO 1939, 118), Lugnan Lugnani pa zaključuje to serijo s čudovito zbirko ohranjenih notarskih spisov s konca 18. in začetka 19. stoletja⁷⁵ (PAK. 85).

Drugod so bile za hranjenje notarskih spisov zadolžene korporacije notarjev ali celo njihov predstojnik, lahko pa so mestni ali deželni poglavarji določili drugega notarja za prevzem spisov umrlega (PERTILE 1902, 305), kar so ponavadi z zadovoljstvom sprejeli, saj je prevzem spisov pomenil tudi možnost dodatnega zaslužka, kajti vsak izpis iz notarskih knjig je po ustaljenih cenikih predstavljal za prosilca določen strošek.

Čeprav je bila tradicija „dedovanja“ notarskega poklica v severozahodnih istrskih mestih razmeroma uveljavljena, se tudi v tem pogledu kaže velik vpliv komuna pri hranjenju notarskih spisov umrlih notarjev, saj so morali v Piranu v roku 3 dni po smrti notarja njegove spise shraniti v «mestnem arhivu» v (komunski) komori mestnega patrona Sv. Jurija (STAT. PIR., VIII/35), v Izoli je do postavitve arhivista leta 1678 za mestni arhiv skrbel komunski kancelar (STAT. ISOLA, 1888, 158), medtem ko so bili v Kopru dediči umrlega notarja po letu 1651 dolžni v roku enega meseca predati notarjeve spise vicedominom, ki so v ta namen imeli v svojem uradu posebno omaro (*Armaro de protocollis de nodari morti*; STAT. KOP., V/149), čeprav glede na ohranjene notarske knjige iz leta 1346 in 1380–1437 (VILFAN, OTOREPEC 1962, 116; MAJER

⁷⁴ Prim. notarsko knjigo Baysinusa de Baysio za leta 1386–1388 v PAK. 6. Spisi, a.e. 67. Ta notar je bil poleg številnih dolžnosti, ki mu jih je zaupal komun, ob koncu 14. stoletja tudi več let komunski kancelar, tako da se je celo razmerje delitve honorarjev za sestavljanje posameznih listin med komunskim in podestatovim kancelarjem (2/5 : 3/5) iz tega obdobja, zapisano v koprskem statutu iz leta 1423, ohranilo v naslednja obdobja (STAT. KOP., III/8).

⁷⁵ O prenašanju notarskega poklica z očeta na sina nam nazorno prikaže tudi PRILOGA 3, kjer npr. lahko sledimo Appoloniu Appoloniu v letih 1549–1694, Ponponiu Ducainu od 1518 do 1683, Pietru Paolu Zarottiju od 1541 do 1692 ipd., kar priča, da so se v navedenem obdobju zvrstili vsaj štirje notarji z istim imenom. Glede na tedanje običaje poimenovanja sinov po očetih lahko sklepamo, da so si sledili predstavniki iste družine.

1904, 1–18) v koprski vicedomineriji, lahko upravičeno domnevamo, da se je ta praksa odvijala že mnogo prej.

V manjših krajih in mestih se tudi zaradi manjšega obsega trgovine in drugih pravnih poslov niso še ali pa se sploh niso oblikovala posebna notarska združenja; še več, celo taka mesta, kot so bila Turin, Trento, Cagliari idr. (PERTILE 1902, 291), do konca 15. in 16. stoletja še niso imela izoblikovanih notarskih korporacij. Zato pa so ponekod poskrbeli za ustrezno delovanje notariata v okviru drugih obstoječih uradov.

Istrski mestni statuti, ki so nastajali skoraj vzporedno z razvojem komunskega prava v drugih zgornjeitalijanskih mestnih državicah, so predpisovali še druge pravne norme za izvajanje notarske dejavnosti kakor tudi za nadzor nad njo. Toda preden si jih bomo natančneje ogledali, bi strnili naše razmišljanje v sklep, da ima institucija notariata v severozahodnih istrskih mestih globoke korenine, ki segajo vsaj v poznorimsko obdobje. Navkljub velikim spremembam, ki jih je zlasti pod vplivom renesanse rimskega prava od 11. stoletja dalje in pomembnim določilom bolonjskega „poslednjega“ vélikega glosatorja Accursiana (1182–1260), čigar delo je nadaljeval Rolandino de' Passeggeri (1236–1300) (TAMBA 2002), ko se je namesto langobardske *charte* ponovno uveljavil rimski *instrumentum* ter je postala notarjeva avtoriteta poglavitni dejavnik veljavnih in priznanih pravnih sklepanj, je v severozahodni Istri mestna oziroma komunska oblast obdržala odločilno vlogo pri postavljanju in imenovanju notarjev ter zlasti nadzoru nad njihovim delovanjem.

Komunski kancelarji

Poudariti kaže, da se je institucija notariata in iz nje izvirajoče obravnavane oblike uradovanja v polni meri razvila le na prostoru Sredozemlja in je vsa mesta v notranjosti, kot npr. v celinski Sloveniji, niso poznala v tako razširjeni in uveljavljeni obliki. V celinskih mestih Slovenije so sicer včasih prav tako poznali notarje (predvsem v času goriškega gospostva), ki pa jih niso ostro ločili od raznih pisarjev, ki so delovali kot uradniki deželnega kneza ali mest, torej vselej kot državni uradniki. Deloma so se notarske funkcije opravljal tudi na drugih „verodostojnih mestih“ (*loca credibilia*), kakor na primer pri cerkvenih kapitljih (VILFAN 1961, 236).

V teh krajih so torej mestni pisarji opravljali notarske posle, kar pa je bil v določenem obdobju primer tudi v nekaterih manjših istrskih mestih, npr. v Novigradu (STAT. CITT., I/20), čeprav je bilo to mesto sedež škofije. Novigrajski statuti so, tako kot v nekaterih drugih istrskih mestih, notarjem določali cenik za sestavljanje posameznih privatnih aktov, toda iz navedenega poglavja je razvidno, da so privatne akte sestavljali tudi komunski kancelar-

ji, medtem ko je javno vero listini dajal le podpis vsakokratnega podestata. V nekaterih drugih manjših istrskih krajih, Motovunu, Grožnjanu, Buzetu, Umagu, je notarska listina brez overovitve drugega urada uživala javno vero, v Dvigradu pa je bil na primer tamkajšnji kancelar dolžan v listino vpisati „*in et super autentico libro regiminis Duorum Castrorum*“ (MARGETIĆ 1971, 199). Tudi na Reki je listina uživala javno vero le, če je bila zapisana v knjigo komunskega kancelarja (IBID., 208).

Ravno navedeni primeri nam ponazarjajo prvotne oblike komunskega nadzora nad delovanjem notariata. Tako so v nekaterih istrskih mestih funkcijo mestnih (komunskih) overoviteljev in sploh vodenje sodnih, privatno in civilno-pravnih aktov zaupali **kancelarjem**⁷⁶.

Kancelarji, ki imajo v romanskih mestih svoje predhodnike v rimskih *eksceptorjih*, so se tesno v povezavi z notarskim poklicem v Istri pojavili vsaj v 12. stoletju najprej pri laičnih mestnih načelnikih, **gastaldih** oglejskega patriarha. Skrbeli so v glavnem za pravilen potek pisarniškega poslovanja, neodvisno od cerkvene oblasti.

Kancelarji so bili kasneje tudi najbližji svetovalci in tajniki **komunskim konzulom** in nato **sodnikom**, velik vpliv pa so imeli še na beneške **podestate**, dasi se niso mogli meriti s **podestatovimi kancelarji**, ki so jih v mesto pripeljali ob izvolitvi v beneškem Velikem svetu sami podestati. Dolžnosti in naloge podestatovih kancelarjev v Beneški republiki je menda še najbolje opisal Koprčan Giovanni Tazio v svojem delu „*L'istituzione del Cancelliere*“, ki je izšlo leta 1573 v Benetkah⁷⁷. Med drugimi so bili v določenih primerih, kot so jih določali posamezni mestni statuti, zadolženi še za overovljanje pravnih aktov.

Tazio priznava, da funkcija odpira čudovite možnosti napredovanja, pogoj za to pa mora biti poleg odlične izvedenosti v notarskih in pravnih poslih tudi splošna izobrazba kandidata. Da so bili ti možje zares izobraženi, priča izolski podestator kancelar Benedetto de Astulfis iz Pulja, ki je leta 1419 po opravljeni dolžnosti ostal v Izoli več let na mestu rektorja tamkajšnje šole (STAT. ISOLA, 1887, 159). Tudi podestatovega kancelarja, ki se včasih imenuje kar notar (STAT. PIR., 46–48, 693; STAT. ISOLA, 1889, 191 in op. 1), je kakor

⁷⁶ Statut Poreča iz leta 1363 v poglavju „*De solutione cancelarij communis*“ (1/12) navaja „... et habere debeat cancelarius diebus iuridicis pro qualibet protestatione pro imbreiatura mezaninum unum, et pro autenticando ipsam soldos quator ...“. Mezanin se je imenoval star beneški denar, ki so ga kovali v času beneškega doža Francesca Dandola okoli leta 1330; veljal je pol groša ali 16 malih denarjev (BOERIO 1856, 415).

⁷⁷ Za podatek o obstoju tega dela, ki je nepogrešljivo pri obravnavanju urada podestatovega kancelarja v Beneški republiki, se na tem mestu najpristrčneje zahvaljujem prof. Claudiu Polvu z beneške univerze.

njegovega nadrejenega deloma plačeval komun, deloma pa Beneška republika (BMV. IT.VII. 2216).

Komunski kancelarji so bili v Istri zadolženi predvsem za redno spremljanje vseh sej mestnih **Velikih svetov**, aktivno so sodelovali pri volitvah uradnikov v njih ter skrbeli za redno evidenco izvoljenih. Na dolžnost so bili v Izoli in Piranu izvoljeni za eno leto, v Kopru pa za 4 mesece, in sicer izmed članov posameznega mestnega Velikega sveta; kot so sami morali vsak mesec v njem brati svoj kapitularij, nekakšno zaprisego, ki je vsebovala njihove dolžnosti, so morali skrbeti, da so to počeli tudi drugi komunski uradniki, in sicer tako, da so jim na pergamentnih listih priskrbeli za posamezen urad zapisane kapitulacije.

Med določili kapitulacije piranskih kancelarjev zasledimo naslednje dolžnosti, ki so veljale tudi v drugih istrskih komunih. Vsako jutro so se morali javiti pri podestatu in brez njegovega dovoljenja ni smela iz pisarne nobena listina ali pismo. Vestno so morali prebrati vsako pismo, jamščine in pogodbe, ki so prišle v njihovo pisarno. Po svoji vesti in po določbah statutov so bili dolžni svetovati podestatu in sodnikom o vsem, kar je bilo potrebno. Spoštovati so morali tajnost vseh izpovedi prič in vseh sodb, dokler niso bile objavljene. Vse dohodke in izdatke komuna so morali pravilno vpisovati v knjigo, ki je bila enaka knjigi, ki jo je v ta namen vodil podestator kancelar. Ponavadi so v posebno knjigo vpisovali vse premično in nepremično premoženje, ki so ga predložili **komunski cenilci** (*extimatori*). S slednjimi in s **komunskimi kataverji** (*cathauerii comunis*) so morali prisostvovati vsem izplačilom komunskih komornikov, ob koncu svoje dolžnosti pa predati vse knjige **vicedominom**.

Kot drugi komunski uradniki tudi kancelarji niso smeli brez podestatovega dovoljenja zapustiti komunskega ozemlja, sicer so morali plačati globo. Morali so dosegati predpisano najnižjo starost za opravljanje dolžnosti (20 let v Izoli in Piranu, 25 v Kopru), od 15. stoletja dalje pa so jim mestni statuti naložili še dolžnost rednega vodenja knjig sklepov mestnih Velikih svetov (npr. Piran leta 1475; STAT. PIR., 49); ti pozni odloki sicer presenečajo, toda v Istri v raznih aktih in ukazih pogosto zasledimo ravno pri opravljanju raznovrstnih pisarniških opravil mnoge nedoslednosti, kljub razmeroma urejeni zakonodaji na tem področju, tako da tudi ti ukrepi niso nevsakdanji.

Ravno v zvezi s pogoji opravljanja funkcije komunskih kancelarjev naletimo v koprskih statutih na zanimivo določbo. Takole pravi 37. poglavje IV. knjige: „Kdorkoli bo izvoljen za komunskega kancelarja, mora dokazati, da ima notarski privilegij ali da je večš te obrti“, ter dodaja, da morajo „odslej vsi komunski uradniki imeti notarski privilegij in ne le komunski kancelar. In če izvoljeni na uradniško dolžnost ne bi bil večš obrti, s katero bi si pridobil notarski privilegij, ga naj podestat, potem ko zapriseže na dolžnosti, kaznuje z 10 librami in odvzemom urada.“

S tem poglavjem koprskih statutih vsekakor stopa v ospredje pri obravnavanju lokalnih oblastnih organov notarski poklic, ki je bil že tako izredno priznan, čeprav je sčasoma njegova vloga kopnela, saj so na primer bili od 13. do 15. stoletja ravno notarji nemalokrat imenovani za nosilce poslanstva Beneške republike pri razreševanju vprašanj meja v Istri, pri sklepanju meddržavnih pogodb, pri razreševanju sporov med komuni in v drugih primerih. S porastom pripadnikov te, kakor so jo tedaj imenovali, „obrta“ (*ars notarilis*) in z dokončnim oblikovanjem zaprtih oblastniških krogov so notarji sicer izgubljali svojo osrednjo vlogo laičnih izobražencev, toda mnogim med njimi je ravno s priučitvijo notarske „obrta“ uspelo pridobiti položaj na hierarhični družbeni lestvici.

Temeljne posebnosti notarjeve javne vere, to je overjanje, hranjenje in s tem povezano izdajanje dokumentov, so vplivale na oblikovanje različnih oblik pisarniškega poslovanja, ki so se nemalokrat prepletale z delovanjem državnih uradov, kar je notarjem omogočalo prehajanje iz opravljanja zgolj notarskih poslov tudi na zasedanje bolj ali manj odličnih državniških funkcij⁷⁸. Ravno v odnosu med notarjem kot privatno pravno osebo in notarjem državnim uradnikom oziroma v vzpostavljanju državnega (komunskega) nadzora nad delovanjem notariata in drugih s tem poklicem povezanih dejavnosti pa se kažejo še nekatere specifične oblike delovanja na območju severozahodne Istre, ki jim lahko najdemo le okvirno primerjavo s podobnimi uradi v zgornji Italiji, predvsem v Bologni, ter v Dalmaciji.

Bolonjski memoriali, istrski vicedomini in dalmatinski eksaminatorji

Ena prvih in najuglednejših notarskih šol, ki ji je vsekakor dalo poleta univerzitetno gibanje, je nastala v Bologni (ANSELMINI 1926; FERRARA 1977), kjer so razmeroma zgodaj ustanovili tudi kolegij notarjev. S tem mestom pa je povezana še ena institucija, ustanovljena leta 1265; imela je sicer različne pojavnosti oblike delovanja v drugih zgornjeitalskih mestih, namenjena pa je bila zlasti preprečevanju ponarejanja in ohranitvi spomina o avtentični vsebini pravnega dogodka. To so bili bolonjski plačani uradniki-notarji; uradovali so v ustanovi **memorialov**, poimenovani po knjigah (*Liber memorialium* ali *Memorialia communis*), v katere so zapisovali izvlečke (*imbreviature*) pogodb

⁷⁸ Čeprav je težko ugotoviti, kakšno obleko so nosili notarji v prvih stoletjih n. š., pa velja splošna oznaka, da so bili oblečeni kot kancelarji, odvetniki ali drugi uradniki, kar tudi posredno kaže na njihov vpliv oziroma prepletanje državniških služb z notarjevim poklicem. Po nekaterih pokazateljih je bil notar v 18. stoletju takole oblečen: rjava lasulja 'ala' Ludvik XIV., suknjič, halja, črne hlače; čevlji iz črnega usnja z bakreno zaponko, bela kravata, palica in listnica. S pasu mu je obešen na zaponki visel črnilnik in peresni tulec (SOMEDA, 1956, 93).

ter na podlagi teh po potrebi izdajali prepise, ki so uživali vso pravno veljavo. Njihovo uradovanje s pomočjo ustreznih pomagal - kazal k vpisom v knjige, ki so jih bili notarji memorialov dolžni voditi, je še omogočalo hitrejše iskanje potrebnega gradiva.

Vsak zapis, ki ga je notar sestavil in ki je po splošnem mnenju po svoji vsebini in vrednosti (nad 20 bolonjskimi librami) sodil za vpis v knjige memorialov, je eden od notarjev tega urada (sprva 2, nato tudi 8) pred uradnim vpisom prebral v pričo notarja, ki je listino napisal, pogodbeniki in pričami. Šele tako preverjeno in v knjigo vpisano pravno dejanje je postalo veljavno (FRANCHINI; CESARINI-SFORZA; ORLANDELLI; TAMBA) ter uživalo vso potrebno javno vero.

Razen v bližnji Modeni in Ferrari (SPAGGIARI 1980, 207 sq.), pa tudi v Ravenni in Mantovi (TAMBA 1987, 284), v drugih krajih podobne ustanove niso poznali. V Benetkah, kjer so kakor v Genovi zaradi razmaha trgovskih poslov kaj kmalu ustanovili državnim arhivom podobne institucije, so na primer hranjenje spisov umrlih notarjev in izdajanje zahtevanih prepisov zaupali trem notarjem urada „**Cancellerie inferior**“ (DA MOSTO 1937, 219, 245; TAMBA 1987, 251), javno vero predvsem za promet z nepremičninami pa so s svojim podpisom na listini zagotavljali sodniki „**Curije dell'Esaminador**“ (DA MOSTO 1937, 92/3; ANTONI 1989, 325). Toda slednji so skrbeli predvsem za promet z zastavljenimi in podarjenimi nepremičninami, njihova prvenstvena naloga pa je bila potrjevanje izjav prič na pogodbah in ne toliko potrjevanje javne vere notarskim spisom (MARGETIĆ 1971, 205).

Medtem ko je v Mantovi že sredi 14. stoletja prešlo v navado vpisovanje nekaterih pogodb v knjige memorialov (TAMBA 1987, 285/6), so v beneški državi ustanovili memorialom podobne urade, imenovane „**Ufficio del Registro**“, le v Veroni (1407), Vicenzi (1416), Padovi (1420) in v Cologni Veneti (SANCASSANI 1958). Od urada memorialov se je ta razlikoval predvsem po tem, da so zanj izbrani notarji prepisovali celoten tekst notarskih aktov v posebne knjige - registre.

Kljub temu, da so morali naštetih komuni pokazati določeno lastno potrebo za ustanovitev obravnavanih uradov, so le-ti nastali šele po beneški osvojitvi teh krajev. Toda že sam obstoj registraturnega urada, ki je doživljal precejšnja nihanja v svojem delovanju, pogojena s številnimi notranjimi mestnimi in zunanjimi političnimi krizami ter tudi z zapletenim in dolgotrajnim načinom dela, je mestu zagotavljal večjo stopnjo avtonomne oblasti v primerjavi z drugimi beneškimi komuni, kar morda še najbolj dokazuje obstoj „*Ufficia del Registro*“ v Cologni Veneti, mestecu, ki je po beneški osvojitvi (1404) verjetno užival največjo avtonomijo na beneški „*Terrafermi*“.

Podoben uradu memorialov, vsaj po osrednjih zgoraj navedenih formalnih načinov potrjevanja privatnih pravnih aktov, je v Istri v 13. stoletju nastali

urad **vicedominov** (*Ufficio della vicedomineria*). Vendar so zaradi specifičnih okoliščin, ki so vladale v Istri, pripadale uradu vicedominov, kjer je obstajal (Trst, Milje, Koper, Izola, Piran, Pulj), še druge dolžnosti, zlasti nadzor nad vsem pisnim gradivom mestnih uradov.

Poleg tega, da so vodili posebne knjige (*registre*), v katere so kot bolonjski notarji urada memorialov vpisovali izvlečke (*imbreviature*) lastninsko-pravnih sprememb premičnin in nepremičnin, so vodili še posebne registre za vpise testamentov in ravno tako posebne registre za volila cerkvenim ustanovam, s svojim podpisom so notarske listine tudi overjali in jim tako dajali javno vero (*fides publica*), saj brez tega pravni akti niso veljali; njihova dolžnost pa je bila še, da so s svojim podpisom v knjige komunskih uradnikov potrjevali njihov uspešno opravljen mandat. Vseh naštetih dolžnosti vicedominov, po doslej znanih virih in literaturi, v Italiji ni opravljal noben znani komunski urad.

V Hrvaškem primorju in v Dalmaciji so se ravno tako v 13. stoletju ponekod uveljavili podobni komunski uradi, ki so jim načelovali tako imenovani **eksaminatorji** (*examinatores*) (Krk, Rab, Senj, Zadar, Trogir, Split, Hvar, Brač) ali **auditorji** v Črnogorskem primorju (Kotor, Budva) (MARGETIĆ 1971, 194, 200); ti so bili po številu različni po posameznih komunih, od enega (Rab) do petih (Split). Praviloma so bili izvoljeni v mestnem svetu za določeno dobo, njihova naloga pa je bila pregledovanje in overjanje notarskih spisov pa tudi nadzor nad delovanjem nekaterih komunskih uradov. Razen v Splitu, kjer je eksaminator vpisoval beležke o sklenjenih pravnih poslih v komunski dnevnik (BRANDT 1955, 182), niso vodili posebnih komunskih knjig imbreviatur sklenjenih pravnih poslov, kot so se uveljavile v omenjenih istrskih ter nekaterih italijanskih mestih.

Naloge eksaminatorjev so že poskušali ugotoviti posamezni preučevalci srednjeveških pravnih odnosov, zanimivo pa je, da se nekatera njihova mnenja tudi bistveno razlikujejo. Med trditve, da so bili le sredstvo za izkoriščanje ljudstva (STROHAL 1915, 328), tolmači pravnih aktov (BARADA 1946), da so nadomeščali kolegij notarjev (ŠUFFLAY 1904, 107), s tem, da so nadzorovali materialno-pravno in formalno-pravno stran pravnega akta (KOSTRENCIĆ 1930, 78), pregledovali in overovali listine (BRANDT 1955, 182) kot uradniki za nadzor nad prometom z nepremičninami in zaščito lastninskih odnosov (BEUC 1954, 616 sq.), ki jih lahko primerjamo z istrskimi „*auscultatorji*“, kot je Stipišić (1954, 120) poimenoval vicedomine,⁷⁹ pridružujemo še mnenje Inchiostrija (INCHIOSTRI 1930, 78 sq.), ki zagovarja stališče, da je njihova naloga

⁷⁹ Stipišić namreč izhaja iz obrazca podpisa vicedominov, ko sta po določilih statutov morala vicedomin in notar vsako listino pred overovitvijo „preposlušati“ (*Auscultatum per me ...*), tako da jo je najprej eden bral in drugi primerjal vsebino s svojim tekstom ter obratno; STAT. PIR., 151, STAT. KOP., III/17; prim. PAK. 6. Spisi, a.e. 27, 41, 66, 68, in sliko (podpis) na ovitku.

„ponere manum“ na vse dokumente in izvlečke le znak potrditve (soglasja) in kontrole, in ne toliko dajanje javne vere le-tem, torej kot neke vrste privilegirane priče, medtem ko Margetić, ki je tudi zbral navedena razglabljanja (MARGETIĆ 1971, 191–193), utemeljuje njihov obstoj ravno v dejstvu, da je podpis eksaminatorja na notarski listini zagotavljal javno vero s poglobitnim namenom nadzora nad prometom z nepremičninami (MARGETIĆ 1971, 200). Vendar eksaminatorji niso imeli v vseh dalmatinskih komunih, kjer so se pojavili, overoviteljske funkcije, kot je bil primer na Braču in Hvaru, kjer je ta dolžnost pripadala podestatu. Na Cresu in Lastovu, kjer ni bilo eksaminatorjev, je listine o odtujitvah nepremičnin potrjeval knez, na Krku podknez, medtem ko je v Dubrovniku to nalogo opravljal eden od sodnikov („... *ut nullam cartam tabelii faciam sine iudice iurato, qui et testis sit.*“). Tako je bilo tudi v črnogorskem Kotorju in Budvi do uvedbe službe auditorja, ki je nato skupaj s sodnikom overjal notarske listine, podobno kot so to drugje počeli eksaminatorji, knezi, podknezi, podestati in v Istri vicedomini (MARGETIĆ 1971, 200). V ta sklop obravnave pa se umešča tudi t.i. **pristav** (*pristaldus*), ki po imenu funkcije nedvomno kaže na slovansko poreklo. Pristave so poznali v drugi polovici 12. stoletja v Dalmaciji, še posebno v Zadru in Splitu; to je ad hoc uradnik, ki ga sodišče pooblasti za dajanje javne vere notarskim spisom, ni pa javni uslužbenec, temveč mu je javna vera podeljena praviloma za posamezen konkreten primer (MARGETIĆ 1973, 36–40).

Kljub splošno uveljavljeni tezi, da so z razvojem listine in notarske avtoritete notarji od 12. in 13. stoletja dalje pridobili vlogo poglobitnih nosilcev javne vere (KOSTRENIĆ 1930, 1–4), lahko na podlagi navedenega zaključimo, da so zlasti na območju Italskega polotoka in ob jadranski obali komuni (ob)držali v svoji pristojnosti nadzor nad delovanjem te ustanove. Ta se je kazal skozi pojavne oblike nastanka in delovanja različnih uradov, ki so bili v skladu s potrebami in možnostmi posameznih skupnosti zadolženi za pravni nadzor nad sklepanjem notarskih listin. Poleg mestnih načelnikov, podestatov in knezov (Novigrad, Brač, Cres, Krk) ter sodnikov (Dubrovnik, Kotor, Budva) poznamo naslednje tovrstne urade:

- notarski kolegiji (Bologna, Trevis, ...),
- „državni“ arhivi (Benetke, Genova),
- komunski (gosposki) kancelarji (Reka, Poreč, Dvigrad, Gorica),
- notarji memorialov (Bologna, Ferrara, Modena, Mantova, Ravenna),
- notarji registraturnega urada (Verona, Vicenza, Padova, ...),
- pristav (Zader, Split),
- eksaminatorji (Krk, Rab, Senj, Zader, Trogir, Split),
- auditorji (Kotor, Budva),
- vicedomini (Trst, Milje, Koper, Izola, Piran, Pulj).

Naša ocena je, da so imeli naštetih uradi izredno pomembno vlogo pri organizaciji samouprave v tedanjih komunih, oziroma so nastali ravno zaradi potrebe avtonomnega mestnega uradovanja, saj so mesta s tem, ko so samostojno potrjevala pravne akte in tako imela v svoji pristojnosti civilno pravo, nastopala kot razmeroma enakopravni politični subjekti v razmerju do tedanjih poglavitnih suverenov, cesarja in papeža. Pričujoči uradi so sicer notarjem odvzeli poglavitno overoviteljsko moč nad sklenjenimi pravnimi akti, toda ti so s tem še pridobili na verodostojnosti, ki je bila potrebna v primerih sodnih sporov, saj je zanje jamčila še druga ali druge zaupanja vredne osebe. Zato ne bi mogli trditi, da so jih ustanovili zaradi nezaupanja do notarjev in njihovega poklicnega izvrševanja, kajti večina uradnikov se je napajala ravno iz lokalnih notarjev, ki so že tako sodelovali pri oblasti, temveč gre pri tem pojavu prej za težnjo po dinamičnem razvoju pravnih tehnik zaščite pogodbenih odnosov.

Posebni komunski overoviteljski uradi pa so se praviloma uveljavili le tam, kjer je bil pretok prebivalstva in blaga intenzivnejši, kot je bil primer tudi v Istri. Seveda se nam ob tem zastavlja vprašanje, kje so izvori ter kdaj in zakaj so ravno v teh mestih nastali navedeni uradi, če pa vemo, da se je v večini dežel po 12. stoletju uveljavila avtoriteta notarjev do te mere, da so že s svojim podpisom in znakom pravnim aktom zagotavljali potrebno javno vero.

V. VICEDOMINI IN NOTARJI V SEVEROZAHODNI ISTRI

Avtoriteta notarja in njegove javne vere je z novimi ustanovami nedvomno pridobila na pomenu. Ugotovili smo že nekatere posebnosti oziroma podobnosti v načinu delovanja bolonjskih memorialov, dalmatinskih eksaminatorjev in istrskih vicedominov. Toda tako kot so se dalmatinski eksaminatorji vsaj sprva zgledovali po beneških sodnikih *curije esaminadorjev*, ustanovljene leta 1204 (DA MOSTO 1937, 92), so se istrski vicedomini pri podobnih uradih oglejskih patriarhov, bolonjski pravniki pa ob ustanavljanju urada memorialov vsaj pri bližnji ravensko-bizantinski tradiciji, s tem da so navedeni uradi postopoma prilagodili delovanje teh ustanov svojim potrebam.

Težko bi verjeli, da so se bolonjski memoriali „rodili“ kar z ustanovitvenim aktom iz leta 1265, temveč je navada overjanja po drugi avtoriteti obstajala že prej. Najprej se moramo spomniti rimskih „*insinuacij*“,⁸⁰ nato ravenških registrov nepremičnin (*transscriptiones*), svoje pa je dodala še frankovska notarska praksa, ko so med pričami določenega pravnega akta sodelovali sodniki-notarji (*iudex et notarius*), ki so s svojim podpisom listino tudi potrjevali, torej so nastopali kot neke vrste privilegirane priče.

Izvor vicedominov

Urad vicedominov ima svoje korenine v prvih stoletjih cerkvene organizacije, seveda v povsem drugačni obliki, kot so si jo kasneje privzeli enako imenovani istrski vicedomini, zadolženi za overovljanje notarskih in drugih pravnih aktov. Cerkvene institucije so namreč upravo gospodarskih posesti zaupale posebnim uradnikom, ki so si na Zahodu privzeli ime vicedominov ali visdominov. Sprva so bili tudi sami pripadniki klera, po karolinškem zakoniku iz leta 809 pa za zasedanje dolžnosti ni bilo več dovolj, če so jih imenovali škofje ali opati, temveč so pri tem morali sodelovati še grofje in - ljudstvo! (COSTAMAGNA 1975, 184), kar je veljalo tudi za imenovanje cerkvenih

⁸⁰ Na povezavo oziroma možen izvor bolonjskih memorialnih knjig v rimskih *insinuacijah* je opozoril že FRANCHINI (1914, 96 sq.).

advokatov. Z rastočo vlogo cerkvenih institucij so pridobivali pomen tudi vicedomini, ki so počasi v svojih rokah združevali poleg ekonomske še sodno oblast. Zlasti od 10. in 11. stoletja dalje, ko v Italiji prehaja urad v roke mestne laične aristokracije, vicedomini z upravljanjem posvetnih cerkvenih dobrin predstavljajo eno najaktivnejših vlog v mestnem življenju (EI, 1937/35, 291). Podobno vlogo so vicedomini imeli tudi na posvetnih fevdih oglejskih patriarhov v Furlaniji, Istri in na Kranjskem, zlasti potem, ko so leta 1208 od nemških cesarjev dobili omenjene dežele tudi v posvetno oblast. Vendar so bili oglejski patriarhi v Istri kot posvetni zemljiški gospodje aktivno prisotni vsaj od leta 1077, ko so ji vladali preko svojih laičnih upravnikov, gastaldov, pa tudi vicedominov, kolikor to sploh nista bili ponavadi dve funkciji v rokah istega uradnika, kot je bil očitno primer s koprskim vicedominom Almerikom leta 1145, ki se tako imenuje na listini podelitve oglejske posesti na Serminu pri Kopru samostanu Sv. Ciprijana (KOS 1915, IV, št. 208) decembra istega leta, na listini „prisege zvestobe“ Benetkam pa je Almerik omenjen kot koprski gastald (KOS 1915, IV, št. 209; prim. DAROVEC 1988, 405).

Že po imenu sodeč, je vicedomin (= pod-gospod, gospodov namestnik) v mestih oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri sprva opravljal namestniške dolžnosti svojega gospoda, predvsem v zvezi z overjanjem civilno-pravnih in kazenskih zadev ter nadzorom nad finančnim poslovanjem. Tako je bil na primer goriški grof Marquard leta 1231 vicedomin oglejskega patriarha in podestat v Piranu (CHART./I., št. 78), v Miljah pa je praviloma poleg komuna še oglejski vicedomin izbiral oziroma potrjeval mestnega podestata⁸¹.

Zanimivo pa je, da se kot nadzorna finančna služba **visdomini** pojavijo v 13. stoletju tudi v Benetkah na čelu osrednjih gospodarskih institucij; trije visdomini so bili do konca 14. stoletja na čelu *Fondaca dei Tedeschi*, z imenom visdomin so se ponašali tudi uradniki na čelu urada *Ternaria Vecchia* in *Ternaria Nuova* ter *Visdomini all'intrada e all'insida*, ki so skrbeli predvsem za pomorsko carino, na čelu enega od oddelkov pomorske milice pa so bili t.i. *Visdomini alla Tana* (prim. DA MOSTO 1937, 147/8, 160, 189; CAPPELLETTI 1992, 105–107, 116, 121/2; ZORDAN 1971; PEDANI FABRIS, 1996a).

Povsem specifično funkcijo pa je imel kranjski **vicedom**, ki je na Kranjskem, kjer so skoraj vsa mesta postala deželnoknežja, v 14. in 15. stoletju upravljal deželnoknežjo lastnino. V njem so se mešale prvine oskrbnika in javnega organa, predvsem pa nadzornega organa (VILFAN 1961, 156).

Navedeni primeri lahko kažejo na skupni prvotni izvor funkcije vicedominov, ki so se tekom časa v različnih geografskih in političnih prostorih oblikovali v svojske urade, kot kaže, vselej z nekimi nadzorno-upravnimi dolžnostmi.

⁸¹ „... potestatis electus a comuni Mugle et a domino patriarcha vel vicedomino... (IONA 1972, XXX-VIII).

Toda z razvojem mestne avtonomije in vztrajnim upiranjem osrednji oblasti oglejskih patriarhov se za uspešno odvijanje tega procesa v istrskih mestih še pred beneško zasedbo pojavi potreba po samostojnem uradu vicedominov, ki bodo v imenu komuna overovljali sklenjene pravne akte in zanje jamčili. Tako je bila omogočena nemotena uveljavljavitev običajnega prava („*consuetudines*“) ter že zapisanih, pa nam žal neohranjenih mestnih statutov (Koprski statut se omenja že leta 1238; KOS 1928, V, št. 696 in 715).

Vicedomini pa le po imenu izhajajo iz oglejske tradicije, saj je patriarh šele v 14. stoletju imenoval 8 vicedominov za overjanje in vicedominiranje listin pri osrednjih patriarhovitih kancelarijah: Ogleju, Udinah, Huminu, Tolmezzu, Tržiču, San Vitu in Sacilah (SOMEDA 1958, 30).

V prenosu civilno-pravnih, finančnih in davčnih pristojnosti na komun v 13. stoletju se v Istri kaže razlika s furlanskimi mesti, ki so še v 14. in v začetku 15. stoletja ostala pod oblastjo patriarha, zato je bil tu razvoj vicedominarije drugačen kot v istrskih mestih pod Benečani, kajti vicedomini so bili na primer v Ogleju uradno ustanovljeni šele leta 1366 (ANTONI 1989, 322), v 17. stoletju pa jih v „*Statuti della Patria del Friuli*“ (1673) ni moč več zaslediti (MARGETIĆ 1971, 200) kot tudi ne nekih posebnih knjig, ki bi jih vodili ti uradniki, pristojni za overovljanje notarskih listin. Zato je bila napačna trditev Pietra Kandlerja (KANDLER 1846, 75–80), da istrski vicedomini po svojih overoviteljskih dolžnostih pravnih aktov izhajajo iz tradicije oglejskih vicedominov (ANTONI 1989, 322).

Upoštevajoč zgornje ugotovitve o pristojnostih mestnih načelnikov pri overovljanju notarskih spisov, zlahka pomislimo, da so si te dolžnosti vicedomini v nekaterih istrskih mestih pridobili v obdobju razcveta komunskega življenja sredi 13. stoletja, ko je bil urad že povsem v rokah lokalne aristokracije. Vicedomini so sprva očitno delovali v skladu z uradovanjem vzhodno-jadranskih ali beneških eksaminatorjev in oglejskih vicedominov v kasnejši overoviteljski funkciji, očitno pa še ne v skladu z delovanjem bolonjskih memorialov, saj po ohranjenih virih ni moč ugotoviti, da bi že tedaj vodili posebne knjige nepremičnin, pač pa po kasneje zapisanih mestnih statutih lahko sklepamo, da se je pri komunskem kancelarju vodil tovrstni register, v katerega so vpisovali vse spremembe lastninskih razmerij za nepremičnine⁸².

Ali bi torej lahko rekli, da so se pri tej funkciji Istrani zgledovali po Bolonjcih, Ravenčanih, Dalmatincih, Benečanih ali celo Furlanih?

Morda bi k takemu sklepanju navajalo dejstvo, da so bili v 12. in 13., še bolj pa v 14. stoletju vzpostavljeni razmeroma aktivni odnosi med temi pokrajina-
mi, kajti v tem času se vsaj v Kopru, sledeč preglednemu članku G. De Totta o

⁸² Prim. poglavje VI. in VII.

koprskem patriciatu, naselijo predstavniki 3 bolonjskih družin, ki so jih sčasoma sprejeli med mestne plemenitaše (Manzuoli, Musella, Sereni). Povsem izven obravnavanega konteksta je poskus naselitve več kot stotih bolonjskih družin v drugi polovici 16. stoletja na puljsko območje (BERTOŠA, I/1986, 81 sq.), kakor tudi zaselek v koprskem zaledju, imenovan Bolonjci; toda ravno ta primera kažeta na stalne stike Bologne z Istro. Po drugi strani so nam znane trgovske pogodbe Pirana s Splitom (1192; CDI, ad a.-), pogost istrski priimek De Spalatis idr., zanimiva pa je tudi ugotovitev, da se med prvimi istrskimi vicedomini pojavljajo notarji iz Ravenne, ki Stipišiča zmedejo do te mere, da eksaminatorjem pripiše le vlogo nekakšnih preiskovalcev zakonitosti sklenjenih pravnih poslov, obenem pa se čudi, da se tovrstni uradi niso pojavili tudi drugod (STIPIŠIČ 1954, 123). S Furlani so bili Istrani že tako dlje časa, le z občasnimi prekinitvami, upravno v isti državi (prim. DAROVEC 2009), trgovski in pomorsko-obrambni interesi pa so Istrane že dolgo vezali z Benečani (prim. pogodbo iz leta 932; ŽITKO 1993).

Toda istrskim vicedominom so po vodenju posebnih imbreviaturnih knjig, ki so po načinu in pomenu enake notarskim knjigam imbreviatur, najbližji bolonjski memoriali, po funkciji overoviteljev pravnih aktov pa so jim kot komunski uradniki, izbrani v mestnem svetu, sorodni dalmatinski eksaminatorji.

Če se ozremo po širših političnih dogodkih, ki so botrovali oblikovanju obravnavanih uradov, ravno tako ugotovimo nekatere podobnosti v navedenih deželah. V drugi polovici 13. stoletja je Romagna prešla izpod cesarske pod papeško oblast (prim. KOENING 1986), Istro so v tem času pretresali številni notranji boji, ki so bili posledica nemoči oglejskih patriarhov, poskusa globlje penetracije nemških fevdalcev, vzpona nekaterih istrskih mest - na prvem mestu Kopra - in nenazadnje odločilno vmešavanje Beneške republike, Dalmacija pa je bila med kladivom in nakovalom Benečanov, Madžarov, Hrvatov in Bizantincev. Tako v Romagni kot v Istri in Dalmaciji so si mesta v teh kaotičnih razmerah dokončno izoblikovala avtonomno vladavino oziroma so mestne oblasti v razmerju do centralnih te okoliščine izkoristile za to, da so čim širšemu spektru družbenega življenja vtisnile pečat komunske, tedaj še vsaj formalno „skupne“ oblasti.

Kljub strnjenosti severozahodnih istrskih mest lahko ugotavljamo, da so se pojavljale tako kot pri nastanku drugih komunskih uradov tudi pri razvoju vicedominata posamezne specifične oblike, ki pa nikakor ne izključujejo medsebojne povezanosti⁸³. Tako je na primer v določenem mestu po vicedo-

⁸³ Pri tem ne gre zapostavljati vpliva neke oblike deželne zakonodaje, ki se omenja že v 11. stoletju v zvezi z istrskim mejnim grofom Udalrikom Weimarskim (1040–1070) (CDI/I, a. 1060, n. 101; MARGETIČ 1985), in istrskih statutov „na enem listu“ iz časa oglejskega patriarha Bertolda (1222) (THESAURUS, ad a.-).

minih potrjen pravni akt veljal tudi v sosednjem mestu, čeprav se vsebina ni nanašala na kraj, kjer je vicedomin uradoval (STAT. PIR., 153).

Pri tem pa je zanimivo dejstvo, da so urad vicedominov v Istri poznali le v Trstu, Miljah, Kopru, Izoli, Piranu in Pulju, v drugih še tako pomembnih mestih, kot so bila Poreč, Rovinj, Novigrad in druga, pa te ustanove ni zaslediti. Temu so v prvi vrsti botrovale ekonomske razmere, saj je bil od pretoka dobrin premosorazmerno odvisen tudi razvoj notariata, urad vicedominov pa vsekakor predstavlja višjo obliko delovanja te institucije. Morda pa vicedominov v teh mestih ni tudi zato, ker se je po domnevi nekaterih zgodovinarjev v severozahodnih istrskih mestih dlje časa ohranila bizantinska oblast kot v drugih⁸⁴ in se je zato v njih dlje ohranjala rimska pravna tradicija, tako značilna tudi za delovanje notariata v Istri (VILFAN, OTOREPEC 1962, 107).

Vicedomini kot overovitelji pravnih aktov

Vicedomini se kot posebni overovitelji pravnih aktov pojavijo v Istri že zgodaj v drugi polovici 13. stoletja.

Po znanih podatkih sta se v vlogi overoviteljev pravnih aktov pojavila najprej piranska vicedomina Nicolaj Petroгна in Annoe Apollonio leta 1258, ko je Bocca Senese izdal v Ogleju sestavljeno pobotnico za Waltrama in Absalona iz Pirana (CHART./I., št. 101). Ta dva vicedomina sta bila nato pogosto prisotna pri raznovrstnih piranskih pravnih aktih vse do leta 1280. Potrjevala sta zadolžnice za večje vsote (IBID., št. 115), pritožbe za nasledstvene pravice (IBID., št. 127), potrditve posesti na Piranskem in dovoljenja za izgradnjo solin (IBID., št. 129, 155), denarne prekrške (IBID., št. 153), kupoprodajne pogodbe (IBID., št. 130 in 131), celo na aktu o omejevanju višjih sodnih pravic oglejskega patriarha sta podpisana (IBID., št. 133), na komunskih sklepih o nadomestilu stroškov komunskim poslancem (*ambaxiatores*) (IBID., št. 135 in 148) in izplačilih mojstrom za dela na komunskih objektih (loža) (IBID., št. 140), pri najemanju posojil komuna in vračanju le-teh (IBID., št. 150, 156), poviševanju plače kapitanu (IBID., št. 144), najemanju komunskih uradnikov (IBID., št. 147), pri sklepanju miru med razboritimi Pirančani in sosednjimi prebivalci (IBID., št. 142), darovanjih samostanom (IBID., št. 152), na testamentih (IBID., št. 137) in drugod, skratka, na vseh pomembnejših javnih (komunskih) in privatnih pravnih aktih, ki so z njunim podpisom pridobili na veljavi tako v mestu kot izven njega.

⁸⁴ Predvsem odsotnost odposlancev koprške škofije na zboru pri Rižani, na ozemlju Koper, naj bi dokazovala, da je bilo mesto še bizantinsko, mestni teritorij pa že frankovski (DE FRANCESCHI 1968). CAPELLI (1988, 360) podaja celo letnice (789–887), ko naj bi Koper, Piran in Umag še ostali pod Bizancem.

Edina doslej zabeležena izjema v opravljanju vicedominske dolžnosti v Piranu med letoma 1258 in 1280, ko sta vsaj v zadnjih letih civilnopravne akte razmeroma pogosto overovljala vicedomina Nicolaj in Annoe, sta v letu 1274 ob sprejemanju piranskega statuta omenjena vicedomina Almericus Fabellius in Mengotius, sin Marquarda Cataldiusa⁸⁵. Verjetno so sestavljavci statuta oziroma komunška oblast ob tako svečani priložnosti, kot je sprejemanje komunškega statuta, želeli to priložnost še dodatno podkrepiti z imenovanjem dveh zaupnih in uglednih mož za vicedomina, saj ju niti prej niti kasneje ne zasledimo več na tej dolžnosti.

Žal so bili koprski dokumenti, shranjeni v vicedomineriji, uničeni leta 1380 ob požigu mestne palače, ki so ga ob svojem napadu na mesto povzročili tedanji največji beneški konkurenti in sovražniki - Genovežani (GESTRIN 1965, 9), statute pa so Benečani leta 1348 po protibeneškem upor Kopra (PAHOR 1953) ukinili, jih ponovno uvedli leta 1394 in 1423, dasi v dodatku k inventarju koprškega starega mestnega arhiva lahko zasledimo podatek o obstoju statotov že leta 1380 (PAK. App., št. 106), ki pa so žal še vedno deponirani nekje v Italiji⁸⁶. Tako lahko zasledimo prve koprške vicedomine le med piranskimi listinami, in sicer leta 1261, ko so si Pirančani sposojali v Kopru pri Zorzetu iz Padove, sta za jamstvo sklenjenega podpisana kot vicedomina Wecelus, ki je potrjeval namesto obolelega Almerica, in Iohannes (De Diethalmo)⁸⁷ (CHART./I, št. 105). V naslednjih letih sta bila tudi v Kopru redno prisotna le dva vicedomina: Almerico in Iohannes, vse do leta 1279, ko je prvega nadomestil Odolricus, drugega pa leta 1287 Benedictus (CHART./I, št. 157, 189). Toda še leta 1292 je bil med pričami preklica, ki ga je 17. februarja med slovesno mašo izrekel koprski škof Vitale nad ekskomuniciranci iz koprške škofije, prisoten tudi *dominus Almericus de Boncandinis vicedominus* (IBID., 212). Verjetno gre za istega Almerica, ki je do leta 1279 redno opravljal vicedominsko funkcijo, pa je tedaj še ohranil naziv vicedomina kot spomin na opravljanje dolžnosti, kar je bil nekdanj pravzaprav običaj, če se spomnimo istrskih uradnikov locopositov iz frankovskega obdobja, ko so še v 12. stoletju nekateri plemenitaši nosili priimek v spomin na to funkcijo (DE VERGOTTINI 1934).

Koprška vicedomina sta očitno imela podobne zadolžitve kot piranska, le da jima v Kopru lahko sledimo še vsa prva leta beneškega dominija, ko že poleg navedenih kot vicedomina zasledimo leta 1314 Domenica Lugnanija (DE TOTTO 1939, 118) in Ambrogia Mettono leta 1318 (CHART./I, št. 119). Njune dolžnosti že precej spominajo na kasneje zapisane v statutih, vključno z na-

⁸⁵ PAK. PI. Fragmenti statuta Pirana iz leta 1274 v kasnejšem prepisu.

⁸⁶ Problematiko starega koprškega mestnega arhiva prim. v Uvodu tega dela.

⁸⁷ DE TOTTO 1939, 102, Iohannesa de Diethalmo omenja kot vicedomina šele v letu 1264.

vedbo vzroka morebitne odsotnosti,⁸⁸ razen v trajanju njunega mandata; kot sledi iz zapisanega, sta vicedomina tako v Piranu kot v Kopru svojo dolžnost sprva opravljala več let ali celo dosmrtno.

Morda je ravno ta okoliščina v Piranu še pred beneško zasedbo (ta se je zgodila 1283) privedla do prenehanja delovanja urada, potem ko sta redna vicedomina, Annoe in Nicolaj, prenehala dejavnost ali ko je eden od njiju umrl ali oba, kajti med piranskimi listinami se omenjata kot notarja že mnogo pred prevzemom funkcije vicedominov in leta 1280 dosegata že spoštljivo starost, ali iz kakega drugega vzroka. Leta 1296 je namreč prvič in zadnjič po letu 1280 med piranskimi listinami omenjen *Annoe Piranensis notarius incliti Gregorii marchionis Istrie*, ki je bil zaprosen (*interfui rogatus*), da zapiše in potrdi (*scripsi et roboravi*) listino o obnovi fevdalne investiture Adalpera Ellie iz Pirana na posesti Iohannesa iz Momjana (CHART./I, št. 222). Da gre za nekdanjega vicedomina, lahko potrjuje njegov naziv notarja oglejskega patriarha Gregorja (Montelonga), ki je zasedel patriarhov sedež leta 1251 po Bertoldovi (iz družine Andesch-Meranskih) smrti, odstavljen je bil leta 1267, umrl pa leta 1269,⁸⁹ tako da je Annoe začel z notarsko kariero ravno v njegovem času. Morda tiči domneva o prenehanju vicedominskega urada tudi v tem, da so od naslednjega leta (1281) pa do leta 1320 v Piranu⁹⁰ ohranjene prve notarske knjige imbreviatur, ki so jih kasneje vodili vicedomini. V tem času je bil v Istri tudi bolonjski (!) notarski mojster Tomasinus, ki je verjetno kot v Dubrovniku in Kotorju (1282) seznanjal notarje v Benetkah in Istri z novostmi v vodenju komunske administracije in privatno pravnih aktov (VILFAN, OTOREPEC 1962, 108). Ni rečeno, da Tomasinus ne bi bil tudi v Piranu, in so po njegovem odhodu uvedli redno vodenje notarskih knjig, ki so kot v drugih italjskih deželah pridobile značaj javnosti. Zato morda vicedomini v prvotni funkciji zgolj overoviteljev pravnih aktov za nekaj časa niso bili več potrebni. Nekateri pa na podlagi dejstva, da prva redakcija piranskih statutov pod beneško oblastjo iz leta 1307 ne omenja urada vicedominov, dasi so ti že skoraj 50 let prej obstajali, domnevajo, da so vicedomine ob svoji zasedbi severozahodnih istrskih mest ukinili Benečani (PAHOR 1958b, 124), kar bi bilo razumljivo glede na njihove pristojnosti nekakšnih glavnih overoviteljev in nadzornikov nad celotnim mestnim poslovanjem, kajti novi gospodarji naj te funkcije ne bi prepustili v izbor lokalnim veljakom. Beneški vrhovni mestni načelniki, imenovani v beneškem Velikem svetu s titulami podestatos,

⁸⁸ Koprškega vicedomina Almerica je na listini, sestavljeni v Piranu 19. maja 1261, zaradi bolezni kot vicedomin zamenjal Wecelus, slednji pa je to zabeležil: *Ego Wecelus vicedominus subscripsi, absente Almerico nostro consorcio pro infirmitate* (CHART./I., št. 105).

⁸⁹ O političnih dogodkih v tem času prim. GRECO 1939 in DAROVEC 1990, 35.

⁹⁰ PAK. PI. Inventar, kodeksi 1./1-17. Ena notarska knjiga z zapisi posojil je ohranjena še za leta 1329-1333 (IBID. 24./10).

grofov (Pulj) ali podestatov in kapitanov (Koper), so s seboj pripeljali svoje uradnike, kot so bili vikar,⁹¹ podestatov kancelar in drugi, ki so tudi skrbeli za pravilno poslovanje in upravljanje mestnih zadev (BENUSSI 1887, 39).

Domneva, da je urad vicedominerije v Piranu prenehal že tri leta pred beneško zasedbo, v Kopru pa kljub pomanjkanju dokumentov v redkih na to mesto nanašajočih se listinah zasledimo omembe vicedominov še vse v obdobje do uzakonitve tega urada v istrskih statutih, in sicer najprej leta 1322 v Trstu (IONA 1988; ANTONI 1989, 1990) in 1332 v Piranu, nam potrjuje, da Benečani ob podreditvi istrskih mest urada vicedominov niso ukinjali, če so ti obstajali, temveč nasprotno, v Pulju so po letu 1332, ko so mesto osvojili, urad šele ustanovili, saj so bili do tedaj pristojni za potrjevanje javne vere le tamkajšnji mestni veljaki iz družine Castropola (BENUSSI 1923, 340/1).

Benečanom naj bi ob osvojitvi nekaterih istrskih mest (Poreč 1267, Koper in Izola 1279, Piran 1283) razvoj tega urada pravzaprav ustrezal, če upoštevamo dejstvo, da so si tudi sami prizadevali na ozemlju svoje države osvojenim mestom podeliti upravo tudi nad zalednim ozemljem ter tako prekiniti oblast prejšnjih gospodarjev, kar pravzaprav najbolje dokazujejo tudi ustanovitve uradov za registracijo v Veroni, Vicenzi, Padovi in Cologni Veneti po beneški osvojitvi.

Povrhu tega moramo imeti pred očmi dejstvo, da so se Benečani v upravnih zadevah na istrskih tleh šele „urili“ za kasnejše ozemeljske pridobitve, ki so nastopile po osvojitvi ozemlja „*Terraferme*“ v začetku 15. stoletja, ter so v predhodnem času bolj stremeli za nadzorom nad posameznimi poglavitnimi pomorskimi točkami vzdolž Jadranskega morja kot pa za osvojitvami ozemelj, kar nam ponazarja tudi tesen izid volitev v beneškem Velikem svetu glede sprejema želje Porečanov leta 1267, da bi prišli pod okrilje Beneške republike (DE VERGOTTINI, II/1925, 21). Benečani so podobno kot na zasedenih ozemljih *Terraferme* (POVOLO 1980, 160 sq.) še prej v Istri v notranji mestni upravi dopuščali razmeroma široka pooblastila običajnemu pravu in mestnim statutom, ki so si jih le-ta zagotovila in oblikovala v teku dogodkov pred vzpostavitvijo beneške nadoblasti.

V svojih poveljih (*commissioni*⁹²), ki so bila nekakšen zakonik za podestate, odhajajoče na svoje dolžnosti, so Benečani ponavadi že v prvih poglavjih določali, naj se rektorji pri svojem vladanju v dodeljenem regimentu ravnajo po poveljih, mestnih statutih in tamkajšnjem običajnem pravu (*consuetudines*), ki se omenja že pri prvih pogodbah istrskih mest z Benetkami⁹³. Le po-

⁹¹ Vikarje so imenovali tudi *socius*, v Kopru sta bila sprva celo dva (prim. za Koper BENUSSI 1887, št. 7).

⁹² ASV. Comm. in Formulari; prim. BENUSSI 1887.

⁹³ Prim. pogodbo Kopa iz leta 977, pa tudi že prej v listini „Rižanskega placita“ (CDI/I, 111–126) in s cesarjem iz leta 1035; DE VERGOTTINI 1924, 77/8.

stopoma so jim začeli vsiljevati svoje običajno pravo in zakone, ki so včasih naleteli na nasprotovanja, drugič se tega še zavedali niso ali pa so bile spremembe posledica splošnega institucionalnega razvoja.

Upoštevati moramo še, da se je od prve znane redakcije piranskih statotov v prepisu iz kasnejših stoletij ohranilo le 6 poglavij (STAT. PIR., XXXVII sq.), med temi pa ni morebitnih določb o vicedominih. Tako koprski kot piranski (1261; CHART./I, št. 105) statuti se sicer omenjajo v raznih listinah že okoli srede 13. stoletja, a se nam niso ohranili. Zato ne moremo z gotovostjo trditi, da v njih ni bilo določb o vicedominih le na podlagi tega, ker jih ne najdemo v redakciji piranskih statotov iz leta 1307. Morda tedaj te potrebe ni bilo, saj je urad prenehal delovati za neko dobo, kar pa ni bil edini primer, kajti še v drugi polovici 14. stoletja je ravno tako prenehal delovati urad vicedominov v Miljah (1354 do 1403; IONA 1972, LII), ki so bile pod oblastjo oglejskega patriarha do leta 1420. Tudi za Koper, kjer so vicedomini po znanih podatkih prisotni v obdobju do zapisa vicedominov v piransko redakcijo statotov iz leta 1332, ne moremo z gotovostjo trditi, da v tem času ne bi bilo zapisanih določb o tem uradu. Kljub drugačnemu položaju Trsta, njegovih statotov in vicedominov, saj je v mestu vse 13. stoletje potekalo v znamenju boja komunna proti močnemu škofu na eni ter oglejskemu patriarhu in Benečanom na drugi strani (DE VERGOTTINI 1977c, 1375 sq.), ne moremo zapisa o vicedominih iz leta 1322 šteti za rojstni datum tržaških vicedominov, četudi se s tem letom začenja serija vicedominskih knjig, hranjenih v tržaškem Diplomatskem arhivu (IONA 1988; ANTONI 1989).

Ravno piranski primer, ko so začeli voditi vicedominske knjige dobrih 7 let pred zapisom njihovih dolžnosti v drugo redakcijo statotov (1332), ter razmeroma naglo širjenje njihovih pristojnosti nad drugimi že obstoječimi ter šele na novo nastajajočimi komunskimi uradi dokazuje, da so vicedomini s širšimi ali ožjimi pooblastili v začetku beneškega obdobja lahko obstajali še pred vpisom v nam znane statute, torej kot oblika običajnega prava.

Ker pa so vicedominske knjige ali, bolje, „*Libri (rerum) mobilium et immobilium*“, kot se te knjige imenujejo v Piranu, ker so vanje vpisovali praviloma le izvlečke pogodb,⁹⁴ ohranjene šele iz prve polovice 14. stoletja in ker nam tudi drugi dokumenti ne pričajo o obstoju teh knjig v predhodnem obdobju, lahko upravičeno domnevamo, da so vicedomini v spletu doslej še neznanih okoliščin prevzeli vodenje registrov šele v času beneškega vladanja v Istri, kar je nato postala ena njihovih osrednjih nalog, v tem pogledu identična z dolžnostmi bolonjskih notarjev urada memorialov. Dolžnost vpisovanja izvlečkov kupoprodajnih pogodb v posebne knjige, hranjene v uradu vicedo-

⁹⁴ Nemalokrat namreč med izvlečki pogodb zasledimo prepise drugih za komun pomembnih odlokov ali sklepov beneške oblasti ali drugih uradov, ki so se nanašali na delovanje in življenje v mestu. Prim. PAK. PI. v.k. (gl. INVENTAR).

minerije, se je ohranila še vse v sredo 17. stoletja; tako v Piranu zasledimo zadnje knjige vicedominov za leto 1656 oziroma 1661, v Kopru pa je zadnja knjiga vicedominov za leta od 1650–1659⁹⁵.

Druge dolžnosti vicedominov, nastale v predbeneškem obdobju, to je podpisovanje in s tem overjanje ter nadzorovanje vsakokratnih notarskih aktov in spisov drugih komunskih uradov, pa so ostale v navadi vse do konca Beneške republike. Zato pa so s terminacijo Francesca Minotta z dne 12. julija 1745 uvedli novo dolžnost za vicedomine, ki je precej spominjala na v beneški Istri usahlo navado vodenja vicedominskih knjig, in sicer vodenje tako imenovanih Notifikacijskih knjig (*Libro di notificazioni*) (LEGGI 1757, knj. IV, 93–97), nekakšne zemljiške knjige, v katero pa so vpisovali tudi izvlečke privatnih aktov, od denarnih posojil, dolgov, zamenjav do seveda odtujitev nepremičnin in premičnin (PAK. 83).

Zato se nam upravičeno zastavlja vprašanje, ali morda ne gre v zahodnoistrskih mestih za dve obliki delovanja vicedominov, in sicer one iz predbeneškega obdobja, ki povsem spominja na delovanje dalmatinskih eksaminatorjev, ter one iz beneškega obdobja, ko so prevzeli tudi nekatere navade bolonjskih memorialov, saj je znano, da se je bolonjska notarska šola zelo uveljavila tudi v Benetkah. S posredovanjem Benečanov in z njihovo težnjo po ureditvi in obenem nadzoru s pomočjo komuna se je urad vicedominov preoblikoval do te mere, da je pomenil enega od osrednjih komunskih uradov ne le za vse civilno-pravne zadeve, temveč tudi za kontrolo nad uradovanjem tako komunskih kot beneških uradnikov v teh mestih.

V primerjavi z uradom bolonjskih memorialov, kjer jih je že sredi 15. stoletja zamenjal Urad za registraturo, podoben uradu v navedenih beneških mestih „Terraferme“, pa je v pogledu vodenja imbreviatur privatno in civilno-pravnih aktov urad istrskih vicedominov že precej zaostajal, zato pa so slednji pridobivali oziroma ohranjali razmeroma visok družbeni položaj v istrskih mestih.

Družbena vloga vicedominov

V skladu s potrebami časa in načinom beneškega vladanja so vicedomini v istrskih mestih v 14. in 15. stoletju naglo pridobivali veljavo in funkcija je postala ena osrednjih oblastnih uradniških služb.

Vzponu vicedominov na lestvici komunskih uradniških dolžnosti v 14. stoletju lahko sledimo po ohranjenih severozahodnih istrskih mestnih statutih,

⁹⁵ V Trstu je ohranjenih 99 vicedominskih knjig za obdobje od leta 1322 do leta 1731 (IONA 1988, 97), v Piranu pa 170 knjig za leta od 1325 do 1656 (1661) (Inventar PAK. PI.), medtem ko se je v Kopru zaradi opisanega požiga leta 1380 po tem do leta 1710 ohranilo le 34 vicedominskih knjig (MAJER 1904, do št. 190).

zlasti piranskih in tržaških; slednji zaradi svoje politične posebnosti v tem prostoru zahtevajo v primerjavi z drugimi mesti še posebno pozornost. Kot primerjava za določeno obdobje v razvoju funkcije pa nam služijo izolski in predvsem koprski statuti, ki so nam znani v končni obliki iz leta 1423 in tako nekako združujejo ter zaključujejo fazo razvoja komunskega statutarnega prava v severozahodni Istri, medtem ko v miljskih statutih vicedomin(i) še vse v obdobje do beneške osvojitve (1420) nastopajo dokaj „sramežljivo“, v skladu s pojavnostjo vicedominov v prvih letih beneške nadoblasti v Kopru, Izoli in Piranu.

Potem ko se vicedomina prvič na istrskih tleh uradno zapisana v statute pojavita šele v dodatkih, in sicer leta 1322 k tržaškim statutom iz leta 1315 ali 1318⁹⁶ in piranskim statutom iz leta 1332, v verziji, ki jo hranijo v Listinskem arhivu v Trstu (*Archivio diplomatico di Trieste*) in jo je objavil DE FRANCESCHI (1960), v zadnjem poglavju zadnje (X.) knjige, v verziji iz Pokrajinskega arhiva v Kopru (STAT. PIR., 150–170) pa že v prvi knjigi takoj za komunskim glasnikom (*precones*), približno tam, kjer zasedeta mesto tudi v naslednji redakciji piranskih statutov iz leta 1358, to je na koncu naštetih pomembnejših komunskih uradnikov (I/16), se v tržaških statutih že v naslednji redakciji iz leta 1350 (SZOMBATHELY 1930) vicedomini ustalijo nekako na sredi pomembnih komunskih uradnikov (STAT. TS., I/21–22), takoj za cenilci in pred na primer komunskimi nadzorniki (*proveditorum communis*), *iustitiarji* in celo pred advokati. Prvi znani izolski statuti iz leta 1360 pa jim posvečajo že pravi sklop določb z naslovnim poglavjem „Začenja se poglavje o vicedominih“ („*Incomincia il Capitolo di Vice Domini*“; STAT. ISOLA, III/75–82“).

Vsi našteti statuti so sčasoma doživljali razne spremembe in dopolnitve, ki so nato prehajale praviloma brez pravega reda v naslednje redakcije (Piran še 1384, Trst 1365 in 1421; SZOMBATHELY 1935), zato moramo pri tej primerjavi upoštevati razmeroma konfuzno stanje novih redakcij in s tem povezano zameglitev dejanskega stanja razvoja pomembnosti posameznih dolžnosti, kot nam potrjujejo piranski statuti (STAT. PIR., LI–LVI).

Tega pa ne bi mogli trditi za koprške statute, ki so jih zaradi upora Koprčanov proti Benečanom leta 1348 (CESCA 1882; PAHOR 1953) in posebne vloge tega mesta v politično-pravni ureditvi beneške Istre dokončno ponovno zapisali šele leta 1423. Tedaj so po dolgotrajnem premlevanju in tehtanju ugodnih rešitev, ki naj bi jih zapisali v vrhovni mestni zakonik,⁹⁷ upoštevajoč tako običajno pravo kot določbe, zapisane v prejšnjih statutih, in v predhodnem času oblikovane pravne norme, strnili v na novo zapisane koprške statute.

⁹⁶ DE VERGOTTINI 1924/II., 98 in TAMARO 1924, 155 in 209–210, različno datirata to prvo redakcijo tržaških statutov.

⁹⁷ V STAT. KOP., V/1–2, so objavljeni nekateri odloki senata o imenovanju raznih sindikov za pregled nastajajočih koprskih statutov.

Zanimivo je, da so temu mestu popolnoma odtegnili vso kazensko pravo, tudi za najnižje kazenske prekrške, in jih podelili v pristojnost vsakokratnemu beneškemu podestatu in kapitanu, ki se je v razsojanju moral držati izključno beneškega kazenskega zakonika (STAT. KOP., I/2), ne da bi pri tem upošteval že izoblikovano domače pravo, kot je to možnost zakonodajalec dopustil v drugih Serenissimi podrejenih mestih Istre (STAT. PIR., II in III; STAT. ISOLA, I).

Zato pa lahko sledimo že natančno izoblikovanemu vrstnemu redu posameznih uradnikov, ki so v Kopru imeli odločilno vlogo in vpliv: 4 sodnikom (*iudices*), izbranim v mestnem Veliku svetu za 4 mesece, vsakemu s po 6 librami mesečne plače, sta že sledila 2 *vicedomina*, izbrana za eno leto, s plačo 50 liber na mandat,⁹⁸ nato 2 cenilca (*extimatori*) brez plače, komunski kancelar s 4 librami in pol na mesec, 4 *iustitjarji* s 40 solidi na mesec, 6 advokatov brez redne plače ter en mestni (*superstans interior*) in en podeželski (*superstans exterior*) nadzornik, prvi s 27, drugi s 50 solidi plače na mesec. Omenjene organe v strukturi mestne oblasti lahko štejemo za poglobitve komunske uradnike. Medtem ko imamo za Izolo le en sam podatek o plači vicedominov,⁹⁹ pa lahko ugotovimo, da vzpon vicedominov na uradniški lestvici ni značilen le za Koper, saj so tudi v Piranu leta 1593 (STAT. PIR., 226), ko so povišali plače vsem komunskim uradnikom, na plačilnem spisku takoj za sodniki s 25 librami na mesec in sindiki s 15 vicedomini z 10 librami mesečne plače; nekoliko višjo plačo od vicedominov so imeli na spisku piranskih komunskih uradnikov le kancelarji *kataverov* (186 liber na leto), ki so bili nekakšni komunski ekonomski, in, kar je primer le za Piran, računovodja soli (*rasonato de sali*) (250 liber na leto), kajti kot vemo, je bila proizvodnja soli v Piranu, kakor tudi v Chioggi, pod monopolnim nadzorom Beneške republike (HOCQUET 1990, 98 sq.). Za finančne uradnike je razumljivo, da so morali imeti nekoliko višje plače, da ne bi prihajalo do poneverb in podkupovanj, zato pa so vicedomini dobivali dohodke še za vsak posamezen vpis v svoje knjige ali za overovitve, natančen cenik njihovih uslug pa so zapisali v mestne statute¹⁰⁰.

Zagotovljena plača, ugled in možnost dodatnega zaslužka so gotovo vplivali na to, da so se mnogi posamezniki, pa tudi družine prizadevali ohranjati nekakšen monopolni položaj pri izboru na to funkcijo. To je bilo še najbolj očitno v Izoli, kot najmanjšem od obravnavanih istrskih mest, saj so se v 16. stoletju (1514–1589) na mestu vicedominov menjavali le predstavniki 4 družin.

⁹⁸ Leta 1584 sta vicedomina prejela 90 liber na leto; prim. Relazione Giacomo Lion, *AMSI*, 6, str. 405.

⁹⁹ Prejemala sta vsak po 15 grošev na leto, pol v prvem, pol v drugem polletju; prim. Morteani v: *STAT. ISOLA, AMSI*, IV, 157. Že tedaj (1888) Morteani ugotavlja, da so se izolske vicedominske knjige izgubile; *IBID.*

¹⁰⁰ Prim. poglavje VI./Cenik notarjev in vicedominov.

Toda tudi zastopanost teh družin je bila sila „nesorazmerna“: enaintrideskrat je funkcijo zasedalo osem predstavnikov Manzuolijev,¹⁰¹ osemnajstkrat trije Coppoti,¹⁰² petkrat Giacomo Egidio in dvakrat Vincenzo Chicco. Za Koper in Piran sicer ne ugotavljamo take „pristranskosti“, saj kot je soditi iz piranskih vicedominskih knjig, Majerjevega inventarja (MAJER 1904, št. 2–533) ter nenazadnje popisa koprskih vicedominov za leta od 1763–1820,¹⁰³ lahko opazimo, da so bili predstavniki večine plemenitaških družin iz teh dveh mest¹⁰⁴ tudi na dolžnosti vicedominov.

Tako nagli vzpon kot vicedomini med komunskimi uradniki v beneški Istri beležijo le **sindiki**, ki so se v teh komunih kot redni uradniki pojavili šele v začetku 15. stoletja, postopoma po svojih dolžnostih dosegli sodnike ter jih kot poglavitni komunski uradniki od 16. stoletja dalje tudi prehiteli¹⁰⁵.

Kasneje so zlasti kancelarji urada sindikov prevzeli nekatere dolžnosti vicedominov, kot so bile overovitve vseh finančnih zadev, tako tistih, ki so spadale v pristojnost komuna, kot tistih iz državne blagajne, ki so jo Benečani že na začetku svoje vladavine ustanovili za vso Istro v Kopru (ASV. MAG. CONS., B. 9). Tako na primer noben beneški rektor ni mogel ob izteku svojega mandata predati dolžnosti in zasesti nove, če ni predložil posebnim beneškim uradnikom, t.i. *Segretarjem alle Voci* (ASV. VOCI), po kancelarjih sindikov overovljenih (*fede*) finančnih spisov iz odhajajočega regimenta¹⁰⁶ (LEGGI 1980, 200 t.).

¹⁰¹ Nicolò (3x), Marco (2x), Balsamino (5x), Giovanni (10x), Francesco (5x), Nicolò (2x), Bartolomeo (2x), Farzio (1x); DEGRASSI 1969, 11/12.

¹⁰² Pietro, Giovanni, Nicolò; IBID.

¹⁰³ Našteti so naslednji vicedomini: Lodovico Tarsia, Antonio Gravisi, Giulio Vittori, Alvise Tarsia, Iseppo del Tacco, Giovanni Ambroso de Belli, Giovanni Battista Manzioli, Francesco Tarsia, Iseppo Bonzio, Lepido Gravisi, Girolamo Gravisi, Bon Vittor Vittori, Carlo Petronio, Antonio Gavardo, Bortolo Manzioli, Francesco del Tacco, Almerigotto Almerigotti, Girolamo Almerigotti, Pietro Zarotti, Filippo Almerigotti, Antonio del Tacco, Felice Brutti, Matteo Gravisi, Giacomo Almerigotti, Alessandro Gavardo, Mario Felice Brutti, Cristoforo de Belli, Pietro Borisi, Giacomo Sereni, Nicolò Baseggio, Giovanni Filippo Almerigotti, Nicolò Manzini, Elio Cristoforo Barbo, Alessandro Gravisi, Girolamo Gavardo, Zuanne Gavardo, Francesco Innocente Gavardo, Federico Gravisi, Giuseppe Lugnani, Basilio Baseggio, Giovanni Maria Bratti, Bortolo de Rin, Carlo Francesco Combi, Giovanni Manzini, Giulio Lugnani; AST. AAMC, bob. 669, MAJER 1904, št. 528.

¹⁰⁴ Spisek družin, sprejetih leta 1431 in v naslednjih letih v koprski mestni svet; prim. STAMPA, str. 51/2. Med njimi je tudi Lucas Scribano, po priimku sodeč je bil on ali njegovi predniki pisar oziroma notar.

¹⁰⁵ STAT. KOP., V/ 11, 12; 1627. 18. apr.: „*Habbiano la precedenza soura tutti, fuor che la Nobiltà Veneta*“.

¹⁰⁶ V beneški upravni terminologiji regiment (*rezimento, reggimento*) pojmujejo kot upravno enoto, ki jo praviloma enačijo z ozemljem posameznega komuna, kamor so za izvrševanje oblasti pošiljali svoje predstavnike, saj je bil tu beneški podestat (ali podestat in kapitan, knez, nadzornik) vrhovni načelnik ne le v sodnih, temveč tudi v vojaških zadevah (prim. BOERIO

Dekret beneškega senata s tem v zvezi je sicer nastal šele v 16. stoletju, da bi preprečil vse pogostejše malverzacije svojih poslancev v podrejenih deželah, torej tedaj, ko so kancelarji sindikata delovali že v polni meri, zato ne moremo trditi, da bi prej to dolžnost opravljali vicedomini, vendar je v Istri, kjer so imeli ustanovo vicedominerije, med njihove naloge spadalo tudi overjanje vseh podestatovih sodb in ukazov, ki pa jih niso smeli prepisovati oziroma povzemati v svoje knjige.

Ravno tako so morali komunski in državni komorniki v Kopru ob izteku dolžnosti vse obračunske knjige predložiti v pregled, overitev in zabeležbo v posebne knjige, ki so jih v ta namen hranili v vicedomineriji, kar so morali storiti tudi v Izoli in Piranu podestatovi kancelarji in kancelarji urada cenilcev (*extimatori*) in iustitiarjev. Tudi kancelarji urada za škode (*damni dati*) in kancelarji urada kataverov so bili podvrženi nadzoru vicedominov, kasneje kancelarjem sindikata in komunskim računovodjem, toda svoje knjige so še naprej dajali v hrambo in varstvo vicedominom, ki so sprejemali tudi knjige drugih komunskih uradov, kot so bili fontiki, zastavljalnice, imenovane *Monte di Pietà*, cerkveni oskrbniki (*procuratori*) idr., nenazadnje so bili tem ukrepom podvrženi tudi komunski kancelarji.

Vicedomina sta morala biti prisotna še pri vseh volitvah v mestnem Velikem svetu ter skrbeti za pravilen potek le-teh, hraniti sezname vseh podestatov in komunskih uradnikov ter skrbeti za enega od treh (ali dveh) ključev komunске blagajne in fontika. V Izoli sta bila v odsotnosti sodnikov ali starcev (*anziani*) tudi sodnika za manjše kazenske prekrške.

Pomen urada vicedominerije se kaže tudi v tem, da so imeli pisarno v neposredni bližini centralnih oblastnih organov, tako v Piranu kar v sami občinski palači, v Izoli v levem prizidku mestne palače, kjer se je nahajala tudi koprška vicedominerija. Zanimivo se je spomin nanjo v Kopru, čeprav so palačo že v začetku 18. stoletja porušili, ohranil še vse v dobo po drugi svetovni vojni, saj so domačini gostilni, ki je stala na njenem mestu, pravili „Pri Vičetu“¹⁰⁷.

Ugotovimo lahko, da so imeli vicedomini v svojih rokah poleg civilno-pravnih zadev pregled nad popolnoma vsem poslovanjem komuna, tako v zvezi s političnimi odločitvami kot sodnimi procesi, finančnim poslovanjem komuna na vseh področjih, od državnega (beneškega) do komunškega, pristojnosti v zvezi z davčno politiko kakor delovanjem drugih ustanov, vpogled nad delovanjem tržnih ustanov in upravljanjem cerkvenega premoženja itd. Svojo dolžnost vrhovnih mestnih garantov pravnih spisov so izpolnjevali še tako, da so jih hranili in urejali, bili so torej nekakšni državni arhivarji, kar nazorno pričajo ohranjeni inventarji piranskega arhiva ali, bolje, vicedominerije,

1856, 573).

¹⁰⁷ Za ta podatek se zahvaljujem Marjanu Rožacu.

kakor jih imenujejo sestavljalci iz let 1771, 1791 in 1814 (PAK. PI. Inventar). Verjetno pa ni potrebno posebej poudarjati pomena tega urada za preučevanje zgodovine obravnavanega območja in bližnjih pokrajin, saj iz že navedenega sledi, da je gradivo, ki je v njem nastajalo in se tudi ohranilo, posegalo v vse družbene in politične sfere tedanjega življenja in delovanja prebivalstva. Urad vicedominov se je v beneški Istri ohranil še po propadu Republike (1797), saj je še leta 1820 v Kopru to dolžnost opravljal Giulio Lugnani,¹⁰⁸ istega leta pa sta v knjigi Notifikacij poleg omenjenega overovljala spise še dva koprski vicedomina, Antonio Gavardo in Giovanni Manzini (PAK. 83. a.e. 10), medtem ko so urad v Trstu ukinili že z reformami Marije Terezije leta 1767 (IONA 1988, 99; ANTONI 1989, 333).

Volitve vicedominov v mestnem Velikem svetu

Za razliko od mest v notranjosti so vsa istrska obalna mesta imela vrhovni mestni organ, Veliki svet, ki se je včasih imenoval kar samo svet (*consilio*). Sestavljen je bil praviloma iz 100 (Izola) do 150 (Piran) in preko 200 članov (Koper), redkokdaj več ali manj, člani pa so bili „plemiškega“ rodu. Ti so smeli sodelovati pri oblasti, smeli so voliti in biti voljeni, medtem ko „navadno“ ljudstvo te pravice ni imelo¹⁰⁹.

Tako kot danes pa niti tedaj naša tri obalna mesta niso imela povsem enakih načinov izvrševanja oblasti in volitev. V vseh sta se sicer uveljavili dve poglavitni obliki volitev: s t.i. kroglicami (*ballote, balotas*) ali listki (*breve, brevia, breviselum*), vendar je v Kopru prevladoval drugi način, v Izoli kombinacija obeh, medtem ko je v Piranu prevladoval sistem s kroglicami. In kako so potekale te volitve?

Koprski statut takole opisuje način volitev v tem komunu (STAT. KOP., III/1). Najprej so se vsi člani sveta (svetniki - *consiliari*) podpisali vsak na svoj pergamentni listič (*in brevibus pergamenis*) in jih shranili v neke vrste klobuk (*busulo*), tako da pri izbiranju lističa ne bi mogli prepoznati zapisanega imena. Komunski kancelar je preštel zbrane svetnike in naredil toliko ločenih (nepopisanih) belih lističev (*tot brevia alba separata*), kolikor je bilo zbranih svetnikov. Na nepopisane bele lističe je zapisal uradniške službe, ki so jih volili na samem svetu - vsako uradniško službo na poseben listič; te so dali v drug klobuk (*capellus*) ali *busolo* iz žice. Ker je bilo praviloma prisotnih več svetni-

¹⁰⁸ AST. AAMC. bob. 669, MAJER 1904, št. 525.

¹⁰⁹ Temeljni deli za področje istrske mestne uprave sta razpravi De Vergottinija (DE VERGOTTINI 1924, 1926 in 1927), za primerjavo z dalmatinskimi komuni delo Mayerja (MAYER 1907), za italijansko komunalno življenje pa IV. zvezek monumentalne zbirke STORIA D'ITALIA (1981). Prim. še MIHELICH, 2011b.

kov, kot je bilo voljenih uradniških služb, so nekateri lističi ostali nepopisani. Podestat ali eden izmed njegovih namestnikov je nato segel v prvi capellus, tisti z imeni navzočih svetnikov, in izvlekel listič. Predal ga je komunskemu ali podestatovemu kancelarju, ki je glasno prebral ime na lističu. Izžrebani je stopil pred podestata in z roko segel v *busolo* z lističi uradniških služb, potegnil en listič in ga predal enemu izmed sodnikov (*unus ex iudicibus*); če je slučajno potegnil prazen listič, so ga takoj raztrgali, poklicani pa se je moral vrniti na svoje mesto. To se je ponovilo, dokler ni poklicani izžrebal lističa z zapisano uradniško službo; tedaj je smel predlagati določenega moža za določeno funkcijo, podestat pa ga je potrdil ali zavrnil. Po tem pravilu so se ravnali vse dotlej, dokler niso bili izvoljeni vsi uradniki in zapolnjene vse uradniške službe.

Izžrebani ni smel predlagati sebe kakor tudi ne svojega očeta, brata, sina ali drugega bližnjega sorodnika; bližnje sorodstvo (oče - sin; brat - brat) se je v Kopru ugotavljalo po beneških zakonih in nazorih. Moral je še paziti, da nista bila v eni in isti uradniški službi dva (ali celo več), ki sta si bila v bližnjem sorodstvu. Če pa je predlagal nekoga, ki mu ta služba zaradi opravljanja kake druge funkcije še ne bi pripadla ali če se je pri opravljanju dolžnosti s svojimi dejanji prekršil, je moral tudi tako izžrebani predlagatelj plačati kazen.

Izolski statut ravno tako na več mestih (STAT. ISOLA, III/1-10) omenja volitve mestnih uradnikov z lističi ali kroglicami, vendar jih ne opiše kot koprski ali piranski statut; le bolj izrecno poudarja obveznosti - danes bi jim rekli davke - ki so jih bili dolžni poravnovati izolski plemiči, če so želeli sodelovati pri oblasti.

Piranski statut pa nam je zapustil nazorno pričevanje drugega sistema volitev - s kroglicami. V klobuk so postavili toliko srebrnih kroglic, kolikor je bilo prisotnih svetnikov, med te pa toliko pozlačenih kroglic, kolikor uradnikov naj bi volili, na primer 4 pozlačene za 4 sodniška mesta. Nato so svetniki pristopili h klobuku, vsak je vzel eno kroglico in tisti štirje, ki so dobili pozlačene, so imeli pravico predlagati po enega uradnika. Pred imenovanjem so morali priseči, da bodo volili za to mesto zaslužne uradnike, nato pa so stopili pred podestata in sodnike z iztekajočim se mandatom ter imenovali vsak po enega moža za to funkcijo (PAHOR 1958b, 111). Pod kaznijo desetih liber, ki so pripadle komunu, pa ni smel biti na uradniško službo sodnika izbran mesar (*becharius*), gostilničar (*tabernarius*), pek (*panicolus*) ali gostiščar (*hospitator*), kar je veljalo v vseh treh mestih¹¹⁰.

Kasneje so zaradi raznih korupcij ta sistem dopolnili še z glasovi vseh čla-

¹¹⁰ S statutom iz leta 1358 so v Piranu prepovedali članom Velikega sveta opravljati mesarsko obrt, kar je bil nedvomno eden nadaljnjih ukrepov v „zapiranju“ tega najvišjega komunkega predstavniškega organa oziroma težnja po izoblikovanju „pravega“ mestnega plemstva. Prim. STAT. PIR., LVI.

nov sveta, t.j. t.i. „balotiranje“ s pomočjo volilnih skrinjic (*bossoli*), kamor so svetniki polagali kroglice, ki so izražale voljo za, proti ali neopredeljeni ter je bil le z večino glasov predlagani tudi potrjen. V Kopru so na ta način volili poglobitve občinske uradnike: 4 sodnike, 2 vicedomina, 2 cenilca, komunskega pisarja, 6 advokatov, enega nadzornika za javne poti in objekte v mestu, enega za podeželje. Enake ali podobne urade, tudi z različnimi poimenovanji, so poznali v drugih dveh mestih, poleg teh pa še kopico drugih z najrazličnejšimi dolžnostmi, ki so jih v glavnem na podoben način ali v okviru raznih posebej ustanovljenih komisij volili oziroma potrjevali.

Ker so se s takimi uradniškimi službami očitno okoriščali, je smel biti posameznik izbran na kako dolžnost le za štiri mesece, po tem roku pa niso smeli nastopiti iste dolžnosti, dokler ni preteklo leto dni. Izjema sta bila v Kopru le vicedomina komuna, ki sta dolžnost lahko opravljala eno leto. O obeh vicedominih so odločali na začetku leta v mestnem Velikem svetu en mesec pred koncem njunega službovanja. Tisti izmed njiju, ki je prejel več glasov, je bil potrjen tudi za prihodnje leto, drugi pa ne, temveč so prihodnje leto na njegovo mesto izbrali drugega vicedomina po zgoraj opisanem načinu izbire uradnikov. Vicedomin, ki je ob omenjeni preizkušnji prejel manj glasov ali je uradništvo zavrnil, ni smel biti izbran na to dolžnost v naslednjih dveh letih (STAT. KOP., III/17), za zavrnitev pa je moral plačati še kazen v višini 25 liber (STAT. KOP., III/2). Leta 1660 pa so določili novo pravilo za izvolitev vicedominov; eden od vicedominov je bil izbran z zlato kroglico vsakega 1. septembra v letu, drugi pa v decembru, mandat jima je trajal eno leto, te funkcije pa nista smela opravljati (*contumaccia*) naslednji dve leti (STAT. KOP. V/154). V Izoli sta bila po statutu iz leta 1360 vicedomina izvoljena vsako leto na dan 1. maja (STAT. ISOLA, III/75), prejela sta plačo 15 solidov grošev (= 24 liber) („*grossi quindese de denari grossi Venetiani*“) v dveh letnih obrokih (STAT. ISOLA, III/76), vsako sredo in petek sta morala imeti ves dan odprt urad (STAT. ISOLA, III/78), leta 1678 pa so jima mandat podaljšali na dve leti (STAT. ISOLA, 1888, 157). Tudi v Piranu je prišlo leta 1527 do spremembe v trajanju uradnikovanja vicedominov, in sicer tako, da je tisti kandidat, ki je prejel več kroglic, bil izvoljen za dobo 18 mesecev, drugi pa samo za eno leto (STAT. PIR., 174). Vsekakor gre pri takemu načinu uradovanja za vzdrževanje kontinuitete v izvrševanju vicedominske službe.

Za opravljanje svojih dolžnosti pa sta morala vicedomina v istrskih komunih poleg pripadnosti mestnemu svetu imeti še predpisano starost: v Kopru in Piranu 25 let, v Izoli 20 (tu so lahko postali člani Veliki sveta že 15-letniki, drugod le 20-letniki), v Trstu pa so smeli zasesti vicedominsko dolžnost le 30-letniki (ANTONI 1991, 155).

Tudi postopek imenovanja oziroma izvolitve vicedominov nedvomno dokazuje, kakšen pomen so pripisovali tej ustanovi. Od obravnavanih overovitve-

nih uradov so bili le istrski vicedomini in dalmatinski eksaminatorji svečano izvoljeni v mestnem Velikem svetu izmed mestnih plemičev, medtem ko so bili na primer notarji za bolonjski urad memorialov izbrani po mestnih četrtih in sploh ni bilo nujno, da bi pripadali mestnemu patriciatu.

Kolegij notarjev v Kopru leta 1598 in družbeno-ekonomski vpliv na delovanje notariata v beneški Istri

Poleg tega so imeli vicedomini izredno specifično dolžnost osrednjih komunalnih nadzornikov ne le nad vsemi pravnimi akti, temveč so s širokimi pooblastili delovali tudi na drugih področjih družbenega življenja, kar jim je v primerjavi z bolonjskimi notarji urada memorialov dajalo bistveno višji družbeni ugled in vlogo.

Pri obojih se je pojavila še podobna predpisana oblika vodenja knjig imbreviatur, z uvodnimi zapisi, kjer so navedli, da gre za knjigo tega ali onega notarja memorialov oziroma vicedomina, ki pa jo je v Bologni vodil vsak notar posebej (ASB. Memoriali), medtem ko so vicedomini praviloma kar nadaljevali vpise v knjigo svojih predhodnikov.

V Trstu gre pri slednjih še za eno zanimivo posebnost; v vicedominsko knjigo testamentov, ki so jo vodili ločeno od knjige „pogodb“ (listin) in knjige civilnih pravnih, so ob smrti testatorja vpisali celotno vsebino testamenta, in ne le izvlečke, na začetku te knjige pa sta se poleg navedbe, da gre za vicedominsko knjigo testamentov tega in tega komuna, v času oblasti tega in tega podestata, vpisala oba tedaj uradujoča vicedomina, medtem ko se je v knjigo „pogodb“ vpisal le vicedomin, ki je vanjo zapisoval listine, in sicer vsakokrat, ko so se stranke nanj obrnile, njegov kolega (*socius*) pa je s svojim podpisom tako dejanje še potrdil (BLOISE 1982, 49).

Precej drugačno in na trenutke nedosledno je bilo vodenje knjig koprskih vicedominov v primerjavi s piranskimi. Medtem ko so slednji že od leta 1375 (PAK. PI. V.k., ad a.-) začeli redno voditi abecednike k svojim knjigam, čeprav so jim to določili statuti šele v redakciji leta 1384 (STAT. PIR., 168), so koprski vicedomini svoje imbreviature še v prvi polovici 15. stoletja zapisovali kar na ločene liste ter jih šele nato vezali v knjige, saj si večkrat v knjigi letnice ne sledijo po kronološkem vrstnem redu, temveč se začenjajo na primer z letom 1401, knjiga pa se konča z letom 1397, medtem ko so letnice vpisov pomešane med seboj brez kronološkega reda, nemalokrat celo meseci, kajti nekateri koprski vicedomini so svoje spise vodili tudi po mesecih¹¹¹. To „raz-

¹¹¹ Prim. AST. AAMC, bob. 3–16. Za piranske vicedominske knjige pa je prav značilno, da so jih ti uradniki urejeno vodili po mesecih vpisov posameznih pravnih aktov; prim. PAK. PI. V.k.

treseno“ poslovanje koprskih vicedominov ponazarja tudi ohranjeno gradivo fragmentov vicedominskih knjig v koprskem arhivu, značilno pa je, da sta ravno na prehodu v 15. stoletje, torej pred ponovnim zapisom koprskih statutov (1423), urad dlje časa vodila vicedomina Leazarus de Ponzello in Simone de Victoris (PAK. 6. Obč. arh., a.e. 59–65), tako da je bil urad praktično tri desetletja v rokah teh dveh posameznikov, verjetno zaradi ostrih ukrepov beneških oblasti ob omenjenem uporu Kopra leta 1348.

Če si datumi dnevov posameznih vpisov v mesecu niso sledili po kronološkem redu, je to razumljivo, saj so imeli pogodbeniki ponavadi čas 15 dni¹¹² za prijavo vpisa v vicedominsko knjigo, vicedomini pa 30–60 dni za zapis vpisa, zato pa tako mešanje let in mesecev vpisov kaže na nedosledno izvajanje te službe ali na slabši nadzor oziroma usposobljenost koprskih vicedominov, medtem ko tega v glavnem ne moremo trditi za piranske vicedomine, še manj pa za bolonjske notarje urada memorialov.

Odraz splošnega stanja določene dežele se kaže tudi v razvoju uradov. Tako se je bolonjski urad memorialov sredi 15. stoletja preoblikoval v Urad za registraturo in tako izgubil v svojem času pomembno vlogo osrednjega komunskega urada za overjanje in izdajanje privatnih pravnih aktov, medtem ko so vicedomini v bolj ali manj spremenjeni vlogi svojo dolžnost ohranjali še po padcu Beneške republike (1797), kar gre povezati s splošnimi družbenimi in ekonomskimi razmerami v Istri, ki so bile na precej nižji ravni kot v Romagni. Tu so bile naravne danosti in osrednji položaj v tedaj svetovnem dogajanju bistveno ugodnejši, tako za razvoj in splošni dvig kulturne ravni prebivalstva kot za ekonomski razcvet, ki je šel v Istri ravno v nasprotni smeri; če je še v rimski dobi po nekaterih podatkih Istra štela okoli 500.000 prebivalcev, v 13. stoletju 130.000 (COMBI 1859), se zaradi kug, vojn in rastočih beneških bremen od 15. stoletja dalje prebivalstvo v beneški Istri ni povzpelo nad 90.000 (BERTOŠA 1978, 201–215; ERCEG 1980).

Izredna depopulacija in odmaknjenost oziroma monopolno beneško odrivanje Istre in Istranov od osrednjih svetovnih trgovskih in kulturnih smeri, ko je pokrajina nemalokrat služila Benečanom le za odlaganje svojih izgnancev (*banditi*) ter za preizkušanje moči z vedno bolj uveljavljajočo se habsburško monarhijo na Balkanskem polotoku, Istre in njenih prebivalcev niso mogli voditi v drugo smer kot v še večjo zamaknjenost vase in v svoje probleme, ki so jih navidez reševali s še večjo zakoreninjenostjo v tradicije in vraževerstva, kjer so prišli prav vsakokratni „forešti“ (priseljenci), na katere so Istrani lahko zivali svoj srd in nezadovoljstvo (prim. BERTOŠA 1986, 5–79). Te okoliščine so nedvomno vplivale tudi na delovanje in razvoj posameznih

¹¹² V Pulju so kot v Bologni imele stranke čas 48 ur za prijavo pravnega akta pri vicedominu (BENUSSI 1923, 342).

komunskih uradov, ki so še dolgo vztrajali v svoji zamaknjenosti in revščini. Morda ne ravno najprimernejša, zato pa je v našem kontekstu ponazorilna primerjava razvoja ali, bolje, usode notariata z dogajanjem na polotoku.

Medtem ko je bil tu v 13. stoletju pravi razcvet mest in mestne uprave s podobnimi uradi kot v drugih krajih Italije, z npr. vzporednim pojavom vicedominov z uradom bolonjskih memorialov, kar vsekakor kaže na izredno razvejano pogodbeno dejavnost in iz nje ponazorilno trgovsko in drugo aktivnost, od vzpostavljenih ekonomskih odnosov z bližnjimi in daljnimi jadranskimi mesti, prvimi šolami in učitelji (1186 v Kopru), pa v naslednjem obdobju lahko sledimo le upadanju trgovine, ki živi ob razmeroma nepomembni izmenjavi dobrin, ponavadi le na osnovi blagovne menjave z zalednimi avstrijskimi deželami. Pogosto ustanavljanje raznih izobraževalnih ustanov in še pogostejše ukinjanje le-teh je bila stalnica istrskega vsakdana, kajti za njihovo vzdrževanje so bili Istrani vselej odvisni od dobre volje beneških oblasti, ali so jim bile te naklonjene prepustiti določene davke (*dace*), ki so bili sicer namenjeni za vojaško (samo)obrambo dežele.

Tako se v beneški Istri kljub stalnemu prizadevanju mestnih oblasti za konstantno izobraževanje mladine in številnim „uvoženim“ notarjem do konca 16. stoletja ni razvilo združenje notarjev (*Collegio dei notai*), kot je bil pogost pojav v sosednjih italijanskih mestih, kar je bila nedvomno tudi posledica razvitega urada vicedominov, ki so poleg mestnih statutov bedeli nad delovanjem teh „obrtnikov“.

Toda v Istri opazamo še druge posebnosti, ki so za to pokrajino tudi v drugih družbenih odnosih značilne že zaradi njene geografske lege na stičišču germanskega, romanskega in slovanskega sveta. Ne le v arhitekturi, v običajih, pravu in v dejstvu, da so bili notarji romanskega, germanskega in slovanskega, pa tudi grškega¹¹³ porekla, ampak se tudi v praktičnem izvajanju oblasti kaže ta prehodnost kultur.

Ob ustanavljanju kolegija notarjev v Kopru leta 1598 so mestni svetniki tožili nad nepravilnostmi v delovanju notariata, ki naj bi prinašal ogromno škodo vsemu prebivalstvu pri izvrševanju civilno-pravnih zadev (STAT. KOP., V/158). Vendar v ospredje sili ugotovitev istih svetnikov, da v tem mestu še vedno izdajajo notarske privilegije grofje, in sicer so s tem mišljeni palatinski grofje Svetega rimskega cesarstva, ki so jih v Kopru predstavljale družine Carli (od 1348), Sabini (od 1423), Verzi (od 1457), Tarsia (od 1478), Petronio (v 15. stoletju) in Scampicchio (od 1563) (POLI 1968). Zato naj bi *Collegio delle Biave*¹¹⁴ skupaj z *doktorji* ustanovil **kolegij notarjev** (*Collegio dei notai*), v kate-

¹¹³ Npr. notar Basilius leta 1072 v Kopru (prim. PRILOGA 1).

¹¹⁴ Podoben urad, ki je skrbel zlasti za preskrbo mesta, je deloval tudi v Piranu. Njegovo osnovno funkcijo nakazuje že samo ime tega kolegija, saj *biave* ali *biade* v beneški terminologiji pomenijo žita nasploh (prim. BOERIO 1856, 79). Poleg tega je nemalokrat dobil v preučitev

rega je bilo vključenih 12 že delujočih in preizkušenih koprskih notarjev¹¹⁵. Odtlej je le kolegij notarjev smel izdajati notarske privilegije, toda še vedno le po poprejšnjem predlogu grofov.

Čeprav so kasneje zaprosili, da bi smel kolegij notarjev v Kopru šteti 20 notarjev,¹¹⁶ in so jim sprva to beneške oblasti dovolile,¹¹⁷ je leta 1758 koprška korporacija notarjev - ki se je s svojimi pristojnostmi raztegnila po vsem beneškem istrskem polotoku in ji je načeloval podestat s svetovalcema (*consiglieri*) koprškega apelacijskega sodišča, ustanovljenega leta 1584 (LEGGI 1683, I/1) - štela ponovno le 12 članov, medtem ko sta bila v Umagu s teritorijem 2 notarja, v Novigradu so bili 3, v Dvigradu 2, v Bujah 3, v Momjanu 2, Motovunu 4, Balah 2, Oprtalju 2, v Rovinju jih je bilo 8, v Izoli 2, Miljah 4, Piranu 4, Labinu 6, Vodnjanu 6, Pulju 6, Poreču 4, Vižinadi 2, Sv. Lovrencu 2 in Rašporju oziroma Buzetu 4¹¹⁸. Preostali notarji so, po besedah ustanovitvenega dekreta iz leta 1598, lahko opravljali dolžnosti vicedominov, kancelarjev komuna, kancelarjev sindikov in kancelarjev urada za škode (*danni dati*).

S temi ukrepi so nedvomno zaprli krog uradno delujočih notarjev, kajti le tako potrjeni notarji, člani mestnih svetov, torej mestnega plemstva, so smeli opravljati svoj poklic, in sicer v vsakem kraju beneškega dominija, če so le pred vsakokratnim podestatom določenega mesta predstavili svoje privilegije. Kako striktno pa so se držali te zapovedi, ponazarja tudi seznam notarjev v *prilogi* 3, kjer so med zapisovalci testamentov v glavnem domači koprski notarji, člani mestnih plemiških družin, tisti redki posamezniki, ki to niso, so ali sestavljali testamente pred ustanovitvijo kolegija ali le kak testament, morda ko so se na kratko ustavili v mestu, ko so tu izvrševali notarski poklic kot plemenitaši katerih drugih beneških mest. Izjema je morda le Giovanni Battista Angiari, ki ni bil koprski plemič, pa je v obdobju od leta 1605 do 1631

razne zakonske osnutke in v njem so razpravljali o mnogih odločilnih vprašanjih za nemoteno delovanje komuna (prim. MAJER 1904, Libri dei consigli), tako da ga lahko upravičeno štejemo za enega najpomembnejših organov v teh mestih takoj za Velikim svetom (prim. VENTURINI 1903). Z enakim imenom je deloval urad tudi v Benetkah (DA MOSTO 1937).

¹¹⁵ To so bili: Anselmo Bratti, Girolamo Gavardo, Francesco del Tacco, Francesco Zarotti, Piero Teoffaneo, Appollonio Appollonio, Pier Paolo Zarotti, Lodovico Loschi, Domenico Almerigotto, Pellegrin Spataris, Fabio Sereni in Giovanni Battista Grisoni. AST. AAMC, bob. n. 709, MAJER 1904, n. 567, p. 202. Od naštetih prvih članov kolegija notarjev med sestavljalci testamentov v tem obdobju ne zasledimo le Francesca Zarottija in Domenica Almerigotta; prim. tabelo notarjev v PRILOGI 3.

¹¹⁶ 26. marca 1598 je bilo v kolegij notarjev izvoljenih še naslednjih osem notarjev: Thomaso Rimitio, Iseppo Bratti, Cesare Gravisi, Nicolò Vida, Piero Vida, Ambroso Vida de qm Nicolò, Ottavian Gavardo in Giovanni Battista Ingaldeo. *Ibid.*, prim. STAT. KOP., V/159.

¹¹⁷ Giacomo Zane, Proveditor General, 1609; STAT. KOP., V/160.

¹¹⁸ AST. AAMC, bob. n. 669, MAJER 1904, n. 528.

sestavil največ oporok, sledil pa mu je istoimeni sin v letih 1645–1671¹¹⁹.

V primeru istrskih mest pa opazamo, da gre predvsem za prekinitve tradicije, da bi „tujji“ grofi podeljevali notarske privilegije, kar si je beneška oblast vztrajno prizadevala vsaj od leta 1567 (LEGGI, 1683, 1612. 5. okt, 138-139), ko so izdali dekret, da nihče ne sme opravljati notarskega poklica brez potrditve beneškega senata in Velikega kancelarja (*Cancelliere Grande*) ter da se morajo vsi na Beneškem delujoči notarji podpisovati v imenu beneške avtoritete (*Veneta auctoritate notarius*; LEGGI, 1683, 1612. 12. jan., 139-140).

Očitno pa so istrski notarji in z njimi povezana vsa mestna oblastna struktura še vse do ustanovitve kolegija 24. februarja 1598 vztrajali na privilegijih „tujjih“ vladarjev; in še več: notar koprške starodavne plemiške družine Octavianus Gavardo, sin pokojnega Allexandra, koprškega meščana, ki je bil 26. marca 1598 sprejet med 20-članski koprski kolegij notarjev,¹²⁰ se je 11. junija 1597, torej slabega pol leta pred ustanovitvijo kolegija notarjev, na listino ob svojem notarskem znaku podpisal kot „*Publicus Imperiali Auctoritate Notarius*“, kar je tedaj še razumljivo. Toda še leta 1601 in vse do leta 1615 je sklepal nekakšen kompromis, s sabo ali z beneško oblastjo (?), ko se je podpisoval kot „*Publicus Imperiali Collegijs spectabilis Civitatis Justinopolis Autoritatibus Notarius*“, in šele na listini z dne 19. novembra 1620 se je očitno „uklonil“, ko se je podpisal „*Publicus Veneta, Collegijs huius spectabilis Civitatis Autoritatibus Notarius*“¹²¹.

Ali bi lahko rekli, da je kljub beneški prepovedi priznavanja tujih avtoritet pri overjanju notarskih listin iz leta 1567 in ponovni prepovedi iz leta 1612 primer Octaviana Gavarda le igra naključja? Ali gre zgolj za nemoč beneške oblasti? Ali prej za odkrito iskanje možnosti naslonitve na drugo avtoriteto in s tem odklon od obstoječe oblasti, pa čeprav je bila ta tu zasidrana že dobra tri stoletja? Dejstvo je, da mu je naziv v imenu cesarske avtoritete omogočal izdajanje listin veljavnih v celotnem cesarstvu, čemur se očitno ni želel tako zlahka odreči.

Sam proces pa se umešča v obdobje »osamosvajanja« lokalnih/regionalnih oblasti. Tako kot so mesta od 13. stoletja dalje vzpostavila ingerenco nad delovanjem notariata s svojimi uradniki in organi, ki so se mu morali podrežati vsi notarji delujoči v dotičnem mestu, ne glede na to, da so že imeli notarski privilegij v imenu cesarske avtoritete, so od 16. stoletja dalje posamezne regionalne upravne enote, ki so se kasneje razvile tudi v samostojne države, kot npr. vojvodina (dux) Savoja, prepovedale palatinskim grofom ustoličevanje notarjev brez dovoljenja vojvode (SOFFIETTI 2006, 98-102). Beneška

¹¹⁹ Za člane koprškega mestnega sveta prim. STAMPA, 51/2 in DE TOTTO 1937.

¹²⁰ AST. AAMC, bob. n. 709, MAJER 1904, n. 567.

¹²¹ AST. AAMC, bob. n. 125, MAJER 1904, n. 84.

republika se je temu procesu pravzaprav priključila razmeroma pozno, v drugi polovici 16. stoletja (PEDANI FABRIS 1996), ko so začeli ustanavljati regionalne kolegije notarjev, kot je bil npr. istrski v Kopru, ki so neodvisno od cesarske oblasti podeljevali notarske privilegije. Ti so veljali na celotnem območju Beneške republike.

Celo papeška država je leta 1545, za časa Pavla III., ustanovila Kolegij lavrentanskih viteзов (*Collegio dei cavalieri lauretani*), ki je mdr. imel pravico ustoličevati notarje (privilegio di creare *notarios seu tabelliones*; CORBO 1972, 366). S tem procesom je postopoma ugasnila srednjeveška cesarska »*iura regalia*«¹²² imenovanja notarjev in sodnikov za celoten rimski imperij (*per totum Romanum Imperium*), čeprav npr. v Perugi še 1670 zasledimo notarske investiture, ki so jih v cesarjevem imenu podeljevali palatinski grofi (LOMBARDO 2012, 238-239), leta 1698 pa je cesar Leopold I. Habsburški v zahvalo za obrambo Dunaja (1683) in druge vojaške usluge v vojnah proti Turkom povzdignil italijansko plemiško družino Odoscalchi v palatinske grofe, s pristojnostjo »*ubique locorum notarios et iudices ordinarios creandi, et per pennam et calamarium (prout moris est) investiendi*« (CORBO 1972, 368).

Vendar je bilo tedaj na obzorju že oblikovanje državnih enot novoveškega obdobja, ki so se uspele iztrgati iz objema Svetega rimskega cesarstva, za njihovo avtonomno upravno delovanje pa je predstavljal osnovo prav notariat.

¹²² LOMBARDOVA (2012, 238) navaja mnenje LIVE (1979, 150) in ERCOLA (1911, 317-320), da je pri srednjeveški investituri notarjev šlo za cesarsko »*iura riservata*«, torej pravico imenovanja notarjev, ki je le v pristojnosti cesarja ali pa njegovih izrecnih poslancev (palatinskih grofov). Tudi v Rimu so večino notarjev imenovali cesarjevi palatinski grofi (CORBO 1972, 367-368; LOMBARDO 2012, 241-259).

VI. NALOGE NOTARJEV IN VICEDOMINOV

Cehovska ureditev ustanove notariata je notarjem nalagala številne skupne naloge in obveznosti. Temeljno načelo je bilo, da so se morali vselej odzvati, ko so bili pozvani (zaprošeni = *rogati*) sestaviti pravni akt (STAT. ISOLA, III/78), sicer so jih lahko doletele kazni. Tako so koprski in piranski (STAT. PIR., 500) mestni statuti določali kazen 25 liber, izolski pa 100 solidov (STAT. ISOLA, II/18), če se notar, razen če bi bil iz zares opravičljivih razlogov zadržan, ne bi odzval na prošnjo, da zapiše testament. Ista kazen pa bi notarja doletela, če ne bi zbral vseh udeležencev in jim zaupno prebral vsebine zapisanega osnutka (*breve*) testamenta ter se prepričal, ali se vsi z zapisanim strinjajo (STAT. KOP., II/49). Poleg tega je bilo eno osnovnih načel notariata tudi, da je poznal udeležence pravnega akta.

Statutarne določbe za vicedomine in notarje pri sestavljanju listin

Razen tega so statuti določali kopico primerov, s katerimi so notarjem prepovedovali določeno opravilo. Verjetno je ena zelo starih določb iz koprskih statutov, ki se nanaša na prepoved prodajanja ljudi (kristjanov). Notar si ni smel v nobenem primeru drzniti zapisati listine o prodaji kristjana kristjanu, in če bi to storil, bi moral plačati visoko kazen 100 liber komunu, kar bi v tem primeru doletelo tudi kupca. Če bi bil kupec tujec, bi mu ob vstopu na koprsko ozemlje odvzeli vse imetje, ki bi ga imel s seboj ali v komunu, ter bi bil za vedno pregan iz koprskega distrikta, notar, ki bi tako listino zapisal, pa bi bil poleg plačila kazni še izgnan (STAT. KOP., I/16).

Najhujša kazen je seveda notarje doletela, če so dokumente ponarejali. Omenili smo že primer piranskega notarskega mojstra, ki je bil zaradi ponaredbe ob desno roko, kar je doletelo vsakega, ki bi katerikoli dokument ponaredil. Vendar so kmalu tudi v Piranu sprevideli, da so take kazni le preveč rigorozne, zato so v statutih iz leta 1384 določili, da mora vsakdo, ki bi zapisal lažen ali izmišljen dokument, plačati kazen 50 liber, dokument pa ne bi imel nobene veljave (STAT. PIR., 600). Vmesni razvoj humanejšega prava za primere ponaredbe ponazarjajo izolski statuti, ki ločijo dve stopnji v ponarejanju

listin; kdor bi poneveril listino v vrednosti pod 50 librami, bi moral plačati kazen 60 liber in nikoli več mu ne bi zaupali, če pa kazni ne bi mogel izplačati, bi bil obsojen na izgon, dokler kazni ne bi povrnil. Kdor bi poneveril listino nad 50 librami, pa bi mu brez milosti odsekali desno roko in nobene vere ne bi bil več deležen (STAT. ISOLA, I/85). Koprski statuti teh kazni ne določajo, pa ne da bi se taki primeri v Kopru ne dogajali in četudi se ne bi, so ti zakonski ukrepi zagotavljali javno vero pisnim dokumentom; ni jih moč zaslediti zato, ker je bilo kazensko pravo vsaj od upora Kopra leta 1348 povsem v pristojnosti vsakokratnega beneškega podestata, ki je načeloval v vseh sodnih in vojaških zadevah ter sodil neposredno po zakonih beneškega komuna (STAT. KOP., I/2).

Toda če bi nekdo prijavil notarja, češ da je zapisal lažen dokument, pa bi se izkazalo, da to ni res, bi moral plačati kazen v dvakratni višini vsote, zapisane v dokumentu (STAT. PIR., II/31), medtem ko je na primer za druge lažne ovadbe veljalo, da je prijavitelj plačal le enkratno višino zneska, vsebovanega v dokumentu (STAT. PIR., II/30). Kasneje so v Piranu sicer znižali kazen za te primere ravno tako na enkratno višino zneska, omenjenega v pravnem aktu, medtem ko so z naslednjo določbo višino kazni prepustili v presojo vsakokratnemu podestatu (STAT. PIR., 273).

Zanimive so še določbe o prepovedi hazardnih iger, ki zadevajo notarje. Medtem ko je bilo v Kopru vsako igranje na srečo prepovedano in bi kršitelje čakala denarna globa, je bilo v Izoli dovoljeno hazardiranje do 5 solidov, v Piranu pa je bila dovoljena le igra *ad tabulas* ali *ad tabellas*. Da so kljub prepovedim tedanji prebivalci radi posegali po igrah na srečo, pa dokazuje že prepoved notarjem, da bi zapisali dolg iz igre in taka zadolžnica ni veljala (MIHELIČ 1992, 103–107).

Velik pomen za verodostojnost sklenjenih privatnih pravnih dogodkov pa je poleg funkcije overoviteljev, torej pogodbenikov, prič, notarja in vicedominov, imel sam postopek sestavljanja listin.

Pri zapisovanju osnovnih podatkov protokola so morali biti notarji pozorni zlasti na to, da niso okrajševali leta, indikcije, dneva in kraja sklepanja pravnega dogodka (STAT. PIR., VIII/30) kakor tudi vsote pogodbenega denarja ter drugih števil (STAT. KOP., III/19), in sicer pod kaznijo 40 solidov v Piranu in Izoli (STAT. ISOLA, II/100) ter celo 10 liber v Kopru, ki so jo bili dolžni izplačati komunu. Ravno tako niso smeli zapisovati teksta listine med vrsticama, saj bi tako lahko prihajalo do raznih dodajanj. Slednje vsebujejo le statuti Izole in Pirana, ki so nastali v 14. stoletju, ko se je uveljavilo pisanje na svečanih pergamentnih listinah, ki so imele s svinčenim pisalom potegnjene vodoravne črte, medtem ko koprski statuti iz 15. stoletja te določbe ne vsebujejo več.

V primerjavi z drugimi deželami, kjer so poznali ustanovo notariata, pa so v severozahodni Istri za sestavljanje pravnih aktov veljala še posebna določila za vicedomine.

Dolžnosti vicedominov, ki so v glavnem navedene v statutih istrskih mest v poglavjih drugih uradov - ta pristop pogrešamo pri dosedanjih sicer skromnih obravnavanjih tega problema (PAHOR 1958b; BLOISE 1985; IONA 1988; ANTONI 1989, 1991) - še natančneje opredeljujejo delovanje tega urada.

Če vicedomini svojih dolžnosti niso redno opravljali, so bili podvrženi še drugim denarnim kaznim, lahko pa tudi izgubi službe. Tako sta na primer izolska vicedomina morala plačati kazen 20 solidov, če sta koga brez dovoljenja podestata spustila v vicedominerijo, ravno toliko na dan, če sta brez podestatovega dovoljenja zapustila komunsko ozemlje, v Piranu 10 solidov kazni, če nista v roku 30 (v Kopru 60) dni vicedominirala pravnega akta, v Kopru pa 25 liber, če nista pravočasno obvestila cerkvenega skrbnika o cerkvi dodeljenem premoženju.

Zanimivo se za vicedomine ne pojavlja nikakršna zapisana kazen v primeru poneverbe, kot je to veljalo za notarje. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali so vicedominom tako zaupali ali si zakonodajalci niso upali priznati te možnosti? Po drugi strani pa se nam zdi, da poneverba vsaj teoretično zaradi načina hrambe ni bila možna, saj je drugi primerek imbreviature pravnega akta, ki je bil identičen zapisu v vicedominske knjige, hranil notar in bi tako morala biti vsaka sprememba zabeležena v obeh knjigah.

Vicedomina sta morala biti v Kopru v svojem uradu vsak dan od jutra do pol dneva ter od treh popoldne do večera in še dlje, če je bilo to potrebno, tako da sta bila vedno na voljo za morebitno sestavljanje pravnih aktov. Urad sta smela zapustiti le, če sta imela oba ali eden izmed njiju nujen popravek pri sodniškem stebru (*ad stangam iuris*), z dovoljenjem podestata sta smela po komunskih ali privatnih poslih iz mesta, vendar zmeraj le eden izmed njiju in samo enkrat v tednu, le za časa trgatve sta lahko manjkala dva dni. Če bi kdo izmed njiju manjkal dlje časa, bi se mu za manjkajoče dni odvzelo od plače, če pa bi zbolel za več kot dva meseca, mu je prenehala dolžnost vicedomina. V primeru pa, da bi se v teh dveh mesecih pojavil v službi dan ali dva ter nato ponovno manjkal, bi mu za tako prevaro odvzeli službo ter ga zapisali v posebne knjige in še sodili bi mu pred podestatom. Kot pomembna mestna uradnika sta se lahko oziroma sta se morala udeleževati pogrebov pomembnejših mož, za kar sta bila tudi oproščena uradovanja (STAT. KOP., III/17)¹²³.

Vicedomina nista smela javno ali skrivaj brati ali komurkoli posredovati vsebine listin, shranjenih v vicedomineriji, razen če sta to počela v svojih lastnih pravicah z dovoljenjem in pooblastilom podestata; ob vsaki kršitvi tega določila sta morala plačati kazen 100 solidov, ki so pripadli komunu in ovaditelju. Ovaditelj je bil lahko vsakdo, dobil pa je polovico od plačila kazni, če se je izkazalo, da je bila njegova ovadba resnična. Vicedomina v času

¹²³ Prim. za Piran, PAHOR 1958b, 124–127; za Izolo, STAT. ISOLA, III/77.

svojega uradovanja nista smela biti nikomur oskrbnika ali advokata, pa tudi notarskega poklica nista smela opravljati.

Pri oporokah, ki so jih zapisovali notarji, je moral biti vsaj eden izmed njiju prisoten in na razpolago tako podnevi kot ponoči. Pri tem je vicedomin pazil na pravilno izpolnjevanje oporoke.

Vse pogodbe med Koprčani, med Koprčani in tujci ter med tujci je moral najprej zapisati in potrditi notar; vsi udeleženci pravnega akta so nato stopili pred vicedomina (ali enega izmed njiju) in vpričo njiju (ali njega) listino prebrati. Če so soglašali z zapisanim, sta morala vicedomina (ali eden izmed njiju) listino potrditi in v svojih registrih zapisati leto, indikcijo, priče, imena dolžnikov in upnikov, količino dolga ter rok izplačila, ki je bil v listini določen. Po zapisu v vicedominske knjige je moral vsaj eden od vicedominov z notarjem vsebino akta „preposlušati“ (*auscultare*), tako da je najprej bral na primer vicedomin in notar pregledoval svoj zapis, nato pa obratno, oba vicedomina pa sta morala potrditi, da sta z notarjem dokument preposlušala¹²⁴. Če se je notar zaradi nepazljivosti pri zapisovanju (*in abbreviatione*) v čem zmotil, tedaj je vicedomin ali oba vpričo sodelujočih pri pravnem aktu z notarjem prezrto ali napačno popravil. Ko je popravek vpisal vicedomin (v vicedominsko knjigo), se je moral ob njem lastnoročno podpisati. Postopek je veljal tudi za kupoprodajne pogodbe, njihove objave, ovržbe, podaritve idr. Ko so katerokoli pogodbo sestavili izven koprškega ozemlja, pa se je le-ta nanašala na enega ali oba od pogodbenikov iz Kopra, so jo morali v roku treh dni po vrnitvi v mesto predložiti vicedominoma, ki sta jo bila dolžna, v primeru, da jo je zapisal zanesljiv notar pred zanesljivimi pričami, na enak način kot zgoraj vicedominirati, sicer sta bila podvržena kazni 25 liber, ki so pripadle komunu. Če bi tako moški kot ženska na smrtni postelji ali v bolezni priznala kako kaznivo dejanje ali dolg pred vicedominom, notarjem in pričami, so morali to priznanje potrditi v vicedomineriji, čeprav dokument tedaj ne bi bil overjen in četudi je bilo takšno priznanje izpovedano pred oporoko ali po njej.

Vsakdo je, ne glede na spol, moral v roku dveh mesecev, potem ko je oddal listino(e) (*instrumentum*) v vicedominiranje, le-te dvigniti, sicer je moral plačati kazen 10 solidov vicedominoma za vsako listino. Vicedomina pa sta morala v omenjenem času listine zapisati in vicedominirati pod prej omenjeno kaznijo.

Oba vicedomina sta se morala podpisati na vse listine, ne glede na njihov značaj, in sicer se je prvi podpisal tisti vicedomin, ki je listino sprejel, za njim pa še drugi. Če bi bil kateri izmed njiju odsoten, je s podestatovim do-

¹²⁴ »Et hijs scriptis unus uicedominorum adminus teneatur cum notario illa auscultare et ambo scribant uicedomini quod auscultauerint cum notario instrumenta ipsa« (STAT. KOP. III/17, 137).

voljenjem zadoščalo, da se je podpisal samo en vicedomin, vendar z navedbo razloga, zakaj pri pravnem aktu ni sodeloval tudi kolega.

V komunski vicedomineriji sta morala hraniti še posebni pergamentni zvezek (*quaternum carte brigamine*) za nepremičnine tujcev, v katerega sta vpisovala ceno kupljenih posesti, imena tujih kupcev in prodajalcev; to pa z namenom, da je komun lahko dobil od tujih kupcev določene dohodke: po običaju 40 solidov od stotih liber (= 2 %)¹²⁵ prodajne vrednosti.

Drugi pergamentni zvezek sta morala hraniti za vsa volila za dobrodelne ustanove (*ad pias causas*), ki so jih za svoje duše zapustili oporočniki. V ta zvezek, ki ga je kupil koprski komun in sta ga morala hraniti v vicedomineriji, je moral notar, ki je sestavil oporoko, čim je bila ta izdana v javni obliki (po smrti oporočnika), zapisati vsa volila za dobrodelne ustanove, in sicer pod kaznijo 100 solidov, o čemer sta morala vicedomina notarja redno opozarjati, sicer ju je zadela že omenjena kazen (STAT. KOP., III/17).

Oporoke, inventarje, zamenjave, dote in razdelitve premoženja sta morala vicedomina urejene shraniti v vicedomineriji, tako da ne bi mogel notar kasneje karkoli spreminjati.

Že šest let po izdaji statutov je koprski komun sprejel nova določila v zvezi z vodenjem vicedominskih knjig za dobrodelne ustanove. Pri novi loži v Kopru se je 25. aprila 1429 na zvonjenje zvona in klic mestnega klicarja (*ad sonum campane voce preconea*) sestalo 59 mestnih svetnikov ter koprski podestat in kapitan Marco Memo, ki je po posvetu z mestnimi sodniki, Andrejem Grisonijem, Bertonijem de Facina, Bastianijem de Tarsia in Ioannisom de Ingaldeo, predlagal svetnikom naslednji sklep, sprejet z veliko večino (z enim proti, in dvema vzdržanima - *non sinceris*): „Da bi se preprečile nepravilnosti pri razdeljevanju oporočnikove zapuščine, namenjene dobrodelnim ustanovam, ubožnim in cerkvenim ustanovam, določamo, da morata vicedomina, ki bosta ob času izvoljena na dolžnosti, v roku treh mesecev po oporočnikovi smrti zapisati v posebno knjigo vsa volila namenjena tem ustanovam. Dosledno morata zapisati, koliko in komu je bilo kaj namenjeno, kakor je bila oporočnikova želja, če pa to ni natančno zabeleženo v oporoki, morata v omenjenem roku obvestiti priorja hospicija sv. Nazarija v Kopru (*priori Hospitalis Sancti Nazarij de Iustinopoli*). V primeru, da v omenjenem roku svoje dolžnosti ne bi izpolnila, plačata kazen v višini 2 solidov na libro od vrednosti oporočnikove podelitve tistemu, ki mu je bila namenjena, ravno toliko pa prejmeta za te v roku izvršene zapise.“ (STAT. KOP., V/8).

Kaže torej, da so zapisi volil prešli povsem v roke vicedominov, morda zato, ker so notarji te dolžnosti nevestno opravljali, še verjetneje pa, ker so tudi to

¹²⁵ Iz 19. poglavja VII. knjige piranskega statuta in iz dodatka iz redakcije leta 1384 je razvidno, da so navedbo *soldos quadraginta pro centenario* izražali v odnosu na libro.

občutljivo problematiko želeli spraviti pod okrilje komuna, torej pod nadzor osrednjega mestnega urada. Kakorkoli že, škoda je, da se nam niso ohranile posebne vicedomske knjige za volila dobrodelnim ustanovam, kot jih predpisujejo mestni statuti.

V Izoli sta morala vicedomina v roku 15 dni po oporočnikovi smrti zapisati in predati komornikom Cerkve sv. Mavra vsa volila za izolske cerkve, in sicer pod kaznijo 40 solidov. Zanimivo so to določilo predpisali že leta 1338, ko sploh prvič naletimo na omembo vicedominov v Izoli (STAT. ISOLA, III/80). Čeprav piranski statuti niso določali podobne posebne vicedomske knjige za volila dobrodelnim ustanovam, pa so predpisovali posebne vicedomske knjige za razne vpise, tako posebno knjigo za inventarje sirot, posebno za dote, za podaritve, prodaje, zamenjave, razdelitve ali katerekoli odtujitve nepremičnin ravno tako poseben zvezek, kakor tudi za listine o dolgu in premičnine, in sicer vse v roku 15 dni od sklenitve (STAT. PIR., 159–160), vendar se nam naštete knjige niso ohranile, temveč le tako imenovane knjige premičnin in nepremičnin (*Libri mobilium et immobilium*), kar daje slutiti, da so redno vodili le slednje, v katere so razen testamentov, dotalnih pogodb, investitur in inventarjev vpisovali vse naštete imbreviature notarskih aktov.

Pogodbe

Istrski srednjeveški statuti so poznali več vrst privatnih pravnih aktov, ki so jih sestavljali notarji. To so bile zlasti razne pogodbe za premičnine in nepremičnine, testamenti oziroma „poslednje želje“, listine o sklepanju zakonskih zvez, podeljevanju fevdov, dodeljevanju dote, inventarji za skrbništva mla-doletnih sirot idr.

Posebno **pogodbe** so kot dandanes predstavljale raznovrstno paleto primerov odtujitev dobrin, zlasti nepremičnin. Morda bo najbolje, če prisluhnemo tedanjemu pojmovanju oziroma razvrščanju pogodb. Koprčan Giovanni Tazio v omenjenem delu o dolžnostih podestatovih kancelarjev loči imenovane od neimenovanih pogodb. Prve so: nakupne, prodajne, najemne, zakupne, posojilne, naložbene, zadolžniške, zastavne oziroma poroštvene in pogodbe o oblikovanju družb. Druge so razni priložnostni dogovori o zamenjavah dobrin, obljube za določena opravila ipd. Pogodba je zato zelo razširjen pojem, ki ga lahko apliciramo na razne dogovore. Sestavljena je iz treh bistvenih delov: oseb, stvari in obligacij (TAZIO 1573, 15).

Po koprskih in izolskih statutih pa so bile obligacije lahko pisne ali ustne oziroma pogodbe s stiskom roke („*spalmatione*“). Izolski statuti so priznavali enakovredno veljavo obema vrstama obligacije (STAT. ISOLA, II/71), koprski pa so v zadevajočem poglavju (II/38) prisojali veljavnost pogodbe le, če je

bila izpričana z listino. „Če pa bi vendarle kdo s stiskom rok („*spalmaverit*“) sklenil kakršnokoli kupčijo“, nadaljuje zakonodajalec, „naj bodisi kupec ali prodajalec, ki ne bi hotel izvršiti dogovorjene kupčije, plača kazen v znesku 100 solidov, katere polovica pripada komunu, druga polovica pa stranki, ki se je dogovora držala. Ko se omenjena kazen plača, kupčija nima veljave.“ Ker je znano, da je bilo izolsko pravo tesno povezano s koprskim, Margetić domneva, da izolska določba pomeni predhodno obdobje koprskega prava, obdobje, v katerem je bil stisk roke osrednji izraz koprskega prava in širše tudi istrskega, saj se podoben običaj omenja še v drugih istrskih komunih (MARGETIĆ 1993, XXI sq.). Koprski statut namreč že omejuje vrednost te odredbe ne le zato, ker obstaja možnost, da se pogodba sklene z notarsko listino, temveč tudi zato, ker stranki lahko odstopita od ustne pogodbe s plačilom globe. Omenjeno poglavje torej že prejudicira nadaljnji razvoj pravnih pogodb, in čeprav so ob pisnih kot še dandanes ostale v vsakdanjem življenju v navadi tudi ustne pogodbe, so imele prve, če so bile sklenjene pred notarji in tako potrjene, večjo pravno veljavo kot druge. To nam nazorno priča poglavje o razdelitvah, ki najprej razčlenjuje postopek pravnega razreševanja v primerih nespোরазumov, nato pa pravi, da odslej veljajo vse pogodbe o razdelitvah posesti tako izven kot znotraj koprskega mesta, če so sklenjene pred (dvema do tremi) preverjenimi in zapriseženimi pričami. Kdor bi se tega dogovora ne želel držati, bi moral plačati 5 liber kazni¹²⁶ in nihče te razdelitve ne bi smel priznati. Toda oba pogodbenika bosta morala v roku 15 dni sestaviti listino o tem pravnem dogodku ter jo dati vicedominirati, sicer zapadeta pod isto kazen (STAT. KOP., II/30). Ravno tako ne bo veljala nobena pogodba o oblikovanju družbe (*socida*), tako med meščani kot med tujci, če ne bo sklenjena z javno listino (*publicum instrumentum*), odreja koprski statut (II/79). Navedeni primeri jasno kažejo, kakšno vlogo so sestavljali statutih namenili notarski listini. Obenem pa so še z drugimi postavami utrdili položaj in pomen notarja kot sestavjalca listin ter privatno listino kot pravni akt. V svojem delovanju so notarji morali biti karseda ažurni. V Kopru so morali v roku 15 dni od sklenitve pogodbe izstaviti pogodbenikom listino v uradni obliki (STAT. KOP., III/20), v Izoli v 12 dneh (STAT. ISOLA, II/98), v Piranu najprej v roku enega meseca (STAT. PIR., VIII/29), po redakciji iz leta 1384 pa ravno tako v 15 dneh, sicer so bili podvrženi kazni 20 solidov komunu za vsak neizvršen primer, v Piranu po omenjeni redakciji pa so zvišali kazen celo na 100 solidov (STAT. PIR., 599). Tudi naročnik se je moral držati tega roka in listino v tem času pri notarju dvigniti ter ga izplačati. Še predno se je notar lotil zapisovanja listine, pa je moral, običajno kar na

¹²⁶ 1 libra = 20 solidov, torej 5 liber = 100 solidov. Za razmerja med različnimi denarnimi enotami v času Beneške republike gl. razpredelnico v MIHELIC 1985, 28.

licu mesta sklenitve pogodbe, dogovorjeno najprej v skrajšani obliki zapisati (*abbreviare*) v svoj zvezek ter nato skupaj s pogodbenikoma in pričami prebrati, če se z zapisanim strinjajo (STAT. PIR., VIII/29; STAT. ISOLA, II/98); dodatek k piranskim statutom iz leta 1428 dobesedno navaja vzroke, zakaj mora notar poleg vicedominiranih vpisov imeti še svojo knjigo, in sicer za primer, če bi se morda zgodil požar ali bi mu knjige njemu ali v vicedomineriji ukradli (STAT. PIR., 269–270). S tem določilom so ponovno uvajali nekdanjo navado zapisovanja izvlečkov v posebne protokole, ki se je sčasoma izgubila, pravijo svetniki, domnevamo pa lahko, da je bil ukrep namenjen tudi dodatnemu zavarovanju pred ponarejanjem, saj se dodatek nanaša na poglavje o ponarejanju notarskih listin (STAT. PIR., II/28).

Šele ko je notar udeležencem pravnega akta prebral skrajšano vsebino in so se z njo strinjali, je lahko zahteval izplačilo polovice zneska, določenega po tarifi za posamezen pravni akt, drugo polovico pa je prejel, ko je pogodbeniku ali pogodbenikoma listino v uradni obliki izdal (STAT. PIR., VIII/29; STAT. ISOLA, II/98); tedaj je v Piranu sestava listine ali zadolžnice pod vrednostjo 10 liber veljala 14 denaričev, nad to vsoto pa 1 groš (= 32 denaričev), zapis (*imbreviatura*) testamenta 1 solid (= 12 denaričev), izdaja v javni obliki 8 solidov (STAT. PIR., VIII/32), medtem ko je strošek po redakciji statutov iz leta 1332 za kupoprodajne ali druge odtujitvene listine znašal 4 solide, za objavo po komunskem glasniku pa 2 groša (= 5,34 solida), imbreviatura testamentov 20 denaričev in objava po oporočnikovi smrti 3 groše (STAT. PIR., 597). Če bi se notarji tega cenika ne držali, bi morali odšteti 100 solidov kazni, ki bi jo razdelili na pol komunu in naročniku dokumenta, v primeru nenavadno obsežnih ali za visoke vrednosti sestavljenih privatnih aktov pa je v primeru spora razsodil podestat višino plačila (STAT. PIR., 599). Ko so leta 1428 v Piranu ponovno uvedli obvezo o vodenju notarskih knjig, so določili tarifo za *imbreviatura* listine v višini 1 groša (STAT. PIR., 598).

V Kopru so še določali, da mora notar tudi tako listino pred pogodbenikoma še pred objavo prebrati, in če se le-ta z zapisanim tedaj ne bi strinjala ter bi se pri podestatu pritožila, da želita kako spremembo, bi jo notar vnesel, ko bi listino prepisal, vendar bi tak akt zaračunal po dvojni tarifi. Navedeno pa ni veljalo v primeru sprememb zapisa testamenta ali kodicila (STAT. KOP., III/20).

Vendar s tem pravni akt še ni bil dovršen. V roku 15 dni od podpisa pogodbe so pogodbeniki s pričami in notarjem morali pred oba vicedomina, če pa bi bil eden od njiju odsoten, bi drugi moral napisati razlog odsotnosti. Eden od vicedominov je listino ali notarjev izvleček (*imbreviatura*) še enkrat na glas prebral vsem sodelujočim, jim po potrebi vsebino tudi pojasnil, ter če so se z njo strinjali, prepisal v svoj prav za to namenjeni zvezek (STAT. KOP., III/17; STAT. ISOLA, III/78; Stat. Pir, 151). Še prej pa sta vicedomina (ali eden od njiju)

za vsako pogodbo o prodaji, darovanju, dolgu zaradi trgovine, prepuščanju pravic za kakšno posest ali pridobitev premičnine ali nepremičnine morala zapriseči, da izraža omenjena pogodba resnično stanje in da ni izmišljena ali ponarejena. Stranki sta morali še zapriseči, da ni nobena druge goljufala ali zlorabila. Če sta vicedomina ugotovila, da je bila pogodba v kateremkoli delu izmišljena ali če bi se stranke ali ena od njih branile priseči, sta bila dolžna pogodbo zavrnuti in je nista smela vicedominirati (STAT. PIR., 154, 166).

Pri sklepanju notarskih aktov so morali notarji in vicedomini po določenih statutov večkrat zahtevati od udeležencev, da podajo prisege na sklenjene pravne akte, kar je bilo namenjeno predvsem preprečitvi fiktivnih ali dvojnih pogodb, ki so se sklepale zlasti za dolžniške listine, pa tudi za kupoprodajne pogodbe, ko so pogodbeniki morali priseči, da je dogovorjena cena resnična. Kazni za kriva pričevanja so bile namreč razmeroma visoke; kdor je krivo pričal, je moral odšteti kazen komunu v višini 25 liber, če pa tega denarja ni imel, so mu v Piranu odrezali desno nosnico. Vsakogar, ki je krivo pričal, so oznanili na stopnici za krivoprisežnike ter ga zapisali v knjigo krivoprisežnikov, tako da je tak človek ostal za vedno zaznamovan in nikoli več mu niso zaupali. Kazen je v vsakem primeru moral poravnati, sicer so krivoprisežnika izgnali, dokler je ni povrnil. Omenjene kazni so doletele tudi vsakogar, ki bi nagovarjal h krivoprisežništvu (STAT. PIR., II/29).

Če v omenjenem roku 15 dni udeleženci ne bi predložili listine vicedomina, je ta brez podestatovega dovoljenja ne bi bila več dolžna sprejeti. «In če bi kdo za prevaro kreditorju odšel z ozemlja Izole», pravi za ta primer izolski statut (STAT. ISOLA, II/99), «ali bi tu ostal in se ne odzval na dvakratno ali trikratno pozivanje, lahko kreditor s podestatom da listino v vicedominiranje». V tem primeru je podestat sklical notarja, ki je listino zapisal, in priče ter po zaslišanju in zagotovitvi o verodostojnosti sklenjenega storil, kot se mu je po pravnih normah zdelo potrebno. Kdor bi se izmikal postopku vicedominiranja, pa bi bil kaznovan s 40 solidi, ki so pripadli komunu.

Piranski statuti so sicer v primeru, da se ena od strank ne bi odzvala povabilu druge, da že sklenjeno pogodbo legalizirajo še pri vicedominih, določali kazen 40 solidov za odsotnega, vicedomin pa je z vednostjo podestata lahko omenjeno listino potrdil. Dodatki k poglavju o vicedominih iz naslednjih redakcij piranskih statutov iz leta 1358 in 1384 pa kažejo na naslednji razvoj prava za te primere. Če bi ena od strank nenadoma odpotovala in se v omenjenem roku ne bi vrnila, bi jo po piranskih določbah doletela višja kazen 3 liber (= 60 solidov). Toda za take primere so v Piranu določali, da si je odsotni lahko imenoval pooblaščenca (*procuratorem*), to je pravnega zastopnika, ki je imel pravico zastopati stranko pri legalizaciji pogodbe. Prokura je morala biti izdana ali z notarsko listino ali s potrdilom podestatovega kancelarja; vsebovala je ime stranke in prokuratorja, v njej pa je moralo biti jasno pove-

dano, kakšne vsebine je dokument, namenjen v vicedominiranje. V prokuri je moral biti označen točen datum in ime notarja, ki je dokument za vicedominiranje napisal (STAT. PIR., 161).

Za posamezne pogodbe, zlasti za nakup ali prodajo nepremičnin, pa je bil poleg vicedominiranja določen za verodostojnost sklenjenega še dodaten postopek. V istrskem pravu se je namreč uveljavila svobodna zasebna pobuda v primerih odtujitve nepremičnin, ki je štivila le **predkupne pravice** sorodnikov in njihovo pravico do izpodbijanja kupoprodaje na tej osnovi. V Kopru pa se je ta pravica, po zgledu beneških statutov iz časa vladanja doža Jacopa Tiepola (1242), raztegnila tudi na predkupno pravico sosedov oziroma mejašev ter na tiste, ki kakorkoli to nepremičnino posedujejo (STAT. KOP., II/37), medtem ko je v Miljah in Izoli pravica ostala le sorodnikom, v Piranu pa je bila priznana tudi ženinim sorodnikom¹²⁷.

Koprski statuti so določali, da mora tisti, ki namerava prodati nepremičnine, o tem obvestiti sorodnike, ki imajo predkupno pravico in lahko, če želijo, to svojo pravico uveljavijo. Kljub temu mora kupec po sklenitvi kupoprodajne pogodbe sporočiti novico z javnim razglasom. Javni razglasi imajo povsem določeno nalogo, in sicer olajšati položaj prodajalca in kupcu ter uvesti pravno gotovost v poslovanje z nepremičninami. Tako se tudi v teh določilih jasno odražajo različni pravni vplivi v delovanju srednjeveških istrskih komunov. Predkupno pravico so namreč uvedli v Bizancu v 10. stoletju, ko so že odredili, da mora prodajalec o svoji nameri predhodno obvestiti imetnika pravice. Javni razglasi pa so veliko kasnejšega datuma in so beneškega izvora. Na tem mestu kaže omeniti še eno značilnost istrskega prava, ki je tudi zakupjemalcu dajala pravico lastništva nad zakupnim imetjem, ki ga poseduje in uživa ter ga lahko celo odtuji, zakupodajalec pa ostaja lastnik zemljišča v smislu pravice do dela proizvodov. Tako lažje razumemo določbo koprskega statuta, ki nalaga vsakomur, ki želi prodati ali odtujiti posest, za katero se plačuje najemnino, jo dati v trajen najem ali le za določen čas (*curucongium*), da mora napraviti kupoprodajno odtujitveno ali najemno listino. Če se prekrši, mora plačati 25 liber kazni, ki gredo pol komunu in pol gospodarju (*dominus*) (STAT. KOP., II/28). V Izoli pa so za podobne primere, ko je bil lastnik zemljišča komun, določali, da se ne smejo sklepati odtujitve ali najemi, ki ne bodo veljale, tudi če bodo objavljene po javnem oglasu ali v kaki drugi javni obliki, če ne bodo te namere najprej vpisane v register komunskih terenov, in sicer pod kaznijo notarju 1/3 vse sklepajoče vrednosti posesti, pod isto kazen pa zapade tudi prodajalec. Kdor bi jih naznanil, bi dobil 1/3 zgornje kazni, 2/3 pa komun (STAT. ISOLA, II/110).

¹²⁷ Več o družinskem dedovanju prim. MARGETIĆ 1993, XXXVIII-XLVII in tam navedeno literaturo.

V našem primeru se ne bomo poglobljali v podrobnosti predkupne pravice,¹²⁸ temveč nas bodo zanimala naloga notarjev in vicedominov pri sklepanju kupoprodajnih pogodb za **nepremičnine**. Potem ko so po zgoraj opisanem postopku pred notarjem sklenili pogodbo, je bil kupec dolžan v roku petnajstih dni pri stopnicah zvonika (*ad scalas campanillis*) ob nedeljah javno razglasiti omenjeno kupčijo v skladu z običajem, pravi koprski statut (II/37). Javni razglas je moral biti zapisan na listini pod kaznijo 25 malih liber, ki so pripadli komunu.

Notar, ki bi zapisal listino prodaje ali kake druge odtujitve ali zadolžnice katerikoli nepremičnine, za katero je bil javni razglas nujen, je moral v roku petnajstih dni zapisati javni razglas ter ga potrditi v enem mesecu po objavi. Ob javnem razglasu je moral notar na listič papirja (*cedula*) natančno zapisati tisoči dan po razglasu, kupca, prodajalca, prodani predmet ali imetje, pogodbo, v kateri je opisano imetje, mejaše s štirih strani, vsakega posebej za njegov del, ter ceno omenjenega predmeta ali imetja, kakor je bilo zapisano pri potrditvi razglasa. Ta listič je notar pritrtil ali ga dal pritrtili v koprski katedralni cerkvi na za to določeno mesto, kjer je moral ostati pritrjen, dokler se javni razglas ni iztekel. Vsako nedeljo v času razglasa je moral notar iti v katedralno cerkev in nadzorovati, če je omenjeni listič še pritrjen na istem mestu. Če bi bil listič odstranjen, ga je moral v celoti obnoviti pod kaznijo petih malih liber, ki pripadejo komunu, po volji podestata pa lahko tudi pod višjo ali manjšo kaznijo. Če bi kdo s prevaro ali iz hudobije ali kako drugače odstranil ali dal odstraniti zgoraj omenjeni in pritrjeni listič, bi zapadel pod kazen 50 malih liber - polovico te vsote bi pripadlo komunu, pol pa tožniku, ki bi govoril resnico; če obtoženi ne bi mogel plačati, bi moral eno nedeljo stati ob sramotilnem stebru.

Tu se kaže še druga značilnost koprskega pravnega sistema, saj so v drugih istrskih mestih na zahtevo kupca objavo izvršene prodaje opravili komunski glasniki (*preco*); to so tako imenovane „*cridae*“. Razglašanje je potekalo na različne načine: štiri zaporedne nedelje v Trstu, v Vodnjaju so bile dovolj tri, v Umagu dve, v Piranu, Miljah, Izoli, Dvigradu, Buzetu, Oprtalju, Pulju in Rovinju ena (STAT. KOP., 1993, XXXVII).

Tudi za podaritev ali zamenjavo nepremičnine ali kako drugo vrsto odtujitve so morali dogodek razglasiti kakor prodajo, da je sorodnik ali mejaš (ne glede na spol) lahko po opravljenem razglasu v roku tridesetih dni pridobil imetje (STAT. KOP., II/37); leta 1550 so v Kopru še določili, da je oseba s predkupno pravico lahko vložila pritožbo v roku enega leta od razglasitve prodaje, če je bila medtem iz mesta odsotna, sicer pa ne more več ugovarjati prodaji (STAT.

¹²⁸ Več o predkupni pravici na nepremičnine prim. LEICHT, 1949, 77-86 in STAT. KOP., 1993, XXIII ter II/37.

KOP., V/10). Če listina ni vsebovala cene podaritve, zamenjave ali odtujitve, sta morala tako nepremičnino oceniti dva zanesljiva moža, ki ju je določil podestat. Tokrat sta morala vicedomina priseči kupcu, prodajalcu, menjalcem ali sploh odtujevalcem ter tistim, ki so odtujitve nepremičnine prejeli, da je vsebina pogodbe resnična in poštena.

Poleg tega ni bilo dovoljeno nobenemu pridobitniku nepremičnine prodati, je dati v zakup ali je kako drugače odtujiti v treh letih po opravljenem razglasu pod kaznijo 25 malih liber, ki so pripadle komunu. Brez tveganja pa je bilo pridobitniku dovoljeno, da je omenjeno nepremičnino dajal v najem za rok treh let ter jo dal za doto, komurkoli bi hotel, ravno tako jo je lahko razdelil v poslednji volji. Noben tujec, ki je prebival izven koprškega distrikta, ni mogel na nikakršen način pridobiti kakega prodanega ali na kak drug način odtujenega imetja, ki se je nahajalo v Kopru ali v njegovem distriktu, s posredovanjem svojega sorodnika ali mejaša, razen če bi želel priti stanovat v Koper ali v njegov distrikt v roku enega leta po opravljenem javnem razglasu, sicer bi bila pridobitev neveljavna (STAT. KOP., II/37).

Istrsko pravo pa v zvezi z odtujitvami nepremičnin pozna še eno zanimivo ureditev, ki se seveda navezuje na tedanje pojmovanje načela lastnine in je drugačno od današnjega; lastnina je bila seštevek pravic, pristojnosti v smislu rimskega postklasičnega prava, prava komentatorjev (*glosatorjev*) in pravnih sistemov drugih evropskih regij v srednjem veku. Gre za **pravico do priposestevanja**¹²⁹ (*usucapio*), ki je pripadla kot prava lastnina tistemu, ki je obdeloval ali kakorkoli drugače užival posest (*quiete in laborerio et in gaudimento*; STAT. PIR., VI/21) za določen čas, ne da bi ga v tem času kdorkoli omejeval (*sine litis clamore*; STAT. KOP., II/21) ter da ni plačeval dajatev, najemnine ali drugih odvisnosti (*sine redditu et ficto dato alicui*; STAT. PIR., VI/21), s čimer bi pravno priznal lastništvo drugega.

V Kopru je bil rok za priposestevanje 10 let, če je šlo to v škodo bivšega koprškega lastnika, in 15 let, če je šlo za tujca, ki je živel v Kopru (STAT. KOP., II/21, 22). V Izoli je bil ta rok nekoliko drugačen, in sicer 15 in 20 let (STAT. ISOLA, II/86), medtem ko je v Piranu veljal rok 15 let posedovanja nepremičnine za pridobitev pravice lastništva, kot je bilo določeno tudi v miljskem komunu (IONA, 1972, IV/12).

Pravni problemi pa so se pokazali pri uveljavljanju in dokazovanju pravic tako priposestvovalca kot seveda bivšega oziroma legalnega lastnika po preteku navedenih rokov. Koprski statut določa, da sta morali v primeru spora obe strani predložiti dokaze o lastništvu (STAT. KOP., II/25). V Trstu je na

¹²⁹ Več o pravici do priposestevanja ter sploh o lastniških odnosih v MARGETIĆ 1983, 39–71.

primer novi lastnik postopek izgubil, če je bivši lahko dokazal, da je bil pred tem on sam lastnik najmanj 15 let in en dan (STAT. TS., 1315, III/25).

V Kopru je priposestvovalec moral priseči, da ni vedel, da gre za tujo lastnino (STAT. KOP., II/22), medtem ko takega primera ne zasledimo v Piranu. Zato pa je že leta 1384 v svoji novi redakciji statuten piranski komun, da bi preprečil nepravilnosti pri takem pridobivanju posesti, določil, da mora vsak pridobitelj posesti s svojimi mejaši (*laterani*) po sestavi listine v roku, določenem v kapitulariju vicedominov (15 dni), listino vicedominirati, in sicer pod izredno visoko kaznijo, če verjamemo tekstu statuta, 10 solidov na libro, kar bi bilo 50 % vrednosti tako pridobljene posesti (STAT. PIR., 451). Potrebna je bila torej sestava notarske listine in njena potrditev pri vicedominih, kar je glede na zgoraj povedano veljalo vsekakor tudi v Kopru in Izoli.

Toda kot se običajno dogaja, so zadeve v praksi potekale drugače, kajti leta 1449 naročajo koprskemu komorniku, da mora od Koprčanov zahtevati, naj mu z listinami dokažejo lastnino hiše, mlina, posesti itd., saj se je dogajalo, da so mnogi Koprčani, ki so imeli nepremičnine v lasti 25 in več let in so jih brez vsakega dokumenta prodali, zato je nastala velika škoda, zmešnjava in celo škandali. Komornik, tedaj je bil to *Nob. Sapientibus Vir Nicolao Valaresso* (STAT. KOP., V/18, 19), ni smel na svojo roko v listinah, ki jih je hranil v svojem uradu (STAT. KOP., V/88), česar koli spreminjati ali dodajati, sicer „ga bomo kaznovali, da bo za zgled drugim.“ (STAT. KOP., V/19). Toda še leta 1651 si je na pobudo koprskih sindikov, ki so tožili nad splošnim neredom pri pisarniškem poslovanju v Kopru, stanje ogledal istrski inkvizitor Gerolamo Bragadin. Med drugim so tedaj odredili osebam, ki so jih osumili samovoljne prilastitve posesti, rok 1 meseca za predložitev dokazov o posedovanju zasedenih dobrin; če bi se v tem času prostovoljno odselili, bi bili oproščeni sodbe za uzurpacijo, sicer pa bi se jim kazensko sodilo, nepremičnine bi jim bile odvzete skupno s sadeži (STAT. KOP., V/149, t. 19).

Že nekajkrat smo pri obravnavani temi zasledili drugačen odnos do tujcev v mestih, med tujce pa niso sodili le državljani drugih, nebeneških dežel, temveč so na primer v Kopru bili tujci tudi Pirančani ali Izolčani, Koprčani pa so bili tujci v Piranu in Izoli ipd. Zanimiv je bil tudi postopek pridobivanja statusa prebivalca ali meščana določenega mesta, torej netujca, saj je za prvega bil potreben rok vsaj enega leta prebivanja v mestu ali okolišu, z obljubo nadaljnje stalne naselitve, za pridobitev drugega statusa pa poleg družbenega ugleda in veljave ponavadi vsaj 20 let prebivanja. Vmesni člani so bili še statusi tako imenovanih „*vicinov*“, ki so v zameno za obvezo stalne ali vsaj daljše začasne naselitve prejeli še zemljišča v obdelovanje¹³⁰.

¹³⁰ Okviren prikaz posameznih faz v pridobivanju statusa „domačina“ je na primeru miljskih statuten, ki vsekakor kažejo še na starejše navade, podala IONA 1972, L–LII.

Istrska mesta so skrbno pazila, da komunska lastnina ne bi prehajala v tuje roke. Tako noben meščan ali vicin Pirana, celo kdor bi le leto dni prebival v Piranu, ni smel tujcu v primeru, če bi ga ta tožil in tožbo tudi dobil, česar koli dati, podariti, zastaviti, zadolžiti, sestaviti listino ali zadolžnico ali kakorkoli česa odtujiti pod kaznijo 25 liber za komun oziroma izgona (*viginti quinque librarum denariorum componendarum comuni pro banno*; STAT. PIR., VI/13), kar je veljalo tudi za tistega, ki bi tujcu prodal dolg (STAT. PIR., VI/14). Zadolžnice so bile namreč ena izmed najpogostejših oblik sklepanj privatnih pravnih odnosov, kar nam pravzaprav še najbolj dokazujejo najstarejše ohranjene piranske notarske knjige, kjer v večini primerov nastopajo ravno te oblike privatnih dokumentov (prim. MIHELICH 1984, 1986a).

Dolžniške listine

Dolgovi so bili pač tudi nekoč ena od osrednjih oblik družbenega življenja, kjer so ravno notarski spisi, trgovske knjige, „*cyrographi*“¹³¹ ali nasploh lastnoročni zapisi igrali glavno dokazilno vlogo določenega zadolžniškega dogodka. Zadolžnice pravzaprav nakazujejo izredno razgibano trgovsko dejavnost tedanjega prebivalstva in to ne le s trgovskim blagom, temveč tudi s samimi zadolžnicami (*preceptis*) ali dolžniškimi listinami (*instrumentis debiti*) (GESTRIN 1965, 123 sq.). V našem obravnavanju pa so dolžniške listine zanimive zlasti zato, ker so tej obliki sestavljanja pravnih aktov, očitno zaradi pogostnosti in občutljivosti problematike, tako istrski kot beneški zakoniki namenjali veliko pozornosti.

Od drugih pogodbenih oblik so se razlikovale tudi po tem, da notarji v njih niso smeli za neizpolnjevanje dogovorjenega zapisati višje kazni od 1/3 dogovorjenega zneska, in sicer v Piranu pod kaznijo 10 liber za vsak tak primer, tako za notarja kot za onega, ki je listino naročil (STAT. PIR., 597). Verjetno se je tudi na to pravilo nanašala pogosta določba za notarje, da ne smejo zapisovati izmišljenih, fiktivnih listin (STAT. PIR., 273) ali da bi sestavljali dvojne listine, eno uradno in drugo neuradno, kot se je to pogosto dogajalo tudi za razne posojilne pogodbe na obresti (STAT. ISOLA, I/87; LEGGI 1683, 131–134), saj vemo, da so bile po kanonskem pravu vsakovrstne obresti, tudi v naturalijah, prepovedane, dasi so si sčasoma sami komuni začeli sposojati

¹³¹ *Chirographum* ali *cyrographum* se imenuje listina, napisana v dvojniku na istem kosu pergamenta. Ta dva izvoda sta bila ločena z različnimi besedami, črkami ali okraski, ki so jih razrezali ravno, valovito ali zobčasto, tako da je rez šel preko zapisane besede, okraska ali črke. Vsaka od strank je prejela po en izvod. Če je prišlo do spora, so avtentičnost dokazali s spojitvijo obeh originalov in če so se črke ali okraski spajali, je bila avtentičnost nedvoumna. Ti okraski, ki so ponavadi imeli kačasti izgled, so se imenovali kirografi (STIPIŠIČ 1985, 152).

na obresti ter so v svojih mestih od 14. stoletja dalje začeli dajati razne ugodnosti posojevalcem denarja (STAT. KOP., II/76), sprva Florentincem, nato pa še Židom (PERŠIČ, 1977 in 1984), če seveda pri tem odmislimo nekatere samostanske redove v Evropi, ki so v času najtrše prepovedi posojanja oziroma oderuštva (*feneratio*), kot se je glasila uradna terminologija, denar ali druge dobrine posojali tudi po visokih obrestih, ki so jih prikivali tako, da so knjižili večje vsote dolgov (prim. KULIŠER 1959, 429; DAROVEC 1991, 73). Nobena dolžniška listina ni veljala, če so vanjo zapisali le, „v čigar roke je bilo dano“ („*in cuius manu comparuerit*“), temveč je moral biti posojilodajalec oziroma prokurator imenovan (STAT. KOP., II/82). To koprsko določilo sicer nakazuje, da so prepovedovali prenosno zadolžnico oziroma menično poslovanje, kar kaže še na močno srednjeveško mentaliteto. Toda že v 15. stoletju so se zadolžnice lahko že pri izdaji sami na željo kreditorja prenesle na drugega, tako da je dal zadolžnico izdati na ime onega svojega upnika, kateremu naj bi tokratni njegov dolžnik s to zadolžnico poravnal dolžno vsoto. Tako so se zadolžnice v tem času kot vsaka druga vrednost svobodno darovale, delile, zastavile ali prodale, torej odtujile z edino izjemo, da niso bile izdane od someščana (GESTRIN 1965, 123–130).

Ena od oblik pravne zaščite dolžnikov in premičnin pa je bila, da nobena listina o dolgu za premičnine ni veljala, če je po 10 letih od sklenitve niso obnovili (STAT. KOP., II/65; STAT. ISOLA, II/76; STAT. PIR., V/23), kar je veljalo tudi pri oporokah in dotalnih listinah za premičnine. Toda za vrednosti pod 50 librami ni bilo potrebno sestaviti listine, temveč se je dolg lahko sklenil vpričo dveh prič. Če bi kdorkoli tak dolg pred sodiščem negiral in bi se dokazalo, da ga je res sklenil, bi moral odplačati dvojno vrednost dolga. V primeru smrti dolžnika pa je pričanje veljalo le, če ga je podestat priznal, kar je veljalo tako za meščane kot za tujce (STAT. KOP., II/12). Torej je tudi v tem primeru pravno veliko bolj veljala listina kot ustna sklenitev dolga, dasi je bila sklenjena pred pričami.

Ker je bila zakonodaja v tem pogledu še najbolj dodelana v Kopru, si bomo ogledali še druga tukajšnja določila.

Če so bili upniki nad meščani tujci, ki so sicer prebivali v Kopru, so morali v roku 15 let obnoviti dolžniško listino, če pa so prebivali izven mestnega ozemlja, pa v 20 letih (STAT. KOP., II/67). Ravno tako so pravno veljali rokopisi dolžnika, toda ob predložitvi za izterjavo je morala biti sestavljena ali notarska listina ali pa je dokument o tem pravnem dogodku na podlagi pričevanj zapisal kancelar. Če pa bi se po dolžnikovi smrti pojavili njegovi lastnoročni zapisi, bi veljali enakovredno javni listini (STAT. KOP., II/63).

Pred pretekom 10 oziroma 15 ali 20 let od sklenitve dolga je moral namreč upnik stopiti do notarja, ki je zapisal dolžniško razmerje, in od njega z dovoljenjem podestata zaprositi sestavo nove listine, če je želel, da bi nastalo

dolžniško razmerje še veljalo, seveda v primeru, da mu dolžnik dolga še ni poravnal. Dogajalo se je tudi, da je medtem notar, ki je to zapisal, umrl ali se iz mesta izselil; tedaj se je upnik ali kdorkoli drugi, ki bi želel izdajo nove listine, moral držati naslednjega postopka: najprej je prosilec stopil do podestata in mu z avtentičnim dokumentom, notarsko listino ali rokopisom dokazal, da je upravičen do zahteve, kajti sicer ne bi smel stopiti v vicedominerijo, kjer so hranili vicedominirani zapis tega pravnega dogodka. Obenem je moral priseči, da bo v vicedomineriji poizvedoval le za listino, ki zadeva njega, in ne za druge zadeve, na kar je moral paziti tudi podestat; če bi se izkazalo, da je podatke uporabil za druge namene, bi moral plačati kazen 25 liber za vsak tak primer (STAT. KOP., II/103). Nato je prosilec lahko izbral ali podestatovega kancelarja ali kateregakoli notarja, ki je na podlagi vicedominirane breviature izdelal novo listino namesto odsotnega ali umrlega notarja. Vendar so take breviature v uradni obliki veljale le, če jih je potrdil še podestat (STAT. KOP., II/104).

Seveda je lahko upnik zahteval izterjavo dolga še pred obvezno obnovitvijo dolžniške listine, če sta se tako z dolžnikom dogovorila. Upnik je lahko s pomočjo listine zahteval od podestata začetek tožbe proti dolžniku, tako da mu je zadolžnico predal (STAT. KOP., II/84). Nato je komunski klicar (*praeco*) dolžnika ali dolžnike tri dni javno pozival in jih tudi iskal na domu (STAT. KOP., II/63). Ko se je dolžnik zglasil pred podestatom, je ta razsodil v skladu z zakoni in običaji.

Dolžnik je lahko namesto denarja zastavil svoje premočnine ali nepremičnine, ki so jih dali v oceno komunskim cenilcem (*extimatori*) (STAT. KOP., III/14; STAT. ISOLA, II/83; STAT. PIR., I/7), zato da zastavljene dobrine ne bi presegle vrednosti dolga. Tega se očitno niso vselej držali, saj so morali iz beneške metropole večkrat opozarjati svoje načelnike po mestih dominija, naj skrbno bedijo nad početjem upnikov (LEGGI 1683, 134–136), sicer jih bodo strogo kaznovali.

Dogajalo se je, da so podestati listine upnikov, ki so jim jih zaupali ob vložitvi tožbe, kdajpakdaj izgubljali, kajti sicer ne bi določali, da lahko podestat v tem primeru zagotovi upniku izdelavo nove veljavne listine. Dokaz o njenem obstoju pa je bilo ponavadi klicarjevo oznanilo „*super scalas comunis*“, kar pomeni, da so o teh razglasih tudi vodili posebno evidenco.

Če pa bi upnik izgubil dokument, ki ne bi bil overovljen (*porrectum in iure* = vicedominiran?), mu brez pristanka dolžnika podestat ne bi mogel izdati nove veljavne listine. Šele če bi dolžnik dolg priznal, bi to lahko storil, in dolžniška lista bi od tega dne veljala (STAT. KOP., II/84).

Vselej ko je dolžnik dolg povrnil, pa mu je moral upnik izstaviti prečrtano (*cancelata*), torej razveljavljeno dolžniško listino. Če tega ni storil, je moral komunu izplačati kazen v višini 50 liber (STAT. KOP., II/88).

V primeru, da komunski klicarji v času potrebne obnovitve dolžniških listin dolžnikov v mestu niso našli, je podestat svojemu kancelarju, potem ko je klicar dal zagotovilo, da je dolžnika ali dolžnike trikrat pozival, naročil obnovitev listine, ki je imela enako veljavo, kot če bi bil dolžnik navzoč. Obnovljene listine pa je moral kancelar skupaj s starimi listinami predstaviti vicedominoma ali enemu izmed njiju, ki sta jih morala sprejeti, to pomeni vicedominirati (STAT. KOP., II/65).

V primeru, da se dolžnik ni odzval na trikratne vsakodnevne pozive na sodišče, je lahko podestat na podlagi zbrane dokumentacije dovolil upniku izterjavo dolga (STAT. KOP., II/87). Upnik je moral stopiti do notarja in komunskega kancelarja, ki sta na podlagi dolžniške listine morala določiti glavnega dolžnika in njegovega poroka, in sicer pod kaznijo 10 liber, če tega nista storila. V odsotnosti glavnega dolžnika je bil za dolg odgovoren njegov porok (STAT. KOP., II/86). Ta je nato komunskemu cenilskemu uradu zastavil dolžnikove ali svoje premičnine ali nepremičnine, ki so jih tu ocenili ter po potrebi tudi prodali na javni dražbi (STAT. KOP., III/14), toda v nobenem primeru niso smeli zarubiti dobrin v višji vrednosti od dolga, sicer bi to moral upnik pod kaznijo vrniti (LEGGI 1683, 134–136).

Očitno pa so upniki za povračilo dolgov uporabljali še druge metode, saj odlok beneškega nadzornika (*proveditor*) Giulia Contarinija iz leta 1626 prepoveduje navado, ki se je uveljavila v nekaterih krajih Istre, da so v primeru zadolženosti dolžniku zapečatili hišo, tako da je, če je bil v njej, ni mogel zapustiti, če pa ga v tem času ni bilo, ni mogel vstopiti, saj bi ga sicer javno napadli. Njegova lastnina je bila tako prepuščena na milost in nemilost razjarjeni množici, „kar je proti našim načelom“, zagotavlja beneški nadzornik, ter izdaja naslednjo terminacijo: „Nikomur se ne sme na opisani način zapečatiti hiša, pa naj bo še takšen dolžnik, in sicer pod kaznijo rektorju 100 dukatov, kancelarju 6 mesecev zapora in kavaleristu ali tistemu uradniku, ki bi izvrševal njegove dolžnosti, pa 3 neodpušljive udarce z bičem. Komur tako zapečatijo hišo, jo lahko brez skrbi odpečati in ne podleže nobeni kazni.“ (STAT. KOP., V/148).

Že prej so Benečani morali zakonsko posegati po tem občutljivem pravnem področju, da bi zaščitili dolžnike pred pretiranim nasiljem upnikov, ki je škodovalo tudi splošnemu gospodarskemu razvoju. Tako so leta 1461 prepovedali, da bi za poravnavo dolgov upniki zarubili dolžnikom njihovo delovno orodje in živino, zlasti vole (*animalia bouina*) in konje, leta 1475 pa so prepovedali še rubež dolžnikovih postelj (LEGGI 1683, 134–136). Svojim načelnikom v Istri pa so prepovedovali obsodbe izgona¹³² zaradi civilnih dolgov, in to

¹³² O krutosti obsodbe izgona iz dežele ali sploh z območij Beneške republike ter razpisih nagrad zanje prim. BERTOŠA 1986 in 1989.

pod kaznijo 100 dukatov, ki so jih razdelili na pol koprskemu *Magistratu*¹³³ in *Monteju di Pietà*¹³⁴. Ista kazen je doletela podestatove kancelarje, če bi zapisali tak ukaz, poleg tega pa bi bili še za vedno razrešeni te službe (LEGGI 1683, 35). Dolžnike so sicer preganjali tako upniki kot njihovi poroki in podestatovi uslužbenci, vendar jih načeloma ob glavnih komunskih praznikih niso smeli. Koprski statut pa tudi za primer, če bi se dolžniki, ki so jih že sodno preganjali, pojavili ob času praznikov, določa, da so jih smeli privedi pred podestata in če dolžnik ni mogel položiti jamstva, so ga lahko zaprli, dokler ne bi poravnal dolga ali se z upniki sporazumno dogovoril. Čas priprtja pa je bil odvisen še od dobre volje podestata, ki je ukrepal ob takih primerih (STAT. KOP., II/64). Zato so Benečani leta 1557 določili, da se upnikov ne sme preganjati teden dni pred božičem in teden po njem, kar je veljalo tudi za velikonočne praznike (LEGGI 1683, 135).

Zanimivi so bili tudi primeri družinskih dolgov, ki so se navezovali na že omenjeno istrsko dedno pravo. Če bi se mož ali žena pred poroko zadolžila, partner za te dolgove ne bi odgovarjal. Ravno tako pa zakonec ne bi bil obvezan za povračilo dolga, če bi ga storil zakonski partner brez njegovega pristanka, tako da je v primeru smrti enega od življenjskih družabnikov drugi bil dolžan povrniti dolgove le, če sta jih skupno zbrala in zapisala ali pred pričami izpovedala (STAT. KOP., II/69, 70).

Oporoke

Oporoke so vsekakor eden najbistvenejših elementov privatnega prava, saj posegajo na področje družinskega premoženjskega razdeljevanja po smrti lastnikov. Klasično rimsko pravo je že poznalo razvejane oblike oporok, toda za časa germanskih vladarjev se je uveljavilo zakonsko nasledstvo, ki je privilegiralo moške potomce, ponavadi prvorojence. Šele z 12. stoletjem se ponovno uveljavijo oporoke v Italiji (GRANDI 1981, 148–149) in se seveda zaneajo kot pravna oblika predaje nasledstva tudi v Istri, kjer so bili ti akti še nekako prisotni, če se spomnimo testamenta tržaške nune Maru iz leta 847. V vmesnem obdobju se je uveljavil običaj, ki ga pravniki imenujejo donacija „*pro anima*“ ali nasledstvo po pogodbi. Dopolnjevalo je zakonsko nasledstvo, imelo pa je predvsem ubožni značaj. Ponovna uveljavitev testamenta v 12. in 13. stoletju pa ni imela več vseh značilnosti rimskega testamenta, temveč

¹³³ Prizivno drugostopenjsko sodišče, ki so ga Benečani ustanovili v Kopru leta 1584 za vso tedanjo beneško Istro; prim. PAHOR 1958a.

¹³⁴ Ustanovljen leta 1550 kot zastavjalnica in posojilnica, vendar sprva s kratkim delovanjem, tako da so ga morali leta 1608 ponovno ustanoviti (STAT. KOP., V/108–111); prim. DAROVEC 2004, 91–174.

sta se vzporedno ena ob drugi pojavili zakonska in oporočna oblika, ki sta se v rimskem pravu izključevali. Tako so se tudi pri oporočnem pravnem nasledstvu upoštevali zakonski nasledniki, darilo „za dušo“ pa je nadomestil testament; od tedaj so v testamentih poleg zakonskih naslednikov praviloma prisotni še legati, ki skrbijo za razdeljevanje oporočnikove želje daljnim sorodnikom, hčeram z doto, služkinjam itd., redno pa so prisotne še donacije raznim ubožnim cerkvenim ustanovam, bratovščinam in samostanskim redovom, maše za odrešitev duše in drugi religiozni nagovori.

Poznamo v glavnem štiri vrste testamentov: javne, tajne, holografične in ustne.

Javni testament je bil ob svojem času najbolj razširjen. Sestavljen je pred notarjem, ki zapisuje, kar oporočnik izreče, obenem pa skrbi, da je bila njegova poslednja volja v skladu z določili lokalnih statutov. Objava je sledila neposredno po zapisu, in sicer v prisotnosti 7 do 3 prič (v Piranu dovolj dve), ki so se v starejših obdobjih pod tekst tudi podpisale, od uveljavitve notariata, v Istri pa še urada vicedominov, je bilo dovolj, če sta se poleg notarja podpisala še vicedomina.

Tajni testament so zapečatenega predali notarju ali vicedominoma, ki tako niso poznali njegove vsebine do testatorjeve smrti, ko ga je notar v navzočnosti prič in naslednikov objavil.

Holografični testament je tisti, ki ga je oporočnik lastnoročno spisal, v tem primeru pa je bila predvidena prisotnost notarja šele v trenutku objave, to je po oporočnikovi smrti.

Ustni testament je oporočnik izpovedal pred dvema pričama, ki sta ga nato v skrajšani obliki posredovala pišoči osebi, ki jo je zapisala na listič ali *breve*. Priči sta bili garant javne vere oporočnikove zadnje želje (prim. BESTA 1961; GRANDI 1981, 150).

Čeprav pravna zgodovina upošteva vse navedene oblike sestavljanja oporok, ki jih zasledimo tudi v severozahodnih istrskih mestih, pa sta bili tu, kot v večini beneških dežel (FERRO 1781, 258–260), najbolj v navadi javna, ki se v praksi imenuje ustna («*testamentum nuncupativum sine scriptis*»), in tako imenovana oporoka „*in scriptis*“, ki jo je zapisal testator ali druga pišoča oseba in so jo pred določenim številom prič izročili notarju. Za slednjo se je uveljavil termin „*testamentum secretum*“ in je ponavadi nosil tudi pečat pristojnega urada ali župnije (PAK. 84, a.e. 1 in 2; STAT. PIR., VII/16).

Poleg testamenta je bil v navadi še kodicil, to je dodatek k testamentu, ki ni smel spreminjati dediča (STAT. KOP., II/51), namenjen pa je bil dodatkom ali spremembam nekaterih oporočnikovih želja, izrečenih v oporoki.

Nam že znani Giovanni Tazio je še naštel osebe, ki niso smele biti oporočniki. Te so:

- mladenič pod 14 leti in mladenka pod 12 leti, saj v teh letih še niso razsodni (zato tudi *testa - mente*);
- sin kljub dovoljenju očeta ne more biti oporočnik, razen za oddvojene dobrine, saj je bilo pravo vezano na očetovo avtoriteto oziroma v Istri tudi na materino;
- razsipnež;
- gluhonemi, razen če ni od rojstva, kajti če je po nesreči, lahko naroči testament, če zna pisati in brati, ravno tako, če je samo gluh;
- služabniki ne morejo biti oporočniki, ker nimajo lastnine, in v zakonih je jasno določeno, da kdor nima svoje svobode, tudi ni gospodar svoje volje;¹³⁵
- nune;
- duhovniki;
- obsojenci na smrt, razen z dovoljenjem sodnika;
- heretiki (TAZIO 1573, 20–26).

Notarji so morali biti pri sestavljanju testamentov zlasti pozorni, da so bile oporočnikove želje v skladu z zakoni in običaji dežele. Zakonsko dedovanje pa je bilo različno po krajih, čeprav se je v večini uveljavilo paternatistično („*patria potestas*“), to je očetovsko načelo razdeljevanja lastnine. V Istri pa je bilo dedno pravo pod vplivom germanskega dokaj drugačno kot v drugih deželah, saj so dobrine, prinesene v zakon po očetovi ali moževi strani, dedovali sinovi oziroma sorodniki po njegovi strani, po materini oziroma ženini pa sorodniki po njeni strani. Istrska skupnost imetja, kjer si mož in žena delita dobrine kot „brat in sestra“ (*ut frater et soror*),¹³⁶ kaže vrsto presenetljivih podobnosti z langobardsko *quarto* in frankovsko *tertio*, zlasti pa značilnosti frankovskega prava z začetka 12. stoletja. Prav tako vse kaže, da je na zakon po istrsko vplivala tudi tako imenovana „*medietas*“, ki jo zasledimo v listinah iz 12. stoletja v Ravenni, Padovi itd., se pa vsekakor razlikuje od bizantinskega prava (MARGETIĆ 1983, 85–99 in 279 sq.; KAMBIČ, 2010). To seveda v primeru, da sta zakonca sklenila zakon po „istrsko“ ali v severozahodnih predelih po „miljsko“, „koprsko“, „izolsko“, „piransko“ ali „umaško“, kar priča na prvotno uveljavitev običaja v teh krajih, od koder se je razširilo še po drugih istrskih mestih; če bi se pa poročila po drugih običajih, na primer po „beneško“, kot se je nekajkrat dogodilo, sta morala zakonca o tem sestavi-

¹³⁵ To ni veljalo za služabnike, katerih testamente najdemo v Benetkah tudi za osebe iz Istre. Prim. ASV. Sezione notarile. TESTAMENTI, a. e. 574, 542.

¹³⁶ „Zakon po istrsko“ (*secundum consuetudinem provintie Histriae*), kot se je imenovala sklenitev zakonske zveze v Istri, oziroma po „miljsko“, „koprsko“, „izolsko“, „piransko“ in „umaško“, daje slutiti, da se je ta institut razvil najprej v severozahodni Istri in se od tu razširil še na njene južne dele (prim. STAT. KOP., 1993, XLII).

ti notarsko listino (STAT. ISOLA, II/2; STAT. PIR., VII/11), kajti v tem primeru so dedovali po običaju sklenjene zakonske zveze.

Če je pokojni umrl brez testamenta, so bili vsi otroci po opisanem postopku enakovredni dediči; to pa se je zgodilo tudi v primeru, če oporočnik ali oporočnica v testamentu nista zapisala formule „*aliquid in benedictione et contentu*“ (STAT. KOP., II/52) ali „*in contentu et benedictione*“ (STAT. PIR., VII/14), na kar sta jih pri sestavljanju testamenta morala opozoriti tako notar kot vicedomin. S tem je oporočnik v testamentu izločil iz dedovanja samostojnega otroka, tako da mu je zapustil neznatno darilo ali delež, ponavadi zato, ker je takega otroka že prej izplačal ali z doto ali z drugo nepremičnino ali premičnino. Predmet tovrstne zapuščine v Kopru in Piranu ni bil določen, v Trstu in Rovinju pa je ta formulacija pomenila majhno vsoto denarja, medtem ko je v Pulju in Poreču oporočnik moral zapustiti emancipiranemu otroku en mernik pšenice in en mernik ječmena, če ga je hotel izločiti iz dedovanja. Tako je istrsko pravo, v nasprotju z Justinijanovimi uredbami, določenim potomcem odtegnilo pravico do zakonitega deleža (MARGETIĆ 1993, XLIII sq.).

Toda nas bo najbolj zanimal sam potek sestavljanja oporoke in njene objave po testatorjevi smrti. Takole opisuje koprski statut pravila ravnanja pri sprejemanju *tajne* oporoke (STAT. KOP., II/50): „Da bi ljudem ne bilo nič udobneje, kakor če hočejo prav sami razdeliti svoje dobrine na manjše dele, naj to določijo lastnoročno v poslednji volji, kar odločamo s predpisom: če bo nekdo drug poklical kakega notarja, da bi zaslišal priče kake oporoke in če mu bo oporočnik pokazal kot oporoko kak listič, bodisi da je hranjen v kaki skrinjici ali ne, bodisi da je zapečaten ali ne, za katerega bo oporočnik rekel, da hoče, da je to njegova zadnja oporoka, mora omenjeni notar, predno sprejme plačilo, ob navzočnosti enega izmed vicedominov vprašati oporočnika, če je omenjeni listič napisal lastnoročno ali ne; če mu bo oporočnik odgovoril, da je, tedaj naj notar sprejme testament in napiše zgoraj na lističu ali testamentu ime oporočnika, dan predstavitve testamenta ter tisoči dan po njej ob navzočnosti samega oporočnika, vicedomina ter vsaj treh prič, naprošenih od oporočnika, ki jih ravno tako zapiše na testament.

Oporoka bo veljavna po oporočnikovi smrti, če bo tako njegovo zadnje naročilo, ki se ga morajo vedno držati in upoštevati. Če pa bo kak oporočnik dejal, da je omenjeni listič napisal lastnoročno, pa se bo pozneje izkazalo, da ni govoril resnice, omenjenega lističa nimamo in ne moremo imeti za oporoko; tudi ne more veljati, če ni bila narejena in napisana.

Če se bo po smrti kakega človeka našlo, da je imel (skrit) nek listič, napisan lastnoročno, kakor da je to njegov zadnji testament, in če bo kdo hotel, da se da ta listič potrditi kakor *breviarij*, morajo omenjeni listič predati podestatu, vsaj tri zanesljive priče pa morajo potrditi, da je listič napisal pokojnik, za ka-

terega zahtevajo zapis *breviarija*. Tri nedelje zapovrstjo se mora pri stopnicah zvonika uradno izklicevati; *breviarij* se nato potrdi kot oporoka pokojnika in potrdijo ga priče, potem ko so svoje mnenje izrazile vse zgoraj naštete osebe. Kdor bi želel temu zapisu nasprotovati ali ugovarjati, naj se v roku tridesetih dni prikaže pred podestatom. Če bi se po opravljenem natančnem zaslišanju pojavili kakšni ugovori in bi podestat ugotovil, da je bil omenjeni *breviarij* pravilno potrjen in da je resničen, ga ponovno potrdi in *breviarij* ima veljavo oporoke in zadnje volje pokojnika, razen če bi se po oporočnikovi smrti izkazalo, da je že za časa svojega življenja po pravni poti naredil uradno potrjeni testament, ki takim *breviarijem* odvzema vso veljavo. S tem se odreja, da morajo takšni *breviariji* biti narejeni v roku treh mesecev po smrti pokojnika, če bo umrl v Kopru ali v njegovem distriktu, če pa bo umrl zunaj mesta, je rok šest mesecev. Po preteku zgoraj omenjenih rokov sami *breviariji* nimajo popolnoma nobene veljave.“ (STAT. KOP., II/50).

V Piranu so bili bolj na tekočem, saj so morali v teh primerih predstaviti oporočnikovo poslednjo željo vicedominoma v roku 15 dni, če je umrl v Piranu, in v 30 dneh, če je umrl izven mesta (STAT. PIR., VII/16).

Drugače se je postopalo v primeru javne oporoke. Ta se je sklenila vpričo zanesljivega notarja, ki jo je po volji oporočnika zapisal na svoj list „v skladu z vse do zdaj ohranjenim običajem“ ter ob navzočnosti enega izmed vicedominov ali zastopnika, ki ga je namesto vicedomina določil podestat, in najmanj treh prič (STAT. KOP., II/50). V Izoli je poleg notarja in vicedomina moral biti pri sestavljanju javne oporoke prisoten še sodnik, ki ga je odposlal podestat, če pa je bil ponoči poklican k sestavljanju oporoke, je lahko odšel brez njegovega pooblastila (STAT. ISOLA, II/15). Prisotne so morale biti še najmanj 4 priče, v primeru vicedominove odsotnosti pa je podestat postopal kot v Kopru, medtem ko sta bili v Piranu dovolj le dve priči, sodnik pa je bil prisoten le po potrebi (STAT. PIR., 501–502).

Notar, ki je zapisal takšno oporoko, je bil dolžan pod prisego in pred sprejemom plačila prebrati vsebino oporočniku in vicedominu, v Izoli pa še sodniku; če je bil oporočnik zadovoljen, je notar poklical tri (štiri ali dve) zanesljive priče ter ob navzočnosti oporočnika, vicedomina in omenjenih prič „ter nikogar drugega“ v celoti prebral in objavil oporoko. Šele nato je lahko sprejel plačilo, kot je bilo v navadi notarjev.

Postopek je nadziral vicedomin, ki je sodeloval pri oporoki. Vsakogar, ki bi hotel sodelovati pri oblikovanju testamenta zoper opisano pravilo, pa je lahko kaznoval, kakor se mu je zdelo prav in kakor se je sam odločil, saj razen omenjenih niso smele biti navzoče druge osebe in so bile dolžne od tam oditi. Te kazni je moral izterjati podestat od kršiteljev in od tistih, ki niso hoteli ubogati; polovico kazni je razdelil vicedominu in notarju, drugo polovico pa komunu.

Vicedomin, notar in priče, ki so bile navzoče pri oblikovanju neke oporo-ke, te pred smrtjo oporočnika niso smeli objaviti niti je nobenemu pokazati. Vse oporo-ke so v Kopru brez odlašanja oddali in shranili v vicedomineriji komuna v posebno skrinjo (*capsa*) z dvema okovoma in tremi ključi; eden izmed sodnikov, ki ga je izbral vicedomin in ki ni smel biti sorodnik od kakega izmed njiju, je z železnim pečatom okoval zunanji ključ te skrinje, druga dva podobna ključa notranjega okova pa sta hranila vicedomina, vsak enega (STAT. KOP., II/50).

V primeru, da oporo-ka ne bi bila napisana in sestavljena na opisan način, ni imela nobene veljave ne pravne moči in se ni štela za oporo-ko.

Oporočniku ni bilo dovoljeno, da bi oporo-ko na njegovo željo vzeli iz te skrinje ter ji karkoli spremenili, popravili, dodali, odvzeli ali kako drugače na novo sestavili in uredili po njegovih željah vse do njegove smrti (STAT. KOP., II/50). Če bi se kasneje premislil in želel spremeniti legate ali volila, je lahko sestavil kodicil, v katerem pa ni smel spreminjati glavnega dediča (Stat. Kop, II/51), če bi se pa sprememba nanašala na slednjega, tedaj bi moral sestaviti novo oporo-ko, in to vselej javno oporo-ko, kolikorkrat bi hotel, veljala pa je zmeraj zadnja (STAT. PIR., VII/15; STAT. ISOLA, II/18). Kadarkoli so v vicedominerijo prinesli oporo-ko, se je moral vicedomin prepričati, če oporočnik že ni imel tu shranjene kake starejše oporo-ke; v tem primeru so ga po določilu statutov raztrgali, saj je smel ostati le zadnji (STAT. PIR., 166). V ohranjeni notarski knjigi pa je tudi primer, ko je notar besedilo testamenta, ki ga je kasneje znova zapisal (MIHELIČ 1986a, št. 630), z izjemo nekaj vrst prečrtal vrsto za vrsto (MIHELIČ 1986a, št. 36).

Tako kot so morali v vicedomineriji za dotalne listine, inventarje sirot, za razdelitve in spremembe lastništva, hraniti poseben zvezek, so hranili poseben zvezek za zapise prejetih testamentov in kodicilov, v katerega je, kot nam priča dodatek k statutu iz leta 1367, podatke zapisal notar, ki je testament ali kodicil sestavil (STAT. PIR., 172). Najbrž se na to določbo nanašajo kasneje prepisane in ohranjene piranske knjige popisov testamentov, v katere so po abecednem redu imena vpisovali ločeno oporočnike in ločeno oporočnice. Pomembne so bile še letnice sestave prejetih oporok, tako za moške kot ženske oporočnike pa so se nam inventarji ohranili v dveh izvodih (PAK. PI. Inventar, št. 22).

Če je kdo izmed Koprčanov napisal oporo-ko izven mesta, bodisi v Istri ali v Furlaniji, v Benetkah ali v vsej trevižanski grofiji (*in tota Marchia Trevisana*) in je tam umrl, so morali oporo-ko v roku treh mesecev po smrti oporočnika predočiti koprskemu podestatu, če pa še dlje od teh krajev, v roku šestih mesecev, sicer ni veljala. Nato je podestat presodil, zlasti na podlagi zaupanja do notarja, ki jo je sestavil, če je oporo-ka veljavna in primerna ali ne (STAT. KOP., II/50).

Poseben postopek je veljal, če je bila ženska oporočnica. V Piranu je v tem primeru moral vselej biti sestavljen javni testament v prisotnosti vsaj enega vicedomina ter enega njenega najbližjega moškega sorodnika, dveh ali več prič in s pooblastilom moža, zapisovati pa je moral javni notar. V primeru, da sorodnik ni želel sodelovati pri sestavljanju oporočničine poslednje volje ali ni utegnil priti ali je bil iz drugih razlogov zadržan, je namesto njega podestat določil odposlanca (STAT. PIR., VII/9, 501–502), ponavadi komunskega sodnika (PAK. PI. Testamenti).

Razen nekaterih posebnosti protokola testamenta se sestavljanje te oblike pravnega akta ni mnogo razlikovalo od komuna do komuna. V Kopru se je na primer ohranil običaj, da so za vsako vrsto privatne listine že v uvodu protokola označili, za katero vrsto pravnega akta gre: „*Instrumentum investitionis ...*“ ali „*Instrumentum venditionis ...*“, „*Instrumentum cessionis ...*“ itd., šele nato je sledilo gospodovo leto („*Sub anno domini ...*“) ali leto njegovega rojstva („*Anno a nativitate domini ...*“), redkeje („*Anno ab incarnationis domini ...*“), še redkeje pa druge oblike, ki so nakazovale vrste stilov štetja (prim. STIPIŠIĆ 1985, 194). Testamenti so v Kopru zapisani, kot nam kaže primer iz leta 1348 (PAK. 6. Spisi, a.e. 68, fol. 22):

Testamentum scriptum per me Nicoletum de Alexio de Justinopolis. Sub anno domini millesimo trecentesimo quadregesimo octauo, Indictione prima, die decimo octauo mensis July. Actum Justinopolim sub palatio comunis. Presentis Petro Nicolay de Ingalpero, Constantino diaconis notarius, Nicolao de Bertulis, Stefano de Rodaldo, et Antaclo olim ser Dominici Lugnani testibus ad hoc uocatis et rogatis et aliis.

Šele temu uvodnemu delu, ločeno od protokola z obrazcem «*Coram domino ...*» ali „*Coram provido viro domino ...*“ ipd., je sledila omemba vicedomina (v tem primeru Laudadea de Dominica), ki je bil prisoten pri sklepanju testamenta, nato oporočnika (ser Bernardus de Adalpero), tekst oporoke ter na koncu še podpis drugega vicedomina (Benedictus Bembo), z izjavo, da sta z notarjem in tedanjim komunskim kancelarjem (Ambrosius Masoris) po pooblastilu podestata besedilo oporoke preposlušala (*auscultavi*).

Notar je v uvodnem delu vsebine oporoke opisal tudi fizično in psihično stanje oporočnika (ali oporočnice), saj če ta ni bil(a) „pri zdravi pameti“ (*sanus mente, intellectu et sensu*), oporoka ni mogla in ni smela veljati. Poleg tega je navedel še njegovo (njeno) telesno zdravstveno stanje. Nema lokrat je bila v uvodnem delu teksta prisotna še invokacija v smislu oporočnikove ugotovitve, češ, ker se približujejo njegovi zadnji dnevi, „ko ni bolj jasne zadeve od dejstva, da vsakogar čaka smrt, le ura njenega prihoda je neznana“ („... et quod nil est certius morte, et nil incertius mortis hora ...“; PAK. PI. Testamenti,

št. 2087),¹³⁷ se je oporočnik, prepuščajoč dušo Bogu, odločil zapisati to svojo poslednjo voljo.

Uvodnemu delu teksta je sledila razdelitev premoženja, začeniši s cerkvenimi ustanovami, ki jim je oporočnik namenil manjše denarne zneske ali dobrine, ponavadi pa je naročal občasne maše za spokoj svoje duše; ta del zlahka prepoznamo po obrazcu „*In primis*“ ali samo „*Primis*“. Za tem se je z obrazcem „*Item dimisit*“ spomnil na svoje bližnje ali daljnje sorodnike, ki jim je ravno tako namenil skromnejše zapuščine, oziroma na emancipirane otroke z omenjenim obrazcem „*in benedictione et contentu*“, šele na koncu teksta pa je po imenovanju izvrševalca oporoke („*Commissarios*“) imenoval glavnega dediča (*universalem heredem*). Nemalokrat je tudi v testamentih sledila sankcija (kot smo že videli pri testamentu tržaške nune Maru iz leta 847), ki jo je določil oporočnik v prepričanju, da je njegova odločitev pravilna in poštena. Tak primer je tudi omenjeni koprski testament iz leta 1348.

Značilnosti izolske oporoke izpričuje naslednji testament gospe Belle iz leta 1479 (PAK. 84., a.e. 10¹³⁸):

In Christi nomine amen. Anno Domini milesimo quadrigentesimo septuagesimo nono, Indictione duodecima, die uero vigesimo nono octobris. Actum Insule in domo habitationis infrascripti testatoris presentes ser Almerico condam ser Gasparini de Hectore iudice misso a Spectabili domino Christoforo Ferro dignitissimo Insule potestate ad hoc presens testamentum conficiendum, ac coram ser Guielmo de Bergamo in loco Vicedomini absentis, et domina Agatha eius propinqua, et ser Christoforo de Perentino vice propinqui, ac ser Bartholomeo de Bergamo, ser Andrea de Catelano, Georgio condam Onofrij de Pirano ac ser Martino Magno etc. ad hec vocatis ac ore proprio infrascripte testatricis rogatis.

Poleg podestatovega odposlanca, ki je bil pri sklepanju testamenta obvezen le v Izoli, sta prisotna še oporočničina dva sorodnika, s tem, da je drugi sorodnik (*vice propinqui*) verjetno prisoten zato, ker je prvi ženska Agatha. Namesto vicedomina je prisoten Guielmo de Bergamo, poleg tega pa so še štiri priče. Pravzaprav preseneča pestra sestava prisotnih, saj sta dva iz beneškega Bergama, sorodnik je iz Poreča, druga priča pa iz Pirana, kar kaže na pogoste stike istrskega mesteca s temi kraji. Navedenemu protokolu sledi značilen izolski izraz, s katerim je tudi vizualno tekst ločen od protokola:

¹³⁷ Ta obrazec je še bolj pogost pri kasnejših testamentih; tako se v italijanščini glasi: „... essendo che l'cosa alcuna non sia più certa che li deve venire et occorere che la morte, ne poi cosa più incerta, che l'hora di essa morte.“; PAK. 84, a.e. 2, 107.

¹³⁸ Po RUSSIGNAN 1987, št. 11.

*Ibique*¹³⁹ in nadaljuje *domina Bella uxor Martini Cristofori sensu mente loquella ac intellectu sana, licet corpore languens, timens ab intestato decedere, per hoc presens nuncupatium testamentum sine scriptis facere procuravit dispositionem omnium suorum bonorum in hunc modum.*

Zanimiva je notarjeva ugotovitev, da je oporočnica kljub slabemu telesnemu stanju umsko sposobna sestaviti oporoko, saj bi v nasprotnem primeru od nje odstopili. Otvoritvenemu delu teksta sledi oporočničina predaja duše Bogu („*Imprimis animam suam recomisit omnipotenti Deo et toti Curiae celesti*“) in nato ukaz oziroma želja, ki se za vsakokratno razdelitev pričenja z obrazcem „*Item dimisit*“. Najprej je zahtevala, da poskrbijo za njeno dušo z mašami v cerkvi sv. Gregorja, in sicer z denarjem od neke njene prodane obleke, ki ji jo je za doto dal oče Dominico da Portole iz Izole. Bratu Nadalinu, sestri Antoniji in teti Agati pa je v enakih delih namenila tri svoje trte s pripadajočim vrutom v okolici Umaga. Sestri Antoniji je zapustila še eno belo (*vestiduram blancam*) in eno laneno (*linteamen*) obleko ter dve bluzi (*camiseas*), teti Agati pa se je oddolžila s kožuhom (*pelipiam*), rjuho (*lenzoletum*) in s črno bluzo (*unum camisotum nigris*). Za izvrševalca (*commissarios*) oporoke je določila svojega moža Martina ter Guielmusa de Bergamo. Kot glavnega dediča „*In omnibus autem et singulis bonis suis ac iuribus tam presentibus quam futuris*“ pa je proglasila svojega moža Martina. Pod testamentom, tudi vidno ločeno od ostalega teksta, je podpisan: „*Ego Johannes Vitalis filius Antonij de Pirano publicus Imperiali auctoritate notarius ac iudex ordinarius his omnibus interfui ac rogatus scripsi.*“ Od 70 izolskih oporok od leta 1391 do 1580 (PAK. 84. a.e. 1) in nadaljnjih 138 od leta 1550 do 1650 (PAK. 84., a.e. 2) se jih velika večina začenja z invokacijo *In Christi nomine amen* ali redkeje *In nomine Christi*. Le ena hebrejska ne nosi te invokacije (PAK. 84. a.e. 2, št. 103) ter oporoke, ki jo je spisal notar apostolske kurije Cesar de Signorinis, rimski meščan ter trenutni prebivalec Izole. Ta posveča invokacijo *In nomine sancte et individue Trinitatis amen* (PAK. 84. a.e. 1, št. 27¹⁴⁰).

V Piranu so si bistveni deli oporoke tudi sledili po opisanem vrstnem redu, le da tudi tu opazimo nekatere posebnosti v primerjavi s koprskim in izolskim testamentom. Velika večina oporok se začenja z invokacijo „*In Christi nomine amen.*“, v latinskih besedilih z grško kratico „*XPI*“ za Kristusa, torej kot izolske oporoke. V nasprotju z izolskimi začenjajo piranske oporoke tekst v glavnem z navedbo vicedomina in z izrazom „*Coram*“ (v prisotnosti, pred nekom; prim. PAK. PI. Testamenti, št. 2452, 2591 itd.), v skladu s koprskim načinom pisanja oporok, le redkokdaj pa tekst ali vsebino testamenta uvaja

¹³⁹ Koprski testament na tem mestu uporablja obrazec *Coram*, torej z, in sicer vicedominom (v Izoli je slednji naveden skupno s pričami v protokolu), šele nato nadaljuje podobno izolskemu obrazcu. Prim. AST. AAMC., 1–526 tudi za mlajša obdobja.

¹⁴⁰ RUSSIGNAN 1986, 77, jo vodi pod zap. št. 31.

izraz „*Ibique*“ (IBID., št. 2087), kot je to pravilo v Izoli, toda od obeh se razlikuje po tem, da ni vidnega razmika med protokolom in tekstom, kar je v navadi v drugih dveh mestih, medtem ko se podpis notarja na koncu testamenta skoraj pretirano odmakne od zaključnega dela. To pravilo sicer upoštevajo tudi v Izoli, toda z manjšim razmikom, medtem ko je v Kopru notar običajno naveden že na samem začetku testamenta, tam, kjer je v drugih dveh krajih mesto za „*invocationem divinam*“ (nom. *invocatio divina*).

Navedene značilnosti vsekakor kažejo na obstoj različnih praks, ali če bi jim smeli reči kar notarskih šol v sestavljanju testamentov in drugih listin, saj se koprskе listine tudi v drugih primerih sestavljanja pravnih aktov običajno začenejo brez „*invocationis divinae*“, medtem ko je v drugih dveh ta praviloma vselej prisotna. Toda vedeti moramo še, da so se v vicedomineriji ohranile v glavnem le *breviature* testamentov, torej tisti zapisi, ki so jih sestavili notarji ali druge pišoče osebe pred smrtjo testatorja, kar nam potrjujejo zlasti številni marginalni popravki pri piranskih oporokah, zato ne moremo z gotovostjo trditi, kakšen izgled je imela izdelana oporoka, vendar nas to dejstvo še bolj prepričuje v spoznanju, da so se v posameznem kraju v stoletjih ohranile enake navade sestavljanja zapisov testamentov, oziroma ker vsi mestni notarji zapisujejo listine na podoben način, lahko domnevamo, da je v vsakem posameznem mestu za to prakso obstajalo neko skupno (nenapisano) pravilo ali celo šola.

Pri tem preseneča zlasti dejstvo, da so se koncepta v glavnem držali tudi „privatni“ sestavljalci oporok, torej pišoče osebe, ki niso bili notarji, so pa kot slednji lahko zapisali veljavne oporoke. Posebnost teh testamentov je nedvomno jezik, kajti od ohranjenih tovrstnih zapisov so že najstarejši pisani v pogovornem jeziku, torej v jeziku testatorja, kot so testamenti shranjeni v piranski vicedomineriji (sedaj PAK. PI), od katerih so nekateri tudi objavljeni (TESTAMENTI 1887, 389–394), medtem ko so notarji oporoke zapisovali v latinščini, čeprav mnogokrat precej nerodni, vse do odloka beneških oblasti leta 1531, ki je določil, da se oporoke sestavljajo v jeziku oporočnika (PERTILLE 1902, 306).

Zanimivi so še kraji, kjer oporočniki naročajo sestavo oporoke in ki ga notarji obvezno navedejo. Kot pri drugih listinah so lahko sestavljali oporoke pred občinsko palačo („*in platea communis*“, „*sub palatio communis*“) v raznih mestnih četrtih („*in Porta Domo*“, „*in Busserdaga*“ itd.), v vaseh („*uilla Corte*“), na notarjevem domu ali kjerkoli drugod, toda zaradi posebne narave tovrstnih dokumentov, ko je ponavadi na oporoko testator pomislil šele, ko je začutil, da se mu približuje zadnja ura, je večina oporok sestavljenih na domu oporočnika („*in domo habitationis infrascripti testatoris*“).

Vendar oporok niso sestavljali le na smrtni postelji, temveč tudi v številnih drugih primerih, kot je bil odhod na vojno ali romanje (*pasaço*). Tako je Sglo-

gna, „*uxor Marini de Antignana laborator*“, pred odhodom na romanje v Rim v cerkev sv. Petra in Pavla 15. novembra 1390 v Piranu sestavila testament, „zaradi nevarnosti, ki jo utegnejo doleteti na poti“ (PAK. PI. Testamenti, št. 2284). Poleg običajnih razdelitev cerkvenim ustanovam in sorodnikom so testatorji zapuščali dobrine tudi drugim osebam, kot se je Petrus, pokojnega Almericija de Petrogna iz Pirana, leta 1390 spomnil revežev v Izoli ter jim namenil tri dukate na leto (PAK. PI. Testamenti, št. 2285), nekateri so v tem času zapuščali priložnostne zneske za primere križarskih vojn, tretji se morda niso ravno spomnili svojih dolgov, pa so zato v oporoki namenili neki delež („*pro male ablatis incertis*“), da ne bi prihajalo do razprtij po njihovi smrti ipd¹⁴¹.

Vsekakor predstavljajo oporoke neusahljiv vir za preučevanje zgodovine vsakdanjega življenja prebivalstva v obdobju Beneške republike in še kasneje, in to ne le na lokalni ravni, temveč tudi širše v Sredozemlju in celinski Evropi, saj kot je le iz skromnih navedenih primerov razvidno, so se tu zadrževali in za dlje časa naseljevali prebivalci iz omenjenih dežel.

Inventarji

Z oporokami so bili povezani tudi *inventarji*, to so listine o zapuščini dobrin še neemancipiranim sirotam. Najobširnejše pravne določbe podajajo koprski statuti tudi v primeru skrbništva osirotelih otrok (STAT. KOP., II/54–59). Za take so se po koprskih statutih šteli deklice pod 14. in dečki pod 15. letom, ki so jim zato določili skrbnika, toda vse do 20. leta teh dobrin niso smeli samostojno odtujevati, razen če se niso medtem poročili. Čeprav se je za polnoletnega od leta 1423 dalje štel Koprčan pri 14. in Koprčanka pri 13. letih, sta se po nasvetu svojih sorodnikov lahko poročila deček s 15. in deklica s 13. leti (STAT. KOP.II/57). Pirančani so se očitno šteli za zrelejše od Koprčanov, saj so se dekleta lahko poročila že z 12, dečki pa s 14 leti, za duhovno zrelo in za svoja dejanja odgovorno je deklica veljala pri 15, fant pa pri 18 letih, ko sta smela tudi samostojno odtujiti svoje nepremično imetje (MIHELIČ 1991, 99). V primeru materine smrti so določali, da skrbništvo nad otroki prevzame oče, razen če jim mati v oporoki ne bi sama odredila drugega skrbnika, bodisi sorodnika ali nesorodnika (STAT. KOP., II/54; STAT. ISOLA, II/87; STAT. PIR., 470–471). Prav tako je bila mati v primeru očetove (moževe) smrti skrbnica svojih otrok, če jim oče v oporoki ne bi določil drugega skrbnika. Vendar so materi zaupali skrbništvo le, dokler bi kot vdova živela spodobno, kajti če bi bila vpricho podestata obtožena greha nevzdržnosti ali če bi bila spoznana, da

¹⁴¹ Prim. PAK. PI. Testamenti, št. 2088, 2281.

razmetava dobrine in slabo gospodari, so podelili skrbništvo drugi, primernejši osebi (STAT. KOP., II/55).

Če bi otrok ob smrti obeh staršev ostal brez skrbnika, mu ga je določil podestat, in sicer najprimernejšega sorodnika, ki je ponudil zadovoljivo jamstvo za njegovo skrbništvo. Toda če se tudi v tem primeru podestat ne bi bil mogel odločiti glede skrbništva, je lahko sklical posvet s sodniki (*iudices*), dvema sorodnikoma sirot, enim izmed vicedominov in prokuratorjem koprške katedralne cerkve ter na podlagi razgovora v roku osmih dni odločil o drugem, primernejšem sorodniku, ki je moral ravno tako ponuditi zadovoljivo varščino, toda lahko v nižjem znesku, kot jo je bil pripravljen prispevati prvi ponudnik. Isto pravilo so uporabili, če so starši še nepolnoletnih otrok umrli brez oporoke (STAT. KOP., II/55). Otroci so lahko imeli tudi dva ali več oskrbovalcev, enega za dobrine po očetovi, drugega po materini strani. Če bi do njihove osamosvojitve kateri od skrbnikov umrl, ga je lahko nadomestil drugi skrbnik, razen če ne bi bilo drugače določeno v oporoki ali kodicilu (STAT. KOP., II/59).

V roku 30 dni od prejema skrbništva je skrbnik moral dati zapisati (*abreuiari*) vse dobrine svojih rejencev, v istem času izdelati še dva avtentična popisa oziroma inventarja pri notarju, od katerih je en vicedominiran izvod predal koprskim frančiškanom (*Fratres minores*), drugega pa je zadržal zase (STAT. KOP., II/57).

Še predno so sestavili inventar, sta dva rejenčeva sorodnika, ki ju je določil podestat, ocenila v denarju vse dobrine rejencev. Tako ocenjene so zapisali v inventar in če se skrbnik ne bi strinjal z ocenitvijo, sta sorodnika dobrine rejenca prodala na dražbi na koprskem mestnem trgu (*in platea communis*), zbrani denar pa so zapisali v inventar. Notar, ki je sestavil ta popis, je moral pod kaznijo 25 liber zabeležiti točen datum sprejema skrbništva, če mu je bil podatek znan, pa še omeniti dan smrti pokojnika, saj je moral skrbnik rejencu, ki se je ekonomsko ali starostno emancipiral, vrniti njegove dobrine v tistem mesecu in tednu, ko je sprejel skrbništvo (STAT. KOP., II/58).

Nepremičnine rejencev se niso smele odtujevati niti za vzdrževanje njih samih, razen z dovoljenjem podestata in v prisotnosti dveh njegovih sorodnikov; le v primeru slabega zdravstvenega stanja je po 14. letu rejenec lahko sestavil oporoko po nasvetu svojih sorodnikov, če jih ni imel, pa z dovoljenjem podestata. Rejencu je bilo še deset let po polnoletnosti dovoljeno od skrbnika zahtevati obračun oskrbovanega premoženja, po tem roku pa skrbnik ni bil več dolžan nikomur za to odgovarjati (STAT. KOP., II/57).

Po uvodnem obrazcu se listine inventarjev ne razlikujejo mnogo od drugih listin in oporok, le da tu namesto prič nastopata sorodnika, so pa po zunanjem videzu nekateri inventarji zlahka razpoznavni, saj protokolu običajno sledi daljši ali krajši spisek s priloženim cenikom za vsako posamezno dobri-

no. Razen cenika so inventarji včasih podobni dotalnim listinam, zlasti če gre za večje število doti namenjenih dobrin.

Dotalne (in zakonske) listine

Instrumentum dotis (et matrimonij) je obrazec, ki začenja tovrstne koprsk listine (PAK. 6. Spisi). Tudi pri tej obliki pravnega akta gre za prenos premoženja med (običajno) najožjimi sorodniki, in sicer za žensko potomstvo v primeru možitve, čeprav piranski statut v dodatku iz leta 1532 odločno prepoveduje dajanje dote moškim potomcem (STAT. PIR., 488–490), nakazuje, da je bila tudi to praksa.

Institucija dote je seveda nastala zato, da bi se pri dedovanju ohranjal primat moških, torej gospodarjev, obenem pa da se ne bi posest delila na več dedičev, kar je znalo privedi do njihovega obubožanja, o čemer bi nam vedeli kaj več povedati zgodovinarji gospodarstva, sociologi ali pravniki ali celo etnologi. Kot vemò, so v srednjeveški Istri, glede na uveljavljeno zakonsko in dedno lastninsko pravo (MARGETIĆ 1983, 85–99), ženske potomke lahko dedovale enakovredno moškim, dasi so bili slednji v privilegiranem položaju. Zato je institucija dote pomenila praviloma izplačilo deleža dediščine. Če sta bili v družini dve ali več hčera brez bratov, je ena med njimi zlahka dedovala vse premoženje, če so drugo odslovili z doto in obrazcem „*in benedictione et contentu*“, kot je to na primer z oporoko storila Justina vdova ser Nicolaja iz Kopra leta 1516. Svojo hčerko Coletto, ženo ser Antonija de Coradina je z zgornjim obrazcem in osmimi dukati, od katerih naj bi vsako leto prejela enega, razdedinila z obrazložitvijo, da je že tako dobila zadovoljivo doto, medtem ko je svojo drugo hčer Marijo, ženo magistra Joannisa Paulija Cordonisa, proglasila za glavno dedinjo, potem ko je njenemu sinu Philipu, torej svojemu vnuku, dodelila hišo v Kopru v četrti Porte nove, v kateri je bival Michael Columbus (PAK. 6. Spisi, a.e. 27, fol. 1). Ali le zato, ker je Marija imela sina?

Kako so skrbeli ne le za pravičen potek obreda dedovanja in sklepanja zakonov, temveč tudi za podeljevanje dote, nas prepričuje uvod v drugo knjigo izolskih statutov. V njem določajo in odrejajo, da bi preprečili škandale in druge neprijetne razprtije med Izolani, ki bi lahko nastale zaradi dodeljene dote, naj pri sklepanju zakonske zveze, če bi mladoporočenca želela sestaviti dotalno ali zakonsko (*matrimonium*) listino, notar skliče tako ženina kot nevesto, vicedomina in priče (STAT. ISOLA, II/a). Po želji zakoncev je notar sestavil beležko, vicedomin pa jo je moral v prisotnosti imenovanih prebrati, če se vsi z vsebino strinjajo, zadovoljstvo nad sklenjenim pa so potrdili z medsebojnim stiskom roke (STAT. ISOLA, III/78).

Z dotalno ali zakonsko listino (**Instrumentum matrimonij et doctis**) pa sta zakonca določila združitev, torej solastništvo premoženja ter tako premoženjsko uredila zakonsko razmerje. Kot ugotavlja Margetić, vprašanje izvora tega pravnega instituta ni enostavno rešljivo. Vsekakor so tu možni bizantinski, langobardski, frankovski pa tudi slovanski pravni vplivi, toda *medietas*, to je koncesija, s katero ženin odstopi polovico svojega trenutnega in prihodnjega premoženja nevesti, zasledimo že v 12. stoletju v listinah mest Ravenne, Padove, Reggia, Cremona in zlasti Bologne, saj jo je znani teoretik notariata Rainerius Perusinus v svojem delu „*Ars notariae*“ poimenoval celo „*Rogatio donationis propter nuptias secundum usum Bononie*“, dasi gre po mnenju drugih za prebivalstvo, ki je živelo po rimskih (postklasičnih) zakonih (MARGETIĆ 1993, XL-II).

Političnih, gospodarskih in pravnih točk med Romagno, Ravenna in Istro v 12. in 13. stoletju, kot smo že videli, ni bilo malo. Zlasti v severozahodni Istri se je uveljavil pojav solastništva dobrin zakoncev, zato med arhivskim gradivom zasledimo kar nekaj primerov zakonskih in dotalnih listin, v katerih z omenjeno „*medietas*“ ženin prepušča polovico svoje lastnine v zameno za polovico lastnine nevestine dote.

Tak primer nam razkriva tudi „*Instrumentum matrimonij et doctis*“, ki ga je v Kopru leta 1382 sestavil notar Colautij Bembo v prisotnosti koprskega vicedomina Benedicta Bemba in drugih prič. Tedaj sta se za skupno življenjsko pot odločila Bruni, hči pokojnega ser Vitalis Brutija, in Antonius, sin tudi pokojnega Jacobi de Johannis Canisa. Potem ko je notar zapisal njuno odločitev o sklenitvi zakonske zveze, v katero je Bruni stopila s svojo doto, tako premično kot nepremično, ki se je nahajala znotraj in izven koprskega mesta, je navedel nepremičnine ženina, podeljene v solastništvo. Šlo je za štiri vinograde na Koprskem, ki jih je notar vsakega posebej opisal, s tem, da je navedel tudi vse mejaše. Vsako podelitev in opis pa je začel z obrazcem „*Item medietatem unius vinee ...*“. Zanimiv je tudi zaključek, kjer pojasnjuje, da je ta sklenitev podaritve v skladu z zakonskimi (*matrimonium*) običaji mesta Koprca, ki se imenuje „*sicut frater et soror*“, kdor bi jo pa prekršil, bi moral drugi strani izplačati kazen v višini 1.000 liber (PAK. 6. Spisi, a.e. 68, fol. 26).

Cenik notarjev in vicedominov

Notarji in vicedomini so v severozahodnih istrskih mestih, če samo sklepamo po ohranjenih notarskih in vicedominskih knjigah, imeli obilo dela. Pri tem so vicedomini dobivali še druge zadolžitve, kar se je poznalo tudi pri njihovi rastoči zagotavljeni plači, medtem ko so bili notarji za preživetje vezani zgolj na honorar, ki so ga prejeli za sestavljanje vsake posamezne listine.

Ceniki notarskih honorarjev so bili zapisani v komunskih statutih, kljub temu pa so oblasti notarjem naročale, da so jih morali imeti izobešene še v svojih uradih, v Miljah celo pod kaznijo 20 solidov (IONA 1972, II/3). Četudi so se plače skoraj vsem komunskim uradnikom počasi dvigale, so bile v nižjem sorazmerju z znižanjem vrednosti denarja, kot pa honorarji za sestavljanje notarskih aktov. Morda gre to ugotovitev pripisati dejstvu, da so se kljub razmeroma neugodnim gospodarskim razmeram potrebe po zapisovanju pravnih aktov večale in tako notarjem nudile ugodne možnosti tudi za ne ravno skromno preživetje.

Višina notarjevega zaslužka pa je bila odvisna še od mesta njegovega delovanja, saj so kot vicedomini za sestavljanje in zapisovanje pravnih dogodkov največ zaslužili v Kopru, malo manj v Piranu, še manj pa v Izoli. Seveda tudi tu ni odveč pomisliti na tržni zakon ponudbe in povpraševanja, in če vemo, da je koprsko mesto, ki je od druge polovice 16. stoletja z večjimi ali manjšimi spremembami zlasti ob epidemijah bolezni štelo okoli 5.000 prebivalcev, medtem ko je podeželsko prebivalstvo od tega števila do konca beneškega obdobja naraslo na okoli 9.700 prebivalcev (ERCEG 1980, 235/6), posebno pa po statusu upravnega centra beneške Istre, po številu prebivalcev prednjačilo pred drugimi mesti, tako po trgovskih stikih kot vsakodnevnih upravnih potrebah, Izola pa je bila od navedenih treh mest z okoli 2.000 prebivalci najmanjša in tudi po gospodarski strukturi najmanj pomembna, so nam razlike v plačilih notarjem in vicedominom lažje razumljive.

Iznajdljivi bralec bi se razumljivo takoj vprašal, zakaj niso pogodbeniki raje hodili v druga, sosednja mesta sklepat listine in bi tako prihranili določene stroške, kar bi sčasoma sicer verjetno privedlo do izenačitve notarskih honorarjev, še posebno, ker so, kot smo že omenili, vicedominirane listine v drugih mestih veljale tudi v teh. Toda ker je moral vsako listino, sklenjeno izven določenega mesta, potrditi tamkajšnji podestat, tako da jo je v svoje knjige vpisal še njegov ali komunski kancelar, ki sta imela za taka opravila še poseben cenik,¹⁴² se s temi obveznimi dodatki sklepanje listin v drugih mestih finančno očitno ni izteklo, poleg tega pa je vselej obstajala še „nevarnost“, da podestat take listine ne bi želel potrditi (STAT. KOP., II/42).

Kakorkoli že, najstarejše ohranjene notarske in vicedominske tarife so se nam ohranile za piranski komun. Za zapis *imbreviature* testamenta je po redakciji piranskih statotov iz leta 1307 notar zaračunal 1 solid, za prepis v javno listino pa 8 solidov. Če bi zaračunal več, bi bil podvržen kazni 100 solidov, ki bi jih izplačal pol komunu, pol naročniku. Za listine in zadolžnice v vrednosti pod 10 librami je notar prejel 14 denaričev, nad 10 librami pa 1 groš (= 32 denaričev) (STAT. PIR., VIII/32).

¹⁴² Na primer v Kopru so v teh primerih morali odšteti še 6 solidov (STAT. KOP., III/8).

Redakcija statotov iz leta 1332 določa 20 denaričev (= 1 solid, 8 denaričev) za imbreviaturo oporoke, 3 groše (= 8,01 solidov) za izdajo v javni obliki po oporočnikovi smrti, sestava dotalne listine pa je naročnika stala 2 groša.¹⁴³ Za vsak inventar je notar prejel 3 groše, za listino o dolgu do 25 liber 1 solid, nad to vrednostjo pa 1 groš. Za izdajo listine o prodaji, zamenjavi ali kateremkoli drugem načinu odtujitve posesti ter za podobne listine (*instrumenta similia*) je naročnik odštél 4 solide, če pa je bil potreben javni razglas (*criida*), 2 groša (= 5,34 solida) (STAT. PIR., 597–598). Redakcija statotov iz leta 1382 je še določila, da za vsako imbreviaturo notar zaračuna 1 groš (IBID., 598), medtem ko je do tedaj razen za testamente veljalo, da mu naročniki izplačajo polovico po ceniku za imbreviaturo, drugo polovico pa, ko sestavi (v 15 dneh od leta 1382, prej 1 mesec; IBID., 599) javno listino (IBID., VIII/29).

Vrsta listine	Leto		
	1307	1332	1384
imbreviatura testamenta	1 solid	20 denarov	
Testamento	8 solidov	3 groše (8 solidov)	
dotalna listina		2 groša	
Inventar		3 groše	
listina: - do 10 liber - nad 10 liber - razglas	14 denarov 32 denarov	4 solide 2 groša	
zadolžnica: - do 10 liber - nad 10 liber - do 25 liber - nad 25 liber	14 denarov 32 denarov	1 solid 1 groš	
Imbreviatura			1 groš

Tabela 1: Cenik notarskih uslug v Piranu v 14. stoletju (STAT. PIR., 595–599).

¹⁴³ Za denarne vrednosti v tem času prim. HOCQUET, 1990, 565-566; DAROVEC 2004, 65-79.

Iz tabele lahko razberemo, da se je v navedenih letih zvišal zaslužek notarjev za zapis imbreviature testamentov, medtem ko je ostala cena za izdelavo avtentičnega testamenta enaka. Primer si lahko razložimo z dejstvom, da je moral notar tudi v imbreviaturo testamenta zapisati legate, volila in glavnega dediča, kar je bil v določenih primerih razmeroma dolg zapis. Precej so se zvišale cene za zapis kupoprodajne in dotalne listine ter inventarja, medtem ko se je malce znižala vrednost zadolžniške listine, najprej ker se je meja prve tarife povzpela na 25 liber, verjetno pa bi to odločitev lahko povezali še z običajno razmeroma kratkim tekstom te vrste pravnega akta in z vedno pogostejšo obliko sklenitve tovrstnih dokumentov.

Vicedomini so se ponašali s svojim cenikom za sodelovanje oziroma registriranje pravnih dogodkov v svojih knjigah. Po dodatku poglavja o vicedominih k X. knjigi redakcije statutov iz leta 1332, ki jo hranijo v Pokrajinskem arhivu v Kopru, so vicedomini za prisotnost pri sestavljanju oporok in za podpisovanje prejeli 20 denaričev, za vsako listino do 10 liber 2 denariča, nad to vsoto pa 4 denariče (STAT. PIR., 156), medtem ko je za imbreviaturo listine v posebno knjigo prejel 12 denaričev (IBID., 154) le tisti vicedomin, ki jo je zapisal, oba pa sta se morala pod listino podpisati (IBID., 173). Eden od vicedominov je moral še sporazumno s podestatovim ali dvornim kancelarjem (*cancellario curie*) zapisovati pričevanja o spremembah ali potrditvah lastništva nad določeno posestjo ali nepremičnino, za kar je prejel 6 denaričev (IBID., 156). Naslednja redakcija statutov iz leta 1358 je določila 4 solide za vsak testament ali kodicil, za inventar 6 solidov, dotalno listino 2 solida, za vsak zapis o odtujitvi nepremičnin 2 solida, za premičnine 1 solid, kolikor je moral odšteti naročnik tudi za listino o dolgu (STAT. PIR., 169). Tokrat so vicedominom določili še tarifo za zapisovanje ocenitev nepremičnin, ki jo je opravil komunski *iustitiar*;¹⁴⁴ njihov zaslužek je znašal 1 solid na 100 liber vse do vsote 400 liber ocenjevane nepremičnine, nad to vrednostjo pa ni smel vicedomin zaračunati prek 4 solide (IBID., 173).

Poleg tega, da so vicedomini dobivali vedno več honoriranih zadolžitev, se je tudi njihov redni dohodek v Piranu z leti višal. Tako sta vicedomina prejela leta 1332 vsak 20 liber letnega plačila v dveh polletnih vnaprejšnjih obrokih (STAT. PIR., 156), leta 1367 so jima povišali na 32 liber (IBID., 173), v redakciji

¹⁴⁴ V Kopru so bili za ocenitve odtujevanih nepremičnin zadolženi posebni uradniki, t.i. *extimatorji* (cenilci), ki so bili zadolženi še za ocenitve škod, prodajanih premičnin in nepremičnin na dražbah idr., *iustitiarji* pa so bili le neke vrste tržni inšpektorji, saj so bili zadolženi za redni nadzor nad vsemi proizvajalci in prodajalci prehrabnenih artiklov (ribiči, peki, mesarji, sadjarji itd.); to nalogo so slednji opravljali tudi v Piranu, vendar kot kaže, so vsaj sprva imeli tu oba urada, *extimario* in *iustituario*, združena v enem (STAT. PIR., I/7, VI/16), čeprav so ju ločeno prav tako imenovali (prim. IBID., 842, 844).

statutov iz leta 1384 pa so jima dodelili 50 liber, medtem ko prejmeta leta 1593 že 120 liber (IBID., 170).

Precej skromneje lahko sledimo honorarjem izolskih notarjev in vicedominov. Najprej je tu določba (STAT. ISOLA, II/20), naj notar strankam zaračuna za testamente, inventarje, dotalne ali zakonske in druge listine toliko, kolikor prejme za listine (*instrumentum*). Če pa se s stranko ne bi mogla dogovoriti, pravi ta isti statut, naj podestat določi ceno in poskrbi za izplačilo. Koliko je lahko notar zahteval za izdelavo listine, nam izolski statuti ne povedo, iz zelo skromnega preostalega gradiva tega komuna za časa Beneške republike¹⁴⁵ pa ravno tako ne moremo razbrati višine njihovih honorarjev.

Malce tvegano si sicer lahko pomagamo s honorarji vicedominov, ki so bili na primer v Piranu v glavnem pol manjši od notarskih, cenik za vso beneško Istro iz leta 1651, objavljen v peti knjigi koprskih statutov, pa pravzaprav „uzakonja“ to razmerje (STAT. KOP., V, str. 279–280; prim. TABELA 3).

Za vsako imbreviaturo testamenta, dotalne listine, inventarja ali podaritve je izolski vicedomin okoli leta 1360 prejel 12 denaričev, 16 denaričev pa za vicedominiranje avtentičnih notarskih listin; toda posebno to, 78. poglavje tretje knjige izolskega statuta, ki poleg opisa vicedominovih dolžnosti prinaša še navedene zneske za njune storitve, je izredno zmedeno zapisano, kajti v tem primeru si težko pojasnimo, ali sta vicedomina prejela 12 denaričev samo za notico na listek in nato še 16 za vicedominiranje, to je vpis pravnega akta v vicedominske knjige v obliki imbreviature ter podpis obeh vicedominov na avtentično notarsko listino, ali sta prejela (oziroma prejel) 12 za imbreviaturo in še 4 denariče za podpis na notarski javni listini, saj v nadaljevanju to poglavje pravi, da za vsak vicedominirani testament, dotalno listino, inventar in podaritev prejmeta vicedomina 16 denaričev, kar se pravzaprav ujema s cenikom piranskih vicedominov iz leta 1332, ko sta slednja prejela 12 denaričev za vsako imbreviaturo, 2 denariča še za pregled in podpis notarske listine v vrednosti omenjenega zneska v njej pod 10 librami, za listine nad to vsoto pa sta prejela 4 denariče.

To nejasnost, ki se nanaša predvsem na pojem vicedominiranja pravnih aktov, nam ne razjasni niti predpisana tarifa za kupoprodajne, zadolžniške, najemne in druge odtujitvene listine, kajti vicedominoma pripada honorar v višini 2 denaričev za listine v vrednosti do 10 liber, nad to vsoto pa 4 denariče. Toda ker enako razmerje velja tudi za vicedominiranje sodnih spisov in ukazov, ki jih vicedomina nista smela vpisovati v svoje knjige, lahko celo pomislimo, da v tem času izolski vicedomini še niso vodili posebne knjige za odtujitve premičnin in nepremičnin, temveč le za testamente, dotalne pogodbe in inventarje, saj se le za slednje omenja zapisovanje „*nelli quaderni*

¹⁴⁵ Ohranilo se nam je 207 oporok (PAK. 84) in 1 f. s 7 a.e. (prim. BEZEK 1977, 29–30).

delli V. Domini“ (STAT. ISOLA, III/78), zato lahko domnevamo, da so bili še na predbeneški stopnji delovanja piranskih in koprskih vicedominov.

V tej domnevi nas lahko podkrepijo še druge okoliščine. Čeprav v Izoli prvič zasledimo omembo vicedominov v letu 1338, ki se navezuje tudi na prvi znani zapis statuta (STAT. ISOLA, III/80), so še tedaj očitno zaupali vodenje posebnega komunskega registra za izolske posesti (STAT. ISOLA, III/82) komunskemu komorniku (STAT. ISOLA, II/96). Nasploh pa je veljala za testamente posebna ureditev, kajti v Trstu so na primer še pred uradno uvedbo vicedominov kot poskusno fazo v razvoju komunskega nadzora in jamstva privatnih aktov že s statuti leta 1315 (1318) ustanovili najprej „*duo viri super testamentis*“, ki sta bila zadolžena za hranjenje „*unum suum speciale quaternum in quo scribantur omnia testamenta que deinceps fient*“ (STAT. TS., 1315, IV/7; cit. v ANTONI 1989, 327). Končno nam to posebno skrb za testamente izpričuje samo delovanje tržaških vicedominov, ki so po letu 1550 doživljali vidno upadanje pristojnosti, kar je bilo zlasti očitno po letu 1732, ko prenehajo voditi vicedominske knjige, zato pa so pri „poslednjih željah“ še vedno ohranjali prejšnjo veljavo vse do ukinitve urada leta 1765 (ANTONI 1989, 333).

Če so izolske vicedomine sestavljali prvih znanih zapisanih statutih še zavili v tančico skrivnosti, tega ne moremo trditi za uradno verzijo koprskih statutih iz leta 1423. Zato pa tu beležimo znaten porast v ceni vicedominskega dela in s tem verjetno tudi notarjevega. Deloma gre to pripisati večkratnim razvrednotenjem vrednosti denarja od uvedbe zlatega dukata v Beneški republiki leta 1284, ko so se zlasti v 14. stoletju spreminjali uveljavljeni monetarni sistemi, dokler se ni vsaj fiktivno leta 1472 uveljavilo razmerje 1 : 124 med zlatim dukatom in solidom malih denarjev (ali 1 dukat = 6 liber in 4 solidi malih denarjev), toda realna vrednost tega razmerja je bila v škodo libri¹⁴⁶. Nekoliko pa gre to veliko razliko v ceni storitve pripisati tudi dejstvu, da je bil Koper osrednje trgovsko in upravno središče tedanje beneške Istre. Oglejmo si torej tarifo koprskih vicedominov po omenjenih statutih. Če je bil eden od njiju pri sestavljanju oporoke podnevi, je dobil 8, ponoči pa 20 solidov, 4 solide pa za potrditev v vicedomineriji, potem ko je oporočnik umrl in so notarjev testament pred pričami v vicedomineriji prebrali. Če pa je bil testament obširen, potem je podestat določil tarifo. Za dotalne listine sta dobila ravno toliko kot za oporoke, 4 solide sta prejela tudi za vse druge listine, za potrdilo o dolgu pod 100 librami pa le 2 solida.

¹⁴⁶ Obširno literaturo o tem vprašanju prim. HOCQUET 1990, 614–616, vendar je za naše obravnavanje predvsem pomembno razmerje med libro, solidom malih denarjev in denaričem, ki se tekom stoletij ni spreminjalo in je bilo naslednje: 1 libra = 20 solidov = 240 denaričev; ta je bil poleg grošev tudi edini „pravi“ denar, ki so ga kovali, medtem ko se je do uvedbe zlatega cekina (zecca = kovnica) leta 1519 v drugem denarju le preračunavalo (DAROVEC 2004, 65-90).

Vrsta listine	Piran		Izola	Koper
	1332	1358	1360	1423
imbreviatura testamenta	12 denarov		12 denarov	podnevi 8 solidov ponoči 20 solidov
vicedominiranje testamenta	20 denarov	4 solide	16 denarov	4 solide
vicedominiranje dotalne listine	12 denarov	2 solida	16 denarov	8 solidov
inventar	12 denarov	6 solidov	16 denarov	4 solide
listina: - do 10 liber -nad 10 liber	2 denara 4 denare	2 solida	2 denara 4 denare	4 solide
zadolžnica: -do 10 liber -nad 10 liber	2 denari 4 denari	1 solid	2 denara 4 denare	(do 100 liber) 2 solida (do 100 liber) 4 solide

Tabela 2: Cenik vicedominskih uslug v Piranu, Izoli in Koprju po letih redakcij statutov.

Tabela 3 pa nam prikazuje vrednosti zapisanih in overjenih pravnih aktov pred notarji in vicedomini v 17. stoletju. Krivdo razmeroma velikemu porastu cene zapisa pravnega akta v 17. stoletju nedvomno lahko pripišemo inflaciji, ki se sicer ni odražala v razmerjih med denariči, solidi in librami, denarnimi enotami, s katerimi so določali cenike istrskim notarjem in vicedominom za sklepanje pravnih aktov.

Za primerjavo, kolikšen nominalni porast cen so doživljali tudi drugi izdelki v času Beneške republike, bomo poskušali ponazoriti ob enem vselej iskanem potrošnem prehranbenem artiklu - mesu. Zavedamo se, da je sicer vsaka taka primerjava lahko dvorezna, saj so se cene tudi tedaj oblikovale po načelu ponudbe in povpraševanja, kar je bilo pogojeno z različnimi notranjimi in zunanjimi dejavniki, kot so vojne, bolezni, večji ali manjši obseg trgovine idr., eden od smerokazov konstantne preskrbljenosti s tem artiklom pa so vendarle določila v komunskih statutih, s katerimi so odredili skrb za zadovoljivo založenost z mesom v istrskih mestih. (STAT. KOP., V/27, 29).

<i>Vrsta storitve</i>	<i>lire : solidi</i>
za vsako pooblastilo	1 : 4
za listine do vsote 100 lir, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	1 : 11 : 15
za listine od vsote 100 lir do 50 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	2 : 8 1 : 4
za listine do vsote 100 ducatov vicedominu	6 : 4 3 : 2
za listine od vsote 100 do 500 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	12 : 8 6 : 4
od 500 do 1.000 ducatov vicedominu	18 : 12 9 : 6
za vsak testament notarju vicedominu	1 : 4 : 12
za objavo testamentov do vsote 50 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	3 : 2 1 : 16
od 50 do 200 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	6 : 4 3 : 2
od 200 do 500 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	12 : 8 6 : 4
od 500 do 1.000 ducatov vicedominu	18 : 12 9 : 6
od 1.000 ducatov dalje vicedominu	24 : 16 12 : 8
za vsako notarjevo pisanje brez svečanosti vicedomina	1 : 4

Tabela 3: Cenik za vse notarje v Provinci in za vicedomine ali sodnike, kjer ti posredujejo pri branju oporok, kodicilov in vsakovrstnih listin (1651) (STAT. KOP., V, 279–280).

Tako je na primer utežna libra (0,477 kg) govedine v devetdesetih letih 13. stoletja v Piranu veljala 6 denaričev (MIHELIČ 1981, 87), medtem ko je za isto količino v začetku 17. stoletja kupec moral odšteti celih 5 solidov (MIHELIČ

1991, 95), to je 60 denaričev, kar priča, da se je vrednost denarju v tem obdobju zmanjšala za desetkrat. Končno nam to razmerje v glavnem potrjuje tudi priložena tabela, ki pa v nasprotju s prejšnjimi ceniki razdeljuje honorarje sestavljalcem listin in imbreviatur v glavnem po višini zneska, zapisanega v listini ali oporoki.

Medtem ko so Benečani že kmalu po osvojitvi krajev ob zahodni in deloma tudi vzhodni obali istrskega polotoka vzpostavili svojo učinkovito davčno politiko, ko so skoraj vsako uslugo ali dejavnost obdavčili, od vsakovrstnih prevozov proizvodov po morju do pobiranja živalskega gnoja, ki ga je na koprskem mestnem trgu kopičila zlasti tovorna živina *Kranjcev* oziroma *mus-solator* (STAT. KOP., V/32, 33), pobiranje davkov pa so vsako leto ali dve na dražbi zaupali najboljšemu ponudniku ter se tako ognili pretiranemu in dragemu uradniškemu sloju, so do druge polovice 16. stoletja notarski honorarji ostali neobdavčeni.

Tedaj pa so Benečani najbrž zaradi velikih stroškov vojne s Turki na Cipru, tik pred proslavljano zmago pri Lepantu leta 1571, v kateri so pogumno sodelovali tudi Koprčani, izdali odlok, po katerem so morali pogodbeniki v Benetkah, na beneški *Terrafermi* ter v Istri za vsako listino pod 100 dukati zapisane vrednosti sklenjenega posla plačati dodatnih 12 solidov takse, od 100 dukatov do 500 en *močenig*,¹⁴⁷ nad 500 dukati zapisane vrednosti pa je vsaka pogodbenična stran plačala pol dukata, medtem ko je za oporoke v skupni vrednosti pod 500 dukati bilo potrebno odšteti en *močenig*, nad to vsoto pa pol dukata. Kasneje so sicer pobiralci davkov (*dacarji*) na listine in testamente tudi svojevoljno spreminjali tarifo, tako da so se prebivalci tudi uspešno upirali temu svojevoljnemu ravnanju¹⁴⁸.

V ta namen so notarji državne komore (*Camera fiscal*) vodili posebno knjigo, v katero so javni notarji vsak mesec zapisovali sklenjene pravne akte, v državno komoro ali „*cancellario inferior*“ v Benetkah pa so notarji ravno tako vsak mesec odvajali za ta namen vplačani denar. Če se javni notar teh določil ni držal, so ga razrešili službe, izgnali iz kraja, kjer je služboval, ter mu še naložili kazen v višini 50 dukatov.

V Istri je za zbiranje taks na listine in testamente skrbela koprška državna komora, njen kancelar pa je zbrani denar vsak mesec pošiljal v Benetke tamkajšnjim „*Camerlenghom de comun*“ (SANCASSANI 1957, 485/6).

Po poročilu koprskega podestata in kapitana o državnih dohodkih iz takse na listine in testamente, ki se nanaša na beneška istrska mesta v letih od 1580–1585, pa ne moremo sklepati, da so bili beneški uradniki prav uspešni

¹⁴⁷ Močenig je beneški denar, ki so ga začeli kovati pod dožem Pietrom Mocenigom leta 1475. Imenovali so ga tudi *Lira Moceniga* ali *Lirazza fina*, vreden je bil 20, po letu 1523 pa 24 solidov. Kasneje je ta denar izginil iz prometa (BOERIO 1856, 420).

¹⁴⁸ Prim. STAMPA, str. 94 (13.04.1599) in str. 97 (26.03.1755).

pri pobiranju teh taks¹⁴⁹. Ne le da Milje, Vodnjan, Labin in Plomin, Pulj ter Rašpor v tem obdobju petih let niso prispevali denarja iz teh taks, tudi znesek vplačil v Kopru, Izoli in Piranu precej variira po letih.

Kljub temu, da se je zapisovalec zmotil pri vsoti za Izolo, ki ji je pripisal 10 solidov, Piranu pa kar 2 libri več, skoraj nepričakovano lahko ugotovimo razmeroma veliko razliko v vsoti med Piranom in Koprom, še posebno, ker za Piran celo manjkajo podatki za leto 1582. Po tedanjih kazalcih prometa, prebivalstva ter osrednjosti v deželi bi pričakovali, da bodo v Kopru sklenili največ notarskih aktov. Toda očitno temu zmeraj ni bilo tako, saj so v Piranu imeli ne le veliko lastniških transferjev, ampak je bila prisotna tudi močna tradicija v sklepanju pravnih aktov, ki se nenazadnje kaže v ohranjenem arhivskem notarskem oziroma vicedominskem gradivu. Tej ugotovitvi ne more oporekati niti veliko nesorazmerje med višino pobranih taks v Kopru v navedenih letih.

leto	mesto					
	Koper		Izola		Piran	
1580	l. 10	s. 12	l. 54	s. -	l. 60	s. 8
1581	25	4	57	2	143	16
1582	130	16	37	4	-	-
1583	203	-	60	19	128	16
1584	33	-	19	4	83	4
1585	3	12	123	-	54	6
skupaj	406	4	351	9	470	10

Tabela 4: Dohodek beneške komore iz taks na listine in testamente v Kopru, Izoli in Piranu v letih 1580–1585.¹⁵⁰

Glede na podatke v tabeli 4 lahko npr. za leto 1583 ugotovimo približno število zapisanih pravnih aktov. Če vzamemo za merilo pogodbe ali testamente v vrednosti pod 100 dukati, ugotovimo, da je bilo v Kopru tedaj sestavljenih 338, v Izoli 101, v Piranu pa 214 aktov. Izbrano leto je sicer po skupnem obsegu prometa v vseh treh mestih najplodnejše, zato bi kazalo za približen izračun dohodkov notarjev in vicedominov od prometa izračunati povprečje

¹⁴⁹ ASV. SENATO MARE, f. 92, priloženo pismo Tommasa Contarinija z dne 2. aprila 1585 (m.v.). Za opozorilo na ta vir se na tem mestu iskreno zahvaljujem Rolanu Marinu iz Milj.

¹⁵⁰ ASV. SENATO MARE, f. 92.

med najvišjim in najnižjim zneskom vplačil za takse od notarskih aktov. Tako ugotovimo, da je v navedenih letih bilo v Kopru sestavljenih 172, v Izoli 134, v Piranu pa 165 notarskih aktov. To bi po tarifi iz tabele 3 pomenilo za sklepanje poslov v isti vrednosti do 100 ducatov povprečni letni zaslužek 533 lir in 4 solide za koprška vicedomina, 415 lir in 8 solidov za izolska in 511 lir in 10 solidov za piranska vicedomina.

Povprečne notarske zasluške je precej težje izračunati na podlagi navedenih podatkov. Če bi za skupni obseg uporabili isto tarifo, bi npr. za Koper, kjer je sredi 17. stoletja delovalo 12 notarjev, lahko za vsakega notarja v enem letu za isto vrednost do 100 ducatov izračunali povprečni zaslužek v višini 88 lir in 9 solidov. V primerjavi z zaslužki vicedominov je to precej manjši zaslužek, vendar so notarji zapisovali tudi mimo obdavčitev.

Tako je npr. piranski notar Colomban Colombani leta 1641 sestavil 94 notarskih aktov,¹⁵¹ od teh je bilo le 52 (55,3 %) vicedominiranih. Po navedeni tarifi¹⁵² bi letni zaslužek piranskega notarja znašal 372 lir in 16 solidov. Pri tem pa moramo upoštevati, da je bil to zvezek le za zamenjave, odtujitve in prodaje premičnin in nepremičnin, ne pa za testamente in druge oddaje premoženja, kakor tudi ne za zapise za t.i. dobrodelne ustanove.

Od 52 vpisov v tem zvezku iz leta 1641 jih je vicedomin Marquard Apollonio vicedominiral kar 44, vicedomin Apollonio Apollonio pa le 8. Torej je od Columbanove dejavnosti Marquard zaslužil 136 lir in 8 solidov, Apollonio pa le 24 lir in 16 solidov.

Kot je razvidno iz popisa testamentov, ki se so ohranili v koprski vicedomineriji za obdobje od leta 1449–1726, v glavnem pa se popis nanaša na testamente, nastale v letih od 1570–1699,¹⁵³ nekateri notarji krepko prednjačijo pred drugimi v sestavljanju testamentov. Seveda gre deloma to pripisati ali njihovi delavnosti ali zasedenosti drugih z drugimi opravili, v prvi vrsti pa verjetno specializaciji za pisanje določene vrste pravnih aktov. Pri tej evidenci, ki šteje 1331 testamentov v devetih zvezkih, med 135 do 137 notarji¹⁵⁴ nedvomno prednjačita Giovanni Battista Angiari v letih 1602–1631 z 78 (5,86 %) in

¹⁵¹ Gre za drugi najstarejši ohranjeni notarski zvezek v PAK po začetku 14. stoletja, ko so prenehali hraniti notarske knjige (prim. poglavje VII./Vodenje knjig imbreviatur pravnih aktov), ki kaže povprečje zapisov ohranjenih notarskih zvezkov istega notarja za leta 1640–1644; prim. PAK. 85.

¹⁵² Tarifo iz tabele 3 si dovolimo uporabljati le za približne izračune notarskih in vicedominskih zaslužkov, ker upoštevamo, da so tarifo leta 1651 določili, da bi poenotili dotedanje honorarje, zato so morali vzeti v obzir povprečne tarife, ki so se v predhodnem obdobju oblikovale na "trgu" tovrstnih izmenjav dela.

¹⁵³ AST. AAMC, bob. 676, MAJER 1904, 533/A; prim. PRILOGO 3.

¹⁵⁴ Pri nekaterih imenih notarjev z istim imenom v obdobju tudi do 200 let je namreč težko določiti realno mejo med delovanjem enega do drugega; prim. PRILOGA 3.

Appolonio Appolonio v letih 1586–1617 s 73 (5,48 %) zapisanimi testamenti. Med oporočnicami in oporočniki v navedenem dokumentu pa zabeležimo kar precej oseb s priimki slovanskega (slovenskega) porekla, dasi večino že z romanskimi imeni,¹⁵⁵ kar kaže na stalni dotok prebivalstva iz zalednih slovanskih krajev v mesto, kjer so se povečini integrirali s tamkajšnjim večinskim romanskim prebivalstvom. Podeželani, ki so bili v glavnem slovanskega porekla,¹⁵⁶ so namreč v primerjavi z meščani le malokrat sestavljali testeamente pred notarji, sicer bi bil njihov delež nedvomno znatno večji.

Če se še za trenutek pomudimo pri nadvse pričevalnem popisu koprskih testamentov, lahko trdimo, da se je k notarjem za sestavljanje dokumentov zatekalo precej ljudi, saj je od naštetih in v vicedomineriji shranjenih testamentov le 34 takih, ki so jih sestavile same testatorke ali testatorji, od tega so bili trije notarji in pa 10 žensk¹⁵⁷. Sicer so v popisu v velikem številu prisotne testatorke, kar priča o veliki opravnosti, ki so jo imele ženske po istrskem pravu¹⁵⁸.

Ker pa, kot pravimo, zgledi vlečejo, so kaj kmalu v posameznih mestih uvedli še dodatne posebne takse za listine in testeamente. Tako je koprski podestat in kapitan Marc'Antonio Grimani leta 1647 izdal odlok, po katerem so stranke prispevale za vsako listino ali testament v vrednosti sklenjenega pravnega dogodka od 3 do 100 liber 4 solide, nad to vsoto pa 8 solidov. Notarji so vsake tri mesece te prispevke odvajali izterjevalcu in blagajniku (*Essator et Cassier*) koprške Akademije, ki je moral ravno tako vsake tri mesece, kolikor mu je trajal mandat, predložiti obračun javnemu predstavniku (*publico Ra-*

¹⁵⁵ Appolonia Spech, Andrea Pecchiarich, Andrea Ivancich, Ambroso Coccever, Appolonia Coccever, Anna Scharlich, Antonia Cobilizza, Antonio Rojaz, Antonia Colotich, Andrea Callegarich, Agnesina Budica, Antonia e Arminia Zigante, Antonio Smole, Antonia Coccever, Agnese Pobeliach, Anderiana Cargna, Ambroso Coccever, Bortola Cecovich, Bortolo Schiauci, Beneto Bertoch, Bernardin Bernè, Biasio Dobrodo, Bernardo Cuceverin, Battista Babiq, Cietta Coccever, Cattarina Ivancich, Cristina Sav, Chiara Petrovichio, Cattarina Babich, Cattarina Furlanich, Cornelia Zudich, Cietta Busich, Cattarina Jancich, Cattarina Schiavona, Cattarina Santich, Domenico Sav, Domenico Zendich, Domenico Flego, Diana Cubilizza, Domenica Cossich, Dora Percich, Diana Crevatin, Domenica Cocciancich, Elena Bernè, Francesco Bacich, Francesca Bristrizza, Giure Sergas, Elena Blubovich, Ivan Babich, Gelena Mladusich, Iseppo Bogosich, Giovanna Furlatich, Lorenzo Subich, Lucca Gregorich, Luccia Coccever, Luccietta Cocceverin, Lena Marusich, Marietta Zobaz, Michiel Scargat, Marina Novach, Mattio Oblach, Menega Smole, Millia Prodan, Margaritta Smole, Marinca Sav, Michiela Bristrizza, Michiela Bubich, Maria Schergat, Marina de Gulich, Marchio Bacich, Marcantonio Capilarich, Mattio Baicovich, Maria Dubrigna, Marco Martincich, Michiel Serbich, Martin Balich, Marta Miloch, Matio Cernovaz idr.

¹⁵⁶ Že beneški revizor Vito Moresini leta 1560 ugotavlja, da na koprskem podeželju „*quasi tutti parlano schiavo, et non intendono gran fatto altra lingua*“ (AMSI, VI/1890, 73).

¹⁵⁷ Prim. PRILOGO 3.

¹⁵⁸ Prim. poglavje VI./Oporoke.

ppresentante) in upravnikom (*Reggenti*) Akademije. Denar je bil namenjen za nemoteno delovanje koprške Akademije „preporodovcev“ (*Risorti*), kot so se imenovali diplomanti te šole in po njih tudi koprška *Academia dei Risorti*, ki je bila potrjena po beneškem senatu dobro leto dni pred uvedbo posebnih taks na listine in testamente (STAT. KOP., V/135, 136). Za koprsko Akademijo pa so stranke v enakih zneskih za listine in testamente prispevale še vsaj v Izoli (STAT. ISOLA, 1888, 168).

Tako so bili tedanji prebivalci pri sklepanju pravnih aktov finančno kar precej obremenjeni. Ne le oddaljenosti od mesta, temveč predvsem tej ugotovitvi gre verjetno pripisati, da so se podeželani le malokrat zatekali k notarjem. V nasprotju z nekaterimi vasmi beneške *Terraferme*, ki so vsaj od 17. stoletja dalje razvile tudi notarsko službo (GRANDI 1981), so v vaseh Kopra, Izole in Pirana zvečine še vedno veljale pravne norme običajnega prava. Med ohranjenimi koprskimi notarskimi knjigami tako zasledimo le notarja Onofrija Vido, ki je posebno pozornost posvečal prebivalcem koprskih vasi v letih 1640–1673¹⁵⁹.

Kljub dodatnim finančnim zahtevam pa so se ljudje za urejanje svojih lastninskih razmerij še vedno zatekali k notarjem, ki so jim z zapisom verodostojnega dokumenta jamčili ohranitev pravic.

¹⁵⁹ Onofrio Vida je sestavljal pravne akte v Podpeči, Hrastovljah, Sv. Antonu, Pomjanu, Tinjanu, Loki, Kubedu, Skorušici, Dekanih, Koštaboni, Krkavčah, Sv. Petru, Pučah, Novi vasi, Pobejih, Bertokih, Škofijah, Šmarjah, Čerjah, Padni, Zazidu, Marezigah, Truškah, Kučibregu in Topolovcu. Prim. MAJER 1904, št. 121 in 128.

VII. VODENJE, HRANJENJE TER UREJANJE NOTARSKIH IN VICEDOMINSKIH KNJIG

Ob misli na odnos med notarskimi in vicedominskimi knjigami se nam zastavlja vprašanje, ali je bil zgolj slučaj ali pravilo, da so v piranskem arhivu, kjer je starejše arhivsko gradivo najbolje ohranjeno in dostopno od vseh treh slovenskih istrskih mest, ravno okoli leta 1325, ko se začne serija vicedominskih knjig, začeli opuščati sistematično hrambo notarskih knjig¹⁶⁰.

Vodenje knjig imbreviatur pravnih aktov

Tesno v povezavi z vodenjem je bilo tudi vprašanje hranjenja notarskih spisov, ki so pravnim dejanjem dajale javno vero in s tem ohranjale avtentični spomin na pravne dogodke. Z nastopom urada vicedominov v nekaterih istrskih mestih se je sicer zmanjšal pomen notarjeve avtoritete, toda po drugi strani je zanjo jamčila še komunska avtoriteta, ki je tako s pomočjo svojih posebnih uradnikov „javne vere“ poskrbela za vodenje in hranjenje spisov izvršenih pravnih dejanj v posebnih knjigah izvlečkov. Zato je s čisto praktičnega vidika verjetno prenehala potreba če že ne po vodenju pa vsaj po trajnem hranjenju notarskih knjig, kajti že tako so bile potrebne overovitve in prepisi poglavitnih podatkov pravnega dogodka s strani komunskih uradnikov, vicedominov, sicer pravni akti niso veljali.

Izhajajoč iz notarske prakse, ko je moral notar najprej vsako pravno dejanje zabeležiti na lističe (*breve*) in nato prepisati v notarske knjige ali že kar na licu mesta zapisati v knjige, ga prebrati strankam ter šele po tem postopku v določenem roku izdati avtentično listino (STAT. PIR., VIII/29; prim. PERTILE 1902, 301–303), ki je morala biti po obravnavanih istrskih mestnih statutih še vicedominirana v pristojnem komunskem uradu, sledi, da so notarji še vedno vodili svoje knjige. To nam nazorno dokazuje tudi dodatek k piranskim statutom iz leta 1428 (STAT. PIR., 269–270), ki očitno razkriva v praksi uvelja-

¹⁶⁰ Notarske knjige oziroma fragmenti le-teh so ohranjeni za leta od 1281 (1280) do 1320, eno knjigo z zapisi posojil pa najdemo še za leta od 1329 do 1335 (PAK. PI. Inventar, n.k. in 24/10).

vljeno nedoslednost v izvrševanju notarske prakse, saj ugotavljajo, da tedaj noben notar ni več vodil svojih protokolov („... *quod cum in preterito tempore notarii in Pirano nullum tenuerint protocolum...*“), v katere bi zapisoval listine, zato naročajo, da bi preprečili možne nesreče ali izgube knjig v vicedomineriji („... *adueniente casu quem Deus aduertat, quod de vicedominaria aliquod infortunium accideret ...*“), naj notarji, tako kot je bilo poprej v navadi, hranijo eno knjigo, v katero zapisujejo vse dogovore, ne glede na to, da so ti dokumenti že vicedominirani („... *debeat ad modum in antea tenere vnum librum, in quo scribere debeat omnia instrumenta que faciet non obstante quod dicta instrumenta sint vicedominata.*“). Obenem so še določali, da morajo notarji v roku treh dni po smrti oporočnika njegovo oporoko zapisati v svoje knjige, sicer bo notar podvržen visoki kazni 200 liber ter še službo bo izgubil.

Uredba piranskega Velikega sveta iz omenjenega leta je torej ponovno vzpostavila obvezno vodenje notarskih knjig, kar je bil v Piranu običaj že vsaj od leta 1281 (PAK. PI. N.k.), vendar ne dolgo.

Navada vodenja in hranjenja notarskih knjig je bila očitno zelo živa še v času redakcije piranskih statuten iz leta 1332, torej sedem let po uvedbi vicedominskih knjig, saj naročajo hranjenje knjig (*inbreuiature notariorum*) komunskemu komorniku v njegovem uradu, potem ko jih je ta isti prej hranil v komori sv. Jurija, mestnega zaščitnika (STAT. PIR., VIII/35). Notarjeve imbreuiature so morali v roku 3 dni po njegovi smrti in pod kaznijo polovice marke predati podestatu, ki jih je dal pri komunskem komorniku zapečatiti in shraniti, tako da jih nihče brez podestatovega dovoljenja ni smel niti premikati. Prejšnja redakcija statuten (1307) pa je to celo podestatu in njegovim sodnikom prepovedovala. Sklenili so še, da morajo podestata ob prisegi na dolžnosti komunski sodniki vselej opominjati na omenjena določila (STAT. PIR., 601), kar kaže, kakšno pozornost so posvečali temu vprašanju.

Sprva so tudi vicedominske knjige hranili v komunski komori (STAT. PIR. De Fr., XIII), skupno z notarskimi, kar je postopoma privedlo do podvajanj, ki so jih morda „spretni“ komorniki ali kasneje sami vicedomini poskušali urejati tako, da so dvojnike izločevali kot nepotrebne. Posledica tega je verjetno bila, da notarji niso več vodili svojih knjig. Še več, uredba piranskega Velikega sveta iz leta 1429, torej le leto dni po poskusu ponovne uvedbe notarskih knjig, je razveljavila to določbo ter odredila, da so piranske vicedominske knjige, v katere so zapisane vse listine in testamenti, ki so jih sklenili pred notarji, pravi in veljavni notarski protokoli („*Quapropter considerato quod quaterni officii vicedominarie comunis Pirani in quibus per vicedominos notatur omnia, et singula instrumenta, et testamenta, scripta per quemlibet notarium, qui quaterni sunt veri, et clari prothocoli ipsorum notariorum.*“), zato notarjem ni obvezno voditi svojih knjig in kazni, predpisane v prejšnji določbi, se ne upoštevajo (STAT. PIR., 271).

Približno v tem času so prenehali hraniti notarske knjige tudi v Kopru, saj so koprške notarske imbreviaturne knjige ohranjene vzporedno z vicedominskimi le za leta od 1380 do 1438 (MAJER 1904, št. 1–22¹⁶¹). Kljub temu nam doslej ni uspelo najti primera identičnega zapisa v notarski in vicedominski knjigi, morda tudi zaradi otežene možnosti iskanja tovrstnega vzporednega zapisa, kajti omenjeno gradivo je dostopno le na mikrofilmskih zvitkih (AST. AAMC.), morda pa tudi zato, ker so že tedaj izvajali določeno selekcijo istovrstnih spisov, pa so se v določenih primerih ali zaradi pomanjkanja vicedominskih zapisov odločili ohraniti notarske knjige namesto vicedominskih, saj so v prvih vsi pravni zapisi ravno tako podpisani s strani obeh vsakokratno delujočih vicedominov, oziroma zato, ker ni bilo potrebe pa tudi ne zakonske obveze po hranjenju in vodenju posebnih notarskih knjig, vsaj ne od uveljavitve urada vicedominov dalje.

Vsekakor je prenehanje hranjenja notarskih knjig izhajalo iz same prakse vodenja pisarniškega poslovanja v odnosu med notarjem in vicedominom. Kot nas poučijo obravnavani komunski statuti, je vicedomin sestavil imbreviaturo za vpis v svoje knjige na podlagi notarjevega zapisa pravnega dogodka; zlasti izolski statut (STAT. ISOLA, III/77) nazorno pravi, da ne smejo ne notarji ne vicedomini v vicedominske knjige zapisati listine, ki jo je sestavil notar, temveč sme le vicedomin zapisati vsebino notarjeve imbreviature za devne listine.

Piranski statut takole nadaljuje z opisom vicedominove dolžnosti pri postopku vicedominature: „Ko vicedominus zapiše *breviaturam* ali oporoko v svojo prav za to namenjeno knjigo, najprej notar prebere vsebino iz knjige, vicedominus pa jo primerja z notarjevo *breviaturam*, nato pa vicedominus vzame knjigo in notar prebere vsebino *breviature*, tako da je testament ali *breviatura* vsakokrat dvakrat preposlušana“¹⁶². Podobno navajajo koprski statuti (STAT. KOP., III/17).

Iz navedenega sledi, da je vicedomin po predhodnem ponovnem prebiranju zapisa (*breviature*) strankam in po njihovem strinjanju z zapisanim v svoje knjige prepisal vsebino notarjeve *breviature*, ki pa je bila lahko napisana v notarjevem zvezku ali pa samo na lističu (*breve*). Če namreč pomislimo, da notarji niso več vodili svojih knjig, jih niso verjetno zato, ker je bil prvotni zapis pravnega akta na lističu (*breve*) že dovolj, da sta ga skupaj z vicedominom in ob prisotnosti strank še enkrat preverila, če se pogodbeniki z njim

¹⁶¹ Do oblikovanja koprškega kolegija notarjev leta 1598 so za posamezna leta ohranjene še nekatere notarske knjige z vpisi testamentov, inventarjev, dotalnih listin in investitur (MAJER 1904, št. 33, 38a, 57, 58, 59).

¹⁶² „*Quo scripto, vicedominus accipiat breuiaturam siue testamentum et notarius legat quaternum et postea vicedominus accipiat quaternum et notarius legat testamentum siue breuiaturam, ita quod omne testamentum dupliciter auscultetur.*“; STAT. PIR., 153/4.

strinjajo, nato pa je imel vicedomin na voljo določen čas, da ga prepíše v svoje knjige.

Podobna praksa se je na primer uveljavila tudi v Bologni, kjer so sprva po zapisu *breviature* v notarsko knjigo pogodbeniki skupaj z notarjem stopili pred notarja urada memorialov, ki je po enakem postopku kot v istrskih mestih vpisal notarjevo *breviatura* v svojo knjigo. Po reformi leta 1285 pa je bilo dovolj, če so stranke prišle pred notarja urada memorialov z notarjevo *breviatura*, napisano na lističu (*breve*), ki so jo vpisali v knjigo memorialov. Opisani postopek je vsekakor šel na roko notarjem, saj jim je bila tako prihranjena pot do urada memorialov, kjer so tudi zaradi povečanega prometa že tako imeli veliko gnečo (TAMBA 1987, 279). Toda kljub temu so nekateri notarji še vedno vodili svoje knjige, kar jim je pravzaprav zelo koristilo, zlasti ko so stranke želele zaradi izgube ali iz drugih vzrokov izdelavo nove listine, za katero so morale odšteti določen honorar.

Ker so bili vpisi v notarske in kasneje vicedominske knjige pravno povsem veljavni, mnogokrat stranke sploh niso zahtevale izdelave listine, temveč so se ponjo zatekale le iz potrebe po uveljavljanju svojih pravic ali ker je, kot na primer za dolžniške listine, potekel določeni pogodbeni ali s statuti predpisani rok za vračilo posojenega. V tem primeru so koprski statuti določali zglasitev prosilca najprej pri notarju, ki je sklenil določeni pravni akt, šele če je ta umrl ali se iz mesta izselil, je smel z dovoljenjem podestata vicedomin dovoliti prepis zaprosenega akta iz vicedominskih knjig podestatovemu kancelarju ali kakemu drugemu mestnemu notarju (STAT. KOP., II/104). Poleg tega so morali skrbno paziti, da so prosilcu prepisali le zaproseni akt in da mu niso dovolili vpogleda v druge zapise v knjigah vicedominerije, ki jih tudi vicedomini niso smeli pod kaznijo 25 liber uporabljati za druge namene kot le v primerih osebne potrebe (STAT. KOP., II/103).

Diskretnost v upravljanju z vicedominskimi knjigami in izdajanju prepisov pravnih aktov kaže na potrebo po vodenju notarskih knjig. Toda niti koprski niti izolski statuti v nobenem poglavju ne določajo obvezne hrambe knjig notarjev po njihovi smrti, kot so to določali piranski (STAT. PIR., VIII/35), vendar tudi slednji le še pred dokončno uveljavitvijo urada vicedominov (1307 in 1332), medtem ko v kasnejših redakcijah (1358 in 1384) tega člana ni več zaslediti (STAT. PIR. De Fr., 186, 212).

Glede na to, da so nam znani in dostopni izolski in koprski statuti nastali že v dobi polnega razmaha urada vicedominov, ne moremo trditi, da prejšnje določbe niso predpisovale obveznega hranjenja notarskih knjig, in sicer glede na kasnejšo prakso pri določenih komunskih uradih. Ker pa so pravno veljale tudi vicedominske imbreviaturne knjige, je postopoma prešla iz navade potreba po hranjenju notarskih knjig, dasi ne moremo trditi, da teh notarji ne bi vodili.

Kljub navidezni podobnosti v delovanju tržaških vicedominov z drugimi istrskimi pa v Trstu opazimo neko bistveno razliko. Namreč le za prvih 13 listov najstarejše ohranjene tržaške vicedominske knjige velja, da so vanjo zapisovali *imbreviature* notarskih aktov, medtem ko je za nadaljnje vpise v to in naslednje vicedominske knjige značilno, da so že prepisovali celotne dokumente, kot je bila to navada pri t.i. registraturnih uradih v drugih italjskih krajih. Da gre s štirinajstim listom najstarejše vicedominske knjige res za prelomni dogodek v vodenju in hranjenju privatnih pravnih aktov, priča tudi opomba ob datumu 19. julij 1322: „*De hoc dato incipit series documentata*“ (BCT. AD.). Vicedominske knjige so v Trstu torej povsem nadomestile notarske, še celo pravnih aktov ni bilo potrebno več hraniti. Tako v Trstu v obdobju delovanja vicedominerije ni sledu niti o fragmentih notarskih knjig ali notarskih listin, vsaj v arhivu komunskih uradov ne, saj so bili vsi akti skrbno zabeleženi v za to pristojnih knjigah¹⁶³.

Podobni praksi v precej kasnejšem obdobju lahko sledimo tudi v Piranu in Kopru. Čeprav od začetkov vodenja vicedominskih knjig v Piranu opazimo, da so že tedaj nekatere dokumente prepisovali v celoti, postajajo šele od 15. stoletja dalje prepisi izvlečkov v vicedominske knjige zmeraj daljši, tako da so zapisi v njih konec 16. in v 17. stoletju podobne oblike kot zapisi v tržaških vicedominskih knjigah. Opaziti pa je, da prepisov notarskih listin v vicedominske knjige niso več opravljali vicedomini, ki so bili tedaj na dolžnosti, temveč posebni notarji, ki so se na koncu prepisa tudi podpisali.

Tako je npr. notar Laurentij Columbanus leta 1604 zapisoval izvlečke notarskih aktov v piransko vicedominsko knjigo, čeprav je bil tedaj vicedomin Antonius Apollonius, ki je na začetku uradovanja obljubil, da bo zvesto in natančno registriral vsako listino v vicedominsko knjigo, v skladu z določili zakonov in statuta¹⁶⁴. Morda pa je bila ta praksa v tem času uzakonjena, le da podobnega določila nismo zasledili, saj je tudi vicedomin v letih 1603–1604, Nicolaus Petronius, večino prepisov zaupal notarju Joannesu Vitalisu (PAK. PI. v.k. 169, 29–59), navedena vicedominska knjiga za leta 1603–1612 pa je sploh polna takih primerov.

Zastavlja se nam še vprašanje, ali so bili ti notarji - prepisovalci plačani kot vicedomini ali kot notarji, in če ni to morda praksa, ki se je razvila npr. pri registraturnih uradih v drugih italijanskih krajih, kjer so nameščali posebne

¹⁶³ Za informacijo in pojasnilo o obravnavani snovi, še posebno pa za naklonjenost pri preslikovanju gradiva iz tržaškega statuta iz leta 1350, se na tem mestu iskreno zahvaljujem prof. Renzu Arconu, arhivistu BCT. AD.

¹⁶⁴ *In hoc quatterno Ego Antonius Apollonius qm Mag.ci Dni. Apollonij Equitis et ad presens V. Dni. communis Mag.ci Communitatis Pirani omnia Instrumenta quae mihi Per contrahentes presentabuntur dum in hoc Off. permaneu, fideliter registrabo iuxta formam legem, et Statutum Pcti Communitatis.* (PAK. PI. v.k. 169, 60 r.).

notarje za prepisovanje notarskih aktov (prim. SANCASSANI, 1957). Morda pa nam je ob tej ugotovitvi razumljivejša dokaj presenetljiva določba iz koprškega statuta iz leta 1660, ki predpisuje, da morata izbrana vicedomina znati vsaj brati in pisati (STAT. KOP., V/154). Ob tem se nam zastavlja vprašanje, ali so ukinili določbo, da sta vicedomina morala biti po izobrazbi tudi notarja, kot je to veljalo do tedaj? Če je zanj (ali zanj) prepise v vicedominske knjige opravljal posebej nameščeni notar, je bilo seveda dovolj, da je vicedomin znal vsaj osnove pismenstva.

Poleg tega, da je bila tedaj pismenost že precej razširjena, pa preseneča dejstvo, da sta vicedomina v mestnem kolegiju notarjev zasedala dolžnost tako imenovanih „*assessorjev*“, poleg podestata eni najpomembnejših funkcij v komisiji za podeljevanje notarskih privilegijev in bi torej že iz tega razloga morala dobro obvladati notarski poklic. Vprašanje je le, ali ni bilo v času sprejema omenjene določbe, ki je obenem čas globokega zatona urada vicedominov, znanje notarskega poklica za nekatere mestne plemiče le formalni pogoj, da so lažje prišli do razmeroma donosne uradniške službe.

Vicedominske knjige listin in notarske knjige testamentov

Zlasti pri vodenju, hranjenju in urejanju pravnih aktov je veljal poseben red, na eni strani za vse vrste pogodb „med živimi“ za premičnine in nepremičnine, na drugi pa za „poslednje želje“, torej za testamente, kodicile, inventarje sirot, v ta sklop pa so spadale še dotalne in zakonske listine ter investiture fevdov. Poseben režim je veljal še za vodenje knjig volil dobrodelnim ustanovam, zlasti bratovščinam in drugim cerkvenim ustanovam.

V več kot tristoletnem vodenju vicedominskih knjig je prihajalo do sprememb ne le v vodenju knjig, temveč tudi v sami strukturi imbreviatur. Medtem ko so slednje v notarskih knjigah od 13. stoletja dalje vsebovale le podatke o notarju, pogodbenikih, pričah, predmetu sklenitve ter vsoti, odtujitvi oziroma nasploh prenosu neke dobrine, po potrebi pa še sankcije, so kasneje tako v vicedominskih kot notarskih knjigah imbreviature postale že prave listine, z vsemi potrebnimi podatki, od razmejitev, mejašev, pogojev sklenitve ter nemalokrat še z opisi, ki so privedli do sklenitve pravnega akta itd. (PAK. PI. V.k.; MAJER 1904, št. 37–137).

Če je šlo za vpis v vicedominsko knjigo, so notarja, ki je pravni akt zapisal, skoraj zmeraj navajali poimensko, razen če ni šlo za dva zaporedna vpisa pravnega akta istega notarja, v notarskih knjigah, ki jo je vodil praviloma dotični notar, pa je bil ta naveden le ob prvem, zadnjem ali uvodnem zapisu. Podobno je veljalo za letnico sklenitve pravnega akta, ki je bila ponavadi navedena le ob prvem vpisu, ravno tako dan, če je šlo za več sklenitev v istem

dnevu; v tem primeru so uporabljali obrazec: „*Eodem millesimo, die et indictio-
ne ...*“ ipd. (prim. PAK. 6. Spisi, a.e. 67).

Zanimivo pri tem je, da so piranski vicedomini notarja navajali tudi na koncu imbreviature (PAK. PI. V.k.), koprski pa le na začetku,¹⁶⁵ kot pri notarskih imbreviaturah testamentov pa so se piranske in izolske vicedominske imbreviature od 15. stoletja dalje začenjale z invokacijo „*In Cristi nomine amen ...*“, medtem ko so koprške na prvo mesto postavljale vrsto dokumenta¹⁶⁶.

Zaradi zmeraj daljših opisov v imbreviaturah so začeli ob robu vicedominskih in notarskih knjig za vsak vpis navajati vsebino oziroma vrsto pravnega akta, torej ali je šlo za prodajo, zamenjavo, podaritev, testament ipd. Ker so v Kopru, očitno pod vplivom drugačne notarske „šole“, navajali vrsto dokumenta že na začetku imbreviature, so običajno, ne pa praviloma, izginile marginalne zabeležke v koprskih vicedominskih knjigah. Edina znana izolska vicedominska knjiga za leta od 1525 do 1531, ohranjena v arhivskem fondu starega koprškega komunskega arhiva (MAJER 1904, št. 50; AST. AAMC, bob. 69), pa kot pri sestavljanju listin in testamentov kaže podobnost z vodenjem piranskih vicedominskih knjig.

Ravno izolska vicedominska knjiga pa nas prepriča, da so tudi v tem mestu vodili posebne knjige pravnih aktov za civilno-pravne pogodbe in posebne za testamente, dotalne pogodbe, inventarje in investiture, saj knjiga nosi uvodno pojasnilo, da gre za knjigo pravnih dogodkov vseh vrst, razen testamentov („*Hic liber est instrumentorum et omnibus circum stab[ilis] de I[nsula] exceptis testamentis*“). Čeprav so mestni statuti predpisovali še vodenje posebnih knjig za dobrodelne ustanove (*pias causas*), se je v notarski praksi dosledno uveljavila le zgornja delitev privatnih pravnih spisov.

Vendar kot nam kažejo statutarne določbe in redke ohranjene notarske knjige imbreviatur testamentov za 14. in 15. stoletje, na primer knjiga koprškega notarja Almericusa de Almerigogna v letih 1369 do 1377 (PAK. 6. Spisi, a.e. 39), so slednje vodili notarji, vicedomini pa so bili zadolženi za vodenje vseh privatnih pravnih zadev v zvezi s pogodbami o premožninah in nepremičninah, medtem ko so testamente, ki so jih napisali notarji ali druge pišoče osebe, le hranili v vicedomineriji. Nazoren prikaz tega delovanja nam nudi tudi ena redkih ohranjenih notarskih knjig iz 15. stoletja, ki jo je v letih 1479–1495 vodil koprski notar Nicolò de Vulcina, med drugimi tudi večkratni vicedomin v tem času. V tej knjigi so namreč le zapisi testamentov, dotalnih in zakonskih listin, inventarjev in investitur fevdov,¹⁶⁷ medtem ko so v dveh

¹⁶⁵ „*Instrumentum confectum per ser Natale de Musela notario.*“ (PAK. 6. Spisi, a.e. 69, fol. 18).

¹⁶⁶ Npr.: „*Instrumentum venditionis scriptum per Georgium de Vultina notario. Sub anno domini 1470 ...*“, (AST. AAMC, bob. 40; MAJER 1904, 35).

¹⁶⁷ Navedeni so naslednji privatno-pravni akti: *testamentum, instrumentum dotis et matrimo-*

ohranjenih vicedominskih knjigah v tem obdobju (1475–1481 in 1487–1492; MAJER 1904, št. 37 in 39) prisotne le imbreviature pogodb za premičnine in nepremičnine¹⁶⁸.

Še bolj nas utrdi v tem prepričanju knjiga, hranjena v koprski vicedomineriji, ki nosi uvodni zapis: „*In Cristi nomine amen. In hoc libro, qui vocatus octavus registrentur testamenta, instrumenta dotium matrimonij, instrumenta donationis causa mortis, inventaria bonorum et investitiones feudorum cum eorum tenutis, in quo notarij inchoaverunt registrare anno 1581, existentibus vicedomino domino Ludovico Zaroto, et domino Joanne Victorio*“, v njej pa je več zapisov navedenih pravnih aktov različnih notarjev z različnimi pisavami (AST. AAMC, bob. 108; MAJER 1904, št. 74). Čeprav knjiga zajema obdobje od leta 1581 do 1589, ko naj bi vanjo zapisovalo več vicedominov, nas zapisi poučijo, da ne gre za vicedominsko knjigo, saj je vsako imbreviaturo določenega pravnega akta v tej knjigi v začetnem delu podpisal sam notar,¹⁶⁹ medtem ko gre pri vicedominskih knjigah le za vicedominovo, omembo kateri notar je pravni akt zapisal¹⁷⁰. Po teh značilnostih zlahka spoznamo razliko med notarskimi in vicedominskimi imbreviaturami.

Osnovna delitev v vodenju privatnih pravnih spisov pa se je ohranila še potem, ko so prenehali z vodenjem vicedominskih knjig.

Urejanje in hranjenje knjig pravnih aktov

Verjetno so šele ob kasnejših ureditvah gradiva mnoge imbreviature pravnih aktov v koprski vicedomineriji vezali v knjige, saj nas mnogi posamezni listi, ohranjeni v delu preostalega arhivskega fonda starejšega koprskega arhiva (PAK. 6. Spisi), navedejo na razmišljanje, da sprva koprski vicedomini niso

nij, *instrumentum investitionis, inventarium bonorum, instrumentum inventarij, instrumentum additionis inventarij* (AST. AAMC, bob. 45; MAJER 1904, št. 38a).

¹⁶⁸ Zapisani so naslednji primeri privatnih pravnih aktov: *instrumentum venditionis, instrumentum locationis ad curuscungium, instrumentum dationis et consignationis, instrumentum designationis, instrumentum confessionis, instrumentum concordij, instrumentum divisionis, instrumentum conventionis, instrumentum donationis inter vivos, instrumentum locationis perpetualis, instrumentum locationis, instrumentum permutationis, instrumentum dationis in solutum, instrumentum conventionis, instrumentum plezaria, instrumentum confessionis ac dationis, instrumentum oblationis dotis et obligationis, instrumentum permissionis, instrumentum debiti et obligationis, instrumentum locationis ad redditum in perceptum* (AST. AAMC, bob. 45; MAJER 1904, št. 37).

¹⁶⁹ Npr.: „*Instrumentum matrimonij et dotij scriptum per me Petro Paulo Zarotto Notarius ...*“ (AST. AAMC, bob. 108; MAJER 1904, št. 74).

¹⁷⁰ Npr.: „*Instrumentum confectum per Silvano de Adalpero notario ...*“ (IBID., bob. 7; MAJER 1904, 12) ali pa „*Instrumentum venditionis scriptum per domino Donato Gavardo ...*“, (PAK. 6. Spisi, a.e. 68).

vodili svojih spisov v knjigah, temveč kar na ločenih listih. Na tak način pa so v Piranu vodili testamente, ki so se na ločenih listih ohranili za obdobje od leta 1296 do 1699 v preko 9.000 primerkih (PAK. PI. Testamenti), k njim pa so v knjigah vodili posebne abecednike (po imenih) za oporočnike in posebne za oporočnice (PAK. PI. Inventar, št. 22), medtem ko so koprške oporoške, verjetno kasneje, vezane v posebne fascikle (AST. AAMC. MAJER 1904, št. 20, 70, 86, 87 sq.) ali so se ohranile kot notarske knjige v uradu vicedominerije. Na kasnejše preurejanje arhivskega gradiva v koprski vicedomineriji kažejo tudi označitve samih notarskih in vicedominskih knjig. Medtem ko naj bi si po prvotni ureditvi do konca 16. stoletja po kronološkem redu prvega vpisa sledile vicedominske knjige z abecednimi oznakami A., B., C. itd. do Z., nato pa od A.A., B.B. itd. do Z.Z.,¹⁷¹ v prvi polovici 17. stoletja začenjajo s tremi velikimi pisanimi črkami označevati vicedominske knjige po zadnjem vpisu pravnega akta, torej ko je bila knjiga zapolnjena in arhivirana.

Nazorno nam ta potek izpričuje ravno Majerjev inventar, kjer je avtor uporabil za popis načelo prvega, najstarejšega vpisa. Tako je pod številko dokumenta 106. vpisana vicedominska knjiga z oznako B.B.B. za obdobje od leta 1627 do 1650, pod št. 116. z oznako Z.Z. (1633–1641) in pod št. 123. A.A.A. (1641–1646) (MAJER 1904), kar pomeni, da so v tem obdobju nastale prvotne oznake ob arhiviranju spisov in ne ob kasnejšem preurejanju, kot je veljalo za oznake na vicedominskih knjigah do tega obdobja.

Pričakovati bi bilo, da so se zadeve v zvezi z vodenjem notarskih knjig spremenile z ustanovitvijo kolegija notarjev v Kopru leta 1598. Toda šele leta 1619 so v kolegiju notarjev izbrali najstarejšega člana, nam že znanega Ottaviana Gavarda, z nalogo, da bo skrbel za knjige umrlih notarjev v nekem arhivu vicedominerije, ki je za ta namen že prej obstajal¹⁷². Imenovanje posebnega skrbnika se ujema ravno z obdobjem spremenjenega načina urejanja in nadaljnjega vodenja knjig, tako da bi po našem mnenju lahko to vpeljavo pripisali kar samemu Ottavianu Gavardu.

S kakšno zamudo je v teh zadevah sledila dogodkom državna oblast, pričajo dekreti inkvizitorja Girolama Bragadina, izdani 31. avgusta 1651 v Kopru. Šele tedaj so namreč v 10. točki zapovedali hranjenje notarskih aktov v posebni omari v koprski vicedomineriji, „ki naj jo nemudoma postavijo in na-

¹⁷¹ Iz ohranjenega in popisane arhivskega gradiva vicedominskih knjig v MAJER (1904) in AST. AAMC, lahko razberemo to ureditev gradiva, čeprav niso vse knjige ohranjene ali se je označitev zbrisala do te mere, da vsaj na mikrofilmskem posnetku ni vidna, kajti mnoge knjige so brez oznak, ohranjene so označene od G. in G. *parvus*, nato N., R. (tudi oznaka knjiga 17., kar ustreza abecednemu vrstnemu redu), T. in V., nato pa C.C., D.D., E.E., F.F. itd. neprekinjeno do Z.Z.

¹⁷² „... che li protocoli delli Nodari morti siano riposti nell'ufficio della V. Dominaria in un Archivio già terminato e deputato in detto ufficio.“ (IBID., f. 208).

njo zapišejo: *Armaro de protocolli de nodari morti*". Zaukazali so še, da morajo v roku enega meseca po objavi te terminacije sorodniki, izvrševalci oporok, skrbniki sirot in drugi predati omenjenemu uradu vse spise umrlih notarjev, ki bi jih še utegnili imeti doma, in sicer pod kaznijo 25 dukatov, vicedomini pa morajo v istem roku sestaviti inventar notarskih knjig. V naslednji točki so še določili, da mora kolegij notarjev iz svojih vrst vsaki dve leti izvoliti skrbnika za omaro spisov umrlih notarjev (STAT. KOP., V/149).

Tako smo priča ponovni uzakonitvi hranjenja notarskih knjig v istrskih mestih. Navedene določbe se ujemajo z obdobjem prenehanja vodenja vicedominskih knjig v obravnavanih treh mestih, saj jim v Kopru lahko sledimo do leta 1659 (MAJER 1904, št. 137), v Piranu pa do leta 1656 oziroma 1661 (PAK. PI. Inventar, V.k.). Zanimivo se v določbah o uradu vicedominov iz leta 1660 (STAT. KOP., V/154) ne omenja več nikakršno vodenje imbreviaturnih knjig vicedominov, temveč le skrb za vse knjige komunskih uradov, ki so jih morali hraniti v posebnih zabojih in omarah (*scrigni, Armari*), stroške za to vzdrževanje so pokrivali iz sredstev posebne blagajne (*Cassetta di ragion della Vice Dominaria*), za vsako porabo so morali dobiti potrdilo (*bolletta*) kancelarja sindikata s podpisom podestata, ob prenehanju mandata pa so si morali zagotoviti še spričevalo (*fede*) kancelarja sindikata s podpisi obeh sindikov, da so pravično razpolagali s tem denarjem, sicer niso smeli zasesti nobene druge službe ali dobiti beneficij („... *andar à capello, ne hauer alcun officio, ò beneficio ...* „).

Proces prehajanja vodenja imbreviaturnih knjig pravnih dogodkov z vicedominov na notarje se ni odvijal le v Kopru, temveč vsaj še v Piranu, saj so se od tam ohranile notarske knjige z vpisi od leta 1598 dalje,¹⁷³ po preureditvi arhiva vicedominerije leta 1771 pa so jih hranili v 6. in 7. omari (PAK. PI. Inventario), medtem ko so danes v večini združene v posebnem arhivskem fondu notarskih spisov (PAK. 85. prim. VODNIK 1965, 89).

Lahko ugotovimo, da je bila sredi 17. stoletja vicedominom odvezeta več kot tristoletna praksa vodenja posebnih imbreviaturnih knjig pravnih aktov, ki je po eni strani pomenila velik privilegij in ugled, dasi niso izgubili pristojnosti podpisovanja vseh pravnih aktov, ki brez tega niso veljali. Vicedomini so ponovno prevzeli prakso, ki jim je bila dodeljena že v začetku njihovega uradovanja v 13. stoletju, vendar vsaj v Kopru ne za dolgo; leta 1745 so jim dodelili vodenje notifikacijskih knjig, ki so bile po svojem bistvu identične s starimi vicedominskimi imbreviaturnimi knjigami premičnin in nepremičnin, s to razliko, da so bile javnosti dostopne (LEGGI 1757, IV, 95).

¹⁷³ Od druge polovice 16. stoletja so ohranjene nekatere piranske notarske knjige, t.i. *minutariji* in *protokoli*, v arhivskem fondu PAK. 85.

Državne določbe v zvezi z vodenjem notarskih knjig

Čeprav so Benečani ob osvojitvi istrskim mestom v okviru mestnih statutov prepuščali razmeroma široko notranjo samoupravo, katere poglavitni del vsaj na civilno-pravnem področju je bilo delovanje notariata, je Serenissima tudi v skladu z občim državno-pravnim razvojem začela postopoma predpisovati enotne norme za izvajanje notarske prakse.

Kakšen pomen so Benečani pripisovali tej ustanovi, pričajo pogosti uvodni nagovori ob izdaji posameznih zakonikov s področja notariata, ki se običajno začenjajo z nauki ali opozarjanji o nujnosti rednega in vzornega vodenja dejavnosti, kajti v nasprotnem primeru bi se lahko zgodile številne neprijetnosti, nepotrebne sodne obravnave ter krivice „ubožnemu“ prebivalstvu ipd. V okviru beneškega mesta in Republike so kaj kmalu poskrbeli ne le za hranjenje spisov umrlih notarjev, temveč tudi za nadzor nad njihovo dejavnostjo, ki jo je kot načelnik doževe kancelarije in kolegija notarjev opravljal vsakokratni **Veliki kancelar** (*Cancelliere Grande*), med drugim zadolžen za nadzor nad vsem državniškim pisarniškim poslovanjem številnih beneških srednjeveških in novoveških ustanov.

Funkcija Velikega kancelarja je v oblastni strukturi Beneške republike vsekakor ena izmed zanimivejših, čeprav je čas njene ustanovitve negotov. Vemó le, da je prvi omenjeni Veliki kancelar leta 1268 Corrado de Ducati (DA MOSTO 1937, 219). Zanimivo je, da te dolžnosti niso zasedali beneški plemiči, marveč so bili nanjo dosmrtno izvoljeni v Velikem svetu vselej izmed „izvirnih“ meščanov, to pa so lahko postali le zaslužnejši meščani, potem ko so že njihovi predniki pridobili status meščanstva, s tem da so se vsaj za 25 let stalno naselili v Benetkah¹⁷⁴.

Kljub temu so zasedali izjemno visok položaj v hierarhični lestvici beneških upravnih organov, saj so na primer v sprevodu za dožem hodili takoj za njegovimi (šestimi) svetniki in (tremi) Prokuratorji sv. Marka¹⁷⁵ ter celo pred doževimi sorodniki. Oblečen je bil skoraj kot dož v škrlatno ali vijoličasto tuniko s širokimi rokavi, obut v rdeče čevlje in z doževi podobno čepico na glavi, ki mu je niti pred nadškofom ni bilo potrebno sneti. Vstop je imel v vse oblastne strukture in na vsa zasedanja svetov, kjer pa ni smel govoriti niti volilne pravice ni imel. Ne gre se torej čuditi zanosnemu opisu Marina Sanuda: „Ta ... pozna vse skrivnosti Republike; mora biti zvest in star, ... in tudi je

¹⁷⁴ Podobno pravilo je veljalo za prebivalce (*habitatores*), ki so si želeli pridobiti status meščana (*cives*), tudi v drugih jadranskih mestih, tako v Kopru, Izoli in Piranu, le da se je v njih po potrebi spodnja časovna meja nižala ali višala vzporedno z demografsko krizo ali vzponom; prim. BERTOŠA 1986.

¹⁷⁵ Kasneje je njihovo število poraslo celo do štirideset, saj so si to pomembno funkcijo tudi kupovali; prim. ZORZI 1990, 43–104, zlasti 53–62; FINLEY 1982, 19.

star, ima pa izredno pomembno službo, saj gre že zjutraj v kolegij, potem ko je obiskal ali svet deseterice ali Pregade ali Veliki svet ali Audientio¹⁷⁶.

Ko je beneški Veliki svet leta 1485 izdal prve pomembnejše zakonske odredbe v zvezi z notariatom za vso Republiko, je določil, da notarje izprašuje in potrjuje Veliki kancelar z dvema kancelarjema „spodnje“ kancelarije (*Cancellaria inferior*), v krajih beneškega dominija pa rektor z dvema prisednikoma (*assessori*); v istrskih mestih sta to bila vicedomina, kjer so urad poznali, sicer pa mestna sodnika.

Do 16. stoletja so notarski poklic lahko izvrševali tako kleriki kot laiki, leta 1514 pa so določili, da smejo biti notarji le laiki. Tedaj so še zapovedali, da smejo v Benetkah in okoliških krajih notarji zapisovati listine le v imenu beneške avtoritete (*Veneta auctoritate*), medtem ko so do tedaj to smeli tudi v imenu cesarja ali papeža. Ta odlok je začel veljati leta 1567 še za druge kraje beneškega dominija, noben tako potrjen notar pa ni smel izvrševati svoje dolžnosti v drugem kraju brez pristanka pristojnega mestnega beneškega rektorja (DA MOSTO 1937, 226). Ko so leta 1612 že v tretje zapovedali opisani postopek imenovanja notarjev, kar, kot smo že videli, daje slutiti na nespoštovanje odrejenega, je beneški senat še določil, da smejo biti člani kolegijev le na ta način imenovani ter da morajo notarji, ki določen kraj zapustijo, v tamkajšnjem javnem arhivu pustiti vse svoje tam nastale spise, v javni arhiv pa sodijo tudi spisi umrlih notarjev (STAT. KOP., V/161).

Z ustanovitvijo urada *Conservatori ed Esecutori delle Leggi* leta 1553 je postopoma prešla skrb za nadzor nad notariatom na ta organ, ki mu je tako v skladu z beneško vedno bolj centralizacijsko politiko uspelo vsaj na zakonskem področju poenotiti delovanje notariata v Beneški republiki.

Eden temeljnih zakonskih aktov te ustanove, ki je posegal na delovanje notariata, so bila nedvomno določila iz leta 1755. Tudi ta se sicer sklicujejo na poprejšnje dekrete beneškega Velikega sveta in senata, zlasti iz let 1575, 1596, 1622, 1631 in 1653 (LEGGI 1757, IV, 111–116). Predvsem slednji, ki ga je izdal senat 15. marca 1653, je bil množično sprejet v uporabo, najverjetneje pa povzema že v praksi uveljavljeno načelo, da so notarji zapisovali sklenjene pravne akte v posebne zvezke (*quinternetti cucciti*), imenovane „*minutariji*“, sam zapis pa je prevzel ime „*minuta*“ ter tako nadomestil srednjeveško „*imbreviatura*“.

Poleg *minutarijev* so notarji morali razpolagati še s posebnimi *protokoli*, v kate so vsak mesec sproti prepisovali pravne akte iz svojih *minutarijev* skupno z vsemi dodatnimi spisi, ki so nastali v zvezi z določenim pravnim dogodkom v tem času. Posebne *protokole* so tudi v tem primeru hranili za testamente,

¹⁷⁶ „Questo ... sa tutti li secreti della Repubblica; bisogna sii fidelissimo et vecchio, ... et è vecchio, et ha uno grandissimo cargo però che la mattina va in Collegio, dopo disnar o Conseio di X, o Pregadi, o Gran Conseio o Audientia“. (M. Sanudo: *La Città di Venetia*, str. 145; cit. v ZORZI 1990, 95).

vanje pa so jih morali prepisati v roku šestih mesecev po objavi. K vsakemu protokolu so bili obvezni voditi *alfabetarij*, torej ustrezno kazalo imen svojih strank (LEGGI 1757, IV, 112/3).

Že leta 1575 je senat ukazal, leta 1697 pa še enkrat potrdil svojo odločitev, kako naj notarji vodijo svoje protokole. Da bi preprečili kakršnokoli ponaredbo, so naročili, da morajo s 1. januarjem 1757 komorniški tiskarji vse *protokole* oštevilčiti od strani do strani, opremljeni morajo biti z žigom sv. Marka ter imenom in priimkom zadevnega notarja. Notarji so na lastne stroške kupili zvezke, vezane v karton z žigom sv. Marka, protokoli pa niso smeli imeti manj kot 100 in ne več kot 200 listov. Tudi cene teh zvezkov so določili, in sicer so veljali oni z 200 listi 6 liber, s 100 pa 3 libre. Številčenje protokolov posameznih notarjev si je moralo slediti tako, da je vsak protokol nadaljeval oštevilčenje iz prejšnjega. Komorniški tiskarji so vodili posebno knjigo, v katero so si zapisovali vse izdane protokole posameznim notarjem, ti pa so jim ob prevzemu izdali lastnoročno potrdilo z vpisanim dnevom, mesecem in letom, krajem, kjer so opravljali dolžnost, ter s podatkom o oštevilčenih straneh, tako da notar ne bi imel zvezkov z enakim oštevilčenjem, pribija zakonodajalec (LEGGI 1757, IV, 113/4).

Priorji ali poslanci (*deputati*) posameznih notarskih kolegijev so bili dolžni vsak popisan list notarskih protokolov s svojim žigom ožigosati na hrbtni strani, obenem pa so morali voditi evidenco vseh notarjev in vsake tri mesece pisno obveščati magistrat o morebitnih spremembah v sestavi notarskih kolegijev. Tak seznam najdemo tudi med gradivom starega koprskega arhiva za leta od 1758 do 1773, in sicer za vso beneško Istro (MAJER 1904, št. 529). Vanje so priorji vpisovali imena in priimke notarjev, njihovo domovino in starost, seveda le za člane kolegija ali notarje, ki jih je neposredno imenoval beneški Veliki kancelar, saj so le ti smeli v imenu beneške avtoritete sestavljati veljavne pravne akte. V primeru neizpolnjevanja zapovedanega so priorji zapadli pod kazen 100 dukatov, kolikor so morali odšteti tudi tiskarji v primeru, če niso vsakih šest mesecev magistratu predali kopij vseh potrdil notarjev o prevzemu protokolov. Če pa se notarji niso držali teh predpisov, so bili prikrajšani za 25 dukatov in šest mesecev opravljanja službe oziroma vse dotlej, dokler niso poravnali omenjene kazni (LEGGI 1757, IV, 115).

Zanimivo je, da je kmalu po terminaciji beneškega urada *Conservatori ed Esecutori delle Leggi* nastal dekret z dne 31. avgusta 1758, lahko bi mu rekli kar statut koprskega kolegija notarjev, ki ne le da predpisuje izvajanje, ampak še povzema večstoletno notarsko prakso v Istri (AST. AAMC, bob. 669; MAJER 1904, št. 528).

Najprej so koprskemu regimentu v skladu z dekretom senata z dne 12. januarja 1612 potrdili pristojnosti imenovanja notarjev za vso provinco s posre-

dovanjem dveh svetovalcev (*Consiglieri*) koprskega magistrata¹⁷⁷. Ponovno so jim predpisali tudi število članov kolegija notarjev v Kopru (12) ter v drugih istrskih mestih, v skladu z dekretom senata z omenjenega dne in 3. avgusta 1612 pa niso smeli spreminjati sestave kolegija, razen v primeru, če ni dosegal predpisanega števila rednih članov. Le koprski člani kolegija notarjev so smeli zapisovati pravne dogodke tudi v drugih istrskih mestih brez dovoljenja tamkajšnjih podestатов, prior kolegija pa je moral vsako leto v marcu z dvema pomočnikoma pregledati vse minutarije in protokole notarjev iz beneške Istre. Nekaterim so prihranili pot do Kopra tako, da je eden izmed notarjev v imenu drugih priorju prinesel knjige na vpogled.

Svoj privilegij ali diplomu (*fede*) je moral notar izobesiti v svojem uradu, poleg notarskega poklica pa ni smel opravljati dolžnosti advokata ali prokuratorja, čeprav bi bil za to usposobljen in se je tako lahko odločil le za enega izmed njiju.

Od skupno 12 točk tega statuta se kar štiri nanašajo na vodenje testamentov. V roku dveh mesecev po izreku oporočnikove „zadnje želje“ so morali notarji beneške Istre poslati potrdilo (*fede*) o prejemu oporoke kancelarju koprskega kolegija notarjev, ki je v posebno za ta namen hranjeno knjigo vpisal oporočnikovo ime, priimek in ime očeta, kraj, notarja, ki je testament zapisal, ter dan, ko ga je sprejel. Koprski notarji pa so mu morali v roku enega meseca predati vse testamente, ki še niso bili objavljeni ali odpečateni, kancelar kolegija jih je shranil in v poseben *alfabetarij* zapisal potrebne podatke o sprejemu. Podobno knjigo so hranili tudi notarji, vanjo pa se je v potrdilo sprejema oporoke ali kodicila podpisal kancelar kolegija. Če so oporočniki želeli karkoli spreminjati v svojih oporokah ali kodicilih, sta morala tako notar kot kancelar kolegija spremembo vestno zapisati v njune *alfabetarije*.

Očitno so s tem obdobjem začeli časovno omejevati izvrševanje notarskega poklica posameznim notarjem, saj v šestem poglavju določajo, da svojega posla notar ne sme opravljati dlje, kot mu je to določeno. V zvezi s hranjenjem spisov umrlih notarjev pa nam ta poglavja razkrivajo druge posebnosti, ki so bile v navadi v marsikaterem sredozemskem kraju, za današnja mesta slovenske Istre pa jih v taki obliki tu zasledimo prvič. Sklicujoč se na dekret senata z dne 21. aprila 1531 in 28. februarja 1631, so morali spise umrlih notarjev predati v roke sinu preminulega, če je bil notar, v nasprotnem primeru pa so notarski spisi romali v javni arhiv. Kjer javnega arhiva v Istri niso imeli, so spise umrlih notarjev za „večne“ čase shranili v koprskem arhivu.

Seveda je bil kolegij notarjev in zlasti njegov prior zadolžen za redno obveščanje o morebitnih prekrških v zvezi z izvrševanjem notarske prakse, pri

¹⁷⁷ Gre nedvomno za dva svetovalca koprskega apelacijskega sodišča, ustanovljenega leta 1584; prim. PAHOR 1958a; LEGGI 1683.

kolegiju pa so se hranili za določen čas tudi spisi suspendiranih notarjev, v primeru nespoštovanja teh določb pa so bili podvrženi najstrožjim kaznim, kot zagotavlja zakonodajalec v zadnjem poglavju (AST. AAMC, bob. 669; MAJER 1904, št. 528).

Našteti ukrepi so bili nedvomno namenjeni urejenemu delovanju notariata, predpisana oštevilčenja notarskih protokolov pa ne le lažjemu iskanju potrebnih spisov, temveč zlasti omogočanju javne vere zadevnih aktov, ki so se nanje v primerih nesporazumov ali tožb zlahka sklicevali le z navedbo notarja in strani njegovega protokola, kamor je bil zapisan obravnavani pravni dogodek. Tako so vsaj v severozahodnih istrskih mestih zakonsko predpisani notarski protokoli uspešno nadomestili ne le listino kot pravni akt, temveč tudi ustanovo vicedominov, ki pa so s svojo prisotnostjo pri sklepanju pravnega dogodka in s podpisom vsaj enega izmed njiju še vedno jamčili javno vero notarskim *minutarijem*. Na tem mestu se nam zastavlja vprašanje ali že kar z njim povezan odgovor, če ni šlo pri vztrajnem ohranjanju te že skoraj preživele ustanove le za tradicijo ali za ohranjanje vsaj navidezne moči nadzora komuna pri civilno-pravnih odločitvah svojih prebivalcev, kajti pričakovati bi bilo, glede na že dobro poldrugo stoletje delujoč kolegij notarjev in njegovih priorjev, da bi lahko že zdavnaj ukinili vicedomine, pa tega niso storili. Še več, leta 1745 so jim vsaj v Kopru ponovno pripisali funkcijo posebnih komunskih zapisovalcev sklenjenih pravnih dogodkov v posebne, tako imenovane *notifikacijske knjige*, kamor so podobno kot uradniki uradov za registracijo v drugih italijanskih krajih prepisali celotno vsebino pravnega razmerja, zlasti kupoprodajnih pravnih aktov za premičnine in nepremičnine ter zadolžnic, medtem ko so ves čas ohranili poglobitno dolžnost hranjenja, urejanja in objavljanja oporok ali kodicilov ter inventarjev.

Kot sledi iz ohranjenega arhivskega gradiva, so še vedno nastopali kot overovatelji vseh notarskih aktov, saj so s svojim podpisom tako v notarskih knjigah beležk, imenovanih *minutariji*, kot v uradnih *protokolih* jamčili javno vero tem pravnim aktom, notarji pa so jih bili obvezni hraniti.

Ravno tako so vicedomini ohranili poglobitne funkcije v mestni upravi, predvsem nadzor nad pisarniškim poslovanjem vseh komunskih uradov, njihov visok položaj pa izpričujejo tudi številna mestna obeležja, posvečena zlasti izgradnji javnih infrastrukturnih objektov od 16. do konca 18. stoletja, kjer sta ponavadi poleg podestata ali mestnih sindikov navedena še tedaj uradujoča vicedomina.

Kaže torej, da je kljub ustanovitvi kolegija notarjev in beneških določb o enotnem izvajanju notarske prakse ustanova vicedominov kljub odvzemu nekaterih prej poglobitnih dolžnosti še naprej igrala izredno pomembno vlogo zlasti pri vodenju notarskih aktov.

ZAKLJUČEK

Razvoj istrskega notariata, zlasti v severozahodnih mestih, kaže na izvor iz rimskega ali, bolje, romanskega vplivnega kroga z mnogimi primesmi langobardske in frankovske tradicije notarske prakse.

Potem ko je najprej z langobardskim vdorom v severno Italijo v drugi polovici 6. stoletja že razvita ustanova rimskega notariata izgubila veljavo in so za potrditev verodostojnosti ter avtentičnosti pravnih aktov namesto notarjev ponovno stopile v ospredje priče, ki so sodelovale pri pravnem dogodku, kar se je kljub uvajanju zakonodaje ter podeljevanju notarskih privilegijev po centralni oblasti nadaljevalo v frankovski dobi, je ne glede na frankovsko zasedbo istrskega polotoka konec 8. stoletja notariat v Istri ohranil še dolgo v dobo pred „renesanso“ prava in notariata v 12. stoletju očitne sledi romanske notarske prakse, ki se kažejo zlasti v predpisanih obrazcih pri sestavljanju privatno-pravnih in javnih listin. Ta ugotovitev nedvomno vodi do sklepanja, da je bil tu notariat razvit še pred najstarejšim ohranjenim privatno-pravnim dokumentom, testamentom tržaške nune Maru iz leta 847.

Vzporedno z romanskimi so stopili v uporabo še nekateri langobardski in frankovski pravni obrazci, zlasti sam pravni dokument, „karta“ (*charta, carta, chartula*), kot se je uveljavil termin za tovrstno listino, ki je izgubila nekdanjo rimsko veljavo „*instrumenta*“, listine, na kateri je že notarjev podpis zadoščal za verodostojnost pravnega akta. Charta je služila le še kot priklic spomina o določenem pravnem dogodku, brez podpisa ali vsaj znaka (*signum manus*) *auctorja* in prič, ponavadi v obliki križa, ni imela pravne veljave, čeprav jo je sestavil priznani notar. Langobardsko in frankovsko pravo pa je imelo v Istri velik vpliv na civilno-pravnem področju.

V nasprotju s pomenom listine pa je pravna oseba notarja v Istri v glavnem ohranjala rimsko oziroma romansko tradicijo, ki je razvila institucijo notariata kot mestno institucijo. Na to opozarja tudi koprski notar Gregorius leta 932 in 933, ki je kot notar in duhovnik sestavil javno listino v imenu celotnega mesta, kar spominja na rimske značilnosti razvoja notariata, ko je municipij potrjeval notarje in izvajal nadzor nad njimi. Veljavo mestne skupnosti pri postavljanju in imenovanju notarjev in s tem uživanju javne vere (*fides*

publica) izkazuje tudi spor zaradi piranske oljčne desetine med koprskim škofom Aldigheriusom in Pirančani (kleriki in laiki) v začetku 13. stoletja. V predhodnem času je bilo očitno dovolj, če so bili notarji, ki so delovali v teh dveh mestih, priznani le s strani mestne skupnosti, v času uveljavljajočih se komunov pa so za verodostojnost svojih spisov morali biti potrjeni tudi s strani centralne oblasti, saj je bilo eno od vprašanj omenjenega spora tudi veljavna javna vera notarjev, ki niso bili potrjeni za cesarske (*imperiali auctoritate*) ali papeške (*auctoritate sacri Lateranensis palatii*) notarje, kot se je to pravilo uveljavilo v Svetem rimskem cesarstvu od 9. stoletja dalje. Čeprav sprva notarji tudi v drugih deželah niso vselej pridajali svojemu podpisu avtoritete, v imenu katere so izvajali svojo dejavnost, so to redno počeli od 12. stoletja dalje, medtem ko so se v istrskih mestih obrazci s temi pripisi na pravnih dokumentih uveljavili šele od druge polovice 13. stoletja dalje, prej pa so se podpisovali le kot notarji ali kot mestni notarji (*civitatis notarius*). Toda uveljavljajoči se obrazci sestavljanja istrskih pravnih dokumentov od 12. stoletja dalje kažejo na povečani beneški vpliv, torej še pred „uradno“ zasedbo severozahodnih istrskih mest konec 13. stoletja. Tedaj začnejo v deželo prodirati tudi elementi „prerojenega“ notariata, ki so zlasti notarju in listini kot pravnemu aktu v nasprotju z langobardsko in frankovsko „*charta*“ ponovno dali vso pravno veljavo. Ne le da se začenja uporabljati termin *instrumentum* namesto *charte*, ki sicer še dolgo časa ostane pri notarjih v navadi za poimenovanje določenega pravnega dokumenta, temveč se razmeroma zgodaj uveljavijo še druge „sodobne“ oblike izvajanja nadzora in zlasti pravne veljave ter avtentičnosti notarskih spisov.

Med nove oblike izvrševanja notarske prakse nedvomno sodijo tudi notarske knjige. Ohranjene piranske notarske knjige, podobnim žal zaradi požiga arhiva vicedominerije ob napadu Genovežanov na Koper leta 1380 v tem mestu ne moremo slediti, poleg razmeroma zgodnje priučitve novi notarski praksi izpričujejo tudi razvito gospodarsko, zlasti trgovsko in posojilno dejavnost v severozahodni Istri ter uveljavitev privatne lastnine, ki je bila predpogoj za razvejano delovanje notariata, kajti temelj notarskih spisov so privatno-pravni akti. Zato se je zaradi nerazvitosti pravne institucije privatne lastnine v današnjih zalednih slovenskih krajih in nasploh v centralni Evropi notariat razvijal s precejšnjo zamudo v primerjavi s sredozemskimi trgovskimi mesti, kjer so se v razmeroma svobodnih lastninskih odnosih in pogostih prenosih premoženja oblikovali svojevrstni načini zavarovanja privatne lastnine, katerih temelj je bila vsekakor tudi ustanova notariata.

Z notarji pa ni bila povezana le sfera privatnega prava, ampak še druge oblike družbenega življenja. Ker so bili v splošni nepismenosti med redkimi piščičimi izobraženci tedanjega časa, so notarji prevzemali tudi mnoge plačane uradniške dolžnosti, ki so jih sprva izvrševali vzporedno z notarsko dejavno-

stjo, kasneje pa so jim prepovedali opravljanje notarske prakse v primeru, če so zasedali tudi (državne) uradniške službe. Med temi je bila v nekaterih istrskih mestih poleg splošno uveljavljene službe mestnega pisarja (kancelarja) še svojevrstna ustanova *vicedominov*, ki so jo poznali le v Trstu, Miljah, Kopru, Izoli, Piranu in Pulju. Ta je bila poleg pomembnih komunskih opravil zadolžena zlasti za izvajanje nadzora in pravne veljave notarskih spisov. Toda ta ustanova ni zaživela kar čez noč in dasi ima na istrskem polotoku nekatere povsem svojstvene pojavne oblike, ni nastala brez vpliva notarske prakse v sosednjih deželah.

Kljub splošnemu zaupanju, ki so ga notarji uživali, so predvsem za preprečevanje zlorabljanja in ponarejanja notarskih spisov mestni komuni v času vzpona svoje avtonomne oblasti začeli vzpostavljati posebno zakonodajo za izvrševanje notarske dejavnosti. Poleg drugih zakonskih določb so v mestnih statutih našle svoje mesto tudi uredbe o notariatu, ki so po eni strani omogočale nemoten nadzor nad izvrševanjem notarske prakse, po drugi strani pa so ravno s tem dajale še dodatno pravno vero notarskim spisom in notarjem. Za zavarovanje privatno-pravnih odnosov in legitimnost notarske „obrta“ (*arte*) so se na italiskem polotoku najprej uveljavile posamezne mestne *notarske šole*, ki so skrbele za ustrezno izobraževanje, ker pa je s porastom trgovine in drugih pravnih odnosov naraščala potreba po notarjih, so se tesno v povezavi z mestnimi (državnimi) oblastmi kmalu začeli ustanavljati *kolegiji notarjev*, predvsem za evidenco, nadzor in podeljevanje privilegijev za opravljanje te dejavnosti.

Ponekod, kot na primer v Bologni, zibelki „modernega“ notariata, so poleg kolegijev notarjev že sredi 13. stoletja ustanovili še poseben mestni urad, ki je neposredno nadziral izvrševanje notarske dejavnosti in s pomočjo posebne prakse skrbel za ohranitev verodostojnosti in avtentičnosti sklenjenih privatnih pravnih dogodkov. To so bili tako imenovani notarji urada *memorialov*, zadolženi zlasti za redno registriranje vseh privatno-pravnih aktov v posebne notarskim knjigam podobne registre, podobne ne toliko po zunanji obliki, temveč po vrsti vpisov v njih, kajti to so bili identični prepisi notarskih izvlečkov (*imbreviatur*) pravnih dogodkov, z navedbo osnovnih podatkov, kot jih je morala vsebovati notarjeva imbreviatura, napisana sprva na poseben listič (*breve*), kasneje pa v notarske knjige. Imbreviature so vsebovale ime notarja, ki je zapisal sklenjeni pravni akt, dan, mesec, leto ter po potrebi kraj (če ni bil domač) sklenitve, zadevo v najbolj skopem opisu, morebitne sankcije za neizvrševanje sklenjenega ter sodelujoče priče. Memorialne registre so hranili pri komunu na njegove stroške, notarji tega urada pa so bili za opravljanje dolžnosti poleg določenega honorarja za vsak zapis še ustrezno nagrajeni.

Drugod, kot na primer v Benetkah in Genovi, kjer so bili trgovski odnosi na

bistveno višji stopnji kot v drugih sredozemskih krajih, so že v 13. stoletju ustanovili posebne „državne“ arhive, ponekod pa od začetka 15. stoletja posebne registraturne urade, ki so skrbeli za prepisovanje in hranjenje notarskih spisov.

Posebne oblike komunskega nadzora nad izvrševanjem notarske dejavnosti so že v prvi polovici 13. stoletja poznali tudi v mestih na vzhodni obali Jadrana. V dalmatinskih in hrvaških primorskih mestih so se pojavili tako imenovani *eksaminatorji*, že leta 1258 pa v podobni vlogi overiteljev notarskih aktov zasledimo v Piranu *vicedomine*.

Prvotna funkcija z nazivom *vicedominov* (*vicedominus*), ki se pojavijo v nemških deželah že v začetku 9. stoletja, je bila oskrbnišтво nad cerkvenim imetjem. Kot take jih omenjajo dokumenti v Istri za časa oglejskih patriarhov že v 12. stoletju, ker pa so sčasoma prevzeli še dolžnosti mestnih upraviteljev v imenu patriarhov, se je očitno njihova funkcija raztegnila tudi v komunsko obdobje razvoja mestne samouprave. Dasi so podatki o tej ustanovi še pred beneško osvojitvijo Pirana (1283) v tem mestu usahnili, jim lahko sledimo v Kopru, kjer so po znanih dokumentih zabeleženi najprej leta 1261, medtem ko so se v Trstu pojavili šele s statutarnimi sklepi leta 1322, ko jih tudi prvič zasledimo v nekoliko spremenjeni funkciji. Tedaj so bili namreč obvezni ne le overovljati notarske spise, temveč tudi zabeleževati osnutke (*imbreviature*) pravnih aktov v posebne za to namenjene komunske knjige, na način, kot se je uveljavil v Bologni. Kmalu so jih s statutarnimi določbami ustanovili tudi v Piranu (1332), čeprav so se v praksi pojavili že leta 1325, ko se nam je ohranila tudi najstarejša piranska *vicedominska* knjiga. V Kopru zaradi požiga arhiva *vicedominerije* leta 1380 ne moremo ugotoviti natančnega datuma ustanovitve tega urada, v Izoli pa naletimo na prvo omembo *vicedominov* šele leta 1338.

Vlogo tega urada v mestnem življenju najbolj ponazarjajo mestni statuti, kjer so zabeležene njihove dolžnosti pa tudi način plačevanja in sprejemanja honorarjev za vsakovrstna predpisana opravila. V izvrševanju notarske prakse v posameznem komunu pa je bila vsekakor najpomembnejša funkcija *vicedominov* prepisovanje osnutkov pravnih dogodkov v posebne komunske registre in overjanje vseh notarskih spisov, kajti sicer ti niso veljali in v primeru spora pred sodiščem praviloma niso imeli pravne veljave.

Vicedomine so volili v mestnem Velikem svetu, in sicer vsako leto po dva izmed članov tega sveta, ki sta morala biti tudi večča notarske „obrti“, kar je pravzaprav veljalo za vse pomembnejše komunske uradnike. Način njune izvolitve se sicer s časom ni bistveno spreminjal, spreminjal pa se je različno od komuna do komuna čas njunega uradovanja. Tako so v Piranu sredi prve polovice 16. stoletja določili, da sme kandidat z več glasovi od svojega izvoljenega kolega, ki je bil na dolžnosti eno leto, zasedati to dolžnost polnih 18

mesecev, v Kopru so čez približno 100 let temu namenili dve leti uradovanja, onemu z manj glasovi ravno tako eno leto, medtem ko so v Izoli v drugi polovici 17. stoletja obema določili dve leti uradovanja.

Toda to je že čas spremenjenih okoliščin v razvoju notarske prakse na istrskem polotoku in nasploh v sosednjih italijanskih deželah, kjer je ta ustanova doživela največji razmah in pomen. Čeprav so Benečani ob osvojitvi severozahodnih istrskih mest sprva dopuščali razmeroma veliko notranjo avtonomijo, ki jo je omejevala le podestatova oseba kot neposredna predstavnica beneške oblasti, so Benečani ravno na področju ustanove notariata, ki je po svoji civilno-pravni naravi eden temeljnih pogojev notranje avtonomije vsakokratne podrejene oblasti, začeli z dekreti to avtonomijo postopoma omejevati.

Na pobudo koprskega Velikega sveta je bil namreč leta 1598 ustanovljen kolegij notarjev, ki se je po svojih opredelitvah bistveno razlikoval od podobnih ustanov, nastalih večinoma v Italiji v 13. stoletju. Medtem ko so se v prejšnjih časih v kolegije lahko vključevali vsi preizkušeni in potrjeni notarji, ne glede na njihov stan, je bil odtlej bistveni pogoj sodelovanja status mestnega svetnika, torej pripadnika mestnega patriciata, tako da so le ti smeli izvrševati notarsko dejavnost. Načelo je veljalo še v drugih istrskih mestih, kjer so smeli opravljati notarsko dejavnost le tamkajšnji mestni veljaki, vključeni v koprski kolegij notarjev, kajti ta je postal osrednja istrska notarska organizacija. Tako je tudi na tem področju prišlo do centralizacije oblasti v koprskem mestu, kjer je Serenissima že leta 1584 z ustanovitvijo apelacijskega sodišča in drugimi upravnimi uradi za beneško Istro vzpostavila središče oblastnega delovanja v deželi.

Medtem ko v času delovanja vicedominov do ustanovitve kolegija notarjev in še nekaj časa po tem niso hranili in urejali notarskih knjig, zlasti knjig umrlih notarjev, kajti vicedominske knjige so prevzele ne le po funkciji, temveč tudi po vsebini naloge notarskih knjig, predvsem za vse vrste kupoprodajnih aktov, je od prve polovice 17. stoletja dalje hranjenje notarskih spisov prevzel kolegij notarjev. Tudi prejšnjo dolžnost potrjevanja notarjev ob asistenci mestnega podestata, ki so jo opravljali vicedomini v krajih, kjer so ustanovo poznali, kjer pa ne, so bili za to zadolženi mestni sodniki, je z ustanovitvijo kolegija notarjev ta funkcija prešla nanj. Čeprav so vicedomini ohranili nekatere pomembne dolžnosti, kot je bilo hranjenje vseh spisov državne in mestne oblasti, ki so ostajali v mestu, so verjetno zaradi povečane notarske dejavnosti in splošne pismenosti ob ustanovitvi kolegija notarjev izgubili nekatere prejšnje poglobitve, kot je bilo vodenje in hranjenje vicedominskih knjig, dasi so s svojim podpisom na vsakokratnem pravnem aktu in s prisotnostjo pri sklepanju oporok še vedno tem dogodkom jamčili pravno veljavo.

V istrskih mestih, kjer so poznali ustanovo vicedominov, se je torej razvil izjemen odnos med ustanovo notariata in vicedominerije, saj je slednja prevzela marsikatero nalogo, ki so bile v drugih deželah, kjer je bila razvita institucija notariata, v pristojnosti slednje. Povrhu tega pa so vicedomini v teh mestih prevzeli ne le nadzor nad notarskimi spisi, njihovo zabeleževanje v posebne knjige in hranjenje le-teh kot pravno veljavnih, temveč so prevzeli funkcijo nekakšnih komunskih arhivarjev za vse uradne spise, ki so nastali pri državni oziroma komunski oblasti. Čeprav je bil po eni strani notarjem s tem odvzet del kompetenc, ki jih je ustanova notariata uveljavila v večini italijanskih mest tistega časa, je bila po drugi strani njihova veljava potrjena še s strani komunske oblasti, torej domače, vselej prisotne avtoritete, ki je tako lahko neposredno izvrševala kontrolo nad rednim in pravilnim izvajanjem notarske dejavnosti. Da je bila ta razmeroma razširjena in uveljavljena, pa pričajo številne ohranjene vicedominske knjige iz piranskega arhiva ter knjige, ki so popisane v Majerjevem inventarju starega koprškega arhiva in jih dostopne na mikrofilmskih posnetkih hranijo v Državnem arhivu v Trstu. Kot v drugih deželah z uveljavljenim notariatom tudi v severozahodnih istrskih mestih ločimo tri glavne zvrsti dokumentarnega gradiva notarskih oziroma vicedominskih aktov:

1. vse vrste kupoprodajnih pogodb, zadolžnic in drugovrstnih odtujitev premoženja, kjer so se te izvrševale na podlagi menjave;
2. oporoke, zapuščine sirotam, podaritve, fevdalne investiture in drugi pravni odnosi, kjer je prihajalo do odtujitev premoženja brez nadomestila;
3. vse odtujitve premoženja cerkvenim in dobrodelnim ustanovam.

Za našete privatne pravne akte so tako notarji kot vicedomini morali hraniti posebne zvezke oziroma so način hranjenja ter urejanja pravnih aktov prilagajali razvrščanju v omenjene skupine ali serije. Zlasti pri vodenju in hranjenju testamentov pa so vicedomini tudi po ustanovitvi kolegija notarjev leta 1598 in po prenehanju vodenja vicedominskih knjig za odtujitve premoženja in nepremičnin v začetku druge polovice 17. stoletja ohranili posebna pooblastila, kot je bila obvezna prisotnost pri izrekanju „zadnje želje“ ter hranjenje oporok do oporočnikove smrti in objave njegove zapuščine.

Preučevanje ustanove notariata v severozahodni Istri s primerjavo o delovanju te institucije v sosednjih krajih in deželah je privedlo do zaključka, da so zlasti v začetku ponovnega vzpona rimskega prava in z njim povezanega notariata po 12. stoletju tudi kraji na današnjem delu ozemlja Istre v Sloveniji sledili splošnim zahodnoevropskim usmeritvam. Številni notarski spisi omogočajo nadaljnje poglobljeno preučevanje družbenih, ekonomskih in

pravnih značilnosti tega obdobja, ki jim je s pričujočo razpravo podan vpogled v samo strukturo institucije.

Sistematično zbiranje podatkov iz različnih zvrsti notarskih aktov, morda tudi s pomočjo računalniške tehnike, pa bi raziskovalcem lahko nudilo vpogled in širilo obzorja ne le v zgodovino strukture vsakdanjega življenja, kolikor pač je že ta pojem raztegljiv in se z njim ponavadi označuje celotno dejavnost nekdanjega prebivalstva, temveč omogoča zlasti s statistično metodo poglobljeno spremljanje življenjskih ciklov, družinskih razmer, jezikovnih, nacionalnih in socialnih sprememb ter ne nazadnje preučevanje mikronivoja vsakokratnih družbenih odnosov, ki lahko le na tak način preučevanja notarskih zapisov podajo celovito sliko v zgodovini človeške civilizacije.

PRILOGE

PRILOGA 1

Severozahodni istrski notarji z nazivi in obrazci potrditve od 9. do začetka 13. stoletja (po CDI, Chart. in KOS, ad annum) (prim. poglavje III).

<i>leto</i>	<i>ime in naziv notarja</i>	<i>Completia</i>
847	Dominicus clericus tabellio hujus sancte Tergestine ecclesie...	propria manu mei scripsi et subscripsi et complevi et absolvi
933	Ego Georgius diaconus et notarius de civitate Justinopolim...	chartam scripsi, complevi atque firmavi
977	Ego Rotepertus, dyaconus et notarius huius civitatis Justinopolim...	mea manu propria scripsi atque firmavi
1072	Ego Basilius notarius hanc traditionis...	chartam manu mea scripsi atque firmavi
1135	Ego Martinus Notarius...	cartula mano mea propria scripsi et coroboravi
1145	Ego Albinus tabellator hujus civitatis (Justinopolim)...	cartulam manu mea propria scripsi
1177	Ego Albertus Notarius publicus... (Koper)	hanc cartam subscripsi et coroboravi
1186	Ego Almericus Justinopolitanae civitatis notarius...	cartulam manu propria scripsi
1192	Ego Arnustus Notarius in predicto castro Pirani...	pacionis cartulam manu mea propria scripsi et roboravi
1202	Ego Andreas Conrado presbiter et notarius...	atque plebanus (Milje) rogatus interfui, complevi et roboravi

PRILOGA 2

Podpisi notarjev iz Kopra, Izole in Pirana v 13. stoletju (po CDI, Chart. in KOS, ad annum) (prim. poglavje III).

letó	ime in naziv notarja	Completia							
		1	2	3	4	5	6	7	8
1201	Ego Dominicus notarius (Piran) ...	*							
1202	Ego Dominicus notarius Piranensis	*							
1203	Ego Dominicus notarius Piranensis					*			
1212	Ego Andricus Justinopolis notarius...		*						
1213	S.N. Ego Nicolaus Insule notarius...					*			
1222	Ego Almericus (Piran) notarius...					*			
1222	Bonaiuncta notarius et nuntii... civitatis Justinopolis								
1224	Ego Gregorius (Trst) Sacri palatii notarius...							*	
1225	Ego Almericus Justinopolis notarius et cancellarius...						*		
1225	Ego Nicolaus Insulanus notarius...					*			
1229	Ego Severinus Justinop. Et rac. B[ertoldi] march.						*		
1229	(Actum in Pirano) Ego Ventura sacri palatii notarius		*						
1230	Ego Rantulfus Pirani notarius...					*			
1235	Ego Rantulfus sacri palatii notarius...							*	
1238	Ego Rantulfus Piranensis et sacri B[ertoldi] marchionis notarius...					*			
1239	Johannes tabellio cives Justinopolis...								
1248	Ego magister Riccardus Justinopolitanus et incliti B[ertoldi] marchionis notarius...		*						
1253	Ego Adelardus Ysule Notarius...						*		
1253	(S.T.) Ego Leçarus Justinopolitanus... B[ertoldi] marchionis notarius						*		

1253	(Actum Pirani) (S.T.) Ego Wilielmus Tercius sacri imperii notarius...					*	
1254	Ego Eppo Adalgerius Justinopolitanus auct. Incliti Bertoldi Marchionis Notarius et communis cancellarius...		*				
1255	Ego Johannes Piranensis... B[ertoldi] marchionis notarius...					*	
1255	Ego Valtramus Justinopolitanus... B[ertoldi] marchionis notarius...					*	
1257	Ego Gualterus Piranensis... G[regorii] marchionis notarius...					*	
1259	Ego Johannes Odorlici de Pirano Notar incliti Gregorio de Montelongo Marchionis						*
1261	Ego presbiter Facina Piranensis, auct. ... G[regorii] Istrie etque Carniolie marchionis notarius...					*	
1261	Ego Iohannes Almerici Justinopolitanus... Bertoldi marchionis notarius...					*	
1262	Ego Detemario de Justinopolis G[regorio] incliti Marchionis Istriae Notarius...						*
1262	Ego Adalpertus qm Vitalis Justinopolitanus et incliti Gregorii marchionis notarius et nunc comunis cancelarius...						*
1263	Ego Detemarius Iustinopolitanus... marchionis Istrie notarius...					*	
1264	Ego Walterius de Pirano... G[regorii] marchionis notarius...					*	
1264	Ego Çanetus Açonis Iustinopolitanus... G[regorii] marchionis notarius...					*	
1264	Ego Vitalis filius Menesclavi Justinopolitanus... G[regorii] marchionis notarius...					*	
1264	Ego Ambrosius filius Letofredi Iustinopolitanus de Musela... G[regorii]...					*	
1265	Ego Eppo Adalg... Justinopolitanus et sacri palatii imperialis Judex et notarius					*	

1267	Ego Nicolaus Piranensis... G[regorii] marchionis notarius...						*	
1268	Ego Rolandinus de Padua Incltyi Gregorii Patriarcha, et Marchionis Notarius, et nunc Communis Justinopolis cancellarius...						*	
1268	(S.T.) Ego Marinus Andulfi imperialis aule notarius et cancelarius comunis (Piran)						*	
1271	Ego Adalgerius Piranensis notarius inclitii G[regorii] marchionis...						*	
1271	Ego Almericus filius Dominici Insule... G[regorii]... notarius...						*	
1272	Ego Rantulfus Puchigna Iustinopolitanus... G[regorii]... notarius						*	
1274	Ego Bonaventura de Busdarino sacri palatii notarius et... cancellarius... Pirani...			*				
1277	Ego Dominicus de Pirano incliti Gregorii marchionis notarius...						*	
1279	Ego Nicolaus Iustinopolitanus... G[regorii]... notarius...						*	
1279	Ego Ançolus filius qm Vitalis Iustinopolitanus... Gregorii... notarius...						*	
1279	Ego presbiter Henricus canonicus Iustinopolitanus et incliti R[aimundi] marchionis Istrie notarius...							*
1283	Ego Sclavionus de Pirano notarius imperiali auct. ...	*						
1283	(Actum in Pirano) Ego Iohannes Artemani Iustinopolitanus... G[regorii]... notarius...						*	
1283	(Actum Pirani) Ego Andreas Widonis de Çensonno imperiali auct. Notarius et iudex ordinarius...	*						
1284	(Actum Pirani) Ego Almericus qm Bertoldini Iustinopolitanus et notarius domini G[regorii] marchionis						*	
1285	(in Pirano) Ego Iohanninus Aposaçii de Brixia imperiali auct. Sacrii palatii notarius...	*						

1285	(S.T.) Ego Franciscus de Bognolo imperiali auctoritate notarius... Iustinopolitani... potestatis cancellerius...						*		
1287	Ego Geroldus qm Martini de Iustinopoli... R[aimundi]... notarius...						*		
1290	Ego Matheus Blaionus... R[aimundi] marchionis notarius...						*		
1290	Sclavono de Billono (Piran)								
1292	Ego Martinus Insule... Gregorii marchionis notarius						*		
1292	Ego presbiter Michael de Mari Iustinopolitanus canonicus imperiali auctoritate notarius...						*		
1294	Ego Petrus filius Venerii Columbani de Pirano imperiali auct. Notarius...		*						
1294	(S.T.) Ego Dominichinus imperiali auct. Notarius... (pirani) potestatis scriba...		*						
1294	Petro Bono de Pirano notario...								
1296	Ego Annoe Piranensis notarius... G[regorii] marchionis Istrie						*		
1298	(Actum Pirani) (S.T.) Ego Scotus de Scotis Venetus, imperiali auct. notarius...		*						
1299	Ego Petrus Appolonij de Pirano notarius imperiali auct. ...						*		

Legenda:

1. scripsi et coroboravi (1) / scripsi et firmavi (1)
2. scripsi (9)
3. scripsi et subscripsi (1)
4. subscripsi (1)
5. scripsi, complevi et roboravi (6)
6. scripsi et roboravi (34)
7. subscripsi et roboravi (5)
8. in publicam scripturam redegi (1)

Notarjev: 60

Completij: 59

PRILOGA 3***Seznam notarjev, ki se je ohranil v popisu testamentov koprskih oporočnic in oporočnikov iz 16. in 17. stoletja.***

Popis oporočnic, oporočnikov ter notarjev iz devetih knjig testamentov, označenih A, B, C, D, E, F, G, L, M, je na 18 straneh ohranjen v arhivskem fondu, ki ga je popisal MAJER 1904, št. 533 A (AST. AAMC, bob. 676), zajema pa 1.331 testamentov. Na prvi strani je naslednje sporočilo:

Addì 15 marzo 1802. Capodistria

Si certifica per S.e. off.o del pub.co Archivio di questa Vice Dominaria trovarsi nella Filza dell'Archivio stesso 1121 Testamenti sopra i quali non apparisce notata da Nodari la pubblicazione, trovandosi all'incontro nelle filze medesime n.o 210 Testamenti sopra i quali è stata da Nodari notata la pubblicazione lorché tutto risulta del fedele trassunto fatto dalle filze medesime in fede dictae.

Elio Cristoforo Barbo Nod.o Pub.co Colleg.to, ed Archivista.

Notarji	Nodari di Capodistria XVI – XVII leto delovanja
Gio: Batt:a Angiari	1602–1631
Gio: Batt:a Angiari	1645–1671
Agostin Appolonio	1581–1605
Appolonio Appolonio	1549
Appolonio Appolonio	1586–1611 (m.p.) 1617
Appolonio Appolonio	1661–1696
Domenico Barbabianca	1695 (m.p.)
Andrea Barbo	1653
Bernardin Barbo	1587–1589
Antonio Baromini	1592
Baldasar Baschini	1580
Lucia Basso	1603 (m.p.)
Aurelio Belgramoni	1502
Antonio Belgramoni	1603–1675
Gio: Ambroso de Belli	1603 (2 volte)
Aurelio de Belli	1694
Giacomo de Belli	1585–1594
Elena del Bello	1656 (m.p.)
Giacomo del Bello	1588
Gio: Batta del Bello	1662
Gio: Maria del Bello	1591

Giuliano del Bello	1449
Giulian del Bello	1540
Lucio del Bello	1633 (m.p.)
Nicollo del Bello	1591
Pietro Ben(m)bo	1607-1631
Iseppo Bonci	1647 (m.p.)
Lorenzo Bottoni	1586 (m.p.)
Anselmo Brasilco	1586
Anselmo Bratti	1586, 1587 (m.p.) - 1598
Anselmo Bratti	1684-1689
Gasparo Bratti	1520
Gasparo Bratti	1558-1596
Gasparo Bratti	1613-1628
Giacobo(us) Bratti	1597-1600
Giulio Bratti	1597-1636
Giulio Bratti	1681
Girolamo Bratti	1589-1652
Gio: Batt:a Bratti	1597-1651
Iseppo Bratti	1573-1598
Nicolò Bratti	1669-1691
Cancelier de Comun	1625
Domenico Cilber	1619
Domenico Ciol	1514
Lorenzo Coloni	1681 (m.p.)
Gio: Maria Contarizo	1569
Antonio Contesini	1660 (per mano Confidente)
Andrea della Corte	1631 (m.p.)
Gasparo Corte	1629
Gio: Pietro Corte	1604
Cristoforo Corum	1568
Ponponio Ducaino	1518-1556
Ponponio Ducaino	1570-1587
Ponponio Ducaino	1683
Alvise Elio	1588-1612
Gio: Francesco Fanzago	1606
Cecilia Fabio R. Fini	1658 (m.p.)
Aurelia Fina	1631 (m.p.)
Antonio Gavardo	1603
Elena Gavardo	1692 (m.p.)
Gavardo Gavardo	1644-1654
Girolamo Gavardo	1500
Girolamo Gavardo	1571-1600
Girolamo Gavardo	1629-1658
Giulio Gavardo	1684-1698
Michiel Gavardo	1586-1594 (m.p.)
Niccolò Gavardo	1610

Ottavian Gavardo	1611
Pietro Gavardo	1605–1624
Anna Virginia Gravisi	1614 (m.p.)
Antonio Gravisi	1591
Elio Gravisi	1656 (m.p.)
Gio: Batta Gravisi	1603–1609
Marco Gravisi	1682–1696
Lucio Gravisi	1613 (m.p.)
Alesandro Grisoni	1583
Aloisius Grisoni	1581–1587
Alvise Grisoni	1560–1587
Alvise Grisoni	1685
Gio: Batt:a Grisoni	1592–1612
Girolamo Grisoni	1587
Luigi Grisoni	1554
Gio: Batta Ingaldeo	1537–1569
Francesco Ingaldeo	1593–1595
Marco Ingaldeo	1605
Elisabetta Landi	1697 (m.p.)
Lodovico Loschi	1587–1613
Andrea Lugnan	1699
Zanetto Lugnan	1637
Benetto Manzioli	1605
Gio: And:a Marian	1554
Bernardin Masseli	1643 (m.p.)
Anderian Morosini	1607 (m.p.)
Lugrezio Morosini	1669–1680
Giovanni Ostacio	1568
Cesare de Polla	1574–1587
Cesare Pola	1661
Domenico Rimino	1571
Bernardo Ronzan	1591–1593
Andrea Salo	1630 (m.p.)
Antonio Salo	1656–1668
Gio: Antonio Salo	1647–1665
Verginio Salo	1581–1588
Antonio Santorio	1583
Ambroso Sapi	1679 (m.p.)
Andrea Sarosina	1592
Michiel Scargat	1617 (m.p.)
Celio Sereni	1585–1640
Fabio Sereni	1591–1617
Fabrizio Sereni	1616
Francesco Sereni	1609–1610
Lodovico Sereni	1627
Margaritta Sereni	1582 (m.p.)

Ottavio Sereni	1597
Sereno Sereni	1625–1638
Anetta Simicia	1631 (m.p.)
Lorenzo Smerego	1645 (m.p.)
Pellegrin Spataris	1591–1622
Pellegrin Spataris	1671–1697
Gio: Batta Sporeneo	1683
Giovanni Sporeneo	1591–1610
Zuanne Sporaneo	1536
Antonio Tacco	1673
Fabio del Tacco	1631
Francesco del Tacco	1583–1607
Giacomo del Tacco	1509
Giacomo del Tacco	1574–1610
Ottavio Tacco	1581
Zuanne (Giovanni) del Tacco	1571–1580
Alesandro Tarsia	1597
Antonio Tarsia	1685
Fabricio Tarsia	1604–1670
Giacomo Tarsia	1678
Pietro Teoffaneo	1594–1617
Francesco Vecelli	1682
Aurelio Vergerio	1609 (m.p.)
Carlo Vergerio	1676 (m.p.)
Domenico Vergerio	1671
Almerigo Verzi	1596 (m.p.)
Bortolo Verzi	1668 (m.p.)
Zuanne Verzi	1611 (m.p.)
Agostin Vida	1680
Ambroso Vida	1587–1651
Gio: Ambroso Vida	1508–1509
Gio: Ambroso Vida	1593–1641
Gio: Ambroso Vida	1660–1670
Gio: Ambroso Vida	1726
Girolamo Vida	1524–1570
Girolamo Vida	1644
Onofrio Vida	1648–1672
Ottavio Vida	1557
Ottavio Vida	1694
Nicolò Vida	1581–1600
Pietro Vida	1589–1611
Rizzardo Vida	1670–1676
Aurelio Vittori	1571–1581
Gio: Vittori	1571
Marcantonio Volpe	1603 (m.p.)
Laura Zampieri	1578 (m.p.)

D:n Antonio Zarotti	1610 (m.p.)
Gio: Batta Zarotti	1587
Gio: Paolo Zarotti	1589-1647
Girolamo Zarotti	1521
Girolamo Zarotti	1595-1681
Ludovico Zarotti	1570-1584
Niccolò Zarotti	1595
Oliver Zarotti	1602
Pietro Paolo Zarotti	1541
Pietro Paolo Zarotti	1570-1625
Pietro Paolo Zarotti	1660-1692
Demostane de Zuanni	1585

PRILOGA 4

Seznam notarjev (AST. AAMC, bob. 615, fotogram 226; MAJER 1904, 468), ki so v letu 1766 (?) uradovali v naslednjih krajih:

Koper

Lugnani Giuseppe
 Modena Pietro
 Baseggio Niccolò
 Manzoni Giovanni
 Gavardo Alessandro
 De Rin Bortolo
 Barbo Cristoforo Elio
 Lugnani Antonio
 De Rin Antonio Francesco
 Gravise Francesco Gio:
 De Totto Niccolò
 Gravisi Gravise Giom:a

Milje

Trauner Antonio
 Bacchiocco Pietro
 Zeccaria Antonio Lucca

Piran

Colombani Lorenzo
 Del Seno Alessandro
 Venier Giorgio
 Petronio Domenico
 Fonda Girolamo
 Venier Filippo Cristoforo

Umag

Rosello Bernardin
 Balanza Francesco

Pulj

Vareton Antonio
 Vareton Tiziano
 Razzo Giovanni
 Lombardo Andrea Pietro
 Mandussich Lucca

Plomin

Tonnetti Pietro
 Tonnetti Giuseppe
 Rudan Giammaria

Vodnjan

Marchesi Antonio
 Licini Domenico
 Bombarda Giuseppe
 Veyla Felice Raffael
 Morizza Pasqualino
 Bradamante Ant.o Francesco
 Fioranti Simon

Bale

Bembo Tomaso
 Barbieri Andrea

Dvigrad

Basilisco Francesco Gio:
 Meden Gasparo
 Basilico Giovanni

Sv. Lovreč

Boghessich Marco

VIRI

- ASB.** L'Archivio dell'Ufficio dei Memoriali (1265–1436).
- AST. AAMC.** Stari koprski občinski arhiv (Antico Archivio Municipale di Capodistria), Inventar po MAJER 1904.
- ASV.** Collegio **Commissioni.** Rettori ed al.
- ASV.** Collegio **Commissioni. Formulari.**
- ASV. Maggior Consiglio.** Magnus et Capricornus (1299–1308).
- ASV. V. Savi** alla Mercanzia.
- ASV.** Segretario alle **Voci.** Universi (Misti), Elezioni Maggior Consiglio.
- ASV. Senato Mare.**
- ASV.** Sezione notarile - **Testamenti.**
- B. BENUSSI,** *Commissioni dei Dogi ai Podestà veneti nell'Istria*, „AMSI“, vol. 3, Poreč, **1887.**
- BMV.** Manoscritti delle biblioteche d'Italia, classe VII, 1956. IT. VII. 2216 (8632) - Famiglie nobili e Reggimenti. (cc. 130-6) Uffici e Reggimenti della Signoria, con loro stipendi, in Venezia, Terraferma, Istria, Dalmazia, Levante (1581).
- CHART.** Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano. Za objavo priredil Cam. De Franceschi, „AMSI“, 36 (1924), 43–47 (1931–35), 50 (1938).
- CDI.** Codice Diplomatico Istriano, Za objavo priredil P. Kandler, Lloyd Trieste (ponatis), Trst, 1986.
- DOCUMENTA** ad Forumjulii patriarchatum Aquileiensem Tergestum Istriam Goritiam spectantia. Za objavo priredil A. S. Minotto, Benetke, 1870.
- IONA, M. L. (ur.):** *Le istituzioni di un comune medievale. Statuti di Muggia del sec. XIV*, Trst, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, **1972.**
- KOS, F.,** *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I–IV, Ljubljana, **1902–1915.**
- KOS, M.,** *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, V, Ljubljana, **1928.**
- LEGGI,** *Decreti e Terminazioni del Ser.mo Magg.r Cons.o etc., Concernenti il buon governo dell'Istria.* Valerio Da Riva, Pod.tà e Cap.o di Capodistria, 1683.
- LEGGI Statutarie** per il buon governo della Provincia d'Istria. *Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima.* Lorenzo Paruta, Podestae Capitanio di Capodistria, 1757.
- LEGGI Criminali Venete.** Za objavo priredil E. Della Giovanna e A. Sorgato, Benetke, 1980.
- LEXICON Latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae**, vol. I–III, Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1973.
- LJUBIČ, S.,** *Listine o odnosajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*, „MSHSM-JAZU“, knj. I–X, (vol. 1–5, 9, 12, 17, 21, 22), **1868–1893.**
- MANARESI, C.,** *I placiti del „Regnum Italiae“*, v *Fonti per la Storia d'Italia*, Rim, **1955.**
- MINOTTO, A. S.,** *Documenta ad Forumjulii, Istriam, Tergestum spectantia*, „AMSI“, vol. 8–13, Poreč, **1892–1897.**
- PAK. 6.** Občina Koper. **Spisi** do leta 1600.
- PAK. 6.** Občina Koper. Samostani in bratovščine (po MAJER 1904, **IX. skupina**).
- PAK. 6.** **Appendice** all'Archivio Antico di Capodistria fino all'anno 1800, rokopis v PAK.
- PAK. 83.** Zemljiška knjiga Okrajnega sodišča Koper (Notificazioni e prenotazioni).
- PAK. 84.** Oporoke iz Izole in Pirana. 1390–1818.

- PAK. 85.** Notarski spisi.
- PAK. 335.** Zbirka listin.
- PAK. PI. Inventar** Občine Piran (1173–1945), tipkopis v PAK.
- PAK. PI. 9.** Občina Piran. Notarske knjige.
- PAK. PI. 9.** Občina Piran. Vicedomske knjige.
- PAK. PI. 9.** Občina Piran. **Inventario** di Libri, Dvcali, Scrittvre per Communità, Fontico, Monte, Atti notariali, et altro nella Vicedominaria di Pirano. Rinovato MD-CCLXXI.
- PAK. PI. 9.** Občina Piran. **Listine.**
- PAK. PI. 9.** Občina Piran. **Testamenti.**
- SENATO MARE.** Parti (deliberazioni, decreti) del Senato veneto, attinenti all'Istria (1440–1797). „AMSI“, vol. 7, 9, 11–17, Poreč 1891, 1893, 1895–1901.
- SENATO MISTI.** Parti (deliberazioni, decreti) del Senato veneto, attinenti all'Istria (1332–1440). „AMSI“, vol. 3–6, Poreč 1887–1890.
- SCHUMI F.,** *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, vol. I-II, Laibach, **1882–1884.**
- STAMPA.** Nobili di Capodistria. Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru, D 10567.
- STAT. ALB.** Statuta communis Albonae 1341. Za objavo priredil Cam. De Franceschi. „AT“, 32, Trst, 1908.
- STATUT** Buzetske občine. Za objavo priredil M. Zjačić. „VHARP“, 8–10, 1965.
- STAT. CITT.** Statuti di Cittanova. Za objavo priredil L. Parentin. „AMSI“, n.s. 14, 1966.
- STATUT** grada Poreča. Za objavo priredil M. Zjačić. „VHARP“, 6–7, 1962.
- STAT. ISOLA** Isola ed i suoi statuti, Za objavo priredil L. Morteani. „AMSI“, 3–5, Poreč, **1887–1889.**
- STAT. ISOLA KOS,** Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja, (Lo Statuto del comune di Isola - (secoli XIV-XVIII). Za objavo priredil D. Kos, Koper, Založba Annales, **2006.**
- STAT. KOP.** Statut Koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 (*Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668*). Za objavo priredil L. Margetić, Pokrajinski arhiv Koper - Center za zgodovinske raziskave Rovinj, Koper, Rovinj, 1993.
- STAT. PIR.** Statut Piranskega komuna od 13. do 17. stoletja (*Gli statuti del comune di Pirano dal XIII al XVII secolo*). Za objavo priredila M. Pahor in J. Šumrada, Ljubljana, 1987.
- STAT. PIR. De Fr.** (Gli) Statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Za objavo priredil Cam. De Franceschi, Deputazione di Storia Patria per le Venetie, Benetke 1960.
- STAT. TS.** Statuti di Trieste del 1350. Za objavo priredil M. De Szombathely, Trst, 1930.
- STAT. UMAGO** (Lo) Statuto di Umago. Za objavo priredil B. Benussi. „AMSI“, 8/1892.
- THESAURUS** - Thesaurus Ecclesiae Aquileiensis. Za izdajo priredil J. Bianchi, Videm, 1847.
- TESTAMENTI** estratti dall'Archivio della Vicedominaria di Pirano. Saggi di volgare scritto (1332–1489), „AMSI“, vol. 3, Poreč, 1887.

LITERATURA

- ABBONDANZA, R. (1973) (ed.), *Il notariato a Perugia: mostra documentaria e iconografica per il 16. Congresso nazionale del notariato*, Roma, Consiglio nazionale del notariato.
- AIRALDI, G. (1974), *I notai dei conti palatini genovesi*, V: G. Airaldi, *Studi e documenti su Genova e l'Oltremare*, Genova, 178-315.
- ALTHOFF, G., FRIED, J. & P. J. GEARY (2002): *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Historiography*, German Historical Institute, Washington, Cambridge University Press.
- AMELOTTI, M., & G. COSTAMAGNA (1975), *Alle origini del Notariato italiano*, Consiglio Nazionale del Notariato, Roma.
- ANSELMINI, A. (1926), *Le scuole di Notariato in Italia*, Viterbo.
- ANTONI, F. (1989), *Documentazione notarile dei contratti e tutela dei diritti: note sui vicedomini di Trieste (1322-1732)*, „Clio“, a. XXV, n. 2, 319-335.
- ANTONI, F. (1991), *Materiali per una ricerca sui vicedomini di Trieste*, „Archeografo Triestino“, serie IV, vol. LI, Trieste, 151-177.
- ASTUTI, G. (1952), *I contratti obbligatori nella storia del diritto italiano*, Milano.
- AUDISIO, G. (2005) (ur.), *L'Historien et l'activité Notariale. Provence, Vénétie, Égypte XVe-XVIIIe siècles*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail.
- BARADA, M. (1938), *Dvije naše vladarske isprave. Diplomatično-paleografska studija*, Zagreb.
- BARADA, N. (1946), *Trogirski spomenici (Memorie di Trau)*, I, Zagreb.
- BASCAPÉ, G. C. (1969), *Sigillografia. Il sigillo nella diplomazia, nel diritto, nella storia, nell'arte*, Milano.
- BAUTIER, R. H. (1961), *Leçon d'ouverture du cours de diplomatique à l'École des Chartes*, v *Bibliothèque de l'École des Chartes*, vol. CXIX, Paris.
- BELLOMO, M. (2011), *L'Europa del diritto comune*, Roma, Il Cigno G.G. Edizioni, (IX ed.).
- BELLONI, G. (2011), *Problemi di edizione con duplice originale di notaio. Due esempi a confronto (Izdajateljski problemi pri izvornih notarskih listinah v dveh izvodih. Primerjava dveh primerkov)*, „Acta Histriae“, 19, 4, 625-644.
- BENUSSI, B. (1887), *Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria*, „AMSI“, 3, 3-109.
- BENUSSI, B. (1923), *Pola nelle sue istituzioni municipali sino al 1797*, Venezia, Deputazione di Storia Patria.
- BENUSSI, B. (1924), *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste.
- BERTOŠA, M. (1978), *Istarsko vrijeme prošlo*, Pola.
- BERTOŠA, M. (1986), *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*, I-II, Pola.
- BESTA, E. (1961), *Le successioni nella storia del diritto italiano*, Padova.
- BETTARINI, F. (2013): *Il notariato dalmata e la "Santa Intrada"*, v Israel U. & O.-J. Schmitt (eds.), *Venezia e Dalmazia*, Venetiana 12, Viella, Roma, 111-149.
- BETTO, B. (1981), *I Collegi di notai, giudici, medici e nobili in Treviso fra i secoli XIII-XVI*, Venezia, Deputazione di Storia Patria.
- BEUC, I. (1962), *Osnovi statutarnog prava u Istri (Principi del diritto statutario in Istria)*, v „Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu“, l. XII, 3-4, Zagreb.
- BEUC, I. (1954), *Statut zadarske komune iz 1305. godine*, „VDAR“, II, Fiume.
- BEZEK, V. (1977), *Analitični inventar fonda občine Izola, I del (1775-1848)*, Koper, PAK.

- BLOCH, M. (1968), *La Société féodale*, Pariz, Eds. Albin Michel.
- BLOISE, D. (1982), *I Vicedomini e i loro registri*, v *Le Magistrature cittadine di Trieste nel secolo XIV. Guida e inventario delle fonti*, Roma, 45–50.
- BOERIO, G. (1856), *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia.
- BONIN, Z. (2002), *Inventar zbirke listin v Pokrajinskem arhivu Koper (1348-1776)*, Koper, Pokrajinski arhiv.
- BOÛARD (de), A. (1948), *Manuel de diplomatique française et pontificale. L'Acte privé*, Paris.
- BRANDT, M. (1955), *Wycklifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV stoljeća*, Zagreb.
- BRATOŽ, R. (1989), *Rižanski zbor v Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopa, Ljubljana*.
- BRESSLAU, H. (1958), *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, vol. II, Berlino (Leipzig, 1889, 1912, 1915, 1931).
- BRUNETTIN, G. (2004), *Gubertino e i suoi registri di cancelleria patriarcale conservati presso la Guarneriana di San Daniele del Friuli (1335, 1337, 1340-1341-1342). Studi sul Trecento in Friuli*, Biblioteca Guarneriana, San Daniele del Friuli.
- BRUNNER, H. (1880), *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde*, Berlino.
- BRUSCHI, U. (2006), *Nella fucina dei notai. L'Ars Notaria tra scienza e prassi a Bologna e in Romagna (fine XII – metà XIII secolo)*, Bologna, Bononia University Press.
- BUDAK, N. (2007) (ur.), *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 2. istarski povijesni biennale održanog u Poreču od 19. do 21. svibnja 2005*, Poreč, Zavičajni muzej Poreštine Pučkog otvorenog učilišta – Državni arhiv u Pazinu – Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.
- CAPPELLETTI, G. (1992 (1873)), *Relazione storica sulle Magistrature Venete*, Venezia, Filippi Editore.
- CAPPELLI, A. (1988°), *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo*, Milano, Hoepli, (1929°).
- CAPPELLI, A. (1987), *Dizionario di abbreviature latine ed italiane, sesta edizione*, Milano, Hoepli.
- CENCETTI, G. (1943), *I precedenti storici dell'Archivio notarile a Bologna*, „Notizie degli Archivi di Stato“, a. III, n. 2, Roma, 117–124.
- CENCETTI, G. (1965), *Il notaio medievale italiano*, v „Annali della Facoltà di Giurisprudenza della Università di Genova“, vol. IV, 1–13.
- CENCETTI, G. (1966), *Dal tabellone romano al notaio medievale*, v *Il Notariato veronese, Catalogo della Mostra*, Verona, 19–34.
- CESARINI-SFORZA, W. (1914), *Sull'ufficio bolognese dei "Memoriali"*, v *Archiginnasio*, Bologna, 379–392.
- CESCA, G. (1882), *La sollevazione di Capodistria nel 1348. 100 documenti inediti, pubblicati ed illustrati da G. Cesca*, Verona, Padova.
- CHIAPPELLI, L. (1927), *La formazione storica del comune cittadino in Italia*, „ASI“, 1926.
- COMBI, C. (1859), *Studi storici intorno all'Istria*, v „Porta orientale“, vol. 3.
- CONTINELLI, L. (1988) (ed.): *L'Archivio dell'Ufficio dei Memoriali*, vol. I, 1265–1333, Bologna,.

- CORBO, A. M. (1972), *Ancora di una «datio penne et calamari»*, Rassegna degli Archivi di Stato, 32, 2, pp. 366-371.
- COSTAMAGNA, G. (1970), *Il notaio a Genova tra prestigio e potere*, Roma, Consiglio Nazionale del Notariato.
- COSTAMAGNA, G. (1977), *Dalla charta all'instrumentum*, v *Notariato medievale bolognese*, II, Roma, 7-26.
- CRACCO, G., et al. (1992), *L'Europa e il mondo nel Medioevo*, Torino.
- CVITANIĆ, A. (1964), *Pravno uređenje splitske comune po statutu iz 1312. godine*, Spalato.
- ČREMOŠNIK, G. (1932), *Istorijski spomenici dubrovačkog arhiva: Kancelariski i notarski spisi 1278-1301 (Acta cancellariae et notariae annorum 1278-1301)*, v „Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda“, serie 3/1, Belgrado.
- ČREMOŠNIK, G. (1939), *Notarske listine sa Lastova*, „Jič“, vol. V.
- ČREMOŠNIK, G. (1951), *Spisi dubrovačke kancelarije (Notae et acta cancellariae Ragusinae)*, Knjiga I, *Zapisi notara Tomazina de Savere (Notae et acta notarii Thomasini de Savere)*, 1278-1282, Monumenta historica Ragusina, 1, JAZU, Zagreb.
- DA MOSTO, A. (1937), *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, vol. I, Roma.
- DAROVEC, D. (1988), *Prezrez razvoja oblastnih struktur in vpliv Benetk na komun Koper v razvitem srednjem veku*, „Primorska srečanja“, 84/85, Koper, 402-408.
- DAROVEC, D. (1989), *Obrambna organizacija komuna Koper pod Benečani*, „Kronika“, 1-2, Ljubljana, 27-37.
- DAROVEC, D. (1990), *Od prihoda Slovanov do konca Beneške republike (1797)*, v *Kraški rob in Bržanija*, Koper, 31-62.
- DAROVEC, D. (1991, 1992), *Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike*, „Annales“, 1/91 in 2/92, Koper, 69-80 in 109-118.
- DAROVEC, D. (1992), *Arhivski viri Pokrajinskega arhiva Koper in objavljeni viri za zgodovino beneške Istre*, „Arhivi“, XV, Ljubljana, 1-6.
- DAROVEC, D. (1993), *Memoriali bolognesi come termine di paragone nello studio dell'ufficio dei Vicedomini in Istria*, „Contributi dell'Università degli Studi di Bologna“, n. 12, Bologna, 7-69.
- DAROVEC, D. (1994), *Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Knjižnica Annales 7.
- DAROVEC, D. (1996), *Inventar notarskih spisov v Pokrajinskem arhivu Koper*, Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- DAROVEC, D. (2004), *Davki nam pijejo kri: gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*, Koper - Capodistria, Annales.
- DAROVEC, D. (2007), *Piranska oljčna desetina in vprašanje notarjeve javne vere v Istri v visokem srednjem veku (The Tenth of Olive Oil Production at Piran and the Issue of the Notary's Public Confidence in the Late Middle Ages)*, In: BUDAK, 91-98.
- DAROVEC, D. (2009), *Kratka zgodovina Istre*, Koper, Založba Annales.
- DAROVEC, D. (2010), *Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica (Vloga istrskih vicedominov pri sestavljanju notarskih spisov v primerjavi z drugimi sorodnimi ustanovami ob Jadranu)*, „Acta Histriae“, 18, 4, 789-822.

- DAROVEC, D. (2014)**, *De tabellionatu cum lampulo mantelli*. The Ritual of the Investiture of the notary: example from Istria, "Acta Histriae", 22, 3,
- DAROVEC D., KAMIN, V. & M. VOVK, (2010)** *Med izolskimi spomeniki. Umetnostno-zgodovinski vodnik po umetnostni dediščini Izole* (Among the monuments of Izola, Art history guide to the cultural heritage of Izola / Tra i monumenti di Isola : guida storico-artistica del patrimonio artistico di Isola = Die Stadt Izola erkunden : Reiseführer durch die kunsthistorischen Sehenswürdigkeiten der Stadt Izola. Koper, Založba Annales.
- DE FRANCESCHI, C. (1968)**, *Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto Medioevo: I Dell'omissione di centri dell'Istria settentrionale dal novero di quelli menzionati nel Placito del Risano come soggetti di tributo fondiario*, „AMSI“, nuova serie, vol. 16, Trieste.
- DE TOTTO, G. (1939)**, *Il patriziato di Capodistria*, „AMSI“, 49, 71–158.
- DE VERGOTTINI, G. (1924)**, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo*, I-II, Roma.
- DE VERGOTTINI, G. (1926–1927)**, *La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo Medio Evo*, „AMSI“, 38, 81–127 in „AMSI“, 39, 9–60.
- DE VERGOTTINI, G. (1934)**, *Il locoposito nei documenti istriani dal sec. XI fino al XIII*, „AMSI“, vol. 46, Parenzo, 192–209.
- DE VERGOTTINI, G. (1943)**, *Note sulla formazione degli Statuti del Popolo*, v „Rivista di storia del diritto italiano“, 61–70.
- DE VERGOTTINI, G. (1977a)**, *Riflessioni sulla storia politica dell'Istria*, v *Scritti di storia del diritto italiano, Seminario giuridico della Università di Bologna*, LXXIV, Milano, 1081–1093.
- DE VERGOTTINI, G. (1977b)**, *Momenti e figure della storia istriana nell'età comunale*, v *Scritti di storia del diritto italiano, Seminario giuridico della Università di Bologna*, LXXIV, Milano, 1147–1190.
- DE VERGOTTINI, G. (1977c)**, *Comune e vescovo a Trieste nei secoli XII–XIV*, v *Scritti di storia del diritto italiano, Seminario giuridico della Università di Bologna*, LXXIV, Milano, 1375–1392.
- DEGRASSI, A. (1969)**, *Podestà e vicedomini d'Isola*, „AMSI“, nuova serie, vol. 17, Trieste, 9–12.
- DONATI, C. (1988)**, *L'idea di nobiltà in Italia (secoli XIV–XVIII)*. Milano, Editori Laterza,.
- DRIVER, G. R. (1976)**, *Semitic Writing. From Pictograph to Alphabet*, Oxford University Press, London,.
- DU CANGE, C. (1733)**, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, Parisiis: sub oliva Caroli Osmont, 1733–1736, Tomus tertius: [E–K], kol. 1520–1538.
- DUBY, G. (1985)**, *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*, Ljubljana, Studia humanitatis, (slov. edicija: prev. Gregor Moder; orig. *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, Éditions Gallimard, 1978.).
- DURANDO, E. (1897)**, *Il Tabellionato o Notariato nelle leggi romane, nelle leggi medievali italiane e nelle posteriori specialmente piemontesi*, Torino.
- EBNER, P. (1979)**, *Economia e società nel Cilento medievale*, I, Roma.
- ERCEG, I. (1980)**, *Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554–1807)*, v *Annali di Gunjač*, Zagreb.
- ERCOLE, F. (1911)**, *Impero e papato nella tradizione giuridica bolognese e nel diritto pubblico italiano del Rinascimento : sec. 14–15*, Bologna, Nicola Zanichelli.
- FAGGION, L. MAILLOUX A. & L. VERDON (2008)**, *Le notaire, entre métier et espace*

- public en Europe, VIIIe-XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, Publications de l'université de Provence.
- FAGGION, L. (2008), *Il notaio, la società e la mediazione in età moderna nelle storiografie francese e italiana: un confronto*, "Acta Histriae", 16, 527-544.
- FAGGION, L. (2013), *La pacificazione e il notaio nel vicariato di Valdagno nel secondo cinquecento*, "Acta Histriae", 21, 1-2, 93-106.
- FALCONI, E. (1983), *Lineamenti di diplomatica notarile e tabellionale*, Parma.
- FASOLI, G. (1977), *Il notaio nella vita cittadina bolognese*, v *Notariato medievale bolognese*, II, Roma, 123-142.
- FERRARA, R. (1977), *Licentia exercendi ed esame di notariato a Bologna nel secolo XIII*, v *Notariato medievale bolognese*, II, Roma, 50-121.
- FERRARI, G. (1932), *Il documento privato nell'alto Medioevo e i suoi presupposti classici*, „ASI“, , 3-34.
- FERRO, M. (1778-1781), *Dizionario del diritto comune e veneto*, Venezia.
- FINLEY, R. (1982), *La vita politica nella Venezia del Rinascimento*, Milano.
- FLORI, J. (1998), *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*, Paris, Hachette, collection «La vie Quotidienne».
- FRANCHINI, V. (1914), *L'istituto dei "Memoriali" in Bologna nel secolo XIII*, v *Archiginasio*, Bologna, 95-106.
- GENUARDI, L. (1914), *La presenza del giudice nei contratti privati italiani dell'alto Medio Evo*, v *Annali del Seminario giuridico della R. Università di Palermo*.
- GESTRIN, F. (1978), *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana, SAZU.
- GESTRIN, F. (1965), *Trgovina slovenskega zaledja s pomorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana, SAZU.
- GIGANTE, S. (1912), *Libri del cancelliere. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno*, v *Monumenti di storia fiumana*, vol. II, Fiume.
- GOODY, J. (1993), *Med pisnim in ustnim. Študije o pisnosti, družini, kulturi in državi*, Ljubljana, SH.
- GRANDI-VARSORI, M. S. (1981), *Il testamento: Source privilégiée. Il caso dei testamenti trevigiani del XVIII secolo*, „SV“, nuova serie, V, 145-189.
- GRBAVAC, B. (2008), *Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije - studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana*, "Acta Histriae", 16, 4, 503-526.
- GRBAVAC, B. (2011), *Svjedočanstvo o stvarnosti ili fikcija: zadarski notari između formulara i prakse*, „Acta Histriae“, 19, 3, 393-406.
- GRBAVAC, B. (2013), *Oporuka i inventar splitskog notara Jakova pok. Ubentina de Pugliensis iz Piacenze. Prilog proučavanju splitskog notarijata*, "Acta Histriae", 21, 1-2, 75-92.
- GRECO, M. (1939), *L'attività politica di Capodistria durante il XIII secolo*, „AMSI“, 49.
- GROTEFEND, H. (1909), *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Schwerin,.
- HEUBERGER, R. (1921), *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, v *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, Berlino.
- HOCQUET, J.-C. (1990), *Il sale e la fortuna di Venezia*, Roma, Jouvence.
- INCHIOSTRI, U. (1930), *Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, „Archivio storico per la Dalmazia“, a. V, vol. X.

- IONA, M.L. (1988), *I vicedomini e l'autenticazione e registrazione del documento privato triestino nel secolo XIV*, „AMSI“, 88, Trieste, 96–108.
- JOPPI, V. (1878), *Aggiunte inedite al codice diplomatico istro-tergestino del secolo XIII*, Udine.
- KAMBIČ, M. (2010), *Dednopravni položaj hčera po statutih piranskega komuna - recepcija ali kontinuiteta rimskega prava*, „Acta Histriae“, 18, 4, 769–788.
- KANDLER, P. (1846), *Delle notifiche nell'Istria*, „L'Istria“, a. I, 75–80.
- KANDLER, P. (1861), *L'Archivio diplomatico. I Vicedomini*, v *Raccolta delle leggi, ordinanze e regolamenti speciali per Trieste*, Trieste, 15–16.
- KELLER, H. (1993), *Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem der 'Staatsymbolik' im Hochmittelalter*, „Frühmittelalterliche Studien“, 27, 51–86.
- KERN, F. (1906), *Dorsualkonzept und Imbreviatur*, Stuttgart,.
- KITTEL, E. (1970), *Siegel*, Braunschweig.
- KLEN, D. (1968), *Statuti, urbani, notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka. Katalog izložbe*, Rijeka.
- KOS, D. (1994), *Pismo, pisava, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300*, Ljubljana.
- KOS, M. (1956), *Aus der Geschichte der mittelalterlichen Urkunde Istriens – Studien zur älteren Geschichte Osteuropas, I: Festschrift H. F. Schmidt (Wiener Archiv für Gesch. des Slawentums u. Osteuropas, Bd. II)*, Graz, 49–62.
- KOS, M. (1924), *Draške privatno-pravne listine v 13. stoletju*, v *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, vol. II, Belgrado.
- KOSTREŃIĆ, M. (1930), *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*, Belgrado.
- KULIŠER, J. (1959), *Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka I*, Ljubljana.
- L. (1933), *Codice diplomatico longobardo*, v *Fonti per la Storia d'Italia*, vol. I, Roma, 1929, vol. II; Roma.
- LE GOFF, J. (1985), *Za drugačen srednji vek. Simbolno obredje vazalstva*. (orig. *Pour un autre Moyen Âge. Le rituel symbolique de la vassalité* (1965), Paris, Edition Gallimard, 1977), Ljubljana, *Studia humanitatis*, 383–461.
- LE GOFF, J. (1992), *Gli intellettuali nel Medioevo*, Milano, (1957¹).
- LEICHT, P. S. (1906), *Formulari notarili nell'Italia settentrionale*, v *Mélanges Fitting*, Montpellier.
- LEICHT, P. S. (1910), *Note ai documenti istriani di diritto privato dei secoli IX–XII*, v *Miscelanea di studi in onore di Attilio Hortis*, Trieste, 179–201.
- LEICHT, P. S. (1936), *Notaio*, *Enciclopedia Italiana*, 24, 974.
- LEICHT, P. S. (1948), *Storia del diritto italiano. Il diritto privato*, P. III, Milano.
- LEICHT, P. S. (1949), *Note agli statuti istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione*, „AMSI“, 53, Venezia, 77–86.
- LEVY-BRUHL, H. (1910), *Le témoignage instrumentaire en droit romain*, Paris.
- LIVA, A. (1979), *Notariato e documento notarile a Milano: dall'alto Medioevo alla fine del Settecento*, Roma, Consiglio nazionale del notariato.
- LOMBARDO, M. L. (2012), *Il notaio romano tra sovranità pontificia e autonomia comunale (secoli XIV–XVI)*. Milano, Giuffrè.
- LONDERO, A. (1994), *Lo scriptorium di prete Pino. Analisi di un inventario di beni del secolo XV*, „Sot la nape“, a. XLVI, n. 1, Udine, Società Filologiche Furlane.

- LUČIĆ, J. (ur.) (1984), *Spisi dubrovačke kancelarije (Notae et acta cancellariae Ragusinae), Knjiga II, Zapisi notara Tomazina de Savere (Notae et acta notarii Thomasini de Sauere), 1282–1284, Diversa cancellariae I (1282–1284), Testamenta (1282–1284), Monumenta historica Ragusina, 2, Zagreb.*
- LUČIĆ, J. (ur.) (1988), *Spisi dubrovačke kancelarije (Notae et acta cancellariae Ragusinae), Knjiga III, Zapisi notara Tomazina de Savere (Notae et acta notarii Thomasini de Sauere), 1282–1284, Diversa cancellariae II (1284–1286), Zapisi notara Aca de Titullo (Notae et acta notarii Aconis de Titullo), 1295–1297, Diversa cancellariae III (1284–1286), Monumenta historica Ragusina, 3, Zagreb.*
- LUČIĆ, J. (ur.) (1993), *Spisi dubrovačke kancelarije (Notae et acta cancellariae Ragusinae), Knjiga IV, Zapisi notara Andrije Beneše (Notae et acta notarii Andreae Bennesae), 1295–1301, Praecepta rectoris II (1299–1301), Testamenta II (1299–1301), Monumenta historica Ragusina, 4, Zagreb.*
- MAFFEI, E. (1999), *Attività notarile in aree bilingui: i vicedomini a Trieste e in Istria nel 1300*, «Nuova Rivista Storica», LXXXIII, 489–542.
- MAJER, F. (1904), *Inventario dell'Antico Archivio Municipale di Capodistria*, Capodistria,.
- MARGETIĆ, L. (1971), *Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog Primorja i Dalmacije*, „Starine JAZU“, 55, Zagreb, 191–210.
- MARGETIĆ, L. (1973), *O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitom obzirom na hrvatske primorske krajeve*, „Radovi“, 4, Zagreb, 5–79.
- MARGETIĆ, L. (1983), *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste, Collana degli Atti CRSR, n. 6.
- MARGETIĆ, L. (1984–1985), *La “pace provinciale” tra gli istriani e il Margravio W*, „Atti CRSR“, vol. XV, Trieste, Rovigno, 49–60.
- MARGETIĆ, L. (1993), *Uvod / Introduzione*. V: STAT. KOP., Koper, IX–CXVI.
- MARKOVIĆ, S. (2010), *Notarijati medievalnih komuna crnogorskog primorja (odrazi antičkog nasljeđa, autonomnosti urbaniteta i humanističkog univerzalizma)*, “Acta Histriae”, 18, 4, 823–846.
- MAYER, E. (1907), *La costituzione municipale dalmato-istriana nel Medio Evo e le sue basi romane*, „AMSI“, 22.
- MICHETTI, R. (2004) (ed.): *Notai, miracoli e culto dei santi, Pubblicità e autenticazione del sacro tra 12. e 15. secolo*, Atti del Seminario internazionale, Roma, 5-7 dicembre 2002, Milano, Giuffrè.
- MIHELIČ, D. (1981), *O nagrajevanju dela in uslug v srednjeveškem Piranu*, „Acta Hist.-oec. Jugosl.“, vol. 8 (1), Zagreb, 81–93.
- MIHELIČ, D. (1984), *Najstarejša piranska notarska knjiga (Vetustissimus liber notarialis Piranensis) (1281–1287/89)*, Viri za zgodovino Slovencev (Fontes rerum Slovenicarum), 7, Ljubljana.
- MIHELIČ, D. (1985), *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*, Ljubljana, SAZU.
- MIHELIČ, D. (1986a), *Piranska notarska knjiga, Quaderno notarile di Pirano (Liber notarialis Piranensis), Drugi zvezek (1284–1288)*, Viri za zgodovino Slovencev (Fontes rerum Slovenicarum), 9, Ljubljana.
- MIHELIČ, D. (1986b), *Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov*, „ZČ“, 40, 4, , Ljubljana, 117–140.
- MIHELIČ, D. (1986c), *Življenje in poslovanje nekaterih Cavianijev v srednjeveškem Piranu*, „Kronika“, 34, 3, Ljubljana, 125–136.

- MIHELIČ, D. (1993), *Hazard*, Koper, Knjižnica Annales 3.
- MIHELIČ, D. (1991), *Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisanih virov, Piran 1600–1602*, „Annales“, 1/’91, Koper, 91–102.
- MIHELIČ, D. (2002), *Piranska notarska knjiga, The notary book from Piran (Liber notarialis Piranensis)*, Tretji zvezek (1289–1292), Thesaurus memoriae, Fontes, 1, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MIHELIČ, D. (2006), *Piranska notarska knjiga, The notary book from Piran (Liber notarialis Piranensis)*, Četrti zvezek (1298–1317), Thesaurus memoriae, Fontes, 4, Ljubljana, Založba ZRC.
- MIHELIČ, D. (2009), *Piranske notarske knjige – fragmenti, The notary books from Piran – fragments (Libri notariales Piranenses – fragmenta)*, Peti zvezek (1289–1305), Thesaurus memoriae, Fontes, 7, Ljubljana, Založba ZRC.
- MIHELIČ, D. (2011), *Piranski notar Dominik Petenarij – pričevalec časa (Dominicus Petenarius, notaio piranese – testimone del tempo)*, „Acta Histriae“, 19, 4, 645–658.
- MIHELIČ, D. (2011a), *Prilog proučavanju zemljoposjedničke strukture srednjovekovne Istre (s naglaskom na posjedu Freisinške biskupije)*, Vjesnik Istarskog arhiva, 18, 345–361.
- MIHELIČ, D. (2011b), *Pristop k razpoznavanju članov elite : obalna mesta Slovenije v srednjem veku*, v: MLINAR, J. & B. BALKOVEC, (ur.), *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino (Urban elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian plain)*, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 148–165.
- MORTEANI, L. (1886), *Notizie storiche della città di Pirano*, Trieste.
- MUIR, E. (2005), *Ritual in early modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- NAGY, J. (1926), *Srednjevečna isprava, „Savremenik“*, vol. XIX, Zagreb.
- NETTERSTRÖM, J. B. & B. POULSEN (2007) (eds.), *Feud in Medieval and Early Modern Europe*, Aarhus University Press,.
- NOTARIADO PÚBLICO y documento privado : de los orígenes al siglo XIV (1986): *actas de VII Congreso Internacional de Diplomática*, vol. 2, Valencia.
- NOTARIATO (1977) *medievale bolognese*, I-II, Roma.
- ORLANDELLI, G. (1965), *Genesis dell’“ars notarie“ nel secolo XIII*, in *Studi medievali*, s. 3, VI, 2, pp. 329–366.
- ORLANDELLI, G. (1966), *I memoriali bolognesi come fonte per la storia dei tempi di Dante*, v *Dante e Bologna nei tempi di Dante*, Bologna, 193–205.
- ORLANDELLI, G. (1977), *La scuola bolognese di Notariato*, v *Notariato medievale bolognese*, II, Roma, 29–46.
- ORTALLI, G. (1977), *Notariato e storiografia in Bologna nei secoli XIII–XVI*, v *Notariato medievale bolognese*, II, Roma, 145–189.
- OTOREPEC, B. (1987), *Diplomatika*, v *ES*, 2, Ljubljana.
- OTOREPEC, B. (1988), *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljubljana.
- PAHOR, M. (1953), *Koprski upor leta 1348*, v *Istrski zgodovinski zbornik*, Koper, 29–68.
- PAHOR, M. (1958a), *Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru*, „Kronika“, l. 6, št. 2, Ljubljana, 73–79.
- PAHOR, M. (1958b), *Oblastni in upravni organi Pirana v dobi Beneške republike*, „Kronika“, l. 6, št. 3, Ljubljana, 109–130.

- PAPPAFAVA, V. (1983), *Delle opere che illustrano il Notariato*, Bologna, (Zara, 1880¹).
- PEDANI FABRIS, M. P. (1996), *Veneta auctoritate notarius: storia del notariato veneziano, 1514-1797*, Milano, Giuffrè.
- PEDANI FABRIS, M. P. (1996a), *The Oath of a Venetia Consul in Egipt (1284)*, Quaderni di Studi Arabi, 14, , pp. 215-222.
- PERŠIČ, J. (1975), *Družina florentinskih bankirjev Soldanieri v Piranu*, „Kronika“, a. 25, n. 1, , Ljubljana, 12-18.
- PERŠIČ, J., *Židje v poznosrednjeveški beneški Istri*, v *Slovensko morje in zaledje*, n. 6-7, Koper, 1984.
- PERTILE, A. (1894-1902), *Storia del diritto italiano dalla caduta dell'Impero Romano alla codificazione*, vol. VI/I, Torino.
- PETKOV, K. (2003) *The Kiss of Peace, Ritual, Self, and Society in the High and Late Medieval West*, Brill, Leiden - Boston.
- PETRONIO, A. (1992), *La scuola italiana a Pirano dal Medioevo ai giorni nostri*, „Annales“, 2, Koper, 239-244.
- PETRUCCI, E. (1972), *An clerici artem notariae possint exercere*, v *Studi storici in onore di Ottorino Bertolini*, II, 553-598.
- PETTI BALBI, G. (1974), *L'investitura e le „vacature“ nel collegio notarile di Genova*, - in „Archivi e Cultura“, 8, pp. 17-33.
- PIERGIOVANNI, V. (2006) (ed.): *Hinc publica fides. Il notaio e l'amministrazione della giustizia*. Atti del Convegno Internazionale di Studi Storici, Genova 8-9 ottobre 2004, Milano, Giuffrè.
- PIERGIOVANNI, V. (2009) (ed.): *Il notaio e la città: essere notaio: i tempi e i luoghi (secc. 12.-15.)*: atti del Convegno di studi storici, Genova, 9-10 novembre 2007, Milano, Giuffrè.
- PIERGIOVANNI, V. (2010) (ed.): *Corsari e riscatto dei captivi: garanzia notarile tra le due sponde del Mediterraneo* : atti del Convegno di studi storici, Marsala, 4 ottobre 2008, Milano, Giuffrè.
- PINI, A. I. (2002), *Bologna nel suo secolo d'oro: da «comune aristocratico» a «repubblica di notai»*, v: G. TAMBA (ed.), *Rolandino e l'ars notaria da Bologna all'Europa*. Atti del convegno internazionale di studi storici sulla figura e l'opera di Rolandino : organizzato dal Consiglio notarile di Bologna sotto l'egida del Consiglio nazionale del notariato, Bologna, città europea della cultura, 9-10 ottobre 2000. Milano, Giuffrè, 1-20.
- PITZORNO, B. (1908-1909), *La carta mater e la carta filia. Studi storico-giuridici sul documento medievale veneziano*, „Nuovo Archivio Veneto“, t. XVII-XVIII, Venezia, 385-432, 94-203.
- POLI, G., (1968), *Il notariato a Capodistria*, „L'Arena di Pola“, 25 giugno.
- POVOLO, C. (1980), *Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia. Secoli XVI-XVII*, v *Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV-XVIII)*, Roma.
- POVOLO, C. (1991) (ed.): *L'Assessore, discorso del Sig. Giovanni Bonifaccio in Rovigo 1627*, Pordenone, Tip. Sartor.
- PRATESI, A. (1983), *Appunti per una storia dell'evoluzione del notariato*, v *Studi in onore di Leopoldo Sandri*, Roma.

- PRATESI, A. (1955)**, *I dicta e il documento privato romano*, „*Bullettino dell'Archivio Paleografico Italiano*“, Roma, 81–97.
- REDLICH, O. (1911)**, *Die Privaturkunden des Mittelalter*. München – Berlin.
- RENZO VILLATA, M. G. (2009)**, *Per la storia del notariato nell'Italia centro-settentrionale*, in Matthias Schmoeckel-Werner Schubert, *Handbuch zur Geschichte des Notariats der europäischen Traditionen*, Baden-Baden, Nomosverlagsgesellschaft, pp. 15–64.
- ROACH, L. (2012)**, *Submission an Homage: Feudo-Vassalic Bonds and the Settlement of Disputes in Ottonian Germany*, *History, The Journal of the Historical Association*, , pp. 355–379.
- ROLANDINO, R. (1546)**, *Summa Totius Artis Notariae*. Venezia (Ristampa anastatica a cura del Consiglio Nazionale del Notariato, Arnaldo Forni Editore, Bologna 1977).
- ROMITI A. & TORI (1978)**, *Statuti e matricole del Collegio dei giudici e notai della città di Lucca (1434–1483–1541)*, Roma.
- ROŽAC, M. & A. PUCER (2010)** *Piranske notarske pergamentne listine, I. del, Predbeneško obdobje 1173-1283, 1. zvezek 1173-1212 (Le pergamenen notarili di Pirano, I° capitolo: Il periodo preveneziano 1173-1283, I° Libro 1173-1212 / Notary parchment chartes of Piran, Part I: Pre-Venetian era 1173-1283, Book I 1173-1212)*, Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- RUSSIGNAN, G. (1986)**, *Testamenti di Isola d'Istria (dal 1391 al 1579)*, Trieste.
- SANCASSANI, G. (1957)**, *L'archivio dell'antico Ufficio del Registro di Verona*, „*Vita veronese*“, n. 11–12; Verona, 481–486.
- SANCASSANI, G. (1958–1959)**, *Cancelleria e cancellieri del comune di Verona nei secoli XIII–XVIII*, „*Atti e memorie Acc. Agr. Sc. e Lettere di Verona*“, serie VI, vol. X, 269–281.
- SANCASSANI, G. (1987)**, *Documenti sul notariato veronese durante il dominio veneto*, Milano, Consiglio Nazionale del Notariato.
- SANTIFALLER, L. (1938)**, *Beiträge zur Geschichte des Lateinischen Patriarchats von Konstantinopel (1204–1261) und der venezianischen Urkunde*, Weimar.
- SARADI, H. G. (1999)**, *Il sistema notarile bizantino, 6.-15. secolo*, Milano, Giuffrè.
- SCHIAPARELLI, L. (1932)**, *Note diplomatiche sulle carte longobarde. I notai nell'Età Longobarda*, „*ASI*“, serie VIII, XVII, pp. 3–34.
- SCHMALE, Fr. J. (1957)**, *Die Bologneser Schule der Ars dictandi*, v *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, vol. 13, Maribor.
- SCHMID, H. F. (1952/1953)**, *Dalmatinische Stadtbücher*, „*ZČ*“, n. 6/7, Ljubljana, 330–390.
- SCHMITT, J.-C. (2000)**, *Geste v srednjem veku (La Raison des Gestes dans l'Occident médiéval)*, Paris, Edition Gallimard, 1969), Ljubljana, Studia humanitatis.
- SOFFIETTI, I. (2006)**, *Problemi di notariato dal Medioevo all'età moderna*, Torino, G. Giappichelli.
- SOMEDA DE MARCO P. (1958)**, *Notariato friulano (Prefazione di Tiziano Tessitori)*, Udine.
- SPAGGIARI, A. (1980)**, *Cenni storici sugli archivi notarili degli Stati dei duchi di Modena e Reggio*, „*Atti e Memorie della Deputazione di storia patria per le antiche province modenese*“, serie II, 2, 207–226.
- STEINACKER, H. (1927)**, *Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde*, Leipzig.
- STIPIŠIĆ, J. (1954)**, *Razvoj splitske notarske kancelarije*, „*Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*“, I, Zagreb.

- STIPIŠIĆ, J. (1977)**, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze (Notarii Jadrensis Francisci ser Manfredi de Surdis de Placentia acta quae supersunt)*, 1349–1350, *Spisi zadarskih bilježnika (Notarilia Jadertina)*, 3, Zadar.
- STIPIŠIĆ, J. (1985)**, *Pomoćne povijesne znanosti u teorici i praksi*, Zagreb.
- STORIA D'ITALIA (1981)**, Vol. IV: *Comuni e signorie. Istituzioni, società e lotte per l'egemonia*. Edizione a cura di G. GALASSO, Torino, UTET.
- STROHAL J. (1915)**, *Statutum et reformationes civitatis Tragurii*, „MHJSM“, vol. X, Zagreb.
- ŠTEFANIĆ, V. (1952)**, *Glagoljski notarski protokol iz Draguča u Istri*, „Radovi staroslovenskog instituta“, I, Zagreb, 73–174.
- ŠTEFANIĆ, V. (1956)**, *Glagoljaši u Kopru g. 1467–1806*, „Starine JAZU“, 46.
- ŠUFFLAY, M. (1904)**, *Die dalmatinische Privaturkunde*, v *Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften*, Dunaj.
- TAMBA, G. (1977)**, *Statuto della società dei notai di Bologna dell'anno 1288*, v *Notariato medievale bolognese*, II, Roma.
- TAMBA, G. (1987)**, *I Memoriali del comune di Bologna nel secolo XIII. Note di diplomatica*, „Rassegna degli Archivi di Stato“, a. XLVII, n. 2–3, Roma, 235–290.
- TAMBA, G. (1991)**, *Teoria e pratica della “commissione notarile” a Bologna nell'età comunale*, Bologna, Archivio di Stato di Bologna.
- TAMBA, G. (2002)** (ed.): *Rolandino e l'ars notaria da Bologna all'Europa*. Atti del convegno internazionale di studi storici sulla figura e l'opera di Rolandino : organizzato dal Consiglio notarile di Bologna sotto l'egida del Consiglio nazionale del notariato, Bologna, città europea della cultura, 9-10 ottobre 2000. Milano, Giuffrè.
- TAZIO, G. (1573)**, *L'istituzione del Cancelliere*, Venezia.
- TENENTI, A. (1987)**, *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*, Ljubljana, SH.
- TESSIER, G. (1952)**, *La Diplomatie. L'Acte privé*, Paris.
- TILATTI, A. (2006)**, *I protocolli di Gabriele da Cremona : notaio della Curia patriarcale di Aquileia (1324-1336, 1334, 1350)*, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo.
- TREBBI G. (1980)**, *La cancelleria veneta nei secoli XVI–XVII*, „Annali della Fondazione Luigi Einaudi“, vol. XIV, Torino, 65–125.
- VENTURINI D. (1903)**, *Il vecchio “Maggior Consiglio” della città di Capodistria*, „PI“, a. I, n. 5, Capodistria, 105–115.
- VERBINC F.**, *Slovar tujk*, Ljubljana, 1982.
- VILFAN, S. & B. OTOREPEČ (1962)**, *Les archives notariales en Yougoslavie*, „Archivum“, vol. XII, 105–120.
- VILFAN, S. (1961)**, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana.
- VODNIK (1965)** *Vodnik po arhivih Slovenije*, Ljubljana.
- VOJE, I. (2005)**, *Formular dubrovniške zadolžnice*, v: D. Mihelič (ur.), *Ad fontes*. Otorepčev zbornik, Ljubljana, 73–76.
- ZABBIA, M. (2013)**, *L'investitura notarile e la validità degli instrumenta alle soglie del Duecento. Il caso del notaio Domenico da Pirano*, *Scrineum Rivista*, 10, pp. 191–214.
- ZACCHIGNA, M. (1982)**, *I Cancellieri del comune*, v *Le Magistrature cittadine di Trieste nel secolo XIV. Guida e inventario delle fonti*, Roma, 13–20.
- ZETTO, M.E.A. (1974)**, *Stranoni tra carnefici, signori, pirati e... liberatori*, Pisa.
- ZGOD. ČLOV.** *Zgodovina človeštva. Razvoj culture in znanosti*, I/1 – VI/4, Ljubljana, 1969–1972.

- ZGOD. SLOV. (1978)** *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, Cankarjeva Založba.
- ZJAČIĆ, M. (1952)**, *Spisi šibenskog notara Slavogosta*, „Starine JAZU“, vol. 44.
- ZJAČIĆ, M. (1955–1959)**, *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina*, „VDAR“, vol. III–VI, Fiume.
- ZJAČIĆ, M. (1959)**, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (Notariorum Jadrensi-um Henrici et Creste Tarallo acta quae supersunt) 1279–1308*, Spisi zadarskih bilježnika (Notarilia Jadertina), 1, Zadar.
- ZJAČIĆ, M. & J. STIPIŠIĆ (1959)**, *Spisi zadarskog bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove (Notariorum Jadrensi-um Johannis Qualis Nicolai quondam Johannis Gerardi de Padua acta quae supersunt), 1296–1337*, Spisi zadarskih bilježnika (Notarilia Jadertina), 2, Zadar.
- ZJAČIĆ, M. (1979)**, *Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbre-viaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini) 1492–1517*, „MHJSM“, vol. XIII, Zagreb.
- ZORDAN, G. (1971)**, *I visdomini di Venezia nel secolo XIII. Ricerche su un'antica magistratura finanziaria*, Padova.
- ŽITKO, S. (1991, 1992)**, *Listina rižanskega placita – dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja*, „Annales“ 1 in 2, Koper.
- ŽITKO, S. (1993)**, *Pogodba med Koprom in Benetkami iz leta 932*, v *Zbornik Kultura narodno mešanega ozemlja slovenske Istre*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana.

SEZNAM KRATIC

AS = Arhiv republike Slovenije, Ljubljana
ASB = Archivio di Stato di Bologna
ASI = Archivio Storico Italiano, Rim
AST. AAMC = Archivio di Stato di Trieste. Antico Archivio Municipale di Capodistria
ASV = Archivio di Stato di Venezia
AMSI = Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Poreč (Trst)
AT = Archeografo Triestino, Trst
Atti CRSR = Atti del Centro di Ricerche Storiche Rovigno
BCT. AD. = Biblioteca Civica di Trieste. Archivio Diplomatico
BMV = Biblioteca Marciana di Venezia
EGI = Enciclopedia Giuridica Italiana, Milano, Vallardi, 1930
EI = Enciclopedia Italiana, Roma, Istituto Giovanni Treccani, 1929-1961
ES = Enciklopedija Slovenije, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1987-2002
JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JIČ = Jugoslovenski istorijski časopis
MGH. CRF = Monumenta Germaniae Historica. Capitularia Regum Francorum, Hannoverae, 1883
MSHSM = Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, JAZU, Zagreb
MHJSM = Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, JAZU, Zagreb
PAK = SI-PAK = Slovenija-Pokrajinski arhiv Koper
PAK. PI = SI-PAK. PI = Slovenija-Pokrajinski arhiv Koper. Piranski arhiv
PMK = Pokrajinski muzej Koper
PMSMP = Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran
PI = Pagine Istriane, Koper (Trst)
SAZU = Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SH = Studia humanitatis
SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika
SV = Studi veneziani
VHARP = Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu
VDAR = Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci
ZČ = Zgodovinski časopis, Ljubljana

SEZNAM OKRAJŠAV

ad a.- = ad annum; lat., ob omenjenem letu
a.e. = arhivska enota
auct. = auctoritate; lat., pristojnost (podeljevanja notarskih privilegijev)
B. = busta; it., ovojnica, arhivska škatla
bob. = bobina; it., mikrofilmski svitek
cit. = citatio; lat., citat, navedek iz kakega spisa
den. = (beneški) denarič
f. = fascikel; it., snopič
fol. = folium; lat., list
gr. = grško
IBID. = ibidem; lat., ravno tam (v literaturi)
jur. = juridično; lat., pravno
l. = libra (lira)
lat. = latinsko
let. = letnik
it. = italijansko
knj. = knjiga, knjige
m.p. = manu propria; lat., svojeručno
m.v. = mos venetus; lat., beneški način štetja leta s 1. marcem
n. = numero; it., številka
nem. = nemško
n.k. = notarska knjiga
nom. = nominativ; lat., imenovalnik, prvi sklon (slovn.)
op. a. = opomba avtorja
p. = (filmski) posnetek
p. n. š. = pred našim štetjem
prim. = primerjaj
qm = quondam, condam; lat., pokojni
r. = recto; lat., hrbtna stran (lista)
s. = solid
slovn. = slovnica
sq. = sequens, sequentes; lat. (in) naslednje (strani)
str. = stran
š. = arhivska škatla
št. = številka dokumenta ali periodike
v.k. = vicedominska knjiga
vol. = volumen; lat., zvezek

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

Slika na ovitku:

Evangelist Matej pri pisanju evangelija, ko se vzpostavi komunikacija z angelom. Ebbonov evangeliar (9. stoletje), Èpernay, Francija, Bibl. mun., ms. 0001, f. 018v-019 («Saint Matthew2» by Picasa - Giraudon/Art Resource, NY. Licensed under Public domain via Wikimedia Commons - http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saint_Matthew2.jpg#mediaviewer/File:Saint_Matthew2.jpg).

Slike v prilogi:

Fig. 1

Evangelist Matej pri pisanju evangelija, ko se vzpostavi komunikacija z angelom. Ebbonov evangeliar (9. stoletje), Èpernay, Francija, Bibl. mun., ms. 0001, f. 018v-019 («Saint Matthew2» by Picasa - Giraudon/Art Resource, NY. Licensed under Public domain via Wikimedia Commons - http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saint_Matthew2.jpg#mediaviewer/File:Saint_Matthew2.jpg).

Fig. 2

Nagrobni steber pisarja Tarhunpiasa. Hetitska upodobitev notarja (cca. 800-700 p.n.š., Louvre, Paris; SOMEDA 1956).

Fig. 3

Pisar v 11. stoletju (LONDERO 1994, 15).

Fig. 4

Inicialka (N), S. Daniele del Friuli, Biblioteca Guarneriana (iz: LONDERO, 1994). Upodobljen je Dante v skriptoriju, ko je pisal "Božansko komedijo", neznani avtor (14.-15. stoletje).

Fig. 5

Cassiodorus. Naslovnica iz Biblije, naslikana v britanskem benediktinskem samostanu (Wearmouth-Jarrow) okrog leta 700, prikazuje Cassiodorusa kot prepisovalca in hranitelja knjig. (<http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=204>).

Fig. 6

Iz nekega herbarija iz leta 1491 (LONDERO 1994, 12).

Fig. 7

Sv. Matej z angelom, islamska miniature iz okoli 1530. "MattewIslam" by Kesu Das - Masterpieces of the non-Western book, Mughal Art. Licensed under Public domain via Wikimedia Commons - (<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:MattewIslam.JPG#mediaviewer/File:MattewIslam.JPG>).

Fig. 8

Notar Candusius v 54. letu starosti (1730) (PMK; foto: D. Podgornik).

Fig. 9

Detajl slike "Dvanajstletni Jezus med učenci" (olje, platno, 282 x 240 cm). Strunjan, župna cerkev Marijinega prikazanja (16. stoletje). Na levi je razločno videti pisarja z oglavnico, knjige, črnilnik in pero (foto: D. Podgornik, 1994).

Fig. 10

Immixtio manuum. Miniatura iz Arhiva v Perpignanu (Francija), prikazuje srednjeveški homagij, v sredini notar, ki zapisuje obred („Hommage au Moyen Age - miniature“). Licensed under Public domain via Wikimedia Commons - http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hommage_au_Moyen_Age_-_miniature.jpg#mediaviewer/File:Hommage_au_Moyen_Age_-_miniature.jpg.

Fig. 11

Vazalova prisega: Roland prisega Karlu Velikemu, ki ga investira s predajo meča Durendala (miniatura pozno srednjeveškega rokopisa). „Rolandfealty“. Con licenza Public domain tramite Wikimedia Commons - <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rolandfealty.jpg#mediaviewer/File:Rolandfealty.jpg>.

Fig. 12

Francoski kralj Janez II, imenovan Dobri (*Jean le Bon*, 1350 – 1364) umešča viteze, Bibliothèque Nationale de France, Richelieu, Manuscrits Français, *Grandes chroniques de France*, Paris, XVe / XVe siècles, GNU Free Documentation License.

Fig. 13

Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: "*Ego Dominicus notarius qui anc comisionis cartulam interfui, scripsi et coroboravi*". Piran, 1.12.1201, PAK. PA. Instruments, 10 (prim. CHART., 17; ROŽAC, PUCER 2010, 38; foto: R. Titan, 2010).

Fig. 14

Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: "*Ego Manfredus presbiter et notarius ... scripsi, complevi et roboravi*". Torcello, 14.12.1201, PAK PA Instruments, 15 (prim. CHART. 22; ROŽAC, PUCER 2010, 48; foto: R. Titan, 2010).

Fig. 15

Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: "*Ego Dominicus Suavis diaconus et notarius rogatus interfui, scripsi, complevi et roboravi*". Rialto, 29.07.1202, PAK PA Instruments, 36A (Prim. CHART. 34; ROŽAC, PUCER 2010, 92; foto: R. Titan, 2010).

Fig. 16

Matej, angel, pero in črnilnik. Miniatura Sv. Mateja v evangelijih o kronanju, ki jih je kralj Athelstan predstavil priorju Kristusove cerkve. Rokopis je izvorno karolinški. HYPERLINK »https://en.wikipedia.org/wiki/British_Library« \o »en:British Library« British Library MS Cotton Tiberius A ii. Wikimedia Commons. File: Coronation Gospels Athelstan Saint Matthew.jpg

Fig. 17

Univerzitetno predavanje okoli 1350. Laurentius de Voltolina - The Yorck Project: 10.000 Meisterwerke der Malerei. DVD-ROM, 2002. ISBN 3936122202. Distributed by DIRECTMEDIA Publishing GmbH.

Fig. 18

Notar v inicialki (O) (BCT. AD. STAT. TS., III/49).

Fig. 19

Piranski Veliki svet. Strunjan, župna cerkev Marijinega prikazanja (fotodokumentacija PMSMP).

Fig. 20

Vicedomin v inicialki (O) poglavja o izvolitvi vicedominov (BCT. AD. STAT. TS., I/21).

Fig. 21

Zorzi Ventura Zaratino in Capodistria / Pingeva 1603. Izola, Župnijska cerkev sv. Mavra (DAROVEC et al., 2010, 44-45; foto: M. Božič, 2010).

Fig. 22

Vicedomin v inicialki (I) poglavja o vicedominovi prisegi (BCT. AD. STAT. TS., I/22).

Fig. 23

Milje. Osrednji trg s podestatovo palačo in kapiteljsko cerkvijo (Tischbein, 1842).

Fig. 24

Sodnik ali notar v inicialki (O) (BCT. AD. STAT. TS., III/43).

Fig. 25

Sv. Matej, angel, pero in črnilnik. Mstislavovo Evangelie: Мстиславово Евангелие (Евангелие Апракос). Миниатюра - Евангелист Матфей) (ca. 1110). Wikimedia Commons. File: Saint Matthew (Mstislavovo Evangelie).jpg

Fig. 26

Volitve (žreb) mestnih uradnikov z uporabo klobuka (BCT. AD. STAT. TS., I/6).

Fig. 27

Trst, Vrata Cavana in Solni trg v 16. stoletju (Scusa, *Storia cronografica di Trieste*, 1863).

Fig. 28

Notar v inicialki (S) poglavja o overovitvah dokumentov (BCT. AD. STAT. TS., III/40).

Fig. 29

Pulj (Lavalée, 1802).

Fig. 30

Moški s knjigo v roki v inicialki (Q) poglavja o poravnavi dolgov (BCT. AD. STAT. TS., III/16).

Fig. 31

Karta "Istria olim Iapidia" Giovannija Blavia iz 1663 (PMK, foto: D. Podgornik).

Fig. 32

Inicialka (I) k poglavju o kancelarjih (BCT. AD. STAT. TS., I/9).

Fig. 33

Stran iz najstarejše piranske notarske knjige, 1281–1287/89 (PAK. PI 9, N.k., a.e. 1, 74-75).

Fig. 34

Dogovor v inicialki (A) (BCT. AD. STAT. TS., IV/49).

Fig. 35

Vicedominska knjiga Johanesa, sina pokojnega Henrica, Piran, 1342–1344 (PAK. PI 9, V.k., a.e. 10, 1).

Fig. 36

Prisega v inicialki (I) (BCT. AD. STAT. TS., I/77).

Fig. 37

Notarski znak in podpis koprskega notarja Baysinusa de Baysio (PAK, Spisi, 67).

Fig. 38

Koper v 16. stoletju (PMK, foto D. Podgornik).

Fig. 39

Krmin, 1348. Notarski znak in podpis: *Ego Petrus dicti Hermacoras de Aquilegia Imperiali auctoritate notarius ... interfui et rogatus scripsi* (PAK. 335. Listine, a.e. 1; prim. BONIN, 2002, 41).

Fig. 40

Piran, konec 16. stoletja, izrez iz slike Domenica Tintoretta, Piranski mestni očetje (PMSMP, foto D. Podgornik).

Fig. 41

Benetke, 1608. Notarski znak in podpis: *Ego Lucas Gabriolius quondam Domini Gabrielis publicus Imperialis et Venetiarum Notarius de promissis rogatus in fedem subscripsi, signo meo appposito consueto* (PAK. 335, a.e. 81; prim. BONIN, 2002, 177).

Fig. 42

Mestni glasnik in piranski svetniki, izrez slike Domenica Tintoretta (PMSMP, foto D. Podgornik).

Fig. 43

Doževa pergamentna listina s svinčnim pečatom, Benetke 1630 (PAK. 335, a.e. 84; prim. BONIN, 2002, 182).

Fig. 44

Rialto, V. Carpaccio. ("Vittore Carpaccio, miracolo della Croce a Rialto 01" by Vittore Carpaccio, cca. 1496 - Web Gallery of Art: Image Info about artwork. Licensed under Public domain via Wikimedia Commons - http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vittore_carpaccio,_miracolo_della_Croce_a_Rialto_01.jpg#mediaviewer/File:Vittore_carpaccio,_miracolo_della_Croce_a_Rialto_01.jpg).

Fig. 45

Ego Paulus de Peregrinis vicedominus subscripsi et cum dicto notario ascultavi.

Ego Rolandus de Almerigogna vicedominus comunis subscripsi.

Overitev koprskih vicedominov na testament iz leta 1428, ki ga je napisal koprski notar Antonius de Giroldo (PAK. Spisi, a.e. 66/75).

Fig. 46

Vittore Carpaccio, Vhod podestata in kapitana Sebastiana Contarinija v koprsko stolnico, 1517.

Fig. 47

Dotalna (in poročna) listina iz Kopra, leto 1439 (PAK. Spisi, a.e. 66/59).

Fig. 48

Testament v hebrejščini, ki ga je leta 1598 narekovala Bonola Agnoli, Židinja, po njeni smrti čez 5 mesecev pa ga je izolskemu vicedominu Balseminu Manzuoliju prebral izolski bankir Salamon Luzzato (PAK. 84, a.e. 2/103).

Fig. 49

Inventar v glagolici iz samostana sv. Gregorja v Kopru (PAK. 6. IX. skupina, a.e. 1253).

Fig. 50 a

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 8).

Fig. 50 b

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 11).

Fig. 50c

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 9).

Fig. 51a

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 27).

Fig. 51b

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 2).

Fig. 52a

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 73).

Fig. 52b

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 52).

Fig. 53a

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 30).

Fig. 53b

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 16).

Fig. 54a

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 64).

Fig. 54b

Notarski znak in podpis (PAK. 335, 83).

Fig. 55a

Knjiga testamentov koprskega notarja Giuseppa Lugnanija, 1782 (PAK. 85, 348, 1).

Fig. 55b

Knjiga listin koprskega notarja Giuseppa Lugnanija, 1782 (PAK. 85, 338, 404).

Fig. 56

Tržaški vicedomin Andrea Pacis se je upodobil na platnico svoje knjige iz leta 1359 (AS. Collectanea I, f. 1).

Fig. 57

Slovanska poroka v zaledju Labina (Tischbein, 1842).

Fig. 58a

Upodobitev Rolandina z značilnim notarskim pokrivalom (Bologna, 1483) (ORLANDELLI 1977).

Fig. 58b

Ego Paulus de Peregrinis vicedominus subscripsi et cum dicto notario ascultavi.

Ego Rolandus de Almerigogna vicedominus comunis subscripsi.

(PAK. 6. Spisi, a.e. 66/75).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

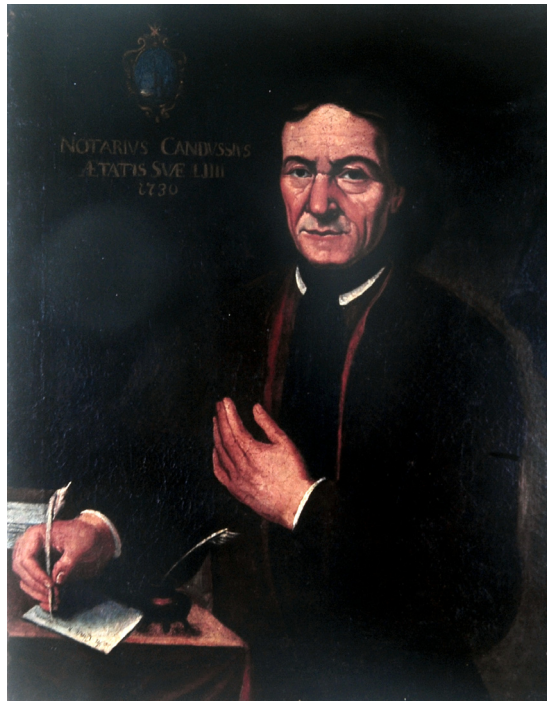

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

In nomine dñi dñi et in aō sū dñi orl duodevimo. p
 mo diei pma oñis dec indicō in aōm i castro puvino.
 in psona eoz quoz nomina inferi cōvnt plebanū reba
 cele puvine hū consencōte alb auo cūoz cōstuerē suū hū
 dū 7. acōte. a. diacon. sup cā decimaz olei que vnt in dñio. l.
 iusti no po lvanū epm. exuna pto. 7. dicos plebanū 7. elicol ex
 altera parte corā domine. l. dī gō orollano epō 7. thelano gra
 dū li puvino. delegat dñi pap. sup eadē cā ad agēdū 7. rō pō
 dēdū 7. dū dēdūm 7. enū hū dū. mē 7. hū dū ha hū dū 7. qd
 cū. 7. lū pū dūca caula gestū hū dū. acū 7. ca hū dū 7. hū dū
 nū plebanū. 7. eleraz pū q. ano cōr cōm hū dū. lora hū dū 7. qd
 uōt. 7. signo man nū iudicū ēē. 7. signo man 7. anū dū
 m. 7. anū ēē. 7. signo man 7. hū dū. 7. qd. 7. signo man.
 7. anū. 7. az bellū. ēē.

7. corob. 7. anū. 7. 1401

Fig. 13

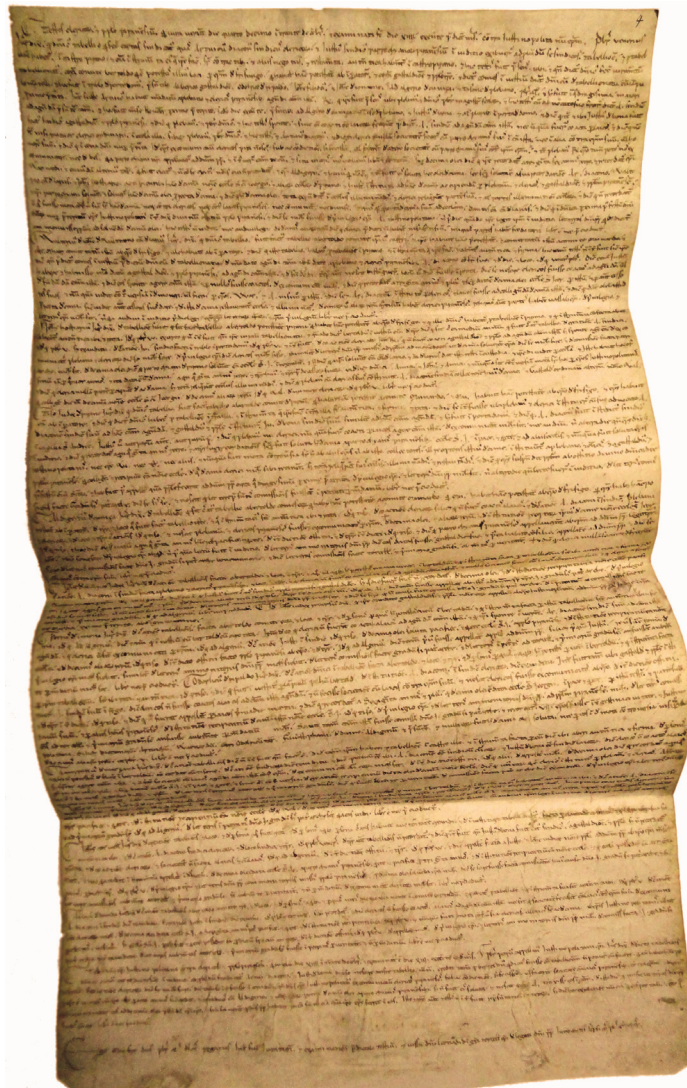

Fig. 14

In diebus illis in diebus illis...
 nota inferi diacon. Dicitur ad hoc...
 Arduus diacon...
 et ad Arduus diacon...
 fecisset societatem...
 et aduocatus suum...
 et instrumenta sua publica...
 quia in hac parte...
 super his...
 verum in tabellione...
 bebat instrumentum...
 acut...
 Memet fuerit...
 Et...
 Et...
 Et...

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

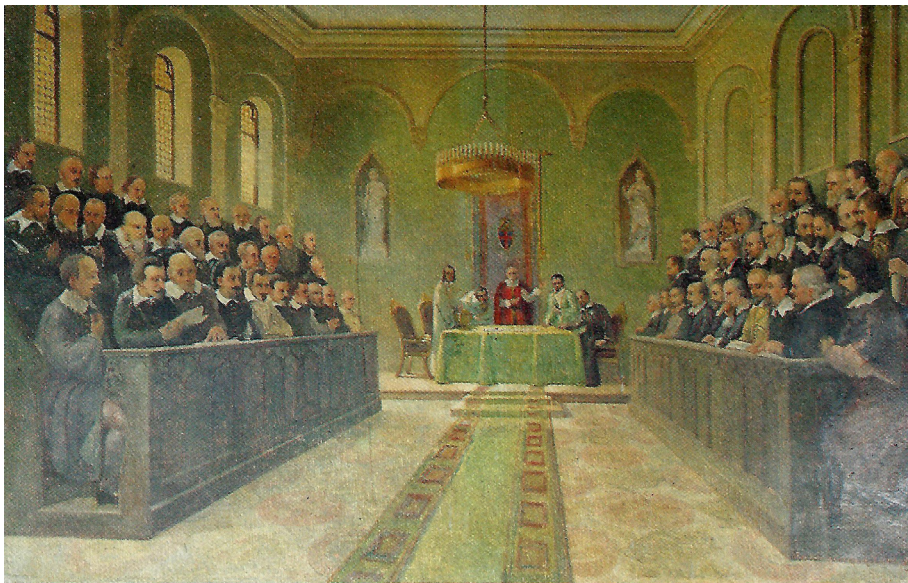

Fig. 19

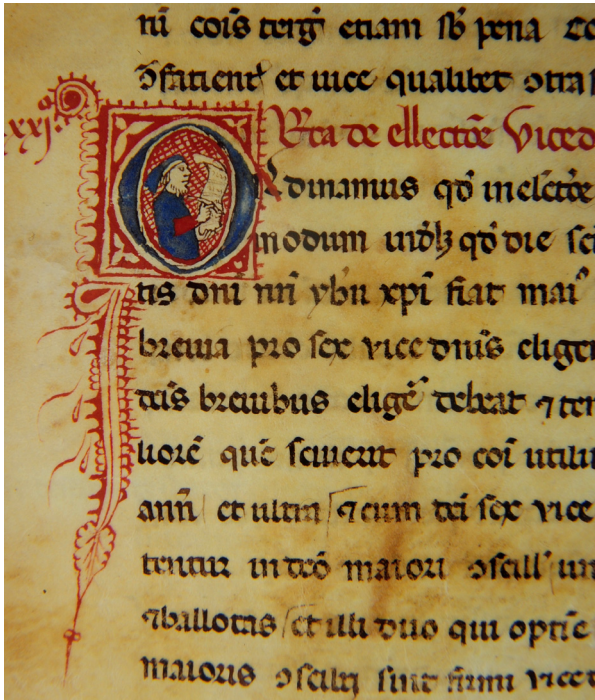

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

Fig. 26

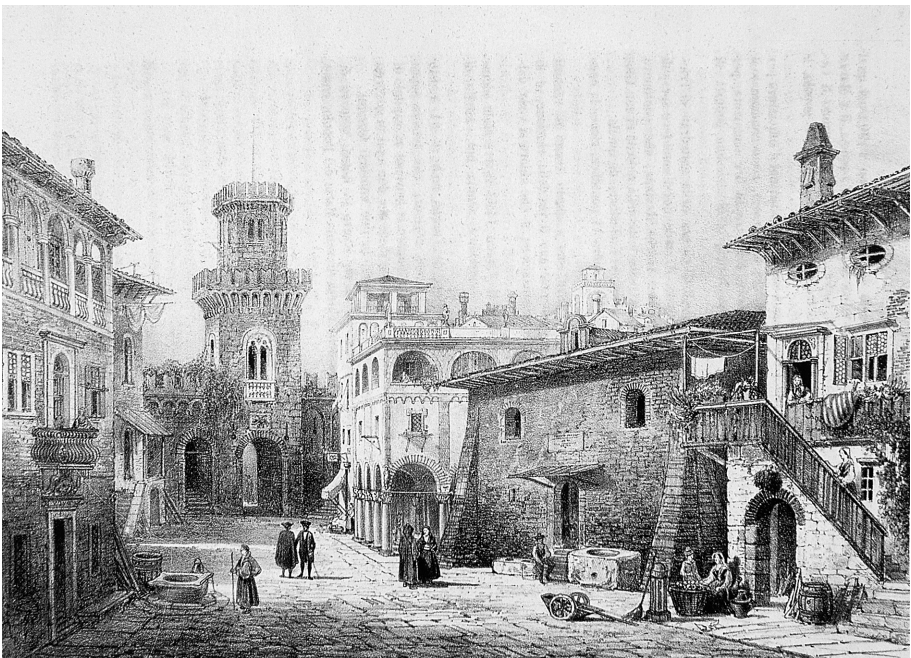

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31

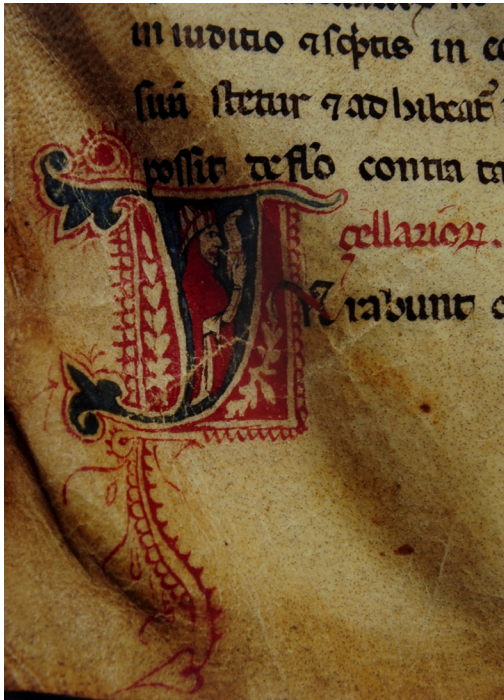

Fig. 32

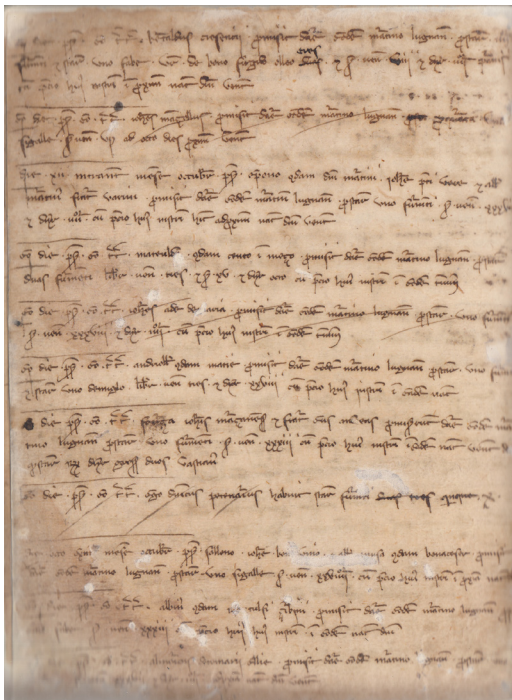

Fig. 33

Fig. 36

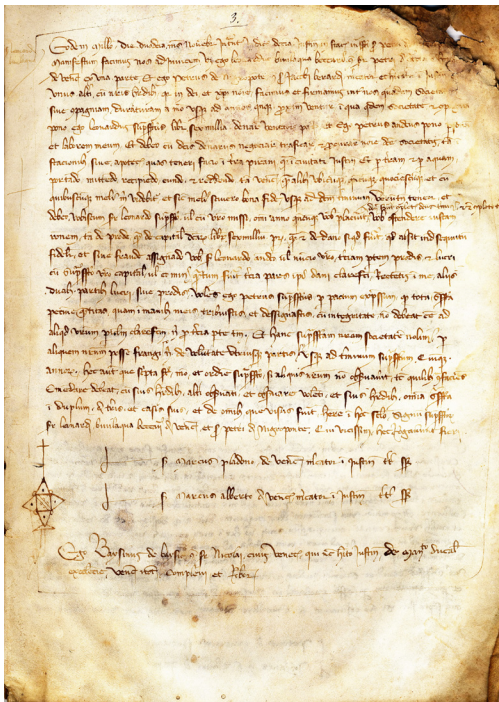

Fig. 37

Fig. 38

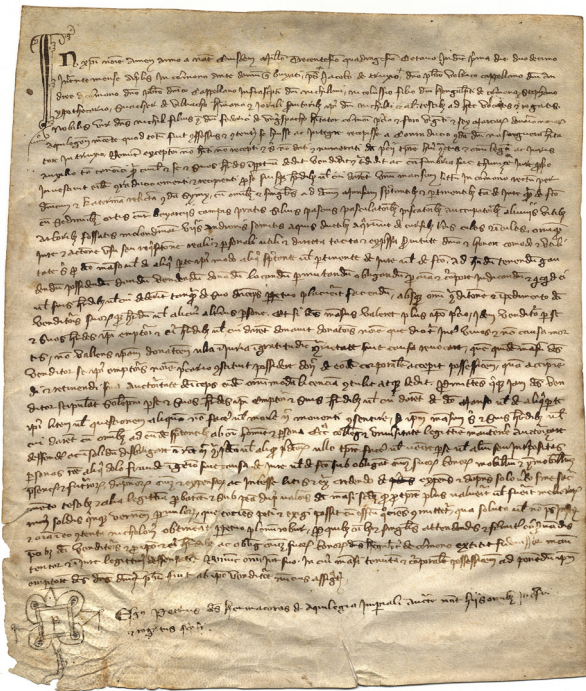

Fig. 39

Fig. 40

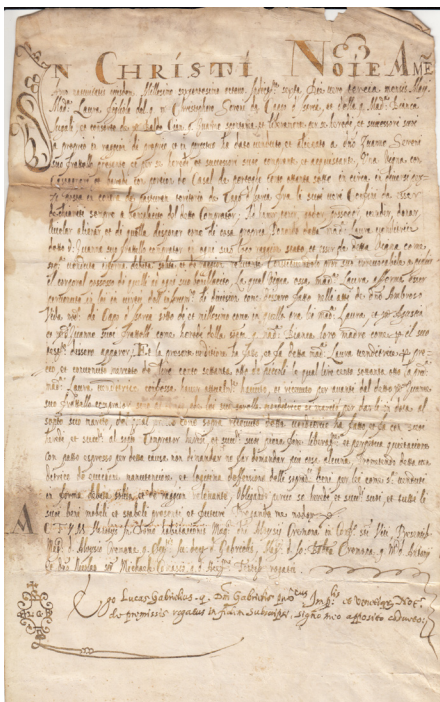

Fig. 41

Fig. 42

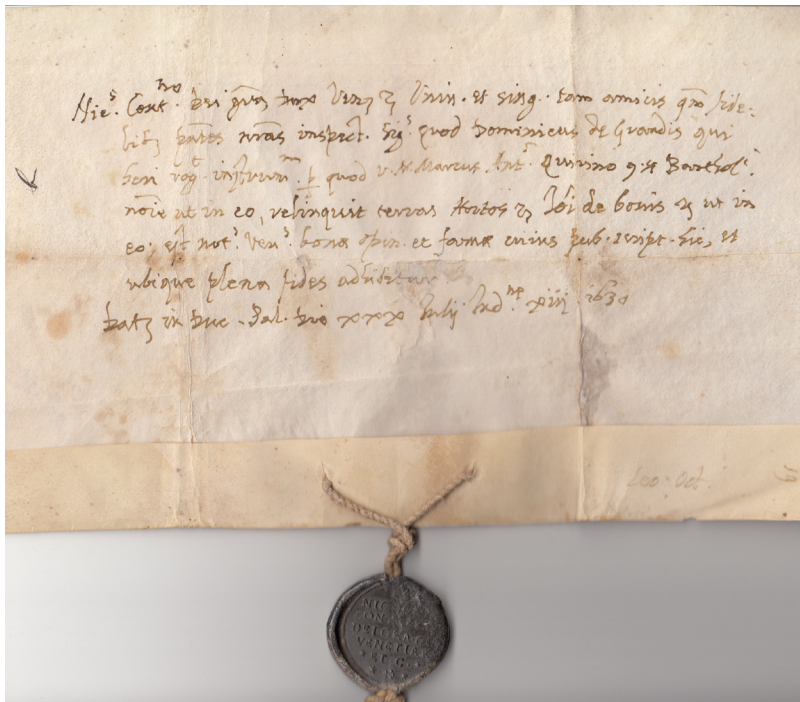

Fig. 43

Fig. 44

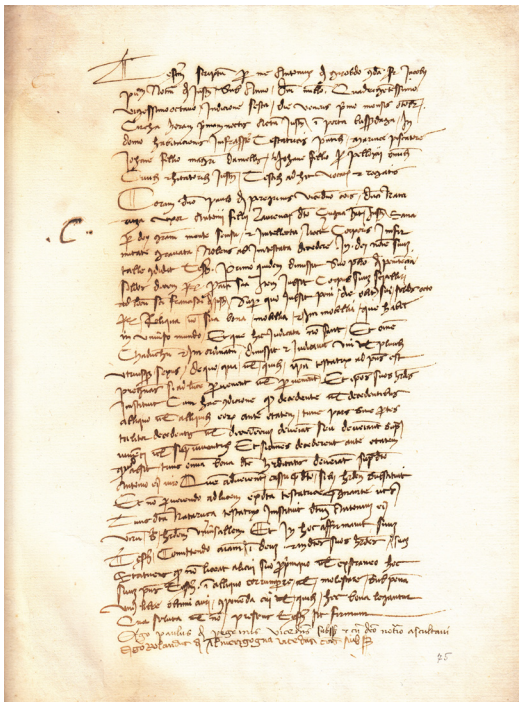

Fig. 45

Fig. 46

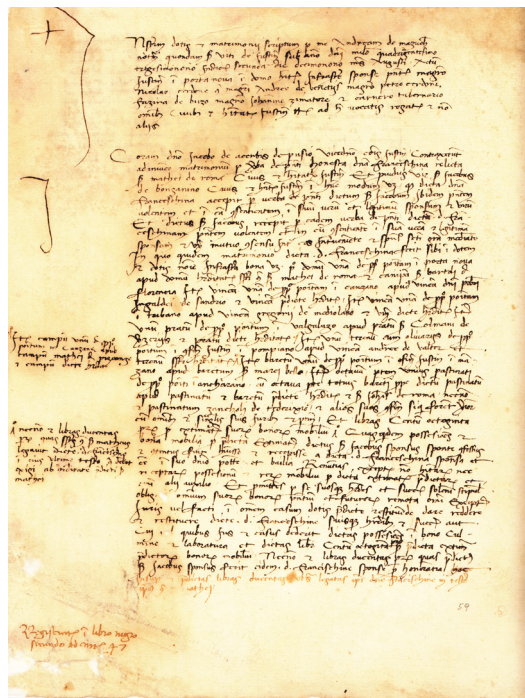

Fig. 47

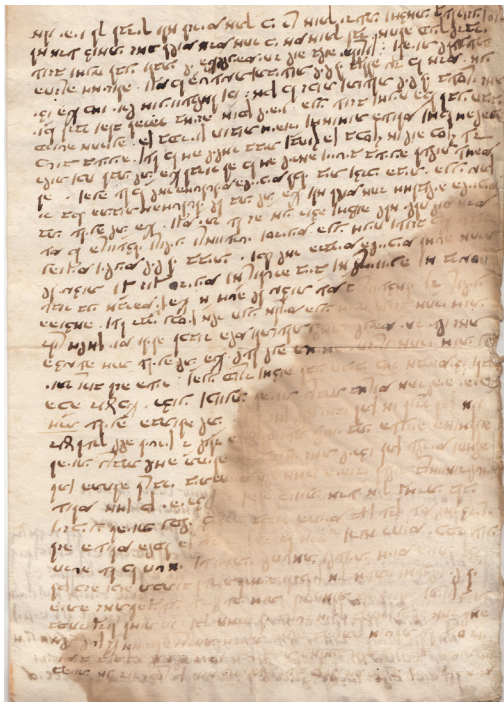

Fig. 48

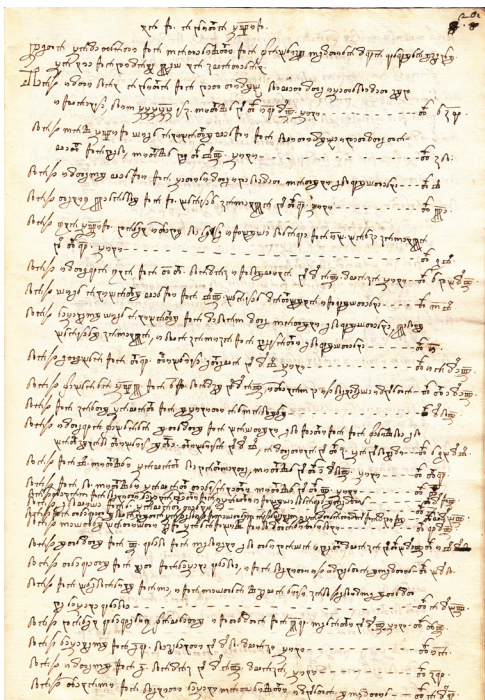

Fig. 49

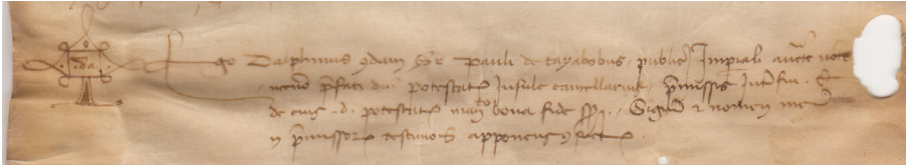

Fig. 50a

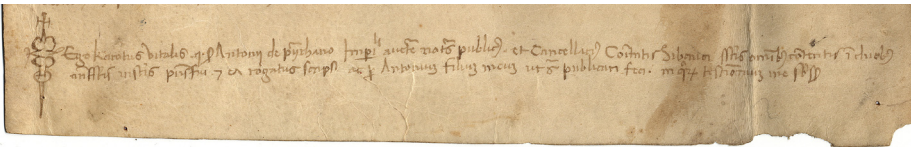

Fig. 50b

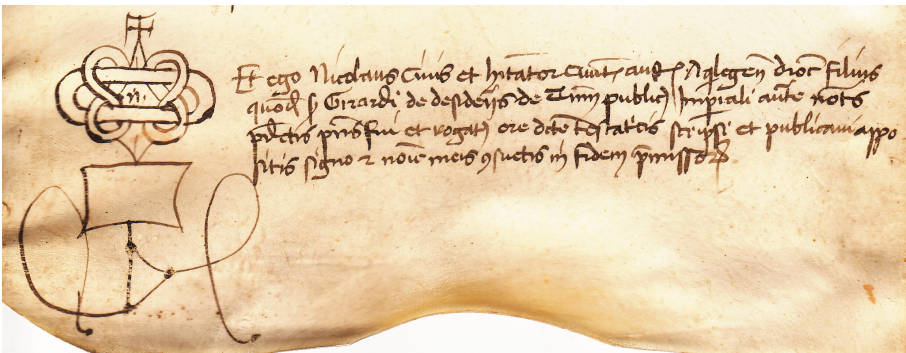

Fig. 50c

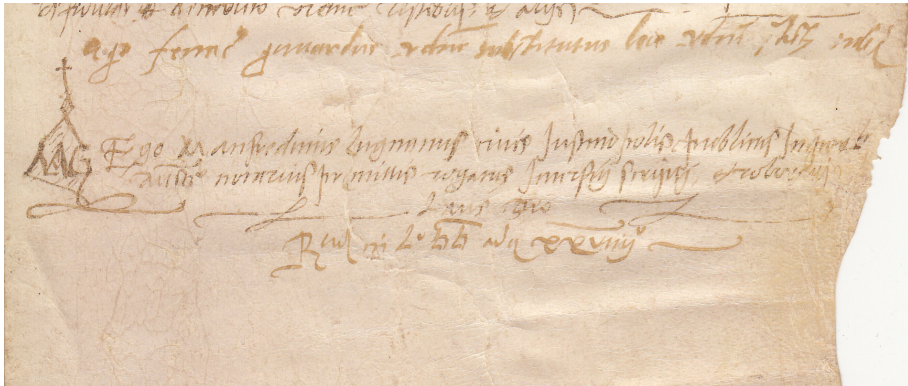

Fig. 51a

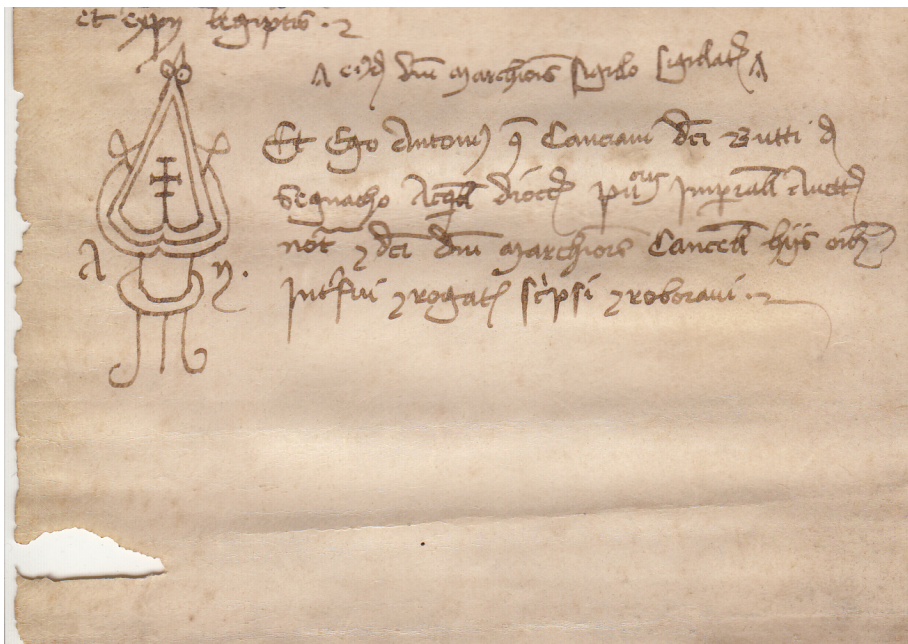

Fig. 51b

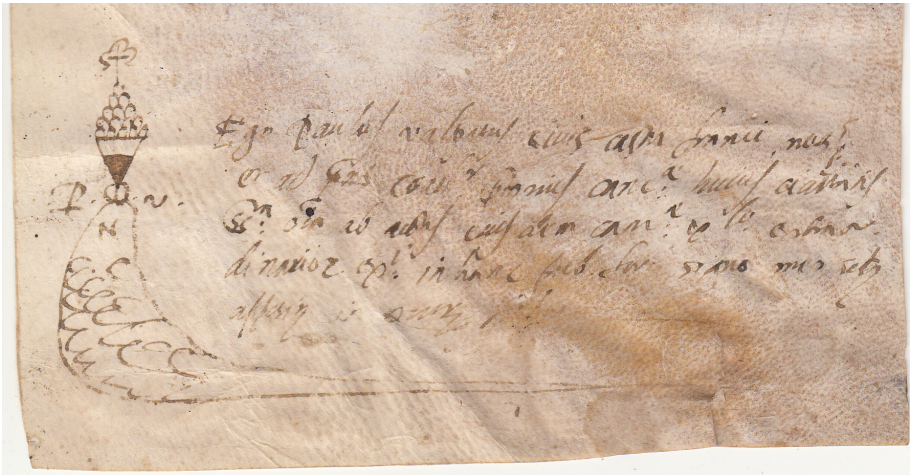

Fig. 52a

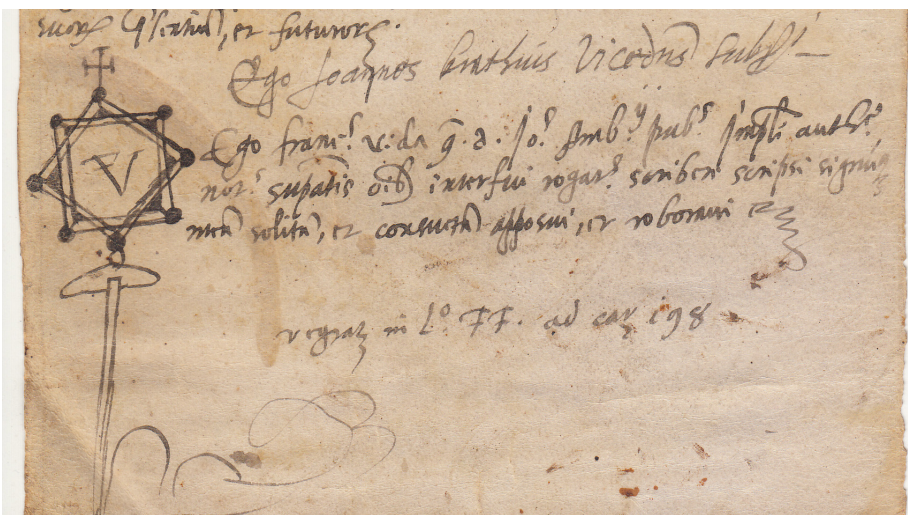

Fig. 52b

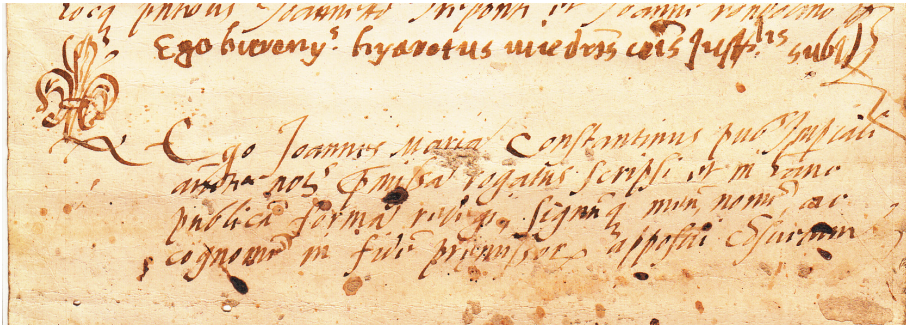

Fig. 53a

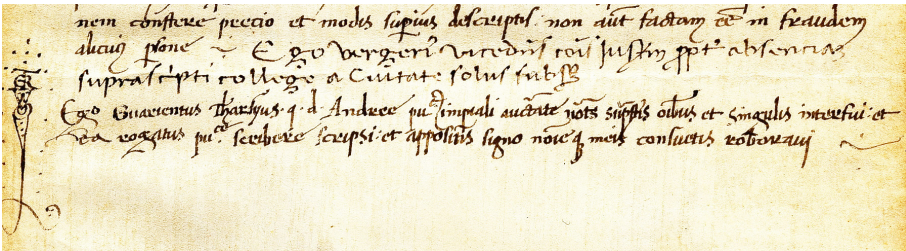

Fig. 53b

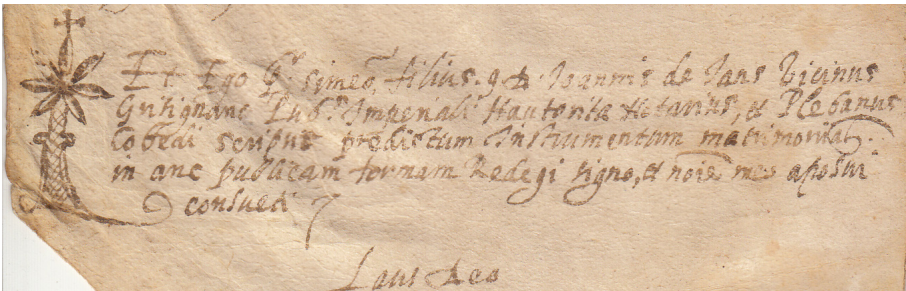

Fig. 54a

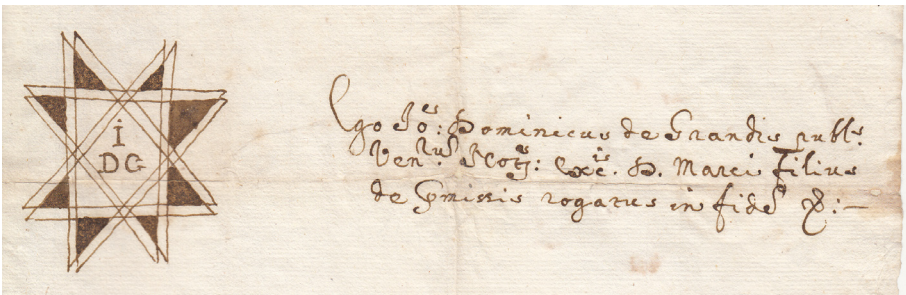

Fig. 54b

Fig. 56

Fig. 57

Fig. 58a

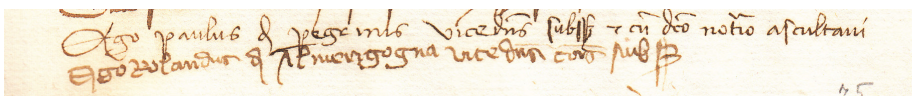

Fig. 58b

Stampato in Italia
presso LegoDigit s.r.l.
via Galileo Galilei, 15/1
38015 Lavis (TN)
marzo 2015

Università
Ca'Foscari
Venezia

UNIVERSITÀ
DEGLI STUDI
DI UDINE

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia

MESTNA OBČINA KOPER
COMUNE CITTÀ DI CAPODISTRIA

COMUNITÀ
AUTOGESTITA
DELLA NAZIONALITÀ
ITALIANA
DI CAPODISTRIA
SAMOUPRAVNA
SKUPNOST
ITALIJANSKE
NARODNOSTI
KOPER

Progetto strategico per la conoscenza e la fruibilità del patrimonio culturale condiviso **Shared Culture** (cod. CB 016) finanziato nell'ambito del programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia – Slovenia 2007-2013, dal fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

Strateški projekt za poznavanje in dostopnost skupne kulturne dediščine - **Shared Culture** (cod. CB016) sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

Ministero dell'Economia
e delle Finanze

REPUBLIKA SLOVENIJA
SLUŽBA VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE ZA RAZVOJ
IN EVROPSKO KOHEZIJSKO POLITIKO